OAMENII CĂRŢII

Geraldine Brooks

LEDA

OAMENII CĂRȚII

Călătoria prin lume a *Hagadei din Sarajevo*

Așa cum a fost ea imaginată în *Oamenii cărții*

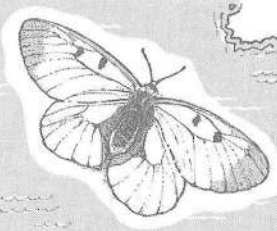

Marea Nordului

Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord

Londra

Ringstrasse, Viena

Paris

Franța

Germ

Mün

El Alcázar, Sevilla

Venc (160

Oceanul Atlantic

Portugalia

Madrid

Tarragona (1492)

Spania

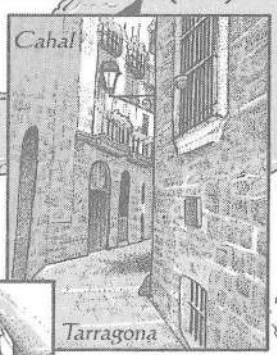

Cahal

Sevilla (1480)

Începutul

Casablanca

Marea

Maroc

Tunisia

Tarragona

O veche sinagogă, Tarragona

Trip

Deșertul Sahara

Algeria

Harta realizată de Laura Hartman Maestro 2007

Stockholm
Sankt Petersburg
RUSIA
Moscova
Marea Baltica
POLONIA
Varșovia
Viena (1894)
Budapesta
Veneția
BOSNIA
Sarajevo
(1940/1996)
ROMÂNIA
București
BULGARIA
Râul Miljacka
Ruinele orașului Sarajevo
(1996)
Marea Neagră
TURCIA
GRECIA
Atena
SIRIA
Damasc
Ierusalim
(2002)
ISRAEL
Cairo
Yad Vashem
ARABIA SAUDITĂ
Nil
Marea Roșie
LIBIA
EGIPT

Geraldine Brooks

OAMENII CĂRȚII

Traducere din limba engleză
de Sorana Munteanu

LEDA
GRUPUL EDITORIAL CORINT

Redactori: Mona Apa, Mirella Acsente
Tehnoredactare computerizată: Corina Huțan, Mihaela Ciufu
Coperta: Layout design copyright HarperCollins Publishers 2008

Geraldine Brooks, *People of the Book*
Copyright © Geraldine Brooks, 2008

All rights reserved including the right of reproduction
in whole or in part in any form.
This edition published by arrangement with Viking, a member
of Penguin Group (USA) Inc.

Toate drepturile asupra acestei ediții
sunt rezervate Editurii LEDA, imprint al
Grupului Editorial Corint

ISBN 978-973-102-189-8

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BROOKS, GERALDINE
Oamenii cărții / Geraldine Brooks; trad.: Sorana
Munteanu. — București; Leda, 2009
ISBN 978-973-102-189-8

I. Munteanu, Sorana (trad.)

821.111-31=135.1

Pentru bibliotecari

„Unde ard cărți vor arde și oameni."

Heinrich Heine

Hanna

Sarajevo, primăvara lui 1996

I

Ar trebui să spun, din capul locului, că asta nu era una din slujbele mele obișnuite.

Prefer să lucrez singură, în micul meu laborator curat, liniștit și luminos, cu temperatură controlabilă și cu toate lucrurile la îndemână. Este adevărat că am căpătat reputația unei persoane care, la nevoie, poate lucra și în afara laboratorului. Sunt cazuri în care muzeele nu pot plăti asigurarea pentru transportul unei lucrări sau în care un colecționar vrea să păstreze secret obiectul deținut. S-a întâmplat chiar să zbor cu avionul până în celălalt capăt al lumii, dacă mi s-a oferit o ocazie destul de interesantă. Dar niciodată într-un asemenea loc: în sala de consiliu a unei bănci din centrul unui oraș în care focurile de armă încetaseră doar cu cinci minute în urmă.

În primul rând, în laboratorul în care lucrez acasă nu am bodyguarzi care să-mi stea pe cap. La muzeu există niște gardieni liniștiți care se plimbă agale, dar nici unul nu ar îndrăzni să mă deranjeze. Cum o fac cei de aici.

Sunt șase. Doi sunt paznicii băncii, doi sunt polițiști bosniaci, desemnați să se asigure că banca este în afara oricărui pericol, și doi sunt din forțele de menținere a păcii ale Națiunilor Unite, veniți să îi supravegheze pe polițiștii bosniaci; și toți urlă în transmițătoarele lor pârâitoare, în bosniacă sau daneză. Ca și cum această adunătură n-ar fi fost de ajuns, mai era și un observator oficial al Națiunilor Unite, Hamish Sajjan, un sikh[1] scoțian, foarte fercheș în costumul său din tweed de Harris și cu un turban indigo. A trebuit să îl rog să le spună bosniacilor că fumatul este interzis într-o cameră în care urma să fie adus un manuscris din secolul al XV-lea. Din acel moment, au devenit și mai agitați.

Începeam și eu să mă enervez. Așteptam de aproape două ore. Mi-am umplut timpul cum am putut mai bine. Gardienii m-au ajutat să mut masa mare de conferințe spre geam, ca să pot profita de lumina naturală. Am asamblat microscopul și mi-am aranjat instrumentele: aparate de fotografiat, sonde și scalpele. Am pus paharul cu gelatină pe plită să se încălzească, iar pasta de făină, bucățile de pânză de in și foița de aur se aflau și ele la îndemână, împreună cu plicurile de hârtie cerată, în caz că voi fi atât de norocoasă încât să găsesc ceva rămășițe în legătura cărții. E uimitor cât de multe poți afla dacă studiezi componența unei firimituri de pâine. Mai aveam și mostre de piele de vițel, role de hârtie produsă manual, de diferite

[1] Adept al sikhismului, a cincea mare religie a lumii, originară din nordul Indiei. Adepții acestei religii pot fi ușor recunoscuți după turbanele mari, barba deasă și brățările de pe mână. (Toate notele din acest volum aparțin traducătoarei.)

culori și texturi, și un stativ deja pregătit să primească manuscrisul. Dacă îl vor aduce vreodată...

— Cât credeți că mai avem de așteptat? l-am întrebat pe Sajjan.

Acesta ridică din umeri și zise:

— Cred că întârzie din cauza reprezentantului Muzeului Național. Cartea este totuși în proprietatea muzeului. Banca nu o poate scoate din seif decât în prezența lui.

M-am îndreptat nerăbdătoare către ferestre. Ne aflam la ultimul etaj al băncii, care arăta ca un tort matrimonial austro-ungar și a cărei fațadă cu stucaturi era plombată pe alocuri cu mortar, ca mai toate clădirile din oraș. Când am atins geamul, mi-am dat seama cât de frig era afară. Teoretic, era primăvară. În grădina micuță din fața băncii înfloriseră brânduțele, dar de dimineață ninsese și cupa fiecărei flori micuțe adăpostea câte un bulgăraș de zăpadă, ca niște cești de cappuccino. Cel puțin, zăpada făcea lumina din cameră uniformă și puternică. Lumină perfectă de lucru, asta dacă aș fi reușit să și lucrez.

Ca să simt că fac ceva, am desfăcut niște role de hârtie — hârtie franțuzească, pânzată. Am trecut rigla de metal peste fiecare coală, până le-am îndreptat pe toate. Sunetul metalului pe hârtie semăna cu cel al valurilor pe care le auzeam din apartamentul meu din Sydney. Am observat că îmi tremurau mâinile. În meseria mea, nu era cel mai bun lucru.

Nu m-aș lăuda niciodată cu mâinile mele. Sunt crăpate și ridate; parcă n-ar fi o continuare firească a încheieturilor, despre care cu plăcere spun că sunt suple și fine, ca tot restul corpului meu. Ultima oară când m-am certat cu

mama, ea mi-a zis că am mâini de menajeră. După acest episod, ne-am văzut la Cosmopolitan să ne bem cafeaua — o întâlnire scurtă, corectă, ca între două sloiuri de gheață —, iar eu am purtat o pereche de mănuși de la Armata Salvării, ca să o enervez. Evident, Cosmopolitan este probabil singurul loc din Sydney în care ironia acestui gest poate trece neobservată. Așa s-a întâmplat și cu mama. Ba chiar a spus ceva despre cum o să-mi cumpere o pălărie asortată.

În lumina puternică de la geam, mâinile mele arată și mai rău decât de obicei, sunt roșii și au început să se cojească de la cât frecasem intestinul de vițel cu piatra ponce. Dacă trăiești în Sydney, nu e tocmai ușor să găsești un metru de intestin de vițel. De când au mutat abatorul din Homebush și au început să pregătească locul pentru Olimpiada din 2000, trebuie să conduci până la capătul lumii ca să ajungi la noua locație, și când, în sfârșit, ajungi acolo, dai peste o mulțime de paznici și de militanți pentru drepturile animalelor, care fac intrarea aproape imposibilă. Nu îi învinuiesc că m-au crezut nebună. E greu să explici din prima de ce *ai nevoie* de un metru de apendice de vițel. Dar dacă trebuie să lucrezi cu materiale vechi de cinci sute de ani, trebuie să știi din ce erau făcute pe vremea aia. Cel puțin așa credea profesorul meu, Werner Heinrich. Ne spunea tot timpul că putem să citim cât vrem despre pisarea pigmenților și despre compoziția grundului, dar singurul mod în care putem să le înțelegem este să le facem noi înșine. Dacă voiam să știu totul despre foița de aur, trebuia să mi-o fac singură. S-o bat, s-o împăturesc și s-o bat din nou pe ceva de care să nu se lipească, așa cum ar fi o bucată moale și bine curățată de intestin de vițel. După toate acestea, rezultă o grămadă

de foițe de o mie de ori mai subțiri de un milimetru și niște mâini absolut oribile.

Mi-am strâns pumnul, încercând să scap de ridurile bătrânicioase și să văd dacă pot să-mi stăpânesc tremuratul. Aveam emoții încă de la Viena, de când am schimbat avionul. Călătoresc mult. Nu am încotro, dacă locuiesc în Australia și vreau să obțin cele mai interesante lucrări din domeniul meu, și anume conservarea manuscriselor medievale. Doar că, de obicei, nu merg în locuri populate de corespondenți de război. Știu că există oameni care își doresc să vadă astfel de locuri și evenimente și să scrie cărți despre ele. Cred că au un fel de optimism de genul „nu mi se poate întâmpla mie" care îi ajută în astfel de momente. Eu sunt o pesimistă convinsă. Poate să fie un singur lunetist în țara în care mă duc, și sunt sigură că eu voi fi ținta.

Încă din avion se putea vedea că era o zonă de război. După ce am trecut prin stratul de nori gri care par să învăluie permanent cerul Europei, am văzut ceva ce aducea cu niște căsuțe rustice specifice zonei adriatice, asemănătoare celor din zona Bondi Beach a Sydney-ului. Dar cu cât ne-am apropiat de sol, am observat că jumătate dintre case nu mai erau acolo. Rămăseseră doar niște bucăți de zidărie care se ridicau în rânduri neregulate, ca niște dinți cariați.

Au fost ceva turbulențe deasupra munților și nu m-am putut uita pe geam când am intrat pe teritoriul Bosniei, așa că am tras parasolarul. Tipul de lângă mine, probabil voluntar prin Cambodgia, judecând după fularul din jurul gâtului și după chipul tras, parcă slăbit de malarie, voia, evident, să privească afară, dar i-am ignorat limbajul corpului și m-am gândit să îi distrag atenția cu o întrebare:

— Ce vă aduce aici?

— Dezamorsarea minelor.

Eram tentată să întreb ceva cu dublu înțeles, de genul: „Au explodat afacerile?", dar am reușit, surprinzător, să mă abțin. Am aterizat și atunci s-a ridicat, ca absolut toți ceilalți călători, căutându-și frenetic bagajele de mână. Și-a pus în spate un rucsac uriaș și a înaintat brusc, aproape spărgându-i nasul celui din spatele lui. Întoarcerea letală de 90 de grade cu rucsacul în spate. O vezi mereu în autobuzele din Bondi.

S-a deschis, în sfârșit, ușa și pasagerii s-au înghesuit spre ieșire, lipiți parcă unii de alții. Eram singura care încă mai ședea. Mă simțeam ca și cum înghițisem o piatră, care mă țintuia de scaun.

— Doamna doctor Heath? strigă însoțitoarea de bord.

Era cât pe ce să răspund: „Nu. Asta e mama", când mi-am dat seama că se referea la mine. În Australia, numai idioții fac paradă de titlurile lor academice. Evident, eu mă înregistrasem simplu ca doamna Heath.

— Escorta dumneavoastră de la Națiunile Unite vă așteaptă pe pistă.

Asta explica totul. Observasem deja, imediat ce am acceptat această slujbă, că lucrătorilor de la Națiunile Unite le place să facă totul să pară cât mai pompos.

— Escorta? am repetat prostește. Pe pistă?

Ziceau că mă vor aștepta, dar am crezut că or să trimită un taximetrist plictisit ținând o pancartă cu numele meu scris greșit.

Însoțitoarea de bord mi-a surâs cu unul dintre zâmbetele acelea perfecte, nemțești. S-a aplecat deasupra mea

și a ridicat parasolarul. M-am uitat pe geam. Trei mașini imense, blindate, din acelea în care se plimbă președintele american, mă așteptau nemișcate sub aripa avionului. Priveliștea ar fi trebuit să mă liniștească, dar nu a făcut decât să-mi accentueze senzația că aveam un bolovan de o tonă în stomac. În spatele lor, prin iarba înaltă, am văzut, pe lângă indicatorul de avertizare „Câmp minat", o matahală ruginită de avion de marfă care, probabil, ratase pista de aterizare într-un accident nefericit. M-am întors spre *Fräulein* Zâmbet-Larg.

— Credeam că dispoziția de încetare a focului a intrat în vigoare, am zis.

— A intrat, a răspuns ea veselă. Și este respectată, în cele mai multe zile. Aveți nevoie de ajutor cu bagajul de mână?

Am scuturat din cap și m-am aplecat să scot valiza grea, înghesuită sub scaunul din față. În general, companiile aeriene nu agreează la bord colecții de obiecte ascuțite din fier, dar germanii au un mare respect pentru muncă, iar funcționarul de la îmbarcare a înțeles când i-am explicat cât de neplăcut ar fi ca instrumentele mele să facă turul Europei fără mine, în timp ce eu aș sta cu mâinile în sân, fără să-mi pot face treaba.

Îmi place munca mea. Ăsta-i adevărul. De aceea am și acceptat acest proiect, chiar dacă sunt de o lașitate totală. Ca să fiu sinceră, nici nu mi-a trecut prin cap să refuz. Nu dai cu piciorul șansei de a lucra la una dintre cele mai rare și mai misterioase cărți din lume.

Am primit un telefon la două noaptea, așa cum se întâmplă adesea când trăiești în Sydney. Mă cam enervează uneori

că unii dintre cei mai deștepți oameni din lume — directori de muzee care conduc instituții renumite la nivel internațional sau directori de firme multinaționale, care îți pot spune până la ultimul bănuț cotațiile Hang Seng[1] dintr-o zi oarecare — nu pot să rețină o informație atât de simplă, cum că Sydney-ul este cu nouă ore înaintea Londrei și cu paisprezece înaintea New Yorkului. Amitai Yomtov este un om genial. Poate cel mai bun din domeniu. Dar era el capabil să înțeleagă diferența de fus orar dintre Ierusalim și Sydney?

— *Shalom*, Channa! a spus, cu accentul lui israelian marcat, cu eternul *ch* gutural cu care îmi pronunță numele. Te-am trezit?

— Nu, Amitai, i-am răspuns. Întotdeauna sunt trează la două noaptea; e cea mai bună parte a zilei.

— Ah, păi, scuză-mă, te rog, dar cred că vei fi foarte interesată să afli că a apărut *Hagada din Sarajevo*.

— Imposibil! am zis, trezită brusc. Ce veste... minunată.

Da, de acord, era o veste minunată, dar care putea fi transmisă printr-un e-mail, la o oră civilizată. Nu-mi puteam imagina de ce Amitai simțise nevoia să mă sune.

Amitai, la fel ca majoritatea israeliților, avea o fire calmă. Această știre însă reușise să îl entuziasmeze peste măsură.

— Am știut mereu că această carte este o supraviețuitoare. Știam c-o să reziste bombardamentelor.

Hagada din Sarajevo, creată în Spania Evului Mediu, era o raritate faimoasă pentru picturile sale somptuoase, într-o

[1] Indicele principal al bursei de acțiuni din Hong Kong.

epocă în care credința iudaică interzicea ilustrațiile de orice fel. Se credea că porunca din Exod: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare, a nici unui lucru"[1] suprimase orice încercare de artă figurativă a evreilor medievali. În 1894, când a fost descoperită la Sarajevo, această carte a determinat rescrierea istoriei artei.

În 1992, la începutul asediului orașului Sarajevo, muzeele și bibliotecile au devenit ținte ale bombardamentelor și codexul a dispărut fără urmă. Un zvon susținea că fusese vândut de guvernul bosniaco-musulman în scopul cumpărării de armament. Altul, că agenți ai Mossadului l-ar fi scos din țară printr-un tunel de sub aeroportul din Sarajevo. Nu am crezut niciodată în nici unul dintre scenariile acestea. Mă gândeam că s-a aflat prin furtuna de pagini arzânde — documente otomane, exemplare străvechi din Coran, manuscrise slave — care au căzut ca niște fulgi calzi de zăpadă deasupra orașului, după flăcările provocate de bombele cu fosfor.

— Bine, Amitai, dar unde a fost în ultimii patru ani? Cum a apărut?

— Știi ce este *Pesah*-ul, nu?

Știam. Încă încercam să mă refac după beția cu vin roșu cu care mă alesesem la un picnic ușor neortodox pe care un prieten l-a organizat pe plajă de Paște. Numele ebraic al mesei ritualice este *seder*, adică ordine, deși cred că aceea fusese una dintre cele mai *de*zordonate nopți din istoria mea recentă.

— Ei bine, azi-noapte, comunitatea evreiască din Sarajevo a ținut masa de *seder*, și în timpul mesei, într-un gest

[1] Exodul 20:4.

ușor dramatic, a fost adusă hagada. Capul comunității a rostit un discurs în care menționa că supraviețuirea cărții este un simbol al supraviețuirii idealului interetnic al orașului Sarajevo. Știi cine a salvat-o? Numele lui este Ozren Karaman, directorul bibliotecii muzeului. A trecut prin ploaia de gloanțe.

Vocea lui Amitai a devenit subit mai gravă:

— Îți dai seama, Channa? Un musulman și-a riscat viața să salveze o carte evreiască.

În general, Amitai nu era impresionat de povești de cutezanță. Un coleg indiscret chiar îi aruncase odată o remarcă legată de stagiul său militar din cadrul serviciilor secrete, un comando căruia israelienii îi zic doar „Unitatea". L-am cunoscut demult, dar îmi amintesc că am fost impresionată de statura și de ținuta sa. Avea musculatura dezvoltată ca un culturist și un soi de hipervigilență. Te privea direct în ochi când îți vorbea, iar în rest cerceta atent totul în jur, conștient de ce se întâmpla. Fusese cu adevărat enervat când l-am întrebat despre „Unitate". „Nu ți-am confirmat niciodată asta", replicase tăios.

Mi se părea însă un lucru cu adevărat incredibil. Nu găsești mulți comandanți în rezervă în domeniul conservării și restaurării manuscriselor.

— Păi, și ce a făcut tipul ăsta cu cartea? am întrebat.

— A pus-o într-un seif al Băncii Centrale. Îți dai seama ce a însemnat asta pentru pergament... Nimeni din Sarajevo nu a avut căldură vreo două ierni... și cutiile de valori din metal... da, metal... și acum e tot acolo. Nici nu vreau să mă mai gândesc la asta. Oricum, cei de la ONU vor să găsească pe cineva să o studieze. Vor plăti pentru

recondiționare — vor să o expună cât mai repede ca să ridice moralul oamenilor de acolo. Am văzut numele tău la conferința de luna viitoare de la Tate și m-am gândit că, dacă tot vii în partea asta a lumii, ai putea să-ți strecori și manuscrisul ăsta în program.

— Eu? am întrebat cu o voce aproape tânguitoare.

Nu sufăr de falsă modestie, chiar sunt foarte bună la ceea ce fac, dar o slujbă ca asta este într-adevăr o oportunitate unică în viață și sunt cel puțin o duzină de restauratori cu mai multă experiență și cu mai multe relații în Europa.

— De ce nu accepți tu? am întrebat.

Amitai știa mai multe despre *Hagada din Sarajevo* decât oricare altă persoană din lume. A scris monografii despre ea. Știam că i-ar fi plăcut să atingă codexul original. Amitai a oftat adânc și mi-a zis:

— Sârbii și-au petrecut ultimii trei ani încercând să convingă lumea că bosniacii sunt, de fapt, niște musulmani fanatici și, până la urmă, unii chiar au început să-i creadă. Se pare că saudiții susțin puternic zona și au fost împotriva încredințării acestei sarcini unui israelian.

— Oh, Amitai, îmi pare rău...

— E-n regulă, Channa. Sunt într-o companie plăcută. N-au acceptat nici un neamț. Fără supărare, dar l-am recomandat pe Werner înaintea ta.

N-aș fi avut cum să mă supăr, de vreme ce *Herr Doktor Doktor* Werner Maria Heinrich nu doar că-mi fusese profesor, dar era și al doilea specialist în manuscrise ebraice din lume, după Amitai. Amitai mi-a explicat apoi că bosniacii încă îi acuză pe germani că au pornit războiul, prin recunoașterea independenței Sloveniei și a Croației.

— Cei de la ONU nu vor un american deoarece Congresul american vorbește întotdeauna urât despre UNESCO. Așa că m-am gândit să te recomand pe tine. Nimeni nu are nimic cu australienii și le-am spus că ești un bun specialist.

— Îți mulțumesc pentru încredere, i-am spus. Și apoi am adăugat, pe un ton sincer: Amitai, nu voi uita asta niciodată. Îți mulțumesc din suflet.

— Poți să mă răsplătești făcând o bună documentare a cărții, să avem măcar niște facsimile frumoase. O să-mi trimiți pozele și un rezumat al raportului cât de repede poți, da?

Vocea lui era atât de rugătoare încât m-a făcut să mă simt vinovată de bucuria mea. Dar trebuia să îl mai întreb ceva.

— Amitai, s-a pus problema autenticității? Știi zvonurile din timpul războiului...

— Nu. N-avem nici un dubiu. Karaman, bibliotecarul, și șeful lui, directorul muzeului, l-au autentificat. Totul e clar din punctul ăsta de vedere. Treaba ta e pur tehnică în acest moment.

Tehnică. Asta rămâne de văzut... Cam tot ceea ce fac eu *este* tehnic; o știință și o practică ce pot fi învățate de orice persoană cu un pic de minte și cu o mână sigură. Dar nu este acesta singurul aspect. E nevoie de o intuiție a trecutului. Prin cercetare și imaginație pot să ajung în mintea autorilor cărții. Pot să-mi dau seama cine erau sau cum lucrau. Așa reușesc să mai adaug câteva fire de nisip în găletușa cunoștințelor omenești. Și asta este partea preferată a muncii mele. Și sunt atât de multe

întrebări legate de *Hagada din Sarajevo*... Dacă aș reuși să răspund măcar la una...

N-am putut să mai adorm, așa că mi-am pus pe mine un trening și am ieșit pe străzile care miroseau, ca în fiecare noapte, a bere vomitată și a prăjeală, până am ajuns pe plaja unde briza adia, proaspătă și sărată, peste jumătatea de planetă acoperită de ocean.

Pentru că era toamnă și mijlocul săptămânii, plaja era aproape pustie, în afară de câțiva bețivi sprijiniți de zidul clubului de surf și un cuplu de îndrăgostiți îmbrățișați pe un prosop. Nimeni nu m-a observat. Am început să merg pe marginea spumei albe, contrastând cu nisipul întunecat și, înainte să-mi dau seama, alergam și săream ca un copil, încercând să evit valurile.

Toate astea s-au întâmplat acum o săptămână. În zilele care au urmat, sentimentul de exaltare a fost îngropat treptat sub cereri de viză, noi bilete de avion, o tonă de hârțoage de la ONU și un sac de nervi. Când am pășit de pe treptele avionului pe pistă, împovărată de valiza cu echipamentul de lucru, a trebuit să îmi repet că acesta era momentul pe care îl așteptasem toată viața.

Am avut doar o secundă să privesc munții, care se ridicau în jurul nostru ca marginile unui castron uriaș, când un soldat înalt, scandinav, cu cască albastră, a sărit din mașina din mijloc, mi-a luat geanta și a aruncat-o în spatele camionetei.

— Cu grijă! am spus. Sunt echipamente fragile acolo!

Soldatul a răspuns prinzându-mă de braț și împingându-mă pe bancheta din spate. A trântit apoi portiera și a

sărit pe scaunul din față, lângă șofer. Încuietorile automate au făcut un *clac* și șoferul a pornit motorul.

— E prima oară când fac asta, am spus, încercând să detensionez atmosfera. Restauratorii nu au prea des ocazia să călătorească în mașini blindate.

N-am primit răspuns nici de la soldat și nici de la civilul slab și uscățiv care stătea înghesuit peste roata vehiculului, cu capul băgat între umeri ca o țestoasă. Prin geamul translucid, se vedea orașul devastat, plin de clădiri găurite de gloanțe. Camionetele mergeau cu viteză, făcând slalom printre gropile cavernoase săpate de mortiere și sărind peste hârtoapele din asfaltul distrus de șenilele vehiculelor blindate. Nu era mult trafic. Majoritatea oamenilor mergeau pe jos; oameni istoviți, cu haine cenușii strânse bine pe corp, ca să-i apere de frigul primăverii care nu se făcea încă simțită. Am trecut pe lângă un bloc care arăta ca o căsuță de păpuși pe care am avut-o în copilărie, cu un zid detașabil, care lăsa loc de joacă prin camerele ei. Zidul blocului fusese desprins de o explozie și, la fel ca și în căsuța mea de păpuși, camerele erau complet mobilate. Trecând în viteză pe lângă el, am observat că oamenii încă mai locuiau acolo, protejați doar de niște folii de plastic ce fluturau în vânt. Cu toții își spălaseră însă hainele, înșirate, în bătaia vântului, pe sfori atârnate de niște fiare ieșite din betonul armat.

Credeam că or să mă ducă direct la carte, însă prima zi s-a consumat printre ședințe lungi și plictisitoare; întâi cu fiecare oficial al ONU responsabil vreodată cu vreo problemă de cultură, apoi cu directorul muzeului bosniac și apoi cu câțiva membri ai guvernului. Cu siguranță că n-aș

fi dormit oricum de emoție, dar duzina de cafele turcești pe care am băut-o în cursul zilei mi-a luat cu totul somnul. Poate tot de-asta îmi tremurau și acum mâinile.

Un bâzâit în stația radio a poliției i-a ridicat pe toți în picioare, pe polițiști, pe gardieni, pe Sajjan. Oficialul băncii a tras zăvoarele și o grămadă de alți gardieni s-au năpustit înăuntru ca un stol de păsări. În mijloc se afla un tânăr slab, în niște blugi decolorați. Probabil chiulangiul muzeului, cel care ne-a făcut să așteptăm atâta. Dar nu aveam timp să fiu supărată pe el, pentru că legăna în mână o cutie de metal. Când a așezat-o pe bancă, am văzut că era sigilată în câteva locuri cu ceară și hârtie adezivă. I-am dat bisturiul meu. A rupt sigiliul și a deschis capacul. A desfăcut câteva rânduri de hârtie de mătase și apoi mi-a înmânat cartea.

II

CA DE FIECARE DATĂ când am lucrat cu lucruri rare și atât de frumoase, prima atingere mi-a dat o senzație puternică și ciudată. Este o combinație între a-ți trece degetele peste un fir de înaltă tensiune și a mângâia creștetul unui nou-născut.

Nici un restaurator nu atinsese acest manuscris de mai bine de un secol. Aveam toate instrumentele pregătite, însă am ezitat o secundă — o carte evreiască, deci cotorul e pe dreapta —, după care am așezat-o pe suportul moale.

Până să o deschizi, cartea nu-ți atrăgea în nici un fel atenția. În primul rând era mică, numai bună de folosit în

timpul cinei pascale evreiești. Cotorul era unul obișnuit, de secol XIX, soios și uzat. Un codex atât de frumos ilustrat ca acesta trebuie să fi fost legat într-un mod foarte special. Nu servești *filet mignon* pe o farfurie de plastic. Legătorul trebuie să fi folosit foiță de aur și instrumente de argint, poate decorații de fildeș sau sidef. Cu siguranță, această carte a fost legată de multe ori în decursul îndelungatei sale vieți. Singura dată despre care știm cu siguranță, pentru că avem documente, este cea din anii 1890, de la Viena, când cartea a fost tratată foarte rău. Legătorul austriac a ciopârțit teribil pergamentul și a aruncat vechea legătură, lucruri pe care nimeni, și cu atât mai mult un specialist, nu le-ar mai face acum. Mi-e greu să spun câte informații s-au pierdut cu acea ocazie. A legat din nou foile între coperți simple de carton decorat cu un model floral turcesc, total nepotrivit, care acum e decolorat, abia vizibil. Numai colțurile și cotorul erau din piele de vițel de un maroniu-închis, scorojită, lăsând la vedere cartonul gri de dedesubt.

Am atins ușor, cu degetul mijlociu, colțurile deteriorate. Pe acestea am să le întăresc în zilele următoare. Și cum îmi treceam degetul peste marginile cartonului, am dat peste ceva neașteptat. Legătorul făcuse două canale și câteva mici găurele pe marginea copertei ca să monteze, probabil, un sistem de închidere. Încuietoarea era un lucru obișnuit la cărțile scrise pe pergament, ca să țină foile întinse. Numai că această carte nu avea încuietoare. Mi-am spus să nu uit să cercetez problema.

Am mutat stativul ca să susțină mai bine cotorul, am deschis coperta și m-am aplecat să examinez forzaturile

rupte. O să le repar cu niște pastă de făină și cu fâșii de hârtie pânzată. Sfoara folosită de legătorul vienez era deja franjurată, abia se mai ținea. Asta însemna că va trebui să desfac colițele și apoi să le recompun. Am respirat adânc și am întors pagina la prima filă a manuscrisului propriu-zis. Aceasta era partea cea mai importantă; acum aveam să descopăr ce au făcut patru ani grei unui manuscris vechi de cinci secole.

Lumina reflectată de zăpada de afară părea că devine mai puternică. Albastrul: intens precum cerul de vară, obținut din măcinarea pietrelor de lapislazuli, cărate de caravanele de cămile din munții Afganistanului. Albul: pur, cremos, opac. Mai puțin spectaculos, dar mai complicat decât albastrul. La acea dată, era încă preparat după metoda descoperită de vechii egipteni. Se acopereau bare de plumb cu drojdie de vin vechi și se puneau într-o magazie plină cu bălegar. Am încercat și eu o dată, în sera mamei mele din Bellevue Hill. Tocmai adusese cineva o grămadă de îngrășământ și nu m-am putut abține. Acidul din vinul fermentat transformă plumbul în acetatul lui, care apoi se combină cu dioxidul de carbon eliberat de bălegar și rezultă ceruzitul, $PbCO_3$. Mama a făcut o criză de nervi, cum era și de așteptat. Mi-a zis că nu s-a putut apropia de orhideele ei premiate câteva săptămâni bune.

Am mai întors o pagină. Și mai multă uimire. Anluminurile erau extraordinare, dar nu mi-am permis să le privesc ca pe niște opere de artă. Nu încă. Mai întâi trebuia să le înțeleg compoziția chimică. Erau galbenuri de șofran, acea brândușă frumoasă de toamnă, *Crocus sativus linnaeus*, cu doar trei stigmate mici și prețioase, care a fost

și a rămas un bun de lux. Chiar dacă știm că această culoare bogată se naște dintr-un carotenoid numit crocin, cu o structură moleculară de 44 carbon, 64 hidrogen și 24 oxigen, nu am reușit încă să sintetizăm o substanță la fel de complexă și frumoasă. Mai erau un verde malachit și un roșu, roșu intens, cunoscut ca stacojiu-deschis, *tola'at shani* în ebraică, extras din termite sfărâmate și fierte în leșie. Când alchimiștii au reușit să obțină un roșu similar din sulf și mercur, au continuat să îl numească *vermiculum* — „vierme mic". Unele lucruri nu se schimbă niciodată: încă mai numim această nuanță vermilion.

Schimbarea este dușmanul cel mai mare. Cărțile o duc bine doar dacă temperatura, umiditatea, întreg mediul în care se află de fapt, rămân constante. Schimbările prin care a trecut cartea asta sunt cu adevărat dramatice: a fost mutată cu mari dificultăți, fără pregătiri sau precauții prealabile, și expusă la modificări bruște de temperatură. Mi-era teamă că pergamentul se contractase și că pigmenții se crăpaseră și căzuseră. Dar culoarea era într-o stare foarte bună, la fel de pură și de vie ca în ziua în care fusese aplicată. Spre deosebire de foița de pe cotor, care se cojise, foița de aur de pe anluminuri era proaspătă și strălucitoare. Meșterul de acum cinci sute de ani știuse mai bine meserie decât legătorul de cărți vienez. Am găsit și foiță de argint, care se oxidase și se înnegrise, după cum era de așteptat.

— O să înlocuiți asta? mă întrebă tânărul slab de la muzeu, arătând spre o bucată din suprafața oxidată.

Stătea mult prea aproape. Pentru că pergamentul nu este altceva decât piele de vițel, bacteriile umane pot să o

degradeze. Mi-am mișcat umărul și a trebuit să își retragă mâna și să facă un pas înapoi.

— Nu, am zis. Nici nu se pune problema.

Nu mi-am ridicat privirea.

— Păi, sunteți restaurator; am crezut...

— Conservator, l-am corectat.

Ultimul lucru pe care mi-l doream în acel moment era o discuție despre teoria conservării.

— Uitați cum stau lucrurile, i-am zis, sunteți aici. Mi s-a spus că trebuie să fiți aici, dar v-aș ruga să nu mă întrerupeți.

— Înțeleg, mi-a răspuns, cu o voce vizibil mai blândă după tonul meu agresiv. Dar și dumneavoastră trebuie să înțelegeți: sunt *custode*, cartea este în grija mea.

Custode. Mi-a trebuit un moment să procesez. M-am întors spre el.

— Sunteți Ozren Karaman? Cel care a salvat cartea?

Reprezentantul ONU, Sajjan, a izbucnit, cerându-și scuze.

— Îmi pare rău. Ar fi trebuit să fac prezentările, dar erați atât de nerăbdătoare să vă apucați de treabă... Doamnă doctor Hanna Heath, sunt onorat să vi-l prezint pe domnul doctor Ozren Karaman, bibliotecar-șef la Muzeul Național și profesor de biblioteconomie la Universitatea Națională din Bosnia.

— Îmi pare rău că am fost nepoliticoasă, am spus eu. Mă așteptam ca un curator-șef al unei atât de importante colecții să fie ceva mai în vârstă.

Și nu mă așteptam ca o persoană într-o asemenea poziție să arate atât de neîngrijit. Purta o haină de piele, uzată,

peste un tricou alb mototolit. Avea blugi cam jerpeliți, părul creț, nepieptănat, nici lung, nici scurt, care cădea peste o pereche de ochelari lipiți la mijloc cu bandă adezivă.

Ridică din sprânceană.

— Dumneavoastră, fiind atât de înaintată în vârstă, aveți toate motivele să credeți asta, a spus, cu o figură serioasă, impenetrabilă.

M-am gândit că are vreo treizeci de ani, ca și mine.

— Dar v-aș fi foarte recunoscător, doamnă doctor Heath, dacă ați putea să-mi spuneți, în două vorbe, ce aveți de gând să faceți.

Zicând asta, i-a aruncat lui Sajjan o privire, în care puteai să citești cât într-un roman întreg. Cei de la ONU credeau că le fac bosniacilor o favoare finanțând restaurarea, ca hagada să poată fi expusă cum se cuvine. Dar când e vorba de comori naționale, nimeni nu vrea ca un străin să ia decizii. În mod limpede, Ozren Karaman avea impresia că e dat la o parte. Ultimul lucru pe care mi-l doream era să mă bag în așa ceva. Eram acolo să am grijă de o carte, nu de orgoliul rănit al unui bibliotecar. Totuși, avea dreptul să știe de ce m-au ales reprezentanții ONU.

— Nu pot să vă spun exact ce voi face până nu examinez manuscrisul în profunzime, dar un lucru e sigur: nimeni nu mă angajează dacă vrea curățări chimice sau intervenții agresive. Am scris mult prea multe lucrări în care am atacat aceste metode. Restaurarea unui obiect până la starea lui originară înseamnă negarea istoriei lui. Consider că trebuie să accepți o carte așa cum o primești de la generațiile anterioare, iar stricăciunile și uzura nu fac decât să reflecte acea istorie. Din punctul meu de vedere,

conservarea presupune stabilizarea operei până la nivelul la care se poate manipula și studia, reparând doar strictul necesar. Aici, de exemplu, i-am zis, arătându-i o pată roșiatică de pe literele ebraice, pot să iau o mostră microscopică de fibră, să o analizez și să descopăr, probabil, care e cauza petei — din prima impresie, e vorba de vin. O analiză completă mi-ar putea da indicii despre locul unde se afla cartea când a fost pătată. Și dacă tehnica nu îmi permite acum să aflu toate detaliile, în cincizeci sau o sută de ani, când tehnica va avansa, un urmaș de-al meu va reuși cu siguranță să afle. Dacă șterg chimic pata — această așa-zisă stricăciune — vom pierde pentru totdeauna șansa de a afla mai multe despre manuscris.

Am tăcut și am respirat adânc.

Ozren Karaman se uita la mine cu o expresie de uimire. Brusc, m-am simțit stânjenită.

— Îmi pare rău. Cu siguranță știați deja toate astea. Ați atins unul dintre punctele mele sensibile și când mă pornesc... Nu făceam decât să agravez situația și mai mult, așa că am încetat. Problema e că am la dispoziție doar o săptămână ca să conserv cartea, așa că fiecare minut e prețios. Aș vrea să mă întorc la treabă. O am până diseară la șase, nu?

— Nu chiar. Am nevoie de zece minute înainte de fix, ca să o încui în seif, înainte de schimbul de noapte.

— Bine, am zis, trăgându-mi scaunul mai aproape. Mi-am întors capul înspre partea cealaltă a mesei, unde stăteau gardienii. Există vreo șansă să scăpăm de câțiva dintre ei?

A scuturat din capul nepieptănat.

— Mi-e teamă că va trebui să rămânem cu toții.

Nu m-am putut abține să nu oftez. Munca mea are de-a face cu obiecte, nu cu oameni. Îmi plac materia, fibrele, natura diverselor componente ale unei cărți. Cunosc volumul și textura paginilor, elementele pământului și toxinele vechilor pigmenți antici. Pasta de făină — pot plictisi pe oricine până la moarte cu un discurs despre pasta de făină. Mi-am petrecut șase luni în Japonia învățând cum să o amestec pentru a căpăta consistența de care am nevoie.

Iubesc pergamentul în mod special. Este atât de durabil, încât poate rezista secole întregi, dar atât de fragil, încât poate fi distrus într-o secundă de neatenție. Sunt sigură că unul dintre motivele pentru care am primit această slujbă este faptul că am scris atât de multe articole despre pergament. Pot să îmi dau seama, doar după mărimea și distanța dintre pori, dacă pergamentul a fost făcut din pielea unei specii de oaie din munții Spaniei, acum dispărute. Se pot data manuscrise din Aragón și Castilia dintr-un anumit secol dacă știi când anume a fost populară printre producătorii de pergament pielea respectivului animal.

Pergamentul este, în principiu, piele, dar arată și se simte diferit pentru că fibrele care o compun au fost rearanjate prin întindere. Dacă îl uzi, fibrele se întorc la textura lor originară, tridimensională. Mă îngrijorau posibilul condens din cutia de metal și expunerea la diferite elemente, din timpul transportului. Dar nu erau semne care să indice vreuna dintre aceste probleme. Doar unele pagini păreau afectate, mai demult, de apă, dar la microscop am observat o structură de cristale cubice cunoscută: NaCl, sau, mai bine zis, sare de bucătărie. Ceea ce afectase

această carte era probabil apa sărată folosită la masa de *seder* ca simbol al lacrimilor sclavilor din Egipt.

O carte este, evident, mai mult decât suma materialelor care o compun. Este un artefact al minții și al meșteșugului uman. Cei care bat aurul, cei care freacă pigmenții, tăbăcarii, scribii, legătorii sunt oamenii cu care mă simt cel mai bine. Și câteodată, când e liniște, aceștia îmi vorbesc. Mă lasă să le descopăr intențiile și mă ajută să-mi fac treaba. Mă îngrijora faptul că polițiștii, cu vorbăria lor prin stațiile radio, sau custodele, cu întrebările lui bine intenționate, vor îndepărta fantomele mele prietenoase. Și am nevoie de ajutorul lor. Am atât de multe întrebări.

În primul rând, majoritatea cărților ca aceasta, pentru care s-au folosit pigmenți atât de scumpi, trebuie să fi fost făcute pentru palate sau catedrale. Dar o hagadă se folosește numai acasă. Rădăcina cuvântului este ebraicul *hgd*, „a spune", iar originea lui este în îndemnul Bibliei ca părinții să le spună copiilor lor povestea Exodului. Această „spunere" variază foarte mult, iar de-a lungul secolelor, fiecare comunitate evreiască și-a dezvoltat propriile variațiuni ale acestei sărbători familiale.

Dar nimeni nu știe de ce această hagadă a fost ilustrată cu atât de multe miniaturi, într-o vreme în care majoritatea evreilor considerau arta figurativă o încălcare a poruncilor. Nu e plauzibil ca un evreu să fi învățat tehnici de pictură atât de avansate precum cele de aici, dar stilul era destul de asemănător cu cel al unui ilustrator creștin. Majoritatea desenelor miniaturale ilustrau însă scene biblice așa cum erau ele interpretate de Midraș, exegeza evreiască a textelor biblice.

Am întors pagina și brusc m-am găsit în fața imaginii care a provocat, poate, cele mai multe speculații teoretice. Era o scenă domestică. O familie de evrei — spanioli, după îmbrăcăminte — în jurul mesei de *Pesah*. Vedem mâncărurile rituale, mațotul, care amintește de pâinea nedospită pregătită în grabă de evrei în noaptea dinaintea plecării din Egipt, și o pulpă de miel care trimite la sângele de miel de pe tocul ușilor, care a făcut îngerul morții să „ocolească" toate casele evreiești. Tatăl, ușor înclinat pe spate, după datină, ca să arate că este un om liber și nu un sclav, soarbe dintr-un pocal auriu, în timp ce fiul cel mic, lângă el, ridică un pahar. Mama este senină, îmbrăcată în rochie de sărbătoare, cu acoperământul de cap împodobit cu pietre scumpe. Scena este probabil un portret al familiei care a comandat această hagadă. În imagine apare însă și o altă femeie, cu pielea neagră, îmbrăcată în haine de culoarea șofranului și ținând în mână o bucată de mațot. Prea bine îmbrăcată pentru o servitoare și participând efectiv la ritualul evreiesc, identitatea acestei femei africane îi contrariază pe cercetătorii cărții de mai bine de un secol.

Încet și cu mare grijă, am examinat și am notat starea fiecărei pagini. De fiecare dată când am întors o pagină, am verificat și am ajustat poziția stativului, pentru că prima regulă a unui conservator este să nu chinuiești cartea. Dar oamenii cărora le-a aparținut hagada au cunoscut chinuri insuportabile: pogrom, Inchiziție, exil, genocid, război.

Spre sfârșitul textului ebraic, am dat peste un rând scris într-o altă limbă, de o altă mână: *Revisto per mi. Gio. Domenico Vistorini, 1609*. Un text latin, scris în stil venețian, care se traduce prin: „Revăzut de mine". Fără aceste trei

cuvinte, ale unui cenzor oficial al Inchiziției, această carte ar fi fost distrusă în același an în Veneția și nu ar fi reușit să treacă Adriatica până în Balcani.

— De ce ai salvat-o, Giovanni?

Am înălțat privirea, încruntată. Era doctorul Karaman, bibliotecarul, care a ridicat ușor din umeri, cerându-și parcă scuze. Probabil credea că sunt iritată de întrerupere, dar, de fapt, eram doar surprinsă că rostise cu voce tare ceea ce gândisem și eu. Nimeni nu știa răspunsul, cum nu se știa de ce sau cum — sau măcar când — ajunsese cartea în acest oraș. O chitanță din 1894 atestă că un anume Kohen o vânduse bibliotecii din Sarajevo, dar nimeni nu s-a gândit vreodată să întrebe vânzătorul. Și după cel de-al Doilea Război Mondial, când două treimi din evreii din Sarajevo au fost măcelăriți și cartierul evreiesc distrus, nu mai rămăsese nici un Kohen care să poată fi întrebat. Un bibliotecar musulman a salvat atunci cartea din mâinile naziștilor, dar detaliile legate de acest eveniment sunt puține și contradictorii.

După ce am terminat de notat toate observațiile inițiale, mi-am instalat aparatul de fotografiat și am luat manuscrisul de la început, ca să documentez cât mai bine starea inițială a cărții, înainte de orice încercare de conservare. Când voi fi terminat cu conservarea paginilor, dar înainte de a le lega din nou, le voi fotografia încă o dată și îi voi trimite negativele lui Amitai la Ierusalim. El va supraveghea imprimarea de cópii de foarte bună calitate pentru diverse muzee din lume și editarea unui facsimil pentru popularizare. În mod normal, aceste fotografii ar fi trebuit făcute de un specialist, dar cei de la ONU nu au

vrut să mai treacă prin calvarul găsirii unui alt expert care să aibă aprobarea tuturor părților implicate, așa că am fost de acord să mă ocup tot eu și de fotografii.

M-am întins și mi-am luat bisturiul. Stăteam așa, cu bărbia sprijinită într-o mână și cu cealaltă mână deasupra legăturii. Întotdeauna am un moment de îndoială înainte să încep. O dâră de lumină mi-a atins bisturiul și m-a făcut să mă gândesc la mama. Dacă ea ar ezita așa, pacientul ar muri pe masa de operație. Dar mama mea, prima femeie care a condus un departament de neurochirurgie din istoria Australiei, nu știe ce înseamnă îndoiala. Nu s-a îndoit de dreptul ei de a ignora toate convențiile timpului său, făcând un copil fără să se obosească să își ia un soț, sau să declare măcar numele tatălui. Încă nu știu cine mi-e tată. Un om pe care l-a iubit? Sau unul de care s-a folosit? Ultima variantă pare mai plauzibilă. A crezut că mă va crește după chipul și asemănarea ei. Ce glumă bună. Ea este blondă, cu un bronz perfect, eu sunt brunetă și palidă, ca o fană a rockului gotic. Ea preferă șampania, eu berea direct din sticlă.

Mi-am dat seama de mult că nu mă va respecta niciodată pentru că am ales să repar cărți și nu oameni. Din punctul ei de vedere, licențele mele în chimie și în limbile Orientului Apropiat pot fi folosite foarte bine și pe post de hârtie igienică. Nici măcar un masterat în chimie și un doctorat în conservarea operelor de artă nu au reușit să o impresioneze prea mult. „Joacă de copii", așa îmi numea ea lucrările științifice, pigmenții și pastele. „Ar fi trebuit să-ți termini stagiul de pregătire până acum", mi-a zis când m-am întors din Japonia, iar când am venit acasă de

la Harvard n-am primit decât atât: „La vârsta ta eram deja rezident-șef."

Câteodată mă simt ca un personaj din miniaturile persane pe care le conserv. O creatură micuță privită permanent de fețe inexpresive, care se uită în jos din galerii înalte sau de după paravane zăbrelite. Doar că, în cazul meu, este întotdeauna o singură față, cea a mamei mele, cu buzele ei țuguiate și ochii dezaprobatori.

Am treizeci de ani și încă reușește să se interpună între mine și munca mea. Sentimentul acela al privirii ei nerăbdătoare și dezaprobatoare m-a urnit, în sfârșit. Am tăiat cu bisturiul legătura cărții și codexul s-a desfăcut ușor. Am ridicat prima filă și am văzut fluturând o bucățică de ceva nedefinit. Cu o pensulă din păr de cămilă și cu multă grijă, am împins bucățica pe o lamă și am privit-o la microscop. Evrica. Era un fragment din aripa unei insecte, translucidă și plină de nervuri. Cum trăim într-o lume plină de artropode, aripa putea aparține unei insecte comune, care nu avea să îmi ofere nici un indiciu. Dar poate că era o raritate, cu o răspândire geografică limitată. Sau poate aparținea vreunei specii acum dispărute. Oricare dintre aceste variante ar ajuta la elucidarea istoriei manuscrisului. Am pus fragmentul respectiv într-un plic de hârtie cerată, pe care am notat locul în care l-am găsit.

Acum câțiva ani, o rămășiță minusculă dintr-un cotor de pană, pe care o găsisem în legătura unei cărți, a cauzat un mare scandal. Lucrarea era un set de imnuri religioase, de scurte rugăciuni adresate unor sfinți, care se presupunea că face parte dintr-un liturghier pierdut. Se afla în proprietatea unui colecționar francez, care aproape îi convinsese

pe cei de la Getty să plătească o avere pe ea. Colecționarul avea documente de proveniență foarte vechi, ce o atribuiau maestrului Bedford din Paris, care o pictase în jurul anului 1425. Dar ceva nu îmi suna bine.

În general, o bucată dintr-o pană nu îți poate spune foarte multe. Nu ai nevoie de pene exotice ca să le înmoi în călimară. Orice pană mai robustă a oricărei păsări poate servi ca instrument de scris. Întotdeauna mă amuz să văd în filme de epocă actorii scriind cu pene de struț flamboaiante. În primul rând, pentru că prin Europa Evului Mediu nu se plimbau foarte mulți struți, iar în al doilea, pentru că scribii smulgeau tot puful de pe cotoare până când acestea arătau mai degrabă ca niște bețe, pentru a nu-i împiedica la scris. Am insistat ca un ornitolog să cerceteze pana, și ce să vezi? Aparținea unei rațe leșești. Aceste rațe sunt foarte răspândite acum, dar în secolul al XIV-lea arealul lor se limita la Mexic și Brazilia. Nu au fost aduse în Europa decât la începutul secolului al XVII-lea. Se pare că acel „colecționar" francez falsifica manuscrise de ani buni.

Am ridicat ușor a doua filă a hagadei, am îndepărtat ața zdrențuită care o ținea și am observat un fir de păr alb, lung de vreun centimetru, care se prinsese în ață. La microscop, am văzut că părul lăsase o mică urmă lângă cotor, pe pagina cu portretul familiei spaniole. L-am luat ușor cu o pensă chirurgicală și l-am pus și pe el într-un plic.

Oamenii din cameră nu mă distrăgeau. Nici n-am observat că erau acolo. Intrau și ieșeau și nici măcar nu îmi ridicam ochii. Doar când a început să se întunece, mi-am dat seama că am lucrat toată ziua, fără pauză. Dintr-odată, am simțit că sunt înțepenită din pricina efortului și că mi-era

o foame de lup. M-am ridicat și Karaman a venit imediat lângă mine, cu înfiorătoarea lui cutie de metal pregătită. Am introdus în ea, cu grijă, fiecare pagină a cărții.

— Va trebui să schimbăm cutia asta cât mai repede, am zis. Metalul transmite cel mai ușor variațiile de temperatură.

Am pus deasupra o bucată de sticlă și niște săculeți de nisip care să țină pergamentul întins. Ozren a închis cutia cu ceară, cu sigilii și sfoară, în timp ce eu mi-am adunat și organizat instrumentele.

— Cum vi se pare comoara noastră? a întrebat, înclinându-și capul către carte.

— Remarcabilă pentru vârsta ei, i-am răspuns. Nu pare să fi suferit mari stricăciuni din pricina modului în care a fost tratată. O să analizez niște mostre microscopice să văd ce pot să aflu. Altfel, nu sunt decât probleme de fixare și de reparare a legăturii. După cum știți, legătura a fost realizată pe la sfârșitul secolului al XIX-lea și a avut parte de toată uzura mecanică și fizică la care ne puteam aștepta.

Karaman s-a lăsat pe cutie, apăsând sigiliul bibliotecii peste ceară. Apoi s-a îndepărtat ca să îi permită oficialului bancar să aplice sigiliul băncii. Modelul foarte elaborat, de sfori și sigilii, făcea ca orice încercare de a ajunge la conținutul cutiei să poată fi imediat depistată.

— Am înțeles că sunteți din Australia, mi-a spus Karaman.

Am reușit să mă abțin să nu oftez. Încă nu reușisem să mă deconectez după toată munca din timpul zilei și nu aveam chef de conversații de salon.

— Pare o ocupație ciudată pentru cineva dintr-o țară atât de tânără, să îngrijiți comorile antice ale altor popoare.

Nu am răspuns. Apoi el a adăugat:

— Probabil ați fost înfometată după cultură, crescând acolo.

Pentru că fusesem atât de nepoliticoasă înainte, am făcut un efort să mă abțin. Un mic efort. Prejudecățile astea învechite despre țara care, chipurile, ar fi fost un deșert cultural sunt deja depășite. Australia are cea mai lungă tradiție artistică neîntreruptă din lume — aborigenii au făcut artă murală foarte sofisticată cu treizeci de mii de ani înainte ca oamenii din Lascaux să-și roadă capătul primei lor pensule. Dar am decis să-l scutesc de predică.

— Păi, ar trebui să luați în considerare că imigrația ne-a transformat în țara cu cea mai mare diversitate etnică. Rădăcinile australiene sunt adânci și foarte răspândite. Avem legături cu toate vestigiile culturale din lume. Chiar și cu ale dumneavoastră.

Nu am adăugat că atunci când eram eu mică, iugoslavii erau cunoscuți ca singurii imigranți care își aduseseră cu ei și vechile dușmănii. Toți ceilalți cedau până la urmă în fața unei apatii de tip solar, în schimb sârbii și croații se ciondăneau mereu, își bombardau cluburile preferate de fotbal, certându-se unii cu alții până și la capătul lumii, cum era și cazul văgăunii ăleia de Coober Pedy[1].

A primit remarca mea cu multă grație, zâmbindu-mi peste cutie, și trebuie să recunosc că era un zâmbet plăcut.

[1] Oraș în sudul Australiei, numit și „capitala mondială a opalului" pentru cantitățile uriașe de opal exploatate aici.

Avea colțurile gurii în același timp și ridicate, și coborâte, ca un desen de Charles Schulz.

Gardienii așteptau să-l escorteze pe Karaman împreună cu cartea. I-am urmat de-a lungul coridoarelor lungi, bogat decorate, până au coborât scara de marmură spre seiful băncii. Așteptam să se deschidă ușa principală, când l-am auzit pe Karaman:

— Îmi permiteți să vă invit la cină? Știu un local în Orașul Vechi. L-au redeschis luna trecută. Ca să fiu sincer, nu pot garanta pentru mâncare, dar va fi cu siguranță bosniacă.

Am fost cât pe-aci să refuz. Dintr-un reflex. Dar apoi m-am gândit, de ce nu? Oferta părea mai tentantă decât carnea dubioasă care mi-ar fi fost servită în cămăruța mea mohorâtă de hotel. Mi-am spus că este o investigație care merită făcută. Până la urmă, Ozren Karaman a salvat cartea, devenind astfel parte din istoria ei, și voiam să aflu mai multe despre ea.

L-am așteptat în capătul scărilor, ascultând șuierul ușii pneumatice a seifului și apoi clinchetele barelor de metal care o închideau. Sunetul era final și liniștitor. Cel puțin, cartea avea să fie în siguranță peste noapte.

III

Am ieșit pe străzile întunecate și m-a trecut un fior. Zăpada din timpul zilei se topise aproape cu totul, dar temperatura scăzuse drastic și nori grei ascundeau luna. Iluminatul public nu funcționa deloc. Când am înțeles că

urma să mergem pe jos până în Orașul Vechi, am simțit iarăși o greutate în stomac.

— Ești sigur că e O.K.? De ce nu rugăm escorta mea de la ONU să ne ducă acolo cu mașina?

S-a strâmbat un pic, de parcă ar fi simțit un miros urât.

— Tancurile alea supradimensionate pe care le conduc n-ar putea trece pe străduțele înguste din Baščaršija, mi-a spus. Și focurile au încetat de mai bine de o săptămână.

Minunat. Fantastic. O să-l las pe el să trateze un armistițiu cu vikingii ăia furioși de la ONU, în speranța că nu va reuși să-i convingă să mă lase să plec neînsoțită. Din păcate însă, a fost destul de convingător — sau încăpățânat — și în cele din urmă am pornit pe jos. Mergea cu pași mari, așa că a trebuit să mă zoresc ca să mă pot ține după el. În timpul plimbării, mi-a oferit un soi de monolog antituristic — un fel de ghid-al-iadului — despre ruinele orașului.

— Asta e Președinția, o clădire în stil neorenascentist și țintă favorită a sârbilor.

Câteva blocuri mai încolo:

— Alea sunt ruinele Muzeului Olimpic. Aia a fost Poșta. Aici e catedrala. Neogotică. A găzduit slujba din noaptea de Crăciun. Doar că s-a ținut la amiază, pentru că era sinucidere curată să ieși noaptea pe stradă. La stânga ei sunt sinagoga și moscheea. Pe dreapta e biserica ortodoxă. Toate locurile în care nu merge nimeni să se roage sunt situate la o distanță convenabilă, la mai puțin de o sută de metri unul de celălalt.

Am încercat să-mi imaginez cum m-aș simți dacă Sydney-ul ar arăta așa, cu toate locurile copilăriei surpate sau

distruse din temelii. Cum ar fi să mă trezesc într-o dimineață și să descopăr că oamenii din North Sydney au ridicat baricade pe Harbour Bridge și au început să bombardeze Opera?

— Bănuiesc că e un lux să te plimbi acum prin oraș, după patru ani de fugă din calea gloanțelor, am zis.

Mergea un pic înaintea mea, și s-a oprit brusc:

— Da, a răspuns. E într-adevăr un lux.

Și din replica lui transpărea un munte de sarcasm.

Pe măsură ce înaintam, bulevardele largi, austro-ungare făceau loc unui cartier turcesc cu străduțe înguste și pietruite, unde, dacă îți întindeai brațele în lateral, aproape că reușeai să atingi ambele ziduri. Clădirile de dimensiuni mici păreau construite pentru pitici și erau atât de înghesuite una într-alta încât îmi aduceau aminte de niște tovarăși de beție care se susțin unul pe celălalt, pe drumul de întoarcere dintr-un bar. Zone întinse din această parte a orașului fuseseră ferite de gloanțele sârbilor și stricăciunile erau aproape inexistente, spre deosebire de zona modernă a orașului. Dintr-un minaret, un muezin îi chema pe credincioși la *aksham*, slujba de seară, cu un sunet pe care îl asociam cu niște regiuni mai calde — Cairo sau Damasc — nu cu un loc în care gheața scârțâia sub tălpi la fiecare pas și unde zăpada încă netopită era înghesuită între domul moscheii și palisadele ei de piatră. A trebuit să îmi reamintesc că, odinioară, Islamul ajunsese până la porțile Vienei; că în vremurile în care fusese făurită hagada, vastul imperiu musulman era lumina strălucitoare a Evului Mediu întunecat, singurul loc în care știința și

literatura puteau înflori și în care evreii au găsit un strop de liniște de la prigonirile și torturile creștinilor.

Muezinul acestei mici moschei era un bătrânel cu o voce frumoasă și sigură, care străbătea aerul rece al nopții. Alți câțiva bătrânei au fost singurii care au răspuns chemării, și forfoteau acum prin curtea pietruită ca să își spele mâinile și fețele în apa rece ca gheața din fântână. M-am oprit o clipă să-i privesc. Karaman mi-o luase cu mult înainte, dar s-a întors și el și a privit.

— Iacătă-i! a spus. Periculoșii teroriști musulmani din imaginația sârbilor.

În restaurantul pe care îl alesese era cald și gălăgie și în aer plutea o aromă delicioasă de carne prăjită. O fotografie de lângă ușă îl înfățișa pe proprietar îmbrăcat în uniformă militară, fluturând o bazooka imensă. Am comandat o porție de *ćevapčići*[1]. El a cerut o salată de varză și o porție de iaurt.

— Cam auster, i-am zis.

A zâmbit.

— Sunt vegetarian din copilărie și ăsta a fost un noroc în timpul asediului, când nu exista deloc carne. Evident, singura verdeață pe care o puteai găsi era iarba. Supa de iarbă a devenit specialitatea mea. A comandat două beri și a continuat: Bere găseai și-n timpul asediului. Berăria a fost singurul loc care nu s-a închis nici o clipă.

— Și australienii ar fi făcut la fel, am zis.

— Mă gândeam la ce ai zis mai devreme, cu iugoslavii care au emigrat în Australia. De fapt, au venit niște australieni să viziteze biblioteca muzeului chiar înainte de război.

[1] Specialitate de mititei din Balcani.

— Da? am spus absentă, sorbind din berea care, trebuie să recunosc, avea un vag gust de săpun.

— Bine îmbrăcați, dar vorbeau o bosniacă tare stricată. La fel, au venit oameni din Statele Unite, cam cinci pe zi. Doreau să afle istoria familiilor lor. La bibliotecă toți erau porecliți Kinta Kunte, după tipul ăla negru dintr-un film american.

— Kunta Kinte, l-am corectat.

— Da. El. Le ziceam Kunta Kinte pentru că își căutau rădăcinile. Voiau să vadă monitoarele oficiale, din 1941 până în '45. Nu căutau niciodată partizani în arborii genealogici. Nu voiau să afle că sunt descendenți ai unor comuniști. Fanaticii naționaliști — cetnicii[1], ustașii[2] — au fost întotdeauna considerați cei mai mari ucigași din cel de-al Doilea Război Mondial. Nu pot să-mi imaginez de ce ar fi vrut să fie înrudiți cu astfel de oameni. Aș fi vrut să-mi fi dat seama de atunci că erau pieze rele. Dar noi am refuzat să credem că așa ceva ni se poate întâmpla nouă.

— Întotdeauna i-am admirat pe oamenii din Sarajevo pentru că au fost atât de surprinși de război, i-am zis.

Îmi părea un răspuns de bun-simț. Cine nu ar trece la început printr-o fază de negare când vecinul lui începe să tragă ca și cum ar fi un gest normal, fără nici o remușcare, ca și cum ai fi un fel de specie nedorită, așa cum fermierii vor să extermine iepurii, de exemplu?

---

[1] Membri ai unor trupe de gherilă care au operat în Balcani înainte și în timpul celor două războaie mondiale.

[2] Membri ai mișcării revoluționare croate, o mișcare ultranațională și fascistă croată.

— Așa e, mi-a răspuns. Acum câțiva ani am văzut cum se destramă Libanul și ne-am zis că e Orientul Mijlociu, oamenii sunt mai primitivi acolo. Apoi am văzut Dubrovnikul în flăcări și ne-am zis că suntem diferiți în Sarajevo. Asta am gândit cu toții. Cum am putea să avem un război etnic aici când mai mult de jumătate din locuitori provin din familii mixte? Cum putem să avem un război religios într-un oraș în care nimeni nu merge la biserică? Pentru mine, moscheea e ca un muzeu, un lucru ciudat de făcut cu bunicii. E pitoresc, totuși. Odată am fost să văd *zikr*[1], când dansează dervișii, și a fost ca un spectacol de teatru, cum îi zice... pantomimă. Prietenul meu cel mai bun, Danilo, e evreu, dar nici măcar nu e circumcis, După război nu mai era nici un *mohel*[2] în Sarajevo, trebuia să te duci la bărbier. Și, oricum, părinții noștri erau de stânga, iar lucrurile astea li se păreau primitive.

Cu asta termină de vorbit, dădu pe gât berea și mai comandă un rând.

— Voiam să te întreb despre ziua în care ai salvat hagada.

Făcu o grimasă și se uită la mâinile lui întinse pe suprafața laminată și pătată a mesei. Degetele îi erau lungi și delicate. Ciudat că nu am observat asta mai devreme, când am fost nepoliticoasă și am crezut că își va pune neautorizat labele pe manuscrisul meu prețios.

— Încearcă să înțelegi. Cum ți-am explicat mai devreme, nu credeam în război. Liderul nostru ne spunea că e nevoie

[1] „Invocație", un act de devoțiune concentrat pe pomenirea lui Allah.

[2] Cel care practică ritualul circumciziei.

de două tabere ca să ai un război, iar noi nu vom lupta. Nu aici, nu în scumpul nostru Sarajevo, orașul nostru idealist. Ne credeam prea inteligenți, prea cinici pentru război. Dar, în mod cert, nu trebuie să fii stupid și primitiv ca să fii ucis într-un mod stupid și primitiv. Acum știm asta. Dar atunci, la început, cu toții am făcut lucruri nebunești. Copiii, adolescenții au fost la demonstrații pacifiste cu pancarte și muzici, de parc-ar fi mers la picnic. Chiar și după ce au împușcat câteva zeci dintre ei, tot nu ne-am prins ce avea să se întâmple. Așteptam comunitatea internațională să oprească totul. Chiar credeam asta, și eram îngrijorat de cum o să supraviețuiesc câteva zile până când restul lumii se va pune de acord cu ce este de făcut.

Abia îi puteam auzi vocea joasă printre hohotele de râs care umpleau restaurantul.

— Eram custode. Muzeul era bombardat. Nu eram pregătiți pentru așa ceva. Totul era încă expus. Doi kilometri de cărți în muzeu și muzeul era la douăzeci de metri de armele cetnicilor. Eram sigur că o singură bombă cu fosfor ar putea distruge totul sau că aceste... aceste... mă rog, cuvântul bosniac e *papci*, nu știu să-l traduc. Și-a încleștat pumnul și l-a plimbat pe suprafața mesei. Cum se numește partea cu care se termină picioarele unor animale, ale urlei vaci sau ale unui cal?

— Copita? am întrebat.

— Da. Exact. Așa îi numeam pe inamici — „copite", ceva de animal, oricum. Eram sigur că dacă vor intra în muzeu, vor devasta locul în căutare de aur și vor distruge toate obiectele pe care, în ignoranța lor, le vor considera nevaloroase. Am reușit să ajung la poliție. Majoritatea

plecaseră să apere cumva orașul. Cel de la ghișeu m-a întrebat: „Cine ar vrea să-și pună capul la bătaie pentru niște vechituri?" Dar când și-a dat seama că voi merge oricum acolo, a trimis doi voluntari să mă ajute. Nu voia să se spună că un bibliotecar prăfuit era mai curajos decât poliția. Am mutat lucrurile mai mari în sălile din mijloc, iar lucrurile mai mici și valoroase le-am ascuns în locuri în care prădătorii nu s-ar gândi să le caute, ca debaralele, de exemplu.

Mâinile lungi ale lui Ozren gesticulau la fiecare obiect pe care îl salvase — scheletele foștilor regi și regine ale Bosniei și diverse specii rare ale istoriei naturale.

— Apoi am încercat să găsesc hagada.

În anii 1950, unul dintre angajații muzeului încercase să o fure, și de atunci doar directorul muzeului știa cifrul seifului unde se găsea. Dar directorul locuia dincolo de râu, unde se dădeau cele mai intense lupte; n-ar fi reușit să ajungă până la muzeu.

Ozren vorbea încet, cu propoziții scurte, fără dramatism. Întuneric. O țeavă deja fisurată. Apa creștea. Bombele loveau pereții. Mă lăsa să umplu singură spațiile goale. Fusesem de multe ori în beciurile muzeelor și puteam să îmi imaginez cum era, cum fiecare bombă care lovea clădirea făcea să cadă bucăți de tencuială peste obiectele prețioase, probabil și peste el, cum îi intrau în ochi în timp ce se apleca în întuneric, cu mâinile tremurânde, bâjbâind să-și dea seama ce face. Aștepta să se liniștească bombardamentul ca să audă sunetele pe care le făcea mecanismul încuietorii în timp ce încerca pe rând diverse combinații. Nici atunci însă nu putea auzi nimic, pentru că sângele îi zvâcnea cu o putere incredibilă.

— Cum naiba ai reușit să-l deschizi?

Își ridică mâinile, cu palmele în sus.

— Era un seif vechi, nu foarte sofisticat...

— Dar totuși, șansele...

— Nu sunt, după cum ți-am spus, un tip religios, dar dacă aș crede în miracole... faptul că am reușit să salvez cartea în condițiile alea...

— Miracolul, am zis, a fost că tu...

Nu m-a lăsat să termin.

— Te rog, m-a întrerupt, strâmbându-se. Nu mă face să par un erou, pentru că nu sunt. De fapt, mă simt îngrozitor pentru că au rămas atâtea cărți pe care nu le-am putut salva.

Privi în depărtare. Cred că asta m-a fascinat, privirea lui. Acea reticență. Poate pentru că eu am fost mereu exact opusul a ceea ce înseamnă o persoană curajoasă. Întotdeauna i-am tratat cu scepticism pe eroi. Cred, mai degrabă, că le lipsește imaginația, pentru că altfel n-ar putea face lucrurile nebunești pe care le fac. Tipul ăsta suferea însă pentru cărțile pe care nu reușise să le salveze, iar acum trebuia să povestească ce făcuse și prin ce trecuse. Începea să-mi placă un pic de el.

A venit mâncarea. Turtițe mici și suculente de carne, mirosind a piper și cimbru. Eram lihnită. Am atacat farfuria, luând carnea cu bucăți rotunde de pâine turcească proaspătă. Eram atât de concentrată asupra mâncării, încât mi-a luat ceva până să-mi dau seama că Ozren nu mânca, ci se uita fix la mine. Avea niște ochi de un verde intens, ca al mușchiului tânăr, cu licăriri de auriu și bronz.

— Îmi pare rău, am spus. N-ar fi trebuit să te întreb despre toate astea. Ți-am tăiat pofta de mâncare.

A zâmbit — cu zâmbetul acela strâmb, teribil de atrăgător.

— Nu e vorba de asta.

— Atunci?

— Păi... te-am privit în timp ce lucrai azi. Aveai un chip atât de calm și liniștit. Îmi aminteai de o Fecioară din icoanele ortodoxe. Și acum mi se pare amuzant: un astfel de chip angelic cu o poftă atât de pământeană.

Nu pot să suport că încă mai roșesc de parc-aș fi o copiliță. Simțeam cum mi se ridică sângele spre obraji, deși am încercat să mă prefac că n-am înțeles complimentul.

— Un mod frumos de a-mi spune că mănânc ca un porc, am zis râzând.

S-a întins și mi-a șters o urmă de grăsime de pe obraz. Am încetat să mai râd. I-am prins mâna, înainte să reușească să și-o retragă, și i-am întors-o să o privesc. Era o mână de cercetător, cu unghii curate și îngrijite. Dar avea și bătături. Bănuiesc că, în timpul asediului, și cercetătorii au fost nevoiți să taie lemne, dacă le găseau. Vârfurile degetelor aveau urme de la grăsimea de oaie de pe obrajii mei. Le-am apropiat de buzele mele și le-am lins încet, unul câte unul. Ochii lui verzi mă priveau intens, adresându-mi o întrebare pe care oricine ar fi înțeles-o.

Apartamentul lui era destul de aproape, într-o mansardă deasupra unei cofetării din intersecția numită Colțul Dulce. Ușa magazinului era aburită și la intrare ne-a izbit un val de căldură. Proprietarul a ridicat mâna plină de făină ca să ne salute, Ozren i-a făcut și el cu mâna și apoi m-a condus spre scările mansardei, prin localul înghesuit. Mirosul de prăjituri și zahăr ars ne-a urmat și el.

Ozren abia putea să stea drept sub streașina joasă a podului. Vârfurile buclelor sale ciufulite atingeau grinzile. S-a întors să îmi ia haina și m-a atins ușor pe gât. Cu degetul mijlociu mi-a mângâiat ceafa arcuită, apoi mi-a ridicat părul într-o coadă răsucită. A urmat traseul umărului meu, coborând ușor peste pulover. Când a ajuns la șolduri, mâinile i-au alunecat sub bluza de cașmir, pe care mi-a ridicat-o peste cap. Câteva ochiuri s-au prins în agrafa din părul meu. Aceasta a zornăit când a căzut pe podea și părul mi s-a desfăcut peste umerii goi. M-am înfiorat și el m-a cuprins în brațe.

Mai târziu, am stat întinși într-o grămadă de așternuturi și haine. Trăia ca un student. Patul lui era o saltea subțire lipită de perete, cu tone de cărți și ziare împinse prin toate colțurile. Era slab ca un cal de curse, numai oase și mușchi prelungi. Nu avea nici un gram de grăsime. Se juca cu o șuviță de păr de-a mea, și mi-a zis:

— Atât de drept. Ca al unei japoneze.

— Ce expert ești, l-am tachinat.

A rânjit și s-a ridicat să toarne două pahare de *rakija*[1]. Nu aprinsese lumina când am intrat, dar acum a aprins două lumânări. Când s-a luminat, am reușit să văd că zidul cel mai îndepărtat al mansardei era acoperit cu o pictură figurativă, un portret al unei femei și al unui copil, realizat într-un *impasto*[2] dens, imperios. Copilul era aproape acoperit de curbele femeii, care părea că îl protejează cu propriul trup. Femeia era întoarsă spre copil, dar se uita înapoi spre artist — spre noi — cu o privire sigură, frumoasă, apreciativă, dar serioasă în același timp.

---

[1] Rachiu (în lb. bosniacă).

[2] Tehnică de pictură prin care culoarea este așezată pe pânză în strat gros, de obicei cu o pensulă mai mare sau cu un cuțit.

— E o pictură superbă, am spus.

— Da. Prietenul meu Danilo, cel despre care ți-am povestit, a făcut-o.

— Ea cine este?

S-a încruntat și a oftat. Apoi și-a ridicat paharul în semn de toast și a spus:

— Soția mea.

IV

CÂND LUCREZI BINE, nu ar trebui să se vadă nici un semn că ai lucrat.

Profesorul meu, Werner Heinrich, m-a învățat asta. „Nu trebuie niciodată să vă considerați o artistă, domnișoară Heath. Întotdeauna trebuie să rămâneți în spatele obiectului."

Nu cred că existau în toată lumea mai mult de zece oameni care își puteau da seama, la sfârșitul săptămânii, că am desfăcut și refăcut manuscrisul. Următorul lucru pe care trebuia să-l fac era să caut niște prieteni care să îmi poată spune mai multe despre micile mostre pe care le-am extras din manuscris. Cei de la ONU mă rugaseră să contribui cu un eseu la catalogul care va însoți expoziția. Nu sunt ambițioasă în sensul tradițional al cuvântului. Nu vreau o casă mare sau un cont gras în bancă; nu dau doi bani pe lucrurile astea. Nu vreau să fiu șefă și nu vreau să conduc pe nimeni în afară de mine. Dar îmi place la nebunie să îi surprind pe colegii mei scorțoși, publicând ceva despre care ei nu au habar. Îmi place să împing miza

cunoștințelor umane dincolo de limită, chiar dacă doar cu un milimetru.

M-am ridicat de la masă și m-am întins.

— Dragă custode, cred că pot acum să las hagada pe mâna ta.

Ozren nu a zâmbit. Nici măcar nu m-a privit. Doar s-a ridicat și a plecat să aducă noua cutie pe care o făcuse după toate indicațiile mele; o cutie pentru arhivare, în adevăratul sens al cuvântului, care o va proteja până când ONU va termina lucrul la camera cu temperatură controlabilă în care va fi expusă. Avea să fie un altar al moștenirii multietnice a orașului Sarajevo. Hagada va fi la loc de cinste, deși în jur se vor afla numai manuscrise islamice și icoane ortodoxe care vor demonstra că oamenii și artele lor au un izvor comun, cu influențe și întrepătrunderi continue.

Când Ozren a luat cartea, mi-am pus mâna peste a lui.

— M-au invitat la vernisaj. Trebuie să țin o conferință la Tate în săptămâna dinainte. Dacă vin aici de la Londra, o să te văd?

Și-a retras mâna și a lăsat-o pe a mea să cadă.

— La ceremonie, da.

— Și după?

A ridicat din umeri.

Petrecusem trei nopți împreună la Colțul Dulce, dar nu mi-a spus nici un cuvânt despre soția sa, care ne privea constant din pictură. Apoi, în a patra noapte, m-am trezit un pic înainte de răsăritul soarelui, pentru că patiserul bocănea și tropăia, încercând să-și aprindă cuptoarele. M-am întors și l-am văzut pe Ozren holbându-se la tablou. Avea o privire foarte tristă, aproape sălbatică. I-am atins încet fața.

— Spune-mi, l-am rugat.

S-a întors spre mine și mi-a cuprins chipul în palme. Apoi s-a ridicat de pe saltea, și-a tras blugii pe el, iar mie mi-a aruncat hainele în brațe. După ce ne-am îmbrăcat, l-am urmat jos. A vorbit câteva minute cu patiserul, care i-a dat un set de chei de mașină.

La capătul aleii, am găsit un Citroën prăpădit, cu care am ieșit din oraș și am luat-o spre munți. Era minunat acolo sus. Primele raze de soare dădeau zăpezii nuanțe de auriu și trandafiriu. Un vânt puternic aducea o aromă de pin, care mi-a trezit amintiri ciudate: mirosul de rășină al brazilor de Crăciun, mireasma lor intensă în zilele toride de decembrie, la Sydney.

— Acesta este Muntele Igman, a spus, într-un final. A fost pârtia pentru bob la ultima Olimpiadă de iarnă, înainte ca sârbii să o transforme în bază militară pentru armele cu rază lungă de acțiune. A întins o mână și m-a oprit când a văzut că mă îndreptam spre pârtie. E un câmp minat aici. Trebuie să rămâi în limitele drumului.

De unde ne aflam, se vedea perfect orașul. Au țintit-o de aici, în timp ce stătea, cu copilul în brațe, la coadă la ONU pentru apă. Primul glonț i-a secționat artera femurală. S-a târât până la cel mai apropiat perete, cu copilul în brațe. Nimeni n-a îndrăznit s-o ajute, nici soldații ONU, care au privit-o cum a sângerat până la moarte, nici civilii înfricoșați, care s-au împrăștiat, urlând, fiecare pe unde a putut să găsească adăpost.

— Eroii din Sarajevo.

Ozren avea vocea obosită și amară și cuvintele lui erau greu de deslușit din pricina vântului puternic.

— Așa ne numeau cei de la CNN. Dar majoritatea nu eram deloc eroi, crede-mă. Când au început împușcăturile, am fugit la fel de repede ca oricine altcineva.

Aida, rănită, sângerând, a fost o țintă irezistibilă pentru criminalul de pe Muntele Igman. Al doilea glonț i-a străpuns umărul și i s-a oprit în os. Glonțul s-a rupt în bucăți, așa că doar o bucățică de metal a trecut prin corpul ei până în capul copilului. Numele lui era Alia. Ozren l-a rostit în șoaptă, ca un suspin.

Traumatismul primar — acesta e termenul tehnic din neurochirurgie. Când eram mică, o auzeam adesea pe mama spunând asta la telefonul care întrerupea certurile din timpul cinei. Era câte un rezident emoționat care suna direct din sala de operații. Întotdeauna mi s-a părut că termenul „traumatism" e foarte potrivit pentru ceva ca un glonț în cap sau o gaură de doi pe patru în țeastă. E greu să fii mai „traumatizat" de-atât. În cazul lui Alia, primul traumatism a fost agravat de faptul că în Sarajevo nu exista nici un neurochirurg, darămite un specialist în pediatrie. Chirurgul generalist a făcut tot ce a putut, dar tot s-a ajuns la inflamație și infecție — un „traumatism secundar" — și băiețelul a intrat în comă. Câteva luni mai târziu, când un neurochirurg a ajuns, în sfârșit, în oraș, a declarat că nu se mai poate face nimic.

Ne-am întors de pe munte și Ozren m-a întrebat dacă vreau să merg cu el la spital. Nu voiam. Urăsc spitalele. Le-am urât dintotdeauna. Câteodată, în weekenduri, când menajera avea liber, mama mă târa după ea la vizitele de

dimineață. Luminile puternice, zidurile de un verde de baltă, zgomotul de metal pe metal, mizeria și sângele care sufocau saloanele ca un giulgiu omniprezent — pe scurt, detestam spitalele. În spitale, lașitatea mă copleșește mai mult ca oriunde. Mă văd în fiecare pat, în fiecare ambulanță sau inconștientă pe targă, cu transfuzii de sânge sau conectată la catetere urinare. Fiecare chip pe care îl privesc e al meu. Mă simt ca într-un joc cu siluete de carton în care se păstrează capul, dar corpul poate fi schimbat. Patetic, știu. Dar nu mă pot abține. Și mama se întreba de ce nu vreau să mă fac doctor.

Dar Ozren se uita la mine cu privirea lui blândă ca de câine, cu capul într-o parte, așteptând bunătate. N-am putut să-l refuz. Mi-a spus că în fiecare zi, înainte de a merge la muncă, trece pe la spital. Nu îmi dădusem seama de asta. În cele câteva dimineți pe care le-am petrecut împreună, mă conducea până la hotel să fac un duș — asta dacă era apă — și să mă schimb. Nu știam că după asta mergea la spital să petreacă o oră cu fiul său.

În timp ce străbăteam holul, am încercat să nu mă uit în stânga și în dreapta sau în saloane, dar apoi am ajuns în camera lui Alia și nu aveam unde să mă mai uit decât la el. Un chip angelic, nemișcat și ușor tumefiat de la toate lichidele pe care i le pompau ca să îl țină în viață. Un trupușor înconjurat de tuburi de plastic. Sunetul monitoarelor care măsurau minutele vieții sale micuțe și limitate. Ozren mi-a zis că soția lui murise de un an, deci Alia nu putea să fi avut mai mult de trei ani. Era oricum greu de spus. Avea un corp micuț, nedezvoltat, care ar fi putut aparține chiar

unui nou-născut, dar expresiile care îi puteau fi citite pe chip păreau ale unui bătrân.

Ozren i-a dat părul castaniu de pe fruntea micuță, s-a așezat pe pat lângă el și i-a șoptit ceva în bosniacă, în timp ce îi freca mânuțele rigide.

— Ozren, am spus încet. Te-ai gândit să ceri o a doua părere? Aș putea să iau tomografiile cu mine și să...

— Nu, m-a întrerupt el în mijlocul propoziției.

— Dar de ce nu? Doctorii sunt și ei oameni, pot face greșeli. Am uitat șirul ocaziilor în care mama mea a contrazis părerile unor așa-zișI colegi eminenți. Îmi spunea: „El? Nu m-aș duce la el să-mi trateze nici măcar o unghie încarnată."

Ozren a ridicat doar din umeri și nu mi-a răspuns.

— Ai RMN-uri sau doar tomografii? RMN-ul este o analiză mult mai complexă. Este...

— Hanna, termină, te rog. Am zis nu.

— Ce ciudat, am spus. Nu mi-am imaginat niciodată că ai crede în porcăriile alea fataliste gen *insha'Allah*[1].

S-a ridicat de pe pat și a venit spre mine, mi-a prins fața în palme și s-a apropiat atât de tare încât îi vedeam ca prin ceață chipul plin de mânie.

— O, nu, a spus cu o voce joasă, reținută. Tu ești așa. Pe tine te interesează toate rahaturile astea.

Ferocitatea cu care a spus-o m-a speriat. M-am retras repede.

— Voi, continuă el, prinzându-mă de încheietură. Voi, cei din lumea sigură, cu airbagurile voastre și încuietorile

[1] Termen arab care exprimă speranța în Instanța Divină și care s-ar traduce prin „cum o vrea Dumnezeu" sau „facă-se voia Domnului".

sigure și regimurile fără grăsimi. Voi sunteți cei superstiționși. Vă convingeți singuri că puteți să înșelați moartea și vă simțiți insultați când vă dați seama că nu se poate. Ați stat în apartamentele voastre confortabile cât a durat războiul aici și ne-ați privit la știri sângerând. V-ați gândit „Ce oribil!" și apoi ați mers în bucătărie să vă mai turnați un pic de cafea.

Am tresărit când a spus toate astea. Era o prezentare destul de corectă. Dar nu terminase. Era atât de supărat încât aproape scuipa când vorbea.

— Se întâmplă și necazuri. Mie mi s-au întâmplat niște necazuri foarte mari. Și situația mea nu e diferită de a altor o mie de tați din oraș, ai căror copii suferă. M-am împăcat cu asta. Nu toate poveștile au final fericit. Maturizează-te, Hanna, și acceptă asta.

Mi-a dat drumul la mână. Tremuram. Voiam să ies de acolo cât mai repede, să plec cât mai departe. Ozren s-a întors la Alia și s-a așezat din nou pe pat, cu spatele la mine. L-am atins când mă îndreptam spre ieșire și am văzut că ținea în mână o carte de povești în bosniacă. După ilustrații am bănuit că era o traducere a lui *Winnie-the-Pooh*. A lăsat cartea și și-a frecat fața. După expresia pe care o avea, mi-am dat seama că îi citește în fiecare zi, că nu poate să-l lase să crească fără povești. A deschis cartea unde rămăsese data trecută. Pusesem deja mâna pe clanță, dar vocea lui m-a oprit. Din când în când, ridica privirea din carte și vorbea cu Alia. Părea că îi explică un cuvânt mai greu sau vreo poantă din umorul britanic al poveștii. N-am văzut niciodată o scenă atât de tandră între un tată și fiul său.

Și știam că n-aș fi suportat să o mai văd vreodată. În seara aceea, după ce-am încheiat lucrul, Ozren și-a cerut scuze pentru ieșirea de dimineață. Nu eram sigură dacă e un preludiu pentru o nouă invitație la el, dar nici nu l-am lăsat să ajungă atât de departe. M-am scuzat, într-un mod patetic de altfel, că trebuie să mă întorc la hotel. La fel s-a întâmplat și a doua zi. În a treia nici nu a mai întrebat. Și oricum, era timpul să plec.

Un botanist foarte frumos, pe care îl rănisem în tinerețe, mi-a spus că atitudinea mea față de sex seamănă cu cazurile de care aflase dintr-o carte de sociologie despre anii 1960. Zicea că mă comport ca masculii din perioada prefeministă care își foloseau partenerele ocazionale doar pentru sex și le părăseau la primul semn de implicare emoțională. Construise o întreagă teorie pornind de la faptul că nu am avut tată, că mama mea era indisponibilă emoțional și că, prin urmare, nu am avut niciodată un model de relație afectivă sănătoasă.

I-am spus că dacă vreau să aud psihologeală pot să merg la un psiholog ieftin de la Medibank. Nu am relații ocazionale, din contră. Sunt foarte pretențioasă. Prefer puțin și bun decât mult și mediocru. Nu-mi place în mod deosebit să storc batiste ude, și dacă aș fi vrut un partener, m-aș fi angajat la o firmă de avocatură. Dacă aleg să fiu cu cineva este pentru că vreau o relație frumoasă și distractivă. Nu sunt sadică, nu-mi face deloc plăcere să îi rănesc pe oameni, și mai ales nu pe cineva cu un destin așa tragic ca Ozren, care este un om deosebit, curajos, inteligent și are toate calitățile. Chiar și frumusețe, dacă poți trece

peste aspectul său cam neglijent. Am simțit același lucru și pentru botanist. Dar începuse să vorbească despre excursii prin pădure, cu copii cocoțați în rucsac. Trebuia să pun punct. Nu aveam nici douăzeci și cinci de ani pe-atunci și, în opinia mea, copiii sunt un lux al maturității.

Cât despre așa-zisa mea familie disfuncțională, e adevărat că am moștenit de la mama un principiu, și anume: nu te pe baza pe alt nenorocit să te susțină emoțional; găsește ceva captivant de făcut, care să-ți distragă atenția de la „vai, săraca de mine". Mama mea își iubește foarte mult munca, la fel ca și mine. Iar faptul că nu ne iubim deloc... nu mă gândesc aproape niciodată la asta.

Când Ozren a terminat cu sigiliile și sforile lui, am coborât împreună cu el treptele de la bancă, pentru ultima dată. Dacă voi reveni la Sarajevo pentru vernisaj, cartea va fi la locul meritat în expoziție, în noul ei spațiu de expunere care va include sisteme de securitate de ultimă generație. L-am așteptat cuminte să închidă seiful, dar când s-a întors, era în mijlocul unei conversații, cu unul dintre paznici, în bosniacă, și nici nu s-a uitat la mine.

Paznicul a descuiat ușa principală pentru el.

— Noapte bună, am zis. La revedere și mulțumesc.

Avea mâna pe clanța masivă de argint. S-a uitat la mine și a dat din cap scurt. Apoi a deschis ușa și a dispărut în întuneric. Am urcat singură înapoi să îmi împachetez instrumentele.

Aveam plicurile cu aripa insectei și cu firul de păr alb din cotor și cu mici mostre, mai mici decât un punct de la sfârșitul unei propoziții, pe care le prelevasem de pe

paginile pătate. Le-am pus pe toate în cutia cu documentația, apoi am verificat carnetul să văd dacă n-am uitat ceva. M-am uitat peste notițele din prima zi, de când am desfăcut legătura, și am văzut o notă mâzgălită despre adânciturile de pe marginea copertei și semnul de întrebare privind lipsa închizătorii.

Ca să ajung de la Sarajevo la Londra, trebuia să schimb avionul în Viena. Plănuiam să folosesc acea escală ca să rezolv două lucruri. Aveam o veche cunoștință — un entomolog — care era cercetător și muzeograf la Muzeul de Istorie Naturală din Viena. Ar fi putut să mă ajute să identific fragmentul de insectă. Mai voiam să-i fac o vizită și profesorului meu, Werner Heinrich. Era un om foarte bun la care țineam mult, un fel de bunic pe care nu l-am avut niciodată. Știam că i-ar face plăcere să audă despre munca mea la hagadă și chiar aveam nevoie de părerea lui. Poate influența lui mă va scuti de toate formalitățile austriece, facilitându-mi accesul la arhiva muzeului unde fusese restaurat manuscrisul în 1894 și poate, în acea arhivă, voi găsi ceva informații despre starea inițială a cărții. Am pus carnetul în valiză, iar la sfârșit, am strecurat înăuntru și plicul mare de la spital.

Falsificasem o cerere în numele mamei mele, cu o motivație cel puțin ambiguă: „... am fost rugată să studiez acest dosar, la cererea unui coleg al doctorului Karaman, cu privire la cazul fiului său..." Știau numele ei până și aici. Fusese coautoare a unui text despre anevrisme care devenise lucrare de referință în domeniu. Dar îmi spusese că era în drum spre Boston ca să vorbească la întâlnirea anuală a neurochirurgilor din America, iar eu aveam un

client la Boston, un mega-multi-miliardar și colecționar de manuscrise, care mă tot bătea la cap să expertizez un codex pe care voia să-l cumpere de la Biblioteca Houghton[1] care-l scotea la vânzare.

Australienii sunt relaxați când vine vorba de călătorii. Crescând în Australia, te antrenezi pentru zborurile lungi — de cincisprezece, chiar douăzeci și patru de ore. Pentru noi, cele opt ore peste Atlantic sunt o nimica toată. Clientul meu se oferise să-mi plătească un bilet la clasa întâi, unde nu ajung prea des. M-am gândit că pot să-mi strecor în program și această expertiză, să primesc o recompensă generoasă și să ajung la Londra în timp util pentru conferința de la Tate. De obicei, îmi aranjam itinerarul astfel încât să nu o întâlnesc pe mama și totul se termina cu un telefon scurt: „Ce păcat!", „Da. Nici nu-mi vine să cred", una mai nesinceră decât cealaltă. Cu o noapte înainte, când sugerasem să ne întâlnim la Boston, fusese o clipă de liniște în telefon, poate declicul Sarajevo–Sydney, apoi cu o voce neafectată: „Ce drăguț. O să încerc să-mi fac timp."

Nu m-am întrebat de ce naibii făceam asta. De ce mă băgam cu forța în intimitatea unui bărbat, de ce nu îi respectam dorințele, pe care mi le-a exprimat cum nu se putea mai clar. Cred că răspunsul e că nu suport să nu aflu ceva ce poate fi aflat. Și în acest sens, tomografia lui Alia semăna cu bucățile de fibre din plicurile mele cerate; mesaje într-un cod pe care un expert mi le poate interpreta.

[1] Depozitul de carte rară și manuscrise din cadrul Universității Harvard.

V

VIENA PĂREA SĂ O DUCĂ BINE după căderea comunismului. Întreg orașul era în plin proces de cosmetizare, ca o matroană bogată la salonul de chirurgie estetică. Pe Ringstrasse, am văzut din taxi numeroase macarale care se aplecau peste orizontul ca un tort de nuntă al orașului. Lumina se reflecta de pe frizele Palatului Hofburg, proaspăt restaurate, și instalațiile de sablare curățaseră negrul de fum de pe numeroase fațade neorenascentiste, scoțând la iveală o pietrărie luminoasă, caldă, care stătuse ascunsă sub straturi de negreală timp de secole. Capitaliștii vestici și-au dorit sedii dichisite pentru noile lor parteneriate cu statele vecine, Ungaria și Republica Cehă. Acum aveau, în sfârșit, mână de lucru ieftină din Est.

Când am fost la Viena, pe la începutul anilor 1980, cu o bursă de mobilitate, am descoperit un oraș gri, ușor macabru. Toate clădirile erau murdare, deși nu îmi dădusem seama de asta pe atunci. Credeam că așa negre erau ele de fapt. Mi s-a părut un loc deprimant și sinistru. Situarea lui la marginea Europei de Vest l-a transformat, în timpul Războiului Rece, într-o bază secretă de spionaj. Matroane robuste și domni în impermeabile, burghezi impecabili, trăiau într-o atmosferă care mi-a părut întotdeauna parcă prea agitată, încărcată, ca aerul după un fulger. Mi-au plăcut acele *Kaffeehäuser* aurite, în stil rococo, și muzica ce răsuna de pretutindeni — ea era pulsul și inima orașului. Se spunea că cei care nu cărau vreun instrument muzical erau fie pianiști sau harpiști, fie spioni străini.

Viena nu era considerată nicidecum un centru științific, dar stătea destul de bine la capitolul înaltă tehnologie și laboratoare experimentale. Vechea mea prietenă, Amalie Sutter, entomolog, conducea unul dintre ele. O cunoscusem pe Amalie cu mulți ani în urmă, când își făcea studiile postdoctorale și trăia într-un loc cât se poate de îndepărtat de cafenelele aurite în stil rococo. Dădusem peste ea pe culmea unui munte din nordul îndepărtat al statului Queensland. Trăia într-o fostă cisternă din tablă ondulată. Iar eu mergeam pe munte cu rucsacul în spate. Îmi încheiasem socotelile cu școala mea scumpă și elitistă la șaisprezece ani, cu primul moment mai liber pe care l-am prins. Încercasem să îi determin să mă exmatriculeze, dar le era prea frică de mama și nu a contat câte tâmpenii am reușit să inventez. Am fugit din casa noastră mare cât un palat ca să mă alătur grupului nestatornic — studenți scandinavi veniți cu programul *work and travel*, surferi ratați, drogați trași la față — care rătăcea spre nord până la Byron Bay, apoi în sus pe coastă, trecând de Cairns și de Cooktown, până când se termina drumul.

Am călătorit aproape două mii de kilometri ca să scap de mama și, până la urmă, am dat peste cineva care era, în mare măsură, exact ca ea. Sau cum ar fi fost mama într-un univers paralel. Amalie era la fel ca mama, dar eliberată de ambiții sociale sau materiale. Era la fel de ambițioasă în munca ei, anume studiul unei specii de fluturi care se foloseau de furnici ca să le apere larvele de prădători. M-a lăsat să stau cu ea în cisternă și m-a învățat totul despre toaletele biodegradabile și dușurile cu energie solară. Pe moment nu mi-am dat seama, dar acum știu că cele câteva

săptămâni petrecute pe munte, descoperind felul cum privea ea lumea, cu o *atenție* și o pasiune extraordinare și modul în care se zbătea să afle ceva nou despre cum funcționează aceasta, m-au determinat să mă întorc la Sydney și să-mi încep cu adevărat viața.

După ani de zile, când am venit la Viena să îmi încep studiile cu Werner Heinrich, am întâlnit-o din nou. Werner mă rugase să investighez ADN-ul unei insecte pe care o găsise în cotorul unei cărți și cineva îmi spusese că laboratorul ADN de la Muzeul de Istorie Naturală este cel mai bun din oraș. Mi s-a părut cel puțin ciudat, dar am încercat totuși. Muzeul părea să existe din Antichitate — era plin de animale împăiate, roase de molii, și de colecții de pietre ce aparținuseră unor nobili din secolul al XIX-lea. Îmi plăcea la nebunie să mă plimb pe-acolo pentru că niciodată nu știai ce o să găsești. Era ca un cabinet de curiozități. Exista un zvon, cum că s-ar găsi acolo și capul vizirului turc ce pierduse asediul Vienei din 1683. Deși nu a fost niciodată confirmat, se pare că era ținut în beci.

În contrast cu muzeul, laboratorul pentru cercetarea biologiei evoluționiste al lui Amalie Sutter era dotat după ultimele standarde tehnice. Mi-am amintit indicațiile cam bizare pe care le-am primit ca să ajung la biroul ei: luați liftul până la etajul trei, urmați scheletul de *diplodocus* și când ajungeți la mandibulă, faceți la stânga. Un asistent mi-a spus că e în depozit și m-a condus pe coridoare. Când am deschis ușa, m-a izbit un miros înțepător de naftalină și am văzut-o pe Amalie, cam la fel cum o lăsasem, aplecată peste un sertar lucind în tonuri de argintiu și albastru.

A fost foarte fericită să mă vadă, dar mai ales să vadă ce îi adusesem.

— Credeam că iar îmi vii cu vreo ploșniță a celulozei.

Ultima oară trebuise s-o piseze, să extragă ADN-ul, să îl mărească și apoi să aștepte câteva zile rezultatul analizelor.

— Dar acum, a spus, ținând cu grijă plicul, dacă nu mă înșel, va fi mult mai ușor. Cred că avem de-a face cu un vechi prieten de-al meu.

— O molie?

— Nu, nu e molie.

— Poate să fie un fragment dintr-un *fluture*?

Bucățile de fluture nu ajung, în general, în cărți. Moliile da, pentru că ele pot trăi în case în care sunt păstrate și cărți. Dar fluturii trăiesc în aer liber.

— Cred că da.

S-a oprit un pic, a închis dulapul și am mers la ea în birou, unde a cercetat cu privirea toate rafturile din podea până în tavan și a scos un volum imens despre nervurile aripilor de insectă. A deschis apoi o ușă mare pe care era o fotografie în mărime naturală cu ea în timpul studiilor din pădurile malaeziene și cu o plasă de fluturi de patru metri. E surprinzător cât de puțin a îmbătrânit de atunci. Cred că entuziasmul absolut pentru munca ei a funcționat ca un fel de conservant asupra corpului. De cealaltă parte a ușii se afla un laborator impecabil, cu doctoranzi care mânuiau pipete sau comparau grafice ADN pe monitoarele calculatoarelor. A pus, cu grijă, bucățica mea de aripă pe o lamelă și sub un microscop foarte puternic.

— Bună, drăguță, a exclamat. Chiar *tu* ești. Și-a ridicat ochii și s-a uitat direct la mine. Nu a aruncat nici o privire

înspre diagramele cu nervuri. *Parnassius mnemosyne leonhardiana*[1]. O insectă comună în Europa.

— Fir-ar să fie.

M-am descurajat teribil și cred că fața mea a arătat asta. Nu aflasem nimic interesant. Amalie mi-a zâmbit larg.

— N-am fost de prea mare ajutor, nu?

Apoi mi-a făcut semn s-o urmez înapoi în depozitul plin cu colecții de insecte. S-a oprit în fața unei vitrine și a deschis ușa cu un scârțâit. A tras un sertar. Era plin cu rânduri întregi de fluturi *Parnassius* în poziție de zbor încremenit deasupra etichetelor cu denumirea lor științifică.

Fluturii erau sublimi în felul lor subtil și tăcut. Aripile anterioare erau de un alb crem, pătat pe alocuri cu puncte negre, iar cele posterioare erau aproape translucide, ca sticla de plumb, și brăzdate de nervuri întunecate.

— Nu e chiar cel mai spectaculos fluture din lume, spuse Amalie. Dar colecționarii îl adoră. Poate pentru că trebuie să urci în vârful muntelui ca să-l găsești. S-a întors spre mine și a adăugat: E răspândit în toată Europa, dar e limitat la zonele înalte, de peste două mii de metri. Larvele lui se hrănesc exclusiv cu frunzele unei specii de toporași care se găsește mai ales în zonele alpine. Hanna, dragă, manuscrisul ăsta al tău a făcut vreo călătorie prin Alpi?

[1] Apolonul negru sau mnemozina — specie pe cale de dispariție, răspândită în arealul euroasiatic la liziera pădurilor de foioase, în poiene și lunci montane.

O aripă de insectă

Sarajevo, 1940

Aici este mormântul. Rămâi o clipă
când pădurea ascultă.
Ridică-ți pălăria! Aici se odihnește floarea
unui popor care știe să moară.

Inscripție, Memorialul celui
de-al Doilea Război Mondial, Bosnia

VÂNTUL BĂTEA CU PUTERE peste râul Miljacka[1], iar hăinuța subțire pe care o purta nu îi era Lolei de nici un folos. Alergă peste podul îngust cu mâinile băgate adânc în buzunare. Pe celălalt mal al râului urcau niște scări abrupte, tăiate în piatră, către un labirint de străduțe înguste, mărginite de blocuri ponosite. Lola sări câte două trepte odată și intră pe a doua alee, ferită, în sfârșit, de rafalele de vânt.

Nu era încă miezul nopții, așa că ușa blocului nu fusese deocamdată încuiată. Înăuntru nu era cu mult mai cald decât afară. Se opri o clipă să-și tragă sufletul și simți în tot holul un miros greu de varză fiartă și de pipi de pisică. Abia reuși să se târască pe scări și să deschidă ușor ușa apartamentului părinților ei. Mâna ei dreaptă se întinse, instinctiv, să atingă mezuza[2] de pe tocul ușii, fără să-și dea seama de ce face asta. Își dădu jos haina, își scoase cizmele și le luă în mână când trecu pe lângă siluetele adormite ale părinților ei. Apartamentul era format, de

[1] Râul care străbate orașul Sarajevo.

[2] Cutiuță prinsă pe cadrul ușii de la intrarea într-o casă de evrei, care conține un manuscris pe pergament, cu versete din Tora.

fapt, dintr-o singură cameră împărțită printr-o draperie care dădea iluzia de spațiu privat.

Sora ei mai mică era doar o umflătură sub plapumă. Lola ridică învelitoarea și se așeză lângă ea. Dora era chircită ca un animăluț și radia căldură. Lola încercă să se apropie de sursa de căldură, dar copila protestă cu un mic strigăt somnoros și se trase mai la o parte. Ca să se încălzească, Lora își băgă mâinile înghețate la subraț. În ciuda frigului, fața îi era roșie și fruntea încă umedă de la cât dansase, iar dacă tatăl ei s-ar fi trezit, poate că ar fi observat toate astea.

Lola iubea dansul. Asta o atrăgea la întâlnirile Tinerilor Gardieni. Îi plăcea și să meargă pe munte, în drumeții lungi, până la vreo cascadă sau până la ruinele vreunei fortărețe. Și cam atât. De altceva nu îi păsa foarte tare. Discuțiile politice interminabile o plictiseau de moarte. Și ebraica — nu îi plăcea să citească nici în limba ei, darămite să decodeze micile înfloriturii ciudate pe care Mordechai o punea să le memoreze.

Se gândea la brațul lui peste umărul ei când erau în cerc. Încă mai simțea greutatea mușchilor lui de fermier. Când și-a suflecat mânecile, i-a văzut antebrațul maroniu și tare ca o alună. Chiar dacă nu știa foarte bine pașii, îi era ușor să danseze atunci când el îi zâmbea încurajator. Un locuitor din Sarajevo — chiar unul așa sărac precum Lola — nici nu s-ar fi uitat la un țăran bosniac. Nu conta cât de avut era fermierul, orășeanul se simțea superior. Cu Mordechai, lucrurile stăteau complet diferit. Crescuse în Travnik, care, deși nu se putea compara cu Sarajevo, era totuși un oraș frumos. Era educat; terminase liceul.

Totuși, cu doi ani în urmă, la vârsta de șaptesprezece ani, plecase pe un cargobot în Palestina, să lucreze la o fermă, și nu era o fermă foarte prosperă, după cum povestea chiar el. Un petic de praf, uscat și sterp, unde trebuia să-ți rupi spinarea ca să recoltezi ceva, și nu ca să vinzi, ci ca să reușești să mănânci și să te îmbraci. Mai rău decât un țăran, cu siguranță. Dar când vorbea despre asta, părea că nu există vreo muncă mai nobilă sau mai fascinantă pe lume decât aceea de a săpa șanțuri de irigații și de a culege curmale.

Lolei îi plăcea să îl asculte pe Mordechai când vorbea despre toate lucrurile practice pe care un pionier trebuia să le știe: cum să tratezi o mușcătură de scorpion sau o tăietură gravă, cum să construiești o latrină cât de cât igienică sau cum să improvizezi un adăpost. Lola știa că nu va pleca de acasă pentru pionieratul în Palestina, dar îi plăcea să viseze la modul de viață care solicita astfel de cunoștințe. La fel, îi plăcea să viseze la Mordechai. Felul în care vorbea îi amintea de vechile cântece în ladino[1] pe care i le cânta bunicul când era mică. Avea o tarabă cu semințe în piață și mama Lolei o lăsa câteodată acolo, cât timp ea era la serviciu. Bunicul știa o mulțime de povești cu cavaleri și hidalgo și poezii dintr-un loc magic numit Sefarad[2], unde trăiseră strămoșii lor. Mordechai vorbea despre acel pământ de parcă ar fi fost Sefaradul. Spunea tot timpul că

[1] Idiom castilian vechi, vorbit vreme de peste un mileniu de evreii sefarzi și conservat de ei în țările de exil, unde au ajuns după izgonirea lor de către regii catolici în 1492 (din Spania) și 1498 (din Portugalia). Este cunoscut și ca limba iudeo-spaniolă.

[2] Denumirea Spaniei în ebraica modernă.

vrea să revină cât mai repede acolo, în Eretz Israel[1]. „Sunt gelos pe fiecare răsărit de soare în care nu sunt acolo să văd pietrele albe ale văii Iordanului transformându-se în aur."

Lola nu vorbea niciodată în grup. Se simțea prostuță în comparație cu ceilalți. Majoritatea erau *svabo jijos*, evrei care vorbeau idiș și care veniseră în oraș odată cu ocupația austriacă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Familiile care vorbeau ladino, ca cea a Lolei, se aflau în oraș din 1565, pe când Sarajevo era sub ocupație otomană și sultanul le oferise adăpost în fața persecuției creștine. Majoritatea celor care ajunseseră în oraș se perindaseră de colo-colo de la expulzarea din Spania în 1492, fără să își construiască o casă pe undeva. Găsiseră pace și toleranță în Sarajevo, dar numai câteva familii prosperaseră cu adevărat. Cei mai mulți erau mici negustori, ca și bunicul ei, sau artizani. *Svabo jijos* erau mai educați și mai europeni până și în vestimentație. Foarte curând au reușit să aibă slujbe bune și să ajungă în clasele sociale înalte din Sarajevo. Copiii lor mergeau la liceu și câteodată chiar la universitate. La Tinerii Gardieni, ei păreau să fie liderii.

Una era fiica unui consilier local, altul, fiu de farmacist, un văduv pentru care mama Lolei spăla rufe. Tatăl unei alte fete era contabil la Ministerul de Finanțe, unde lucra și tatăl Lolei ca portar. Dar Mordechai îi trata pe toți în mod egal, așa că până la urmă și-a făcut și ea curaj să pună o întrebare.

[1] Țara Israel, numele ebraic al țării locuite de evrei înaintea exilului lor, căreia romanii i-au dat numele de Palestina.

— Dar, Mordechai, a întrebat sfioasă, nu ești fericit în țara ta, vorbind limba ta, fără să trebuiască să muncești atât de mult?

Mordechai s-a întors spre ea zâmbind.

— Asta nu e țara mea, a spus blând. Și nu e nici a ta. Adevărata casă a evreilor este Eretz Israel, și de aceea sunt aici, ca să vă povestesc despre viața pe care am putea să o avem, să vă pregătesc și să vă iau cu mine, să ne clădim patria noastră evreiască. Și-a ridicat mâinile ca și cum ar fi inclus-o și pe ea într-o îmbrățișare. Dacă îți dorești cu adevărat, poți transforma visul în realitate. A făcut o pauză, lăsând cuvintele să plutească în aer. Un mare om a spus aceste lucruri și eu îl cred. Dar tu, Lola? Vei încerca să-ți împlinești visurile?

Ea s-a înroșit pentru că nu era obișnuită cu atâta atenție și Mordechai i-a zâmbit cu căldură. Apoi el și-a depărtat mâinile ca și cum ar fi vrut să strângă în brațe întregul grup.

— Gândiți-vă la asta. Ce vă doriți? Să fiți porumbei care așteaptă firimiturile altora, sau șoimi de deșert, să planați în zbor spre propriul destin?

Isak, fiul farmacistului, era un băiat slab, foarte studios și cu membre subțiri ca niște creioane. Mama Lolei spunea tot timpul că oricât de deștept ar fi fost farmacistul, nu avea nici cea mai vagă idee despre cum trebuie hrănit un copil în creștere. Dintre toți oamenii din sală, Isak părea singurul deranjat de zborul retoric al lui Mordechai. Acesta a observat și s-a întors cu toată forța și căldura spre el:

— Ce este, Isak? Ai o opinie pe care vrei să ne-o împărtășești?

Isak și-a împins în sus ochelarii rotunzi cu ramă de sârmă și a răspuns:

— Poate că ceea ce spui tu este valabil pentru evreii din Germania. Cu toții am auzit știrile îngrozitoare de acolo. Dar nu și aici. Antisemitismul nu a făcut niciodată parte din viața noastră din Sarajevo. Uite unde se află sinagoga: între moschee și biserica ortodoxă. Îmi pare rău, dar Palestina este casa arabilor și nu a noastră. Cu siguranță, nu a mea. Noi suntem europeni. De ce să întoarcem spatele unei țări care ne-a oferit prosperitate și educație, ca să devenim niște țărani între oameni care nu ne vor lângă ei?

— Deci ești fericit să fii porumbel? a spus Mordechai cu un zâmbet, deși intenția de a-l minimaliza pe Isak i-a fost evidentă până și Lolei.

Isak și-a ciupit nasul și și-a scărpinat fruntea.

— Poate, dar măcar porumbeii nu fac nici un rău. Șoimul trăiește pe seama altor creaturi care locuiesc în deșert.

Lola i-a ascultat certându-se până când a început s-o doară capul. Nu putea să își dea seama cine are dreptate. S-a tot foit în pat, încercând să își elibereze mintea de toate aceste gânduri. Trebuia să doarmă pentru că altfel nu va putea să își facă bine treaba a doua zi și tatăl ei o va întreba ce i se întâmpla. Lola lucra la spălătorie, împreună cu mama ei, Rashela. Dacă era obosită, mersul pe stradă cu cele două coșuri pline, unul cu rufe curate și altul cu rufe murdare, devenea o corvoadă. Aburul cald și umed ar ameți-o atunci când ar trebui să aibă grijă de cazan și mama ei ar putea să o găsească prăbușită într-un colț, în timp ce apa s-ar răci și o pojghiță de grăsime s-ar forma la suprafață.

Lujo, tatăl ei, nu avea suflet rău, dar era foarte strict și pragmatic. La început, o lăsa să meargă la Tinerii Gardieni, *Hashomer Haza'ir* în ebraică, dacă își termina treaba. Prietenul lui, Mosa, custode la Centrul comunității evreiești, îi vorbise frumos despre acel grup, spunând că este o organizație de tineret inofensivă, la fel ca și cercetașii. Dar apoi Lola a adormit și a lăsat focul de la cazan să se stingă. Mama ei a dojenit-o aspru și tatăl a întrebat de ce. Când a aflat că fusese la dans, la o horă, unde băieții și fetele dansau împreună, i-a interzis să mai participe la alte întâlniri.

— Fiica mea, ai doar cincisprezece ani. Când vei fi un pic mai mare, îți vei găsi un logodnic și el te va duce la dans.

Îl rugase frumos să o lase, jurând că va sta pe un scaun în timpul dansurilor.

— Sunt multe lucruri pe care le învăț acolo, i-a spus ea.

— Ce lucruri? a întrebat el disprețuitor. Lucruri care să te ajute să câștigi o pâine pentru familia ta? Nu? Nici nu credeam. Idei nebunești. Idei comuniste, din câte am înțeles. Idei care sunt interzise în țara noastră și care te vor băga în încurcături de care nu ai nevoie. Și o limbă moartă pe care nu o mai vorbește nimeni în afară de o mână de bătrâni de la sinagogă. Vreau să am grijă de onoarea ta măcar, chiar dacă alții uită de valoarea acestui lucru. Cu excursiile de duminică sunt de acord, dacă mama nu-ți dă nimic de făcut, dar de acum încolo, serile ți le petreci acasă.

De atunci, Lola a început să ducă o viață dublă care o extenua. Tinerii de la *Hashomer* se întâlneau de două ori pe săptămână, seara. În acele nopți se culca devreme, odată cu sora ei mai mică. Câteodată, când era foarte obosită, îi

era teribil de greu să nu adoarmă, în timp ce simțea corpul micuț al Dorei lângă ea și îi asculta răsuflarea ușoară. Nerăbdarea era singurul lucru care o ținea trează până când îi auzea pe părinții ei sforăind și atunci știa că poate să plece. Se furișa afară, trântindu-și niște haine în grabă și sperând că nici unul dintre vecini nu a observat-o.

În seara în care Mordechai a spus grupului că pleacă, Lola nu l-a înțeles.

— Plec acasă, a zis el.

Lola a crezut că se referea la Travnik. Apoi și-a dat seama că vorbea despre cargobotul spre Palestina și că nu avea să-l mai vadă niciodată. I-a invitat pe toți să își ia rămas-bun de la el la gară când avea să plece. Apoi a anunțat că Avram, un ucenic tipograf, hotărâse să-l însoțească.

— El este primul. Sper că și alții mă vor urma. Apoi se uită spre Lola, iar ei i se păru că privirea lui stăruise asupra ei mai mult decât asupra celorlalți. Oricând veți veni acasă, vă vom întâmpina cu bucurie.

În ziua plecării lor, Lola ar fi vrut să meargă la gară, dar mama ei îi dăduse o grămadă de lucruri de spălat. Rashela călca cu fierul greu, în timp ce Lola era la postul său de la cazan și de la calandru. La ora la care trenul lui Mordechai trebuia să plece spre port, Lola se holba la pereții gri ai spălătoriei și la aburul care făcea condens și se prelingea pe piatra rece. Mirosul de mucegai îi umplea nările. Încercă să își imagineze lumina albă și puternică, atingând frunzele de măslin, așa cum o descrisese Mordechai, și să simtă mirosul florilor de portocal într-una din grădinile cu garduri de piatră din Ierusalim.

Cel care i-a luat locul lui Mordechai, Samuel, un tânăr din Novi Sad, știa totul despre activitățile în natură, dar îi lipsea carisma lui Mordechai care o ținuse trează pe Lola la întâlnirile nocturne. Acum, adormea mult mai ușor așteptând ca părinții ei să se culce. Se trezea la chemarea pentru rugăciunea de dimineață a muezinului către vecinii ei musulmani. Atunci realiza, cu un ușor regret, că pierduse încă o întâlnire.

Alți băieți și alte fete i-au urmat pe Avram și pe Mordechai în Palestina, de fiecare dată însoțiți la gară de un alai de oameni de la care să-și ia rămas-bun. Ocazional le scriau celor rămași. De fiecare dată aceleași lucruri, că munca e grea, dar că pământul acela merită tot efortul și să fii un evreu care construiește un pământ evreiesc este tot ceea ce contează pe lume. Lola punea sub semnul întrebării aceste scrisori. Cu siguranță cuiva ar fi trebuit să-i fie dor de casă. Cu siguranță această viață nu putea fi potrivită pentru toți cei care au încercat-o. Părea că toți cei plecați deveniseră o singură persoană, vorbind cu aceeași voce monotonă.

Ritmul plecărilor s-a întețit pe măsură ce veștile din Germania se înrăutățeau. Anexarea Austriei adusese Reich-ul la granițele lor. Dar viața la Centru se desfășura ca și până atunci, cu bătrânii care se întâlneau la o cafea și o bârfă, cu întrunirile de *Oneg Shabbat* din fiecare seară de vineri. Nu exista nici un sentiment de pericol, nici măcar atunci când guvernul a ignorat grupările fasciste care au început să umble pe străzi, hărțuind evreii și luând la bătaie țiganii.

— Sunt doar niște bădărani, zicea Lujo, ridicând din umeri. Fiecare comunitate își are propriile scursuri. Chiar și a noastră. Asta nu înseamnă nimic.

Uneori, în timp ce lua rufele murdare de la vreo familie din partea mai înstărită a orașului, Lola îl vedea pe Isak, cu o geantă mare de cărți pe umăr. Era la universitate acum. Studia chimia, ca și tatăl său. Lola voia să îl întrebe ce credea despre bandele de nenorociți și dacă faptul că Franța capitulase îl îngrijora vreun pic. Dar coșul puturos pe care îl căra o stânjenea întotdeauna. Și nici nu era sigură că poate pune întrebările astfel încât să nu pară o proastă.

Când Stela Kamal a auzit un ciocănit la ușa apartamentului ei, și-a dus mâna la creștetul capului, și-a lăsat pe față vălul de dantelă și s-a dus să răspundă. Era în Sarajevo de mai bine de un an, dar încă păstra cu sfințenie regulile stricte din Priștina, care interziceau femeii musulmane să își arate chipul unui bărbat străin.

În acea după-amiază, însă, nu o deranja un bărbat, ci o spălătoreasă trimisă de soțul ei. Stelei i se făcu milă de tânăra fată. În spate căra un coș mare de răchită cu haine apretate și călcate, iar de curelele sale atârnau saci de pânză plini cu haine murdare. Părea obosită și înfrigurată. Stela îi oferi o băutură caldă.

La început, Lola n-a înțeles accentul albanez puternic al Stelei. Apoi Stela și-a dat la o parte vălul de pe față și a repetat oferta, mimând cum toarnă cafea dintr-o *džezva*[1]. Lola acceptă cu plăcere; era atât de frig afară și mersese kilometri întregi. Stela o invită în apartament și se duse spre *mangal*, grătarul unde cărbunii erau încă încinși. Puse cafeaua în *džezva* și o dădu în clocot o dată, de două ori.

[1] Ibric cu gâtul lung pentru prepararea cafelei turcești (în lb. bosniacă).

Aroma bogată îi făcu poftă Lolei. Se uită în jur. Nu văzuse niciodată atâtea cărți. Pereții erau împânziți de rafturi cu cărți. Nu era un apartament foarte mare, dar fiecare obiect avea o grație simplă, de parcă s-ar fi aflat dintotdeauna acolo. Mesele scunde din lemn, încastrate cu sidef, în stil turcesc, susțineau mai multe cărți deschise. Câteva covoare în culori pământii încălzeau podelele parchetate. Grătarul era foarte vechi, din cupru lustruit, și decorat cu semiluni și stele.

Stela reveni și îi oferi Lolei un *fildžan*[1] delicat, de porțelan, decorat tot cu o semilună și cu stele. Ridică sus de tot *džezva* și turnă cafeaua fierbinte într-un firicel continuu, maroniu. Lola strânse în palme cănuța fără toarte și simți cum aburul parfumat îi mângâie fața. În timp ce sorbea din cafeaua tare, Lola privi peste marginea cănii către tânăra musulmană. Chiar și acasă, Stela avea părul strâns la spate sub mătasea albă, imaculată, și sub vălul de dantelă, gata să fie tras din nou peste față dacă modestia o impunea. Tânăra era foarte frumoasă, avea pielea arămie și ochii migdalați. Lola realiză, cu surprindere, că ele ar fi putut avea aceeași vârstă. Se simți invidioasă. Mâinile în care Stela ținea cafeaua erau albe și fine, nu pline de bătături și roșii ca ale Lolei. Ce bine trebuie să fie să ai o viață atât de ușoară, într-un apartament atât de frumos, având întotdeauna pe cineva care să facă pentru tine toate treburile supărătoare.

Apoi observă o poză cu ramă argintie, înfățișând-o pe femeie în ceea ce părea a fi ziua nunții ei. Era ciudat că expresia feței sale nu trăda nici o urmă de bucurie.

[1] Ceașcă de cafea tradițională, foarte mică (în lb. bosniacă).

Bărbatul de lângă ea era înalt și distins, purta un fes și o tunică lungă și neagră de lână, dar părea de două ori mai bătrân decât ea. Probabil că era o căsătorie aranjată. Lola auzise că tradiția albaneză le impunea mireselor să stea practic nemișcate de dimineața până seara în ziua nunții, interzicându-le să participe în vreun fel la ceremonie. Până și cel mai vag zâmbet era considerat lipsit de modestie și condamnabil. Lola, obișnuită cu distracția nebunească până și la cea mai tradițională nuntă evreiască, nu putea să își imagineze așa ceva. Se întreba dacă acest obicei exista cu adevărat, sau era doar unul dintre zvonurile pe care fiecare comunitate le inventează despre alta. Uitându-se la poză, simți cum invidia îi dispare. Ea se va mărita cu un bărbat tânăr și puternic. Ca Mordechai.

Stela observă că Lola cerceta cu atenție fotografia.

— Acela este soțul meu, Serif *effendi*[1] Kamal, a spus zâmbind îmbujorată. Îl cunoști? Majoritatea oamenilor din Sarajevo îl cunosc.

Lola clătină din cap. Nu avea cum să existe vreo legătură între familia ei săracă și analfabetă și marele clan al Kamalilor, familie influentă de ulemale, sau intelectuali, care a dat Bosniei mulți muftii, conducătorii religioși ai unei provincii.

Serif Kamal studiase teologia la Universitatea din Istanbul și limbile orientale la Sorbona, în Paris. Fusese profesor și ministru al cultelor înainte să devină bibliotecar-șef la Muzeul Național. Vorbea zece limbi și scrisese texte științifice de istorie și arhitectură, chiar dacă specializarea

[1] Titlu nobiliar turcesc, folosit de obicei pentru persoanele cu educație și pentru oficialii guvernului.

lui erau manuscrisele antice. Pasiunea lui intelectuală era literatura care se dezvoltase în nodul cultural al orașului Sarajevo: poezii lirice scrise de slavi musulmani în araba clasică, dar urmând forma sonetelor lui Petrarca ce fuseseră aduse pe coasta Dalmației de la curtea lui Dioclețian.

Serif amânase căsătoria ca să își urmeze studiile și își luase totuși o soție doar ca să scape de gura celor din jur. Îl vizitase destul de des pe tatăl Stelei, profesorul lui de albaneză, care la un moment dat începu să îi bată aproapouri despre celibatul cam îndelungat. Mai în glumă, mai în serios, Serif i-a spus că se va însura doar cu una dintre fetele lui, și în următoarea clipă se pomeni cu o mireasă. Un an mai târziu, încă se minuna cât de fericit este cu această nouă prezență tânără și suavă din viața lui. Mai ales de când îi spusese că e însărcinată.

Stela împachetase cu grijă hainele și așternuturile murdare. I le dădu Lolei cu sfială. Întotdeauna spălase singură rufele. Era una dintre îndatoririle ei, dar, aflând de venirea copilului, Serif insistase ca ea să-și ușureze munca.

Lola ridică pe umeri coșul, îi mulțumi Stelei pentru cafea și își văzu de drum.

Într-o dimineață de aprilie, când primul vânt călduț topea zăpada, aducând mirosuri de iarbă proaspătă din munți, forțele aeriene germane trimiteau, val după val, bombardierele Stuka să atace Belgradul. Armatele a patru națiuni ostile luau cu asalt granițele. Armata iugoslavă urma să fie înfrântă în mai puțin de două săptămâni. Deja Germania declarase orașul Sarajevo parte a unui nou stat: „Acesta este noul Stat Independent Croat, sub conducere ustașă,

care trebuie epurat de sârbi și evrei. Nu mai este loc pentru ei aici. Nu va mai rămâne nimic în picioare din ceea ce le-a aparținut", declara liderul numit de naziști.

În 16 aprilie, nemții au intrat în Sarajevo și în următoarele două zile au făcut ravagii în cartierul evreiesc. Furau tot ce li se părea valoros și dădeau foc vechilor sinagogi.

Legile antievreiești pentru „protecția sângelui arian și a demnității poporului croat" însemnau că tatăl Lolei, Lujo, nu mai lucra la Ministerul Finanțelor. Era, în schimb, obligat să lucreze într-o brigadă de muncă, împreună cu alți evrei, chiar și intelectuali, cum era tatăl lui Isak, farmacistul. Toți erau obligați să poarte o stea galbenă. Sora cea mică a Lolei, Dora, fusese exmatriculată de la școală. Familia, care fusese întotdeauna săracă, trebuia să se bazeze acum doar pe cei câțiva bănuți pe care îi câștigau Lola și Rashela.

Stela Kamal era neliniștită. Soțul ei, de obicei foarte atent și interesat de tot ce făcea ea, abia dacă îi mai adresase câteva vorbe în ultimele două zile. Se întoarse târziu de la muzeu, abia se atinse de cină și se închise în biroul lui. A doua zi dimineață, mormăi ceva la micul dejun și plecă devreme la serviciu. Când Stela merse să facă ordine prin birou, găsi masa plină de hârtii, unele cu multe corecturi, cu numeroase pasaje tăiate, altele mototolite pe podea.

De obicei, Serif lucra foarte calm. Biroul lui era impecabil aranjat și organizat. Deși se simțea vinovată, Stela netezi una dintre hârtii, pe care citi: „Germania nazistă este o cleptocrație." Nu știa cuvântul. „Muzeele au datoria de a rezista jefuirii moștenirii culturale. Pierderile din Franța

și Polonia ar fi putut fi oprite dacă directorii de muzee nu și-ar fi oferit serviciile în sprijinul prădărilor. În schimb, spre rușinea noastră, avem una dintre cele mai nazificate profesiuni din Europa..." Nu mai scria nimic altceva. Ridică un alt ghemotoc de hârtie. Avea un titlu puternic subliniat: ANTISEMITISMUL ESTE STRĂIN MUSULMANILOR DIN BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA. Pagina părea a fi un articol, sau un fel de scrisoare deschisă, care condamna aprobarea legilor antievreiești. Avea foarte multe tăieturi, dar Stela reuși să citească totuși câteva propoziții: „numai un artificiu luminos, menit să îi distragă pe oameni de la adevăratele lor probleme...", „Sprijin pentru evreii săraci, al căror număr este mult mai mare decât se estimează..."

Stela mototoli din nou hârtia și o aruncă la coș. Își apăsă încheieturile degetelor în curbura spatelui care începea să o doară. Știa că soțul său era cel mai înțelept bărbat din lume. Nici acum nu se îndoia. Dar tăcerea lui, paginile mototolite și frazele alarmante... Se gândi să îi vorbească despre toate acestea. Toată ziua a repetat ce avea să îi spună, dar când a venit acasă, i-a turnat cafea din *džezva* și nu i-a zis nimic.

Peste câteva săptămâni, s-au făcut primele arestări. La începutul verii, Lujo a primit ordin de deportare la un lagăr de muncă silnică. Rashela a plâns și l-a implorat să ignore ordinele și să fugă din oraș, dar Lujo i-a răspuns că e puternic și muncitor și că se va descurca. Își mângâie soția pe bărbie și îi spuse:

— E mai bine așa. Războiul nu poate dura o veșnicie. Și dacă fug, vor veni după tine.

Nu avusese niciodată nimic de demonstrat. O sărută lung și drăgăstos și se urcă în camion.

Lujo nu știa că nu existau lagăre de muncă, ci doar locuri de înfometare și tortură. Înainte de sfârșitul anului, avea să mărșăluiască spre dealurile din Herțegovina, o zonă stearpă și plină de eroziuni unde se formau adevărate labirinturi. Până și râurile dispăreau prin cotloane subterane, ca să reapară miraculos la câțiva kilometri distanță. Împreună cu alți oameni răniți și sleiți de puteri — evrei, țigani și sârbi —, Lujo stătea la gura unei peșteri negre ca noaptea, al cărei fund nici nu se vedea. Un paznic ustaș îi reteză tendoanele de la genunchi și îl împinse în abis.

S-au întors după Rashela când Lola era plecată să ducă hainele curate. Soldații aveau liste cu toate soțiile evreice ale căror soți și fii fuseseră deja deportați. Le conduseră în camioane și le închiseră în sinagoga distrusă.

Când s-a întors acasă, Lola a văzut că mama și sora ei lipseau, iar puținele lor lucruri fuseseră răvășite, probabil în căutarea unor obiecte valoroase. Fugi către apartamentul mătușii sale, care era la doar câteva străduțe distanță, și bătu la ușă până când începură să o doară degetele. O vecină musulmană, o doamnă drăguță, care încă mai purta un *chador*[1] tradițional, i-a deschis ușa și a chemat-o înăuntru. I-a dat un pahar cu apă și i-a povestit ce se întâmplase.

Lola se străduia să nu cedeze în fața fricii care o copleșea. Trebuia *să gândească*. Ce era de făcut? Ce *putea* să facă? Singurul lucru de care devenea conștientă, prin iureșul de

[1] Mantie purtată de femeile musulmane în spațiul public.

gânduri, era că trebuie să le găsească. Se îndreptă spre ușă. Vecina o prinse de mână și îi spuse:

— Or să te recunoască. Ia asta.

Și îi întinse Lolei un *chador*. Lola își puse mantia pe ea și plecă spre sinagogă. Ușa principală, făcută țăndări de topoare, atârna acum în balamale. Erau foarte mulți paznici acolo, așa că Lola ocoli clădirea spre camera micuță unde se păstrau *siddurim*[1]. Geamul fusese deja spart. Luă mantia, o înfășură pe mână și scoase din ramă o ultimă bucată de sticlă zimțuită. Își strecură mâna înăuntru și desprinse cârligul, iar rama goală se înclină în afară. Se trase apoi până sus, pe pervaz. Cămăruța era devastată; rafturile erau dărâmate și cărțile de rugăciune erau aruncate pe jos. Se simțea un miros oribil. Cineva defecase pe cărți.

Cu brațele ei puternice, antrenate de ridicarea rufelor ude, Lola reuși să își salte corpul până ajunse suspendată pe pervaz. Lovi cu picioarele și se agită, în timp ce marginea de fier îi distrugea hainele, dar reuși să se strecoare prin deschizătură și să sară cât mai încet posibil pe podea. Apoi deschise ușa grea din lemn lustruit. O putoare incredibilă de frică și transpirație, hârtie arsă și urină umplea sanctuarul desacralizat. Chivotul ce păstrase vechea Tora a comunității, adusă din Spania cu multe secole în urmă, era deschis și înnegrit de flăcări. Stranele distruse și culoarele pline de cenușă erau ticsite cu femei înnebunite de frică, tinere, bătrâne, care încercau să-și liniștească odraslele ale căror plânsete erau amplificate de cupola înaltă de piatră. Unele stăteau aplecate, ținându-și capul în palme.

[1] *Siddur* (plural *siddurim*) — carte evreiască de rugăciuni, care conține ordinea rugăciunilor zilnice.

Lola își croi drum prin mulțime, încercând să nu atragă atenția asupra ei. Mama, sora ei cea mică și mătușa stăteau îmbrățișate într-un colț. Ajunse în spatele mamei și îi puse încet mâna pe umăr.

Rashela crezu că Lola fusese și ea capturată și suspină. Lola îi făcu semn să nu scoată un sunet și îi spuse repede:

— Este o ieșire printr-o fereastră. Așa am intrat. Putem să fugim împreună.

Rena, mătușa Lolei, își ridică mâinile grase și arătă spre corpul ei masiv, într-un gest de înfrângere.

— Eu nu, draga mea copilă. Eu nu merg nicăieri. Inima mă lasă și nu pot nici să respir.

Lola intră în panică. Știa că mama ei nu își va părăsi sora iubită.

— Te voi ajuta eu, o imploră. Te rog, hai să încercăm.

Fața mamei ei, întotdeauna ridată și îngrijorată, părea și mai îmbătrânită în acele momente. Clătină din cap:

— Lola, au liste. Or să vadă că lipsim când or să încarce camioanele. Și oricum, unde să ne ducem?

— Putem să mergem în munți, spuse Lola. Știu cum să ajungem acolo. Ne vom adăposti în peșteri. Vom merge în sate musulmane. Acolo ne vor ajuta cu siguranță.

— Lola, musulmanii au fost și ei la sinagogă. Au dat foc și au stricat, au furat și s-au bucurat ca și ustașii.

— Doar câțiva, nu majoritatea.

— Lola, dragă, știu că ne vrei binele, dar Rena e bolnavă și Dora e prea mică.

— Dar vom reuși, crede-mă. Știu munții, eu...

Mama își sprijini mâna pe brațul Lolei.

— Știu că îi știi. Toate nopțile pe care le-ai petrecut la *Hashomer* trebuie să te fi învățat ceva.

Lola o privi uimită pe mama ei.

— Chiar credeai că dorm? Nu. Voiam să mergi. Eu nu sunt ca tatăl tău. Nu mă preocupă onoarea ta. Știu că ești o fată modestă, dar acum trebuie să pleci de aici. Ba da, întări ea când Lola clătină din cap. Sunt mama ta și trebuie să mă asculți. Tu du-te. Locul meu e aici cu Dora și sora mea.

— Te rog, mamă, lasă-mă să o iau măcar pe Dora.

Rashela scutură din cap. Se lupta din răsputeri să își înfrâneze lacrimile. Pe piele îi apăruseră pete roșii din pricina efortului.

— Singură ai cele mai multe șanse. Ea nu va putea ține pasul cu tine.

— Pot să o duc eu...

Dora, agățată de mama ei, privea pe rând persoanele pe care le iubea cel mai mult pe lume și, realizând că la sfârșitul acestei discuții o va pierde pe una dintre ele, începu să plângă.

Rashela o mângâie și se uită în jur să vadă dacă izbucnirea copilei n-a atras atenția vreunui gardian.

— După război o să ne întâlnim din nou.

Întinse mâinile spre fața Lolei și o mângâie pe obraji.

— Acum, du-te. Încearcă să rămâi în viață.

Lola își trecu mâinile prin părul încurcat, trăgând atât de tare până când simți durerea. Își strânse în brațe mama și sora. Își sărută mătușa. Apoi se întoarse și își făcu loc prin mulțimea de trupuri înghesuite pe podea, ștergându-și ochii. Când ajunse la ușa cămăruței, se asigură că nu e urmărită și apoi se strecură înăuntru. Rămase o clipă

sprijinită de ușă, ștergându-și nasul de mâneca hainei. Când își lăsă mâna în jos, o alta, mică și albă, i-o prinse. Mânuța aparținea unei fetițe cu chip de spiriduș, cu ochi mari în spatele unor ochelari cu lentile groase și cu un deget așezat ferm peste buze. O trase pe Lola tare în jos și arătă spre fereastră. Lola văzu umbra unei caschete germane și gura unei puști trecând pe lângă geamul spart.

— Știu cine ești, șopti fetița, care părea să aibă vreo nouă sau zece ani. Mergeai la *Hashomer* cu fratele meu, Isak. Și eu trebuia să merg anul ăsta.

— Unde e Isak? Lola știa că fusese dat afară de la universitate. A fost condamnat la muncă silnică?

Fata scutură din cap.

— L-au luat pe tata, dar Isak a fugit cu partizanii. Mai sunt și alții din grup: Maks, Zlata, Oskar... poate chiar mai mulți acum. Isak n-a vrut să mă ia cu ei pentru că sunt prea mică, deși i-am zis că pot să transmit mesaje sau să spionez. Nu m-a ascultat. Mi-a spus că va fi mai bine pentru mine cu vecinii. Dar se înșală. *Trebuie* să mă ia acum, pentru că aici nu m-ar aștepta decât moartea.

Lola se cutremură. Nici un copil de vârsta ei n-ar fi trebuit să vorbească așa. Din păcate însă avea dreptate. Lola văzuse moartea pe chipurile celor iubiți.

Lola o privi pe surioara lui Isak. O fetiță oropsită, nu cu mult mai mare decât Dora. Însă fața ei era animată de aceleași griji ca și a fratele său.

— Nu știu, spuse Lola. O să fie mult de mers și e foarte periculos să ieșim din oraș... cred că fratele tău...

— Dacă vrei să știi unde e, trebuie să mă iei și pe mine. Altfel nu-ți spun. Și oricum am ăsta.

Fetița caută sub șorțuleț și scoase un Luger[1] german. Lola privi uimită.

— De unde îl ai?

— L-am furat.

— Cum?

— Când au venit după noi, am vomitat pe soldatul care mă căra spre camion. Mâncasem pește, așa că mirosea destul de urât. M-a lăsat jos și a tras o înjurătură. În timp ce încerca să se curețe, i-am furat ăsta din teacă și am rupt-o la fugă. M-am ascuns în clădirea în care locuia mătușa ta. Te-am urmărit până aici. Știu unde este fratele meu, dar nu știu cum să ajung acolo. Mă iei sau nu?

Lola își dădu seama că acea copilă încăpățânată nu va putea fi convinsă să spună unde sunt fratele ei și ceilalți partizani. Fie că le convenea sau nu, depindeau una de cealaltă. Când se întunecă sărira pe fereastră și se pierdură pe străduțele lăturalnice ale orașului.

Timp de două zile, Lola și Ina au dormit prin peșteri și șoproane și au furat ouă, pe care le-au sorbit crude, până au ajuns pe teritoriul partizanilor. Isak îi dăduse Inei numele unui fermier, un bătrân cu o față asprită de vreme și cu mâini mari și puternice.

Nu a pus nici o întrebare. Le-a deschis ușa și le-a poftit înăuntru. Soția lui a bombănit ceva despre părul lor încâlcit și despre fețele lor incredibil de murdare, în timp ce le fierbea niște apă într-o căldare mare, neagră, ca să se spele. Apoi le pregăti o tocăniță de miel cu cartofi și morcovi,

[1] Pistol semiautomat folosit de nemți în cele două războaie mondiale.

prima masă adevărată pe care o văzuseră de când părăsiseră orașul. Le unse cu alifii picioarele rănite și le lăsă să doarmă două zile, înainte ca soțul ei să le ducă în tabăra din munți a partizanilor.

Lola se bucura că apucase să mănânce și să se odihnească, deoarece urcușul se făcea pe o pantă aproape verticală. În timp ce urca însă, realiză că se află într-o mare încurcătură. Se gândise numai că vrea să iasă din oraș, dar nu credea că este destul de curajoasă ca să ia parte la lupte împreună cu partizanii. Cu ce i-ar fi putut ajuta o spălătoreasă? Circulau deja zvonuri despre atacuri ale partizanilor pe liniile de cale ferată și poduri, și altele oribile despre răniții capturați de naziști. Una dintre aceste povești susținea că niște partizani răniți fuseseră întinși pe șosea și că nemții trecuseră cu un camion înainte și înapoi peste trupurile lor. Lola se agăță de un colț de stâncă și se ridică pe suprafața pietrei, în timp ce toate aceste povești îngrozitoare îi treceau prin minte.

Ajunseră pe o culme lată, unde tot soiul de ierburi și de mușchi formau un fel de pernuțe naturale, și Lola se trânti pe ele, extenuată. Deodată, văzură o siluetă în gri ieșind din păduricea nu foarte înaltă din fața lor. Era o uniformă germană. Fermierul se lăsă repede la pământ și ținti. Apoi râse, sări în picioare și îl îmbrățișă pe tânăr.

— Maks! strigă Ina și țâșni spre tânărul care o prinse în brațe.

Maks era unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Isak. Ina își vârî degetul în gaura pe care o lăsase smulgerea insignei naziste. În locul ei era cusută grosolan o stea galbenă cu cinci colțuri, emblema Rezistenței.

— Bună, surioara lui Isak. Bună, Lola. Deci voi sunteți noile noastre partizane?

Maks așteptă un moment ca fetele să își ia rămas-bun de la fermier, după care își luă și el la revedere. Apoi le conduse de-a lungul culmii spre o clădire joasă, construită din grinzi masive, palplanșe și mortar. Lola îl recunoscu pe Oskar, așezat în iarba încălzită de soare, sprijinit de perete. Era cu doi băieți pe care ea nu îi cunoștea. Cu toții încercau să scape de păduchii din hainele lor, dintre care două erau uniforme nemțești și una cusută dintr-o bucată de pătură gri.

Maks le conduse pe Lola și pe Ina pe lângă băieți, prin mizeria din care se ajungea la singura intrare a clădirii. Ușa se deschidea în bucătărie. Acoperișul lung, de paie, lăsa destul loc în vârf pentru o mansardă la care ducea o scară.

— Un loc foarte bun de dormit, spuse Maks. E cald, chiar dacă un pic cam plin de fum.

Podeaua bucătăriei era din pământ bătătorit, acoperită parțial cu cărămidă, peste care ardea un foc descoperit. Fumul plutea drept spre căpriori și apoi ieșea printre paie. Casa nu avea horn. Un lanț gros ținea oalele deasupra focului. Lola observă câteva vase cu apă lângă ușă. În spate erau două camere cu podele de scândură. Într-una dintre ele se afla un *pec*, un cuptor de ciment. Lola văzu sârmele de uscat rufe de deasupra și dădu din cap aprobator. Va putea spăla și usca haine, chiar și pe timp de iarnă, când rufele nu pot fi agățate afară.

— Bine ați venit la sediul unității noastre, spuse Maks. Suntem doar șaisprezece... optsprezece acum, dacă vă

numărăm și pe voi și dacă veți fi acceptate de către comandant. Pe nouă dintre noi îi cunoașteți de la *Hashomer*. Restul sunt țărani de pe-aici. Fete și băieți de treabă, dar foarte tineri. Deși nu așa tineri ca tine, spuse, gâdilând-o pe Ina, care chicoti.

Era prima oară când Lola o vedea pe fetiță zâmbind.

— Fratele tău va fi surprins să te vadă. El este vicecomandantul unității. Comandantul nostru, Branko, e din Belgrad. A fost conducătorul unei ligi de tineret a Partidului Comunist de acolo.

— Și ei unde sunt acum? întrebă Lola.

Cu toată căldura din vocea lui Maks, Lola se îngrozise la auzul cuvintelor „dacă veți fi acceptate de comandant". Oricât de frică îi era să devină o *partisanka*, îi era și mai frică să nu fie respinsă și trimisă înapoi în orașul morții.

— S-au dus să aducă un măgar. Curând va trebui să ne mutăm de aici și avem nevoie de un măgar ca să ne care proviziile în misiune. Ultima dată a trebuit să cărăm în spate explozivii și detonatoarele și ne-au ocupat toate rucsacurile. Am rămas fără mâncare la jumătatea drumului către porțiunea de cale ferată pe care trebuia să o aruncăm în aer. Două zile n-am avut nici măcar un codru de pâine de mâncare.

Pe măsură ce Maks vorbea, Lolei i se făcea tot mai frică. Nu știa nimic despre explozivi sau arme de foc. Se uită prin bucătărie și văzu că totuși știe să facă ceva.

— Pot să folosesc apa asta?

— Da, răspunse Maks. Avem un izvor la vreo zece metri de aici. Folosește câtă vrei.

Lola umplu cel mai mare cazan și îl puse pe foc. Ațâță un pic flacăra și mai puse câteva lemne. Apoi ieși afară.

Rămase în fața lui Oskar și a celor doi tineri, fâstâcită, scurmând iarba cu vârful pantofului.

— Ce e, Lola? întrebă Oskar.

Ea simți cum roșește.

— Mă întrebam dacă... dacă... nu vreți să-mi dați hainele și pantalonii voștri.

Băieții se uitară unul la altul și începură să râdă.

— Știam eu că fetele din Sarajevo sunt rapide! spuse unul dintre ei.

— Nu puteți să scăpați de păduchi dacă încercați să-i prindeți, spuse Lola în grabă. Se ascund în cusături și nu puteți să-i găsiți. Dacă vă fierb hainele, mor, o să vedeți.

Tinerii, pregătiți să facă orice ca să scape de mâncărimile infernale, îi înmânară hainele, necăjindu-se și înghiontindu-se ca niște cățeluși.

— Dați-i și chiloții!

— Nici gând!

— Ei bine, eu o să-i dau. N-are nici un rost să scapi de păduchii din haine, dacă îi lași să ți se plimbe liniștiți pe la ouă.

Ceva mai târziu, Lola agăța hainele aburinde — haine, pantaloni, șosete și chiloți — peste niște boschete din apropiere, când Branko și Isak ieșiră din pădurice cu un măgar încărcat de desagi.

Branko era un tânăr înalt, cu o figură severă, cu părul negru și ochii parcă veșnic mijiți cu scepticism. Isak abia dacă îi ajungea până la umeri, dar când o luă în brațe pe sora lui, Lola observă că avea brațele mai groase și pieptul mai lat decât pe vremea când era student. Fața lui mai pierduse din paloarea naturală și era un pic bronzată. Părea

foarte fericit să o vadă pe Ina; Lolei i se păru chiar că ochii i se umeziră un pic. Dar imediat o întrebă dacă a avut grijă să nu le trădeze locația. Odată ce primi răspunsul așteptat, se întoarse spre Lola:

— Îți mulțumesc că ai adus-o și îți mulțumesc că ai venit.

Lola nu știa ce să răspundă și ridică din umeri. Nu prea avusese de ales, dar nu voia să spună asta în fața lui Branko, care va decide dacă poate să rămână sau nu. Se pare că pentru micuța Ina aveau o misiune. Un copil poate să se plimbe prin oraș fără să trezească suspiciuni și să observe activitățile inamicilor. Rolul Lolei însă nu-i era foarte clar lui Branko și prezentarea lui Isak nu o ajută foarte mult.

— Lola este o tovarășă de la *Hashomer Haza'ir*, spuse Isak către Branko. A venit la toate întrunirile, sau la aproape toate. Cunoaște muntele și...

Isak, care nu îi acordase niciodată prea multă atenție Lolei, nu mai găsi, pe moment, alte lucruri care ar fi putut s-o recomande comandantului.

Branko se holbă la ea cu ochii lui mijiți, până când Lola simți că îi arde fața. Ridică un colț al jachetei pe care ea o întinsese la uscat.

— Și o foarte bună spălătoreasă, spuse el. Păcat că nu avem timp pentru un astfel de lux.

— Păduchii, spuse Lola cu o voce abia auzită, sunt purtători de tifos. Și adăugă repede, înainte să își piardă curajul: În caz de infestare, trebuie fierte toate hainele și lenjeriile cel puțin o dată pe săptămână ca să... se distrugă și ouăle... altfel, toată unitatea ar putea fi infectată.

Mordechai o învățase asta. Era genul de informație practică pe care Lola o găsea importantă și o reținea cu ușurință.

— Deci, spuse Branko, până la urmă, știi câte ceva.

— Eu... ăăă... știu să pun o atelă în caz de fractură, să opresc o sângerare sau să tratez mușcături... pot învăța să...

— Am avea nevoie de un doctor, spuse Branko, privind-o insistent, ca și cum i-ar fi evaluat abilitățile. Isak a fost doctorul până acum, dar pe el apasă alte responsabilități, mult mai grele. Te-ar putea învăța ceea ce știe. Și apoi, dacă te vei descurca, am putea să te trimitem la unul dintre spitalele secrete să înveți să tratezi răniții. O să mă mai gândesc.

Branko se întoarse cu spatele și Lola respiră ușurată. Apoi însă el se răzgândi și își întoarse din nou privirea albastră spre Lola.

— Între timp, avem nevoie de un catârgiu. Îți plac măgarii?

Lola nu putea să-i spună că nu știe nici să deosebească botul de coada măgarului. Se temea că Isak ar considera-o prea proastă să fie doctor. Se uită la animalul care păștea liniștit niște iarbă. Merse spre el, ridică chingile și observă că acestea îi săpaseră răni adânci în piele. Carnea îi era roșie și sângera.

— Știu că trebuie să pui o pătură sub o greutate așa de mare, spuse ea, dacă vrei ca animalul să facă ce-i ceri.

Deschise desagile și începu să care pachetele grele în casă. Când Oskar vru să o ajute, ea dădu din cap.

— Mă descurc, spuse. Îi zâmbi ușor și adăugă: În familia mea, eu am fost măgarul.

Toată lumea râse atunci, inclusiv Branko, și, deși nu s-a mai spus nimic, Lola știa că fusese acceptată ca membră a unității de partizani.

În acea noapte, în jurul focului din cuptor, în timp ce Branko le spunea ce plănuiește, Lola căzu din nou pradă temerilor. Branko era un fanatic. În Belgrad fusese interogat și bătut sub suspiciunea de activism politic. Acum vorbea despre Tito și Stalin, și despre datoria lor de a-i urma orbește pe acești lideri glorioși.

— Viața voastră nu vă aparține, zicea el. Fiecare zi pe care aveți șansa să o trăiți aparține celor morți. O să ne eliberăm țara sau, dacă nu, vom muri și noi. Nu avem nici un alt viitor în față.

După aceea, Lola rămase trează pe așternutul ei tare, simțindu-se din nou singură și pierdută și dorind să atingă din nou spatele micuț și cald al Dorei. Nu voia să accepte ceea ce spusese Branko, cum că familia ei ar fi moartă, deși golul din suflet îi lăsa prea puțin loc pentru speranță. Evadarea din oraș și fuga prin satele de munte o împiedicaseră să se mai gândească la asta. Dar acum, stând și ascultând sforăitul unor străini, simți o durere acută. De atunci înainte, tot ce va face va fi ca mersul șovăielnic printr-o ceață deasă.

În următoarele zile, Lola luă în primire măgarul. Nu putea să facă mare lucru cu el dacă el voia altceva. Prima misiune a fost să îl ducă până la un punct de întâlnire, de unde urma să aducă provizii. Măgarul se revoltă împotriva urcușului și aruncă toată încărcătura într-un desiș de mure, iar Lola trebui să înfrunte țepii plantelor ca să recupereze cutiile de muniție, sub blestemele și înjurăturile lui Branko.

În fiecare zi, Lola se apropia cu grijă de măgar, îngrijindu-i rănile cu alifii din rezerva lor limitată, în timp ce acesta răgea de parcă ar fi fost biciuit. Cu timpul, rănile lui deschise se vindecară și Lola cusu o șa moale pe care o puse sub desagi. Făcu și un cadru special din nuiele de salvie, care îi distribuia egal greutatea. La drumuri lungi, cerea să i se îngăduie măgarului să pască o vreme în fiecare poieniță cu anason sau trifoi.

Tratat rău, măgarul se comportase rău, dar cu timpul ajunse să răspundă la atenția Lolei și în curând începu să își apropie afectuos botul de obrazul ei. Ei îi plăcea să-i mângâie urechile lungi și catifelate. L-a numit Rid, din pricina culorii morcovii a blănii lui și pentru că roșul era culoarea emblematică a mișcării partizanilor.

Lola realiză curând că, în ciuda vorbăriei lui Branko, unitatea lor nu era o mare forță militară. În afară de Branko, doar Isak și Maks aveau arme Sten. Tinerii țărani și țărănci veniseră toți cu câte un pistol. Comandantul brigăzii le promisese mai multe arme, dar la fiecare preluare de provizii, se părea că o altă unitate avea nevoi mai urgente.

Oskar se plângea de acest lucru mai mult decât ceilalți, până când Branko i-a zis că dacă vrea atât de tare o armă, ar trebui să facă rost de una.

— Ina a reușit, și are doar zece ani, îl tachină el.

În acea noapte, Oskar părăsi tabăra. Nu se întoarse nici în ziua următoare. Lola îl auzi pe Isak certându-l pe Branko:

— L-ai trimis să facă un lucru nebunesc. Cum să pună mâna pe-o armă, când nu are și el una?

Branko ridică din umeri:

— Sora ta a reușit.

Îi luase Inei Lugerul și îl purta cu fală la șold. În noaptea aceea, Lola o ajuta pe Zlata să adune lemne pentru foc, când îl văzură pe Oskar apropiindu-se printre copaci, cu un rânjet mare ca al unui clovn. Pe un umăr purta o pușcă nemțească. Era îmbrăcat într-o uniformă gri, cu câteva numere mai mare, cu pantalonii suflecați și încinși cu un șnur la mijloc. Avea și un rucsac nemțesc, plin cu provizii.

Refuză să povestească ce i se întâmplase până când nu se strânse toată lumea. În timp ce împărțea bucăți de cârnați nemțești, le povesti cum s-a furișat în satul ocupat din apropiere și cum se ascunsese în tufișuri.

— A trebuit să stau acolo aproape o zi întreagă să îi urmăresc pe nemți cum veneau și plecau, începu el. Întotdeauna mergeau câte doi sau câte trei. În sfârșit, unul a venit singur. Am așteptat să treacă, am sărit din tufiș, l-am împuns cu un băț în spate, între umeri, și am strigat *Stoi!* Idiotul chiar a crezut că eram înarmat. Și-a ridicat mâinile, i-am luat pușca și apoi i-am spus să se dezbrace în chiloți.

Toată lumea râdea în hohote acum, în afară de Branko.

— Și apoi l-ai omorât, zise, cu o voce rece și plată.

— Nu... Nu mi s-a părut necesar... Nu era înarmat... Am crezut...

— Și mâine va fi înarmat din nou, și poimâine îți va ucide tovarășul. Sentimental prost. O să-i dai Zlatei pușca. Măcar ea știe cum s-o folosească.

Era prea întuneric și Lola nu putea să-i vadă fața lui Oskar, dar îi simți furia tăcută.

În noaptea următoare, unitatea trebuia să asigure paza unui loc de întâlnire. Misiunea Lolei era să stăpânească măgarul, să aibă grijă să rămână liniștit și tăcut, până când avea să care armele, stațiile radio și medicamentele care urmau să fie parașutate. În timp ce unitatea stătea ascunsă la liziera pădurii, partizani dintr-o altă unitate, conduși de un străin — un spion britanic, spusese cineva —, se pregăteau să anunțe prin semnale de foc locația lor unui pilot al aliaților. Lola tremura de frică și de frig. Se lipi de blana deasă a lui Rid, căutând să se încălzească. Nu avea armă, în afară de grenada pe care toți partizanii o purtau la centură.

„Dacă sunteți în pericol de a fi capturați, o veți folosi să vă sinucideți și să luați cât mai mulți inamici cu voi", le spusese Branko. „Sub nici un chip nu trebuie să fiți prinși în viață. Folosiți grenada ca să scăpați de tortură și de trădare."

Luna nu se ridicase încă pe cer. Lola se uită în sus, căutând măcar niște stele, dar coroanele dese ale copacilor o împiedicau să le găsească. Imaginația ei popula întunericul cu batalioane întregi de nemți, gata să îi prindă în ambuscadă. Noaptea se scurgea încet. Chiar înainte de răsărit, vântul se înteți, azvârlind în jur ace de pin. Branko decise că receptarea se anulase și îi semnală Lolei să se pregătească de plecare. Istovită și înțepenită de frig, Lola se ridică în picioare și potrivi căpăstrul lui Rid.

Exact atunci se auzi zgomotul îndepărtat al unui avion. Branko strigă la partizani să aprindă focurile. Cel al lui

Isak nu se aprindea deloc și acesta înjura încontinuu. Lola nu se credea vitează. Nu ar fi numit curaj sentimentul care o cuprinse. Tot ce știa era că nu putea să-l lase pe Isak singur acolo să se chinuiască. Țâșni dintre copaci în luminiș și se aruncă pe pământ lângă focul încăpățânat, suflând cu putere. O mică flacără se aprinse exact când botul unui *Dakota*[1] se ivi pe cer. Pilotul făcu o tură de recunoaștere și apoi dădu drumul unei ploi de pachete, fiecare cu mica lui parașută. Partizanii ieșiră în fugă din pădure, să adune încărcătura prețioasă. Lola rupse suspantele, pe care avea să le folosească pe post de bandaje.

Cei din unitate trebuiau să se miște repede pentru că soarele începea să răsară. Când se iviră zorii, Lola înainta deja, cu greu, pe culmea îngustă, mânându-l pe Rid, ca să se îndepărteze cât mai mult de locul unde avuse loc receptarea, înainte ca nemții să îi repereze. La fiecare pârâu care le ieșea în cale, Branko îi ordona lui Maks să întoarcă pietrele acoperite de mușchi, iar după ce toți membrii treceau, pietrele erau întoarse în poziția lor originară, fără ca mușchiul să fie brăzdat de urme de picioare sau copite.

Mai bine de șapte luni, cei din unitatea Lolei au fost numai pe drum. Se ocupau cu distrugere șinelor de cale ferată și a unor poduri și nu petreceau mai mult de o noapte sau două într-un loc. Din când în când, erau găzduiți de câte un țăran în hambar, unde dormeau la căldura animalelor

[1] *Douglas Dakota*, cunoscut și sub numele de *C-47 Skytrain* — avion de transport militar care este varianta modernizată și îmbunătățită a unui alt avion al aceleiași firme, *Douglas DC-3*.

și în culcuș de paie. Dar alteori dormeau în pădure, acoperiți doar cu un strat de ace de pin, care să îi apere de frigul teribil. Deși întotdeauna se aflau la mai puțin de opt kilometri de linia inamică, reușeau să scape de ambuscadele care distruseseră alte unități ca a lor. Branko se lăuda cu asta de parcă ar fi fost un rezultat direct al modului său de conducere. Se aștepta să fie servit de toată lumea și voia ca toți să i se adreseze de parcă ar fi fost general. Odată, după un marș istovitor, se întinse lângă un copac, în timp ce toți ceilalți se agitau să adune lemne uscate pentru foc înainte să se lase întunericul. Oskar, aruncând o grămadă de crengi lângă Branko, murmură ceva despre comuniștii care-și aveau și ei elitele privilegiate.

Branko se ridică într-o clipită, îl prinse de gulerul uniformei și îl izbi de trunchiul copacului.

— Plângăcioși răsfățați ce sunteți. Ar trebui să fiți fericiți că am fost numit comandantul vostru. Ar trebui să-mi mulțumiți în fiecare zi că vă țin în viață.

Isak interveni și îl împinse pe Branko ușor.

— Ceea ce ne ține în viață, zise el încet, nu este norocul și nici conducerea ta *excelentă*, ci loialitatea populației civile. N-am putea rezista nici cinci minute fără ajutorul oamenilor.

Pentru o clipă, părea că Branko îl va lovi pe Isak, dar, până la urmă, reuși să se controleze. Se dădu un pas în spate și scuipă disprețuitor pe pământ.

Lola simțise cum Isak începe să-și piardă răbdarea cu Branko. Știa că nu îi plac discursurile interminabile de noaptea târziu, după câte un marș obositor, când tinerii extenuați ar fi trebuit să doarmă, în loc să asculte o

exegeză bâlbâită despre plusvaloare și falsa conștiință. Isak încerca adeseori să curme tiradele politice ale lui Branko, dar acesta vorbea mai departe fără să țină cont de cei din jur. Cea mai mare frustrare era cauzată de diferența vizibilă dintre ceea ce credea Branko despre sine și părerea proastă despre el a comandantului regiunii. Branko promisese arme mai bune, dar acestea nu ajunseră niciodată. Îi spusese Lolei că va fi trimisă la un spital ca să se specializeze, dar nici asta nu se întâmplase.

Totuși, ea se considera utilă în rolul ei de catârgiu și chiar și Branko, de obicei destul de zgârcit cu laudele, vorbea în termeni elogioși despre ea. De cum veni iarna, majoritatea tinerilor se îmbolnăviră. Ropotul tusei lor guturale devenise sunetul de deșteptare în fiecare dimineață. Lola cerea ceapă de la țărani ca să le pună cataplasme. Isak îi arătase cum să amestece ingredientele pentru expectorante pe care ea le administra cu pricepere. Propuse și o redistribuire a hranei pentru ca cei care erau în convalescență să primească mai multă mâncare. Branko le promisese că îi va muta într-o tabără de iarnă, dar trecură câteva săptămâni și unitatea rămase tot afară, în munții neiertători. Numărul lor scădea pe zi ce trecea. Zlata fusese bolnavă câteva săptămâni. Avusese o infecție pulmonară gravă, fusese luată în casă de o familie de țărani și murise acolo, în patul cald. Oskar, care nu mai suporta greutățile și ostilitatea lui Branko, dezertă într-o noapte și o luă cu el și pe Slava, una dintre tinerele țărănci.

Pe Lola o îngrijora Ina. Fetița avea aceeași tuse ca majoritatea celor din unitate. Dar când Lola îi propuse lui Isak să-i găsească un adăpost pentru iarnă, el îi răspunse:

— În primul rând, nu ar fi de acord, iar în al doilea, nu pot să-i cer asta. I-am promis că n-am s-o mai las niciodată. Asta e.

La începutul lui martie, într-o zi viforoasă, Milovan, comandantul regional de brigadă, îi chemă pe cei rămași la o întrunire. Pe când tinerii slabi și bolnavi se așezau în jurul lui, își începu discursul. Tito, zicea Milovan, avea o nouă viziune despre armata lui. Aceasta va trebui să fie formată din unități profesioniste, dure, care să poată intra în conflict direct cu nemții. Forțele inamice trebuiau împinse înapoi în orașe, liniile fronturilor lor trebuiau sparte, până când partizanii aveau să obțină controlul asupra zonelor rurale.

Lola avea capul înfășurat într-un fular și căciula trasă bine peste urechi. La început crezu că nu înțelesese bine vorbele colonelului, dar disperarea de pe fețele celorlalți îi confirmă că înțelesese exact ceea ce era de înțeles. Unitatea lor avea să fie dizolvată, cu aplicare imediată.

— Mareșalul Tito vă mulțumește pentru serviciu și o să își aducă aminte de voi în ziua glorioasă a victoriei. Acum, cei care aveți arme, vă rog să le strângeți. Tu, fata cu măgarul. Tu ești responsabilă pentru încărcarea lor pe măgar. Noi ne retragem acum, iar voi așteptați până la căderea nopții înainte să plecați.

Toată lumea se uita la Branko, așteptând o reacție din partea lui. Dar Branko își ținea capul plecat, ferindu-se de viscol, și nu spuse nimic. Sarcina de a protesta îi revenea acum lui Isak.

— Domnule! Pot să întreb unde propuneți să mergem?

— Puteți să mergeți acasă.

— Acasă? Care casă? strigă Isak. Nici unul dintre noi nu mai are o casă. Familiile noastre au fost ucise. Toți suntem căutați. Nu puteți să ne lăsați să mergem neînarmați în mâinile ustașilor. Se întoarse spre Branko: Spune-i și tu, ce dracu'.

Branko își înălță capul și îi aruncă o privire rece lui Isak:

— L-ai auzit pe colonel. Mareșalul Tito a decis că nu mai e loc pentru bandele zdrențuite de copii care să se joace cu bețe și pocnitori. Avem nevoie de o armată profesionistă acum.

— Ah, înțeleg, spuse Isak cu dispreț. *Tu* poți păstra pistolul *tău*, pe care sora mea cea mică — un copil zdrențuit — ți l-a dat, iar noi, restul, suntem condamnați la moarte.

— Liniște! strigă Milovan și își ridică mâna înmănușată. Respectați ordinele și veți fi recompensați, încălcați-le și veți fi împușcați.

Lola, amorțită și confuză, îl încărcă pe Rid așa cum i se ceruse. Când cele câteva pușți și geanta cu grenade au fost bine legate, ea luă în palme botul umed al măgarului și se uită în ochii lui.

— Mergi cu bine, prietene, șopti. Tu le ești de folos. Sper să te trateze cu mai multă grijă și loialitate decât ne arată nouă.

Îi înmână căpăstrul aghiotantului lui Milovan, împreună cu sacul prețios în care ținea rația de ovăz. Aghiotantul deschise sacul și privi înăuntru. După expresia feței lui, Lola își dădu seama că Rid nu va vedea nici un bob și că totul va ajunge în burta aghiotantului. Așa că scoase din sac o mână de ovăz și i-o întinse măgarului.

Respirația umedă a lui Rid îi încălzi mâinile pentru o clipă, dar imediat ce el dispăru în zăpada învârtejită, saliva lui îngheță pe mănușile ei de lână. Observă că Branko nici nu privi înapoi.

Restul grupului se adună în jurul lui Isak, așteptând să propună un plan.

— Cred că cel mai bine ar fi să rămânem în perechi sau grupuri mici, spuse el.

Intenția lui era să meargă spre teritoriile eliberate. Lola stătea tăcută, în timp ce discuția din jurul focului trecea de la unul la altul. Unii voiau să ajungă în sud, în teritoriile ocupate de italieni, alții voiau să încerce să își regăsească familiile, sau ce mai rămăsese din ele. Lola nu mai avea pe nimeni și gândul la o călătorie nesigură într-un oraș ciudat din sud o înspăimânta. Aștepta ca cineva să o întrebe despre planurile ei sau să o roage să meargă împreună. Dar nimeni nu-i spuse nimic, de parcă ar fi încetat deja să existe. Când se ridică și părăsi cercul, nimeni nu-i spuse nici măcar noapte bună.

Lola găsi un locșor la marginea luminișului și se trânti acolo neliniștită. Își îndesase cele câteva lucruri într-o raniță și își învelise picioarele în niște bucăți de pânză pe care le păstrase pentru bandaje. Stătea întinsă, cu ochii închiși, când simți privirea fierbinte a ochilor căprui ai Inei. Copila era învelită ca un cocon în pătura ei. Avea o căciulă de lână trasă până peste sprâncene și nu îi puteai vedea decât ochii.

Lola nici nu își dădu seama că adormise până când nu simți atingerea Inei. Era încă întuneric, dar Ina și Isak erau treji, cu ranițele pregătite. Ina îi puse un deget peste buze

ca să nu facă gălăgie și apoi îi întinse o mână să o ridice. Ea își rulă pătura și o îndesă în raniță, alături de celelalte obiecte, apoi îi urmă pe Ina și pe fratele ei.

Detaliile zilelor și nopților care urmară aveau să-i reapară Lolei tot restul vieții în vis. Atunci când era trează însă, amintirile ei erau doar un amestec neclar de durere și frică. Cei trei înaintau noaptea și se ascundeau ziua, trăgând câte un pui de somn în vreo șură sau un șopron. Mergeau cu frică, pentru că și lătratul unui câine putea să însemne că o patrulă germană se afla prin apropiere. În a patra noapte, febra Inei crescu și mai mult. Tremura, transpira și delira încontinuu, așa că Isak o cără toată noaptea. În a cincea seară, temperatura îi mai scăzu. Isak îi dăduse șosetele și haina lui, încercând în zadar să-i oprească frisoanele. Cândva după miezul nopții, imediat după ce trecuseră un râu înghețat, el se opri și se lăsă jos pe acele înghețate de pin.

— Ce-i? șopti Lola.

— Piciorul. Nu-l mai simt, spuse Isak. Gheața... era un loc îngust. Mi-a trecut piciorul prin ea. S-a udat și acum a înghețat. Nu mai pot să merg.

— Nu putem să ne oprim aici, spuse Lola. Trebuie să găsim un adăpost.

— Mergi tu. Eu nu mai pot.

— Lasă-mă să văd.

Lola își apropie lanterna de bocancul rupt al lui Isak. Pielea care se vedea era neagră și degerată, piciorul îi fusese afectat cu mult înainte de accidentul din râu. Îl prinse în palme și încercă să îl încălzească, dar degeaba. Degetele erau înghețate bocnă, și fragile. Cea mai mică

presiune ar fi putut să le rupă. Lola își scoase haina și o puse pe pământ. O ridică pe Ina și o așeză pe haină. Respirația fetiței era slabă și neregulată. Lola încercă să îi ia pulsul dar nu-l găsi.

— Lola, spuse Isak. Eu nu mai pot să merg și Ina o să moară. Trebuie să continui singură.

— Nu vă las, răspunse ea.

— De ce? întrebă Isak. Eu te-aș fi lăsat.

— Poate.

Se ridică și începu să frece niște bețe uscate.

— Un foc e prea periculos, spuse Isak. Și nici n-ai să poți să-l faci cu lemne înghețate.

Lola simțea cum exasperarea și furia încep să pună stăpânire pe ea.

— Nu poți să renunți.

Isak nu răspunse nimic și, cu mare greutate, se ridică în patru labe, apoi reuși să se îndrepte.

— Piciorul tău, spuse Lola.

— Nu trebuie să mă ducă departe.

Confuză, Lola încercă să o ia pe Ina, dar Isak o împinse ușor la o parte.

— Nu, spuse Isak. Ea vine cu mine.

Luă copila, atât de slăbită și de ușoară, aproape imponderabilă. Dar în loc să meargă în direcția în care porniseră, șchiopătă până la râu.

— Isak!

Nu se întoarse. Își îmbrățișă sora mai mică și coborî pe gheață până în mijloc, unde era mai subțire. Capul surorii lui i se sprijinea pe umăr. Au stat așa o clipă, în vreme ce gheața gemea și se crăpa. Apoi se rupse.

*

Lola ajunse la Sarajevo odată cu prima rază de soare care strălucea de dincolo de munți, luminând aleile ude. Știa că nu va putea ajunge singură în teritoriile eliberate, așa că se întorsese în oraș. Merse pe străduțele familiare, strecurându-se pe lângă șirul de clădiri, căutând protecția precară pe care puteau să i-o ofere față de ploaia rece și privirile neprietenoase. Simțea mirosurile familiare de pavaj ud, de gunoi în putrefacție și cărbuni încinși. Înfometată, udă până la piele și disperată, mergea fără vreo destinație clară, când se văzu pe treptele Ministerului de Finanțe, unde lucrase tatăl ei. Clădirea era părăsită și rece. Lola urcă scările late. Atinse basorelieful întunecat care încadra intrarea și se lăsă pe vine în pragul ușii. Privi picăturile de apă cum cădeau pe scări și năsteau cercuri concentrice care dispăreau imediat. Cât fusese în munți, încercase să-și alunge din minte amintirile legate de familia sa, de teamă să nu se lase copleșită de durere. Aici însă își aduse aminte de tatăl său. Își dorea să fie iar copil, ocrotită, în siguranță.

Probabil că ațipi câteva minute, pentru că se trezi în zgomotul unor pași ce se auzeau de dincolo de ușă. Se piti într-o zonă umbrită, neștiind dacă să fugă sau să rămână. Broasca era răsucită cu un sunet greu, de metal ruginit, și un bărbat îmbrăcat în salopetă, cu un fular ridicat peste bărbie, ieși de după ușă.

Nu o văzu.

Ea murmură cuvintele tradiționale de salut, „Dumnezeu să ne ajute."

Bărbatul se întoarse speriat. Ochii lui albaștri se făcură mari când zăriră silueta fantomatică din umbră. El nu o recunoscu, dar ea îl știa. Era Sava, un bătrânel simpatic, care lucrase cu tatăl ei. Îl strigă pe nume și apoi îi spuse cine e.

Când o recunoscu, se aplecă să o strângă în brațe. Ușurată și copleșită de bunătatea lui, Lola începu să plângă. Sava privi afară să vadă dacă îi observase cineva. Cu mâna pe umărul ei, o conduse înăuntru, închise ușa și o încuie.

Apoi o duse în camera de serviciu și o înfășură în haina lui. Turnă o cană de cafea proaspătă din *džezva*. Când îi reveni glasul, Lola îi povesti despre exilul din unitatea de partizani, dar când ajunse la moartea Inei, n-a mai fost în stare să continue. Sava îi cuprinse umerii cu brațul și o legănă ușor.

— Mă poți ajuta? întrebă ea în sfârșit. Dacă nu, te rog să mă predai acum soldaților ustași, pentru că de fugit, nu mai pot să fug.

Sava o privi un moment, fără să zică nimic. Apoi o luă de mână, o duse afară din minister și încuie ușa în urma lui. Merseră în tăcere câteva străzi până la Muzeul Național. Acolo, Sava o duse la intrarea de serviciu și o rugă să aștepte pe o bancă de lângă ușă.

Lipsi mult timp. Lola auzea cum oamenii se agitau prin clădire. Începea să se întrebe dacă Sava o părăsise, dar epuizarea și durerea o țintuiau în loc. Nu putea să facă nici o mișcare să se salveze, așa că rămase acolo și aștepta.

Sava se întoarse împreună cu un domn înalt, trecut de prima tinerețe și foarte bine îmbrăcat, cu un fes stacojiu

peste părul negru, înspicat cu alb. Ceva îi părea familiar la el, dar nu reușea să-și amintească unde se cunoscuseră. Sava o luă de mână și o liniști. Apoi plecă. Bărbatul înalt îi făcu semn să-l urmeze.

Părăsiră clădirea. O conduse pe bancheta din spate a unei mașini mici și îi făcu semn să se întindă pe podea. Numai după ce porni mașina, începu să vorbească. O întrebă, cu o voce blândă și un accent cultivat, unde fusese și ce făcuse.

Nu după mult timp, mașina se opri, iar bărbatul se dădu jos, rugând-o pe Lola să rămână pe loc. Lipsi doar câteva minute. Când se întoarse, îi dădu Lolei un *chador*. Apoi repetă că trebuie să stea jos.

— Dumnezeu să ne ajute, *effendi*!

Schimbă două vorbe cu un vecin care trecea pe acolo, în timp ce se prefăcea că ar căuta ceva în portbagaj. Când bărbatul se întoarse cu spatele, deschise ușa și îi făcu semn Lolei să-l urmeze. Ea își puse mantia pe cap și lăsă ochii în pământ, așa cum văzuse că fac femeile musulmane de condiție modestă. Odată intrat în clădire, bărbatul bătu cu putere la ușă, iar aceasta se deschise imediat. Soția lui îi aștepta înăuntru. Lola ridică privirea și o recunoscu. Era tânăra soție care o servise cu cafea când fusese să colecteze rufele murdare. Stela nu părea să o recunoască, lucru lesne de înțeles la cât de mult se schimbase Lola. Ultimul an o îmbătrânise foarte mult. Era slabă, dar viguroasă, cu părul tuns scurt, băiețește.

Stela privi înfricoșată fața sălbatică a Lolei și apoi pe cea îngrijorată a soțului ei. Vorbeau în albaneză, așa că Lola nu înțelegea nimic din ce spuneau, dar văzu cum

Stela făcea ochii mari. El continuă să vorbească blând dar grăbit, până când ochii Stelei se umplură de lacrimi. Și-i șterse cu o batistă din dantelă și se întoarse spre Lola.

— Ești bine-venită în casa noastră, spuse. Am înțeles că ai suferit foarte mult. Mai târziu, după ce te odihnești, o să discutăm despre ce e de făcut ca să fii în siguranță.

Serif o privi pe soția sa cu niște ochi blânzi, plini de tandrețe și mândrie deopotrivă. Lola observă privirea și felul în care Stela roși când i-o surprinse. Se gândi că trebuie să fie minunat să fii iubit așa.

— Trebuie să mă întorc la muzeu acum, spuse el. Ne vedem diseară. Soția mea va avea grijă de tine.

Atingerea apei calde și mirosul de săpun îi păreau Lolei un lux dintr-o altă viață. Stela îi dădu supă caldă și pâine proaspătă și Lola încercă să mănânce încet, deși la cât de flămândă era ar fi ridicat bolul cu amândouă mâinile și l-ar fi sorbit dintr-o înghițitură. Când termină de mâncat, Stela o conduse într-o cămăruță cu un pătuc în care dormea un copilaș.

— Acesta este fiul meu, Habib. L-am născut toamna trecută. Îi arătă canapeaua de pe celălalt perete și îi zise: Aceasta va fi și camera ta.

Lola se întinse și adormi înainte ca Stela să se întoarcă, aducând cu ea o cuvertură.

Când se trezi, se simțea de parcă ar fi înotat într-o apă adâncă. Pătucul era gol și auzi două voci, una speriată și cealaltă liniștită. Apoi niște scâncete de copilaș, care se stinseră repede. Lola observă că pe pat se aflau niște haine pregătite pentru ea. Nu îi erau familiare. O fustă ca

de țărancă musulmană albaneză și o eșarfă mare și albă ca să își acopere părul scurt și fața. Știa că hainele ei, zdrențele partizanilor, pe care le cususe chiar ea cu câteva luni în urmă dintr-o pătură cenușie, vor trebui arse.

Se îmbrăcă, luptându-se cu eșarfa mare, cu care nu era obișnuită. Când intră în camera de zi, cu pereții acoperiți cu rafturi de cărți, îi surprinse pe Serif și Stela stând foarte aproape unul de celălalt și discutând. Serif îl ținea pe genunchi pe fiul său, un copilaș frumos, cu o claie de păr negru. Mâna liberă avea degetele împletite cu cele ale soției sale. Când o văzură pe Lola intrând, își traseră imediat mâinile. Lola știa că musulmanii conservatori nu aveau voie să își exprime afecțiunea în prezența altor oameni, chiar dacă erau căsătoriți.

Serif îi zâmbi Lolei cu bunătate și spuse:

— Ia te uită, o țărăncuță adevărată! Cu acordul tău, povestea pe care o s-o spunem în prezența ta este că ești o servitoare trimisă de familia Stelei ca să o ajute cu copilul. Te vei preface că nu vorbești deloc bosniacă și astfel nu vei fi nevoită să vorbești cu nimeni. În prezența altora, Stela și cu mine îți vom vorbi numai în albaneză. Trebuie doar să dai ușor din cap ca răspuns. Ar fi bine să nu părăsești apartamentul ca să nu se afle că ești aici. O să-ți dăm și un nume musulman. Ce zici de Leila?

— Nu merit atâta bunătate, șopti ea. Voi, niște musulmani, să ajutați o evreică...

— Haide! spuse Serif, când își dădu seama că pe fată o podidea plânsul. Evreii și musulmanii sunt veri, descendenți ai lui Abraham. Știai că noul tău nume înseamnă

„seară" și în arabă, limba Sfântului nostru Coran, și în ebraică, limba Torei voastre?

— Eu... ăăă.... noi nu am învățat niciodată ebraica, se bâlbâi Lola. Familia mea nu a fost atât de religioasă.

Părinții ei mergeau la întâlnirile evreilor, dar niciodată la sinagogă. Singurul lucru legat de religie pe care îl știa Lola era că, în anii în care părinții ei aveau destui bani, se îmbrăcau în haine noi de Hanukkah.

— Păi, să știi că e o limbă frumoasă și fascinantă, spuse Serif. Rabinul și cu mine colaboram la traducerea unor texte, înainte... înainte de coșmarul pe care îl trăim acum. Își frecă fruntea și oftă. A fost un om bun și un intelectual desăvârșit. Odihnească-se în pace!

În săptămânile care urmară, Lola se adaptă unui ritm de viață foarte diferit. Frica de a fi descoperită scăzu cu trecerea timpului și, curând, rutina calmă a vieții de doică a familiei Kamal începu să pară mult mai reală decât trecutul său de *partisanka*. Se obișnuise și cu vocea blândă și suavă a Stelei care o chema după noul ei nume, Leila, iar pe copilaș îl îndrăgise din prima clipă când îl ținuse în brațe. Se atașase foarte mult de Stela, a cărei existență fizică, în interiorul unei familii musulmane conservatoare, era strict domestică, dar ale cărei orizonturi intelectuale, ca soție și fiică a unor oameni educați, erau extraordinar de largi. La început, Lolei îi fusese frică de Serif, care era destul de bătrân să-i fie tată, dar purtarea lui blândă și respectuoasă o liniștise repede. Un timp, nu își dădu seama ce i se părea atât de diferit la Serif față de toți ceilalți oameni pe care îi cunoscuse. Dar într-o zi, pe când

el îi asculta răbdător părerile despre un subiect sau altul, făcând-o să se simtă ca și cum ar fi fost demne de luat în considerare, și o călăuzea subtil spre o înțelegere mai profundă a problemelor, văzu care era diferența. Serif era cel mai inteligent om pe care îl cunoscuse, dar și singura persoană care nu o făcuse deloc să se simtă ca și cum ar fi fost proastă.

O zi obișnuită din viața familiei Kamal se concentra în jurul a două lucruri: rugăciunea și cititul. De cinci ori pe zi, Stela întrerupea orice ar fi făcut, se spăla cu atenție și se parfuma. Apoi întindea un covoraș mic de mătase, pe care îl păstra doar pentru rugăciuni, după care făcea prosternările și recita versurile pe care i le impunea religia. Lola nu înțelegea cuvintele, dar ritmul și sonoritatea limbii arabe o linișteau.

Seara, Stela lucra la câte o broderie, în timp ce Serif îi citea ceva cu glas tare. La început, Lola îl lua pe Habib și se retrăgeau în acele momente, dar apoi o invitară să rămână, dacă dorește să asculte. Stătea undeva la margine cercului de lumină pe care îl împrăștia lampa, legănându-l ușor pe Habib. Serif alegea să citească povești aventuroase sau poezii minunate și, în scurt timp, Lola ajunse să aștepte cu nerăbdare ceasurile serii. Dacă Habib plângea și era obligată să părăsească încăperea, Serif aștepta să se întoarcă sau îi făcea un rezumat a ceea ce se întâmplase.

Câteodată se trezea în toiul nopții, transpirată și agitată după un vis în care era urmărită de câini germani sau în care surioara ei mai mică striga după ajutor în pădurea deasă și întunecoasă. În alte vise, Isak și Ina dispăreau din nou sub gheață. Când se trezea, îl ridica pe Habib din

pătuț și îl strângea în brațe ca să se liniștească. Sentimentul pe care i-l trezea imaginea trupului micuț dormind atât de împăcat o făcea întotdeauna să se simtă mai bine.

Într-o zi, Serif se întoarse mai repede de la bibliotecă. Nu își salută soția, nu întrebă nimic de fiul său și nici măcar nu își lăsă haina în cuier, cum făcea de obicei. Intră direct în birou.

După câteva minute, le chemă pe fete. De obicei, Lola nu avea voie să intre în birou. Doar Stela făcea curățenie acolo. Acum, văzu pentru prima dată cărțile aliniate pe rafturi. Volumele erau mai vechi și mai frumoase decât cele din restul apartamentului, scrise într-o mulțime de limbi, vechi și contemporane, cu legături din piele extraordinare, lucrate manual. Dar Serif ținea în mână o carte micuță cu o copertă simplă. O lăsă pe birou și se uită la ea cu aceeași expresie cu care își privea fiul.

— Generalul Faber a fost la muzeu azi, spuse el.

Stela își pierdu răsuflarea și își duse o mână la frunte. Faber era temutul comandant al organizației *Crna Ruka*, Mâna Neagră, care se zvonea că era responsabilă pentru mii de morți.

— Nu. Nu s-a întâmplat nimic grav. De fapt, cred că s-a întâmplat un lucru foarte bun. Astăzi, cu ajutorul directorului, am reușit să salvăm una dintre marile comori ale muzeului.

Serif nu voia să le povestească tot ce se întâmplase la muzeu în acea zi, și nici nu intenționase să le arate hagada. Dar prezența cărții în casa lui, în mâinile lui, avu câștig de cauză în fața prudenței. Întoarse paginile astfel

încât ele să poată admira măiestria cu care era realizată și le spuse că directorul muzeului i-o dăduse în grijă.

Superiorul lui Serif era doctorul Josip Bošcović, un croat care reușise să negocieze o aparentă complicitate cu regimul ustaș de la Zagreb, chiar dacă sufletul îi rămăsese devotat orașului Sarajevo. Bošcović fusese curatorul departamentului de numismatică înainte să fie promovat la administrație. Era un personaj foarte popular în Sarajevo, prezent la toate evenimentele culturale. Părul lui negru era dat întotdeauna pe spate cu o alifie foarte parfumată, iar întâlnirile săptămânale cu manichiurista erau un ritual imuabil.

Când Faber anunță că avea să viziteze muzeul, Bošcović își dădu seama că abia acum începea cu adevărat să meargă pe sârmă. Germana lui nu era atât de bună, așa că îl chemă pe Serif în birou să traducă. Serif și cu el aveau origini diferite și interese intelectuale diferite, dar cei doi bărbați aveau în comun dăruirea totală pentru istoria bosniacă și dragostea pentru diversitatea care modelase acea istorie. De asemenea, știau în sufletul lor că Faber era arma de distrugere a diversității.

— Știi ce vrea? întrebă Serif.

— N-a spus, dar cred că pot ghici. Colegul meu din Zagreb mi-a spus că au prădat colecția iudaică a muzeului. Tu știi, și știu și eu, că ce avem aici e infinit mai important. Cred că vrea hagada.

— Josip! Nu putem să i-o dăm. O va distruge cum a distrus toate lucrurile evreiești din oraș.

— Serif, prietene, ce altă soluție avem? Poate n-o s-o facă. Am auzit că Hitler plănuiește un muzeu al rasei dispărute ca să expună cele mai frumoase obiecte evreiești, după ce oamenii care le-au făcut au dispărut de mult...

Serif lovi spătarul scaunului din fața sa.

— Depravarea oamenilor ăstora nu are limite?

— Șșș! Bošcović își ridică mâinile să își calmeze colegul, apoi șopti: Glumeau pe tema asta luna trecută în Zagreb. Îl numeau *Judenforschung ohne Juden* — Studii ebraice fără evrei. Bošcović se ridică de la biroul său și puse o mână pe umărul lui Serif: Dacă încerci să ascunzi cartea asta, îți pui viața în pericol.

Serif îl privi grav.

— Am de ales? Sunt custode. A supraviețuit cinci sute de ani ca să fie distrusă sub îngrijirea mea? Dacă tu crezi că pot să îngădui așa ceva, prietene, nu mă cunoști deloc.

— Fă ce trebuie făcut, atunci, dar grăbește-te, te rog.

Serif se întoarse în bibliotecă. Îi tremurau rău mâinile, dar reuși să scoată o cutie pe care scria ARCHIV DER FAMILIE KAPETANOVIC — TÜRKISCHE URKUNDEN (Arhivele familiei Kapetanović — documente turcești). Ridică niște contracte de proprietate de deasupra. Sub ele se găseau câteva codice ebraice. Îl scoase pe cel mai mic și îl băgă sub betelia pantalonilor. Își trase haina peste el, ca să ascundă umflătura. Puse restul documentelor la loc în cutie și o sigilă.

Faber era un om uscățiv, cu oase mici și nu prea înalt. Avea o voce blândă, aproape șoptită, pe care nu o ridica niciodată, așa că oamenii trebuiau să fie foarte atenți atunci când vorbea. Avea ochii de un verde rece, opac, precum

agatele, pielea palidă și translucidă de culoarea cărnii de pește.

Josip fusese ridicat la rangul de administrator grație manierelor sale fermecătoare, dar care se învecinau adeseori cu lingușirea. Îl întâmpină pe general cu un salut atât de curtenitor încât nimeni nu și-ar fi dat seama că ceafa-i era acoperită de broboane reci de sudoare. Se scuză pentru germana lui mai mult decât ar fi fost necesar. Serif apăru la ușă exact în acel moment și Josip îl prezentă:

— Colegul meu este un mare lingvist, mă face de rușine.

Serif se apropie de general și îi întinse mâna. Strângerea generalului era neașteptat de moale. Serif simțea cum mâna flască a generalului zăcea într-a sa. Era conștient de manuscrisul prins la brâu.

Faber nu-și declară scopul vizitei. După o tăcere ciudată, Josip îi sugeră un tur al colecțiilor. Mergând prin sălile boltite, Serif îi explica erudit detalii despre diversele exponate, iar Faber pășea tăcut în spatele lui, lovindu-și mâna palidă cu mănușile de piele neagră.

Când ajunseră la bibliotecă, Faber dădu aprobator din cap și vorbi pentru prima dată.

— Arătați-mi, vă rog, manuscrisele și incunabulele evreiești.

Tremurând ușor, Serif alese câteva volume de pe rafturi și le așeză pe masă. Scoase un text de matematică al lui Elia Mizrahi, o ediție rară a unui dicționar ebraic-arab-latin publicat în Neapole în 1488 și un Talmud imprimat în Veneția.

Mâinile palide ale lui Faber mângâiau fiecare volum. Întoarse paginile cu o grijă deosebită. Expresia de pe fața

lui se schimba, în timp ce răsfoia cele mai rare codice, examinând literele șterse și pergamentul delicat. Își umezi buzele. Serif observă că avea pupilele dilatate, ca un îndrăgostit, și își întoarse privirea. Simțea un amestec de dezgust și violare, de parcă ar fi urmărit un spectacol pornografic. În sfârșit, Faber închise Talmudul venețian și ridică privirea, cu o sprânceană înălțată întrebător.

— Și acum hagada, dacă se poate.

Serif simți un râu de sudoare care-i curgea pe spate. Își ridică mâinile și spuse:

— Acest lucru e imposibil, *Herr* general, spuse.

Fața lui Josip, roșie până acum, se albi instantaneu.

— Ce vreți să spuneți? Cum adică „imposibil"? întrebă Faber cu o voce glacială.

— Ceea ce colegul meu vrea să spună, interveni Josip, e că unul dintre ofițerii dumneavoastră a venit ieri și ne-a cerut hagada. A spus că o vrea pentru un muzeu special al Führerului. Evident, am fost onorați că această comoară va servi unui scop nobil.

Serif începu să traducă vorbele lui Josip, dar generalul îl întrerupse.

— Cine? Spune-mi un nume.

Se apropie de Josip. În ciuda constituției sale fragile, generalul era un om care inspira teamă. Josip făcu un pas în spate și se lovi de rafturi.

— Domnule, nu ne-a spus numele. Eu... eu... n-am îndrăznit să-ntreb... dar dacă veți veni cu mine în biroul meu, aș putea să vă arăt chitanța de primire pe care mi-a dat-o.

Serif îi traduse cuvintele directorului și Faber își trase răsuflarea.

— Bine.

Se întoarse pe călcâie și înaintă spre ușă. Josip a avut doar o clipă să schimbe o privire cu Serif. A fost cea mai elocventă privire din viața lui. Apoi, cu o voce calmă ca suprafața unui lac într-o zi fără vânt, Serif îl strigă pe general.

— Domnule, vă rog să îl urmați pe domnul director. Vă va conduce la scara principală.

Serif știa că are foarte puțin timp. Spera că ghicise planul directorului. Mâzgăli un soi de chitanță cu numărul de înregistrare al hagadei și apoi, cu un alt stilou, semnă ilizibil. Chemă portarul și îi spuse să ducă de urgență hârtia în biroul domnului director.

— Folosește scara de serviciu și grăbește-te cât poți. Apoi pune-o pe birou, undeva unde să o poată vedea în clipa în care intră.

Apoi merse încet spre cuier și se întinse după haină și fes. Porni spre ieșirea din bibliotecă și apoi prin holul muzeului, până la intrarea principală. Îi privi pe cei din anturajul lui Faber și îi salută. La jumătatea scărilor se opri să discute cu un coleg care urca. Trecu de mașina mare pentru personal, care aștepta la bordură. Zâmbi și își salută cunoscuții, se opri la cafeneaua lui preferată. Sorbi încet din cafea, ca un adevărat bosniac, savurând fiecare picătură. Apoi, și doar apoi, plecă spre casă.

În timp ce Serif întorcea paginile hagadei, Lola privea splendoarea miniaturilor.

— Ar trebui să fii foarte mândră de asta, îi spuse el. Este o operă de artă excepțională, pe care poporul tău a dat-o lumii.

Stela își frânse mâinile și spuse ceva în albaneză. Serif o privi cu o expresie fermă, dar binevoitoare în același timp. Îi răspunse în bosniacă.

— Știu că ești îngrijorată, draga mea. Și ai tot dreptul să fii. Deja adăpostim o evreică, acum și o carte evreiască. Amândouă foarte dorite de naziști. O viață tânără și un artefact vechi. Ambele foarte prețioase. Și spui că nu-ți pasă de riscul pe care ți-l asumi tu și pentru acest lucru te prețuiesc și te admir. Dar ți-e frică pentru fiul nostru. Și pericolul de care te temi e foarte real. Am făcut planuri pentru Lelia cu un prieten de-al meu. Mâine ne întâlnim cu el. O va duce la o familie din zona italiană, unde va fi în siguranță.

— Și cartea? întrebă Stela. Cu siguranță generalul va descoperi minciuna. După ce vor răscoli muzeul, nu vor veni aici?

— Nu-ți face griji, spuse Serif calm. Nu este încă sigur că ne vor descoperi. Doctorul Boščović a avut prezența de spirit să-i spună lui Faber că unul dintre oamenii lui a luat deja cartea. Naziștii au suflet de cotropitori. Faber știe că ofițerii lui sunt antrenați să fure. Probabil bănuiește deja vreo zece care ar fi fost capabili s-o fure ca să se îmbogățească. Și-n orice caz, adăugă Serif, împachetând micul volum în pânză, poimâine nu va mai fi aici.

— Unde ai s-o duci? întrebă Stela.

— Nu sunt sigur. Dar cred că cel mai bun loc să ascunzi o carte poate să fie o bibliotecă.

Se gândi să ducă înapoi la muzeu cartea și să o așeze la întâmplare printre miile de volume de pe rafturi. Dar apoi își aminti de o altă bibliotecă, mult mai mică, unde-și petrecuse multe ore studiind, lângă un prieten drag. Se întoarse spre Stela și zâmbi.

— O voi duce, spuse, în ultimul loc în care s-ar gândi cineva să caute.

A doua zi era vineri. Sabatul musulman. Serif merse la lucru, ca de obicei, dar se scuză la amiază, spunând că vrea să meargă la rugăciunea comună. Se întoarse acasă pentru a-i lua pe Stela, pe Habib și pe Lola, dar în loc să meargă la moscheea locală, conduse afară din oraș, în munți. În timpul drumului, Lola îl ținu în brațe pe Habib, jucându-se cu el de-a cucu-bau și hopa-țopa. Din când în când, îl strângea în brațe, încercând să păstreze mirosul căpșorului său, care-i aducea aminte de iarba proaspăt cosită. Drumul era greu, îngust și plin de gropi. Acum, în miezul verii, lumina era densă ca untul, galbenă deasupra câmpurilor de grâu și floarea-soarelui care umpleau fiecare petic de pământ plan dintre înălțimile abrupte ale munților. La venirea iernii, aceste drumuri nu vor mai fi practicabile. Lola se concentra asupra lui Habib, ca să nu i se facă rău de la mișcarea mașinii și de frică ce-i era. Știa că este bine că părăsește orașul, acolo unde riscul de a fi găsită era permanent. Dar nu voia să părăsească familia Kamal. Cu toată durerea din suflet și cu frica ce o urmărea încontinuu, cele patru luni petrecute-n casa lor fuseseră cele mai liniștite din viața ei.

La apusul soarelui, trecură de ultima curbă și văzură cum satul se deschide ca o floare în mijlocul văii micuțe. Un fermier își aducea vacile de la păscut și sunetul chemării la rugăciune se unea cu cel al animalelor. Aici, în izolarea munților, războiul și toate privațiunile lui păreau foarte îndepărtate.

Serif opri la o căsuță mică de piatră. Pereții erau albi și fiecare piatră așezată cu atenție lângă cealaltă, ca un puzzle uriaș. Ferestrele adânci, plasate în nișe, erau înalte și înguste, cu obloane groase, vopsite în albastru azuriu, care apărau casa de furtunile din iarnă. În jurul clădirii creșteau din abundență toporași de un albastru foarte închis, și o pereche de fluturi zburau leneși printre flori. Un dud bătrân își întindea crengile peste grădină. Imediat ce mașina se opri, câteva chipuri mici își făcură apariția prin frunziș. Copacul era plin de copii, agățați de ramuri ca niște păsărele.

Unul câte unul, copiii coborâră din copac și se adunară în jurul lui Serif, care adusese dulciuri pentru fiecare. Din căsuță, o fetiță mai mare, cu fața acoperită ca a Stelei, ieși să-i certe pe copii pentru zarvă.

— A venit unchiul Serif! strigau copiii fericiți și, pe sub văl, se zăreau ochii surâzători ai fetiței.

— Bine ați venit, spuse. Tata nu s-a întors încă de la moschee, dar fratele meu, Munib, e înăuntru. Vă rog, intrați! Simțiți-vă ca acasă.

Munib, un tânăr de vreo nouăsprezece ani, cu o figură de intelectual, stătea la un birou, cu o lupă într-o mână și cu o pensetă în cealaltă, fixând pe un suport un specimen de insectă. Masa strălucea de fragmente de aripi.

Munib se întoarse când o auzi pe sora lui, supărat că era deranjat în concentrarea sa. Îl observă însă pe Serif și privirea i se schimbă brusc.

— Domnule! Ce onoare neașteptată!

Serif, știind că fiul prietenului său era pasionat de insecte, îi aranjase pe perioada vacanțelor o slujbă de asistent la departamentul de istorie naturală al muzeului.

— Sunt fericit să văd că îți continui studiul chiar și în vremuri așa de grele, spuse Serif. Știu că tatăl tău speră să te trimită la universitate într-o bună zi.

— *Insha'Allah*, spuse Munib.

Serif se așeză pe canapeaua joasă de sub arcada ferestrei. Sora lui Munib le pofti pe Stela și pe Lola în camera femeilor, în timp ce copiii aduceau o serie interminabilă de tăvi: suc de struguri, stors din via familiei, ceai — o raritate în oraș —, castraveți de grădină și dulciuri de casă.

Și, astfel, Lola nu fusese prezentă când Serif Kamal îl rugă pe bunul său prieten, tatăl lui Munib, un hoge, să ascundă hagada. Nu văzuse entuziasmul de pe fața prietenului când șterse biroul de fragmente de aripi ca să facă loc pe masă pentru manuscris, și nici uimirea din ochii lui când îi răsfoia paginile. Soarele apunea, învăluind camera într-o lumină caldă, roșiatică. Mici firicele de praf străluceau și dansau în lumina tot mai slabă. Un copil intră cu o tavă de ceai și o aripă mică de fluture zbură, ridicată de vântul de la ușă, și căzu, neobservată, pe pagina deschisă a hagadei.

Serif și hogea au dus hagada în biblioteca moscheii. Îi găsiră un loc îngust pe un raft de sus, printre volume întregi cu legi islamice. Ultimul loc în care ar căuta-o cineva.

În aceeași noapte, familia Kamal s-a întors în oraș. S-au oprit chiar la marginea lui, la o casă frumoasă cu un perete înalt de piatră. Serif s-a întors către Stela:

— Luați-vă la revedere acum. Nu putem zăbovi aici.

Lola și Stela se îmbrățișară.

— Cu bine, sora mea, spuse Stela. Dumnezeu să te păzească până ne vom întâlni din nou.

Lola înghiți în sec și nu reuși să răspundă. Sărută fruntea copilului și i-l încredință mamei sale, apoi îl urmă pe Serif în întuneric.

Hanna

Viena, primăvara lui 1996

Parnassius.

Un nume foarte frumos pentru un fluture. Avea un soi de demnitate specială, iar eu mă simțeam înnobilată în timp ce pășeam prin grădinile cochete ale muzeului, spre traficul gălăgios de pe Ringstrasse. Nu mai găsisem niciodată urme de fluture într-o carte. De-abia așteptam să ajung la Werner să îi spun.

Bursa de mobilitate care m-a adus la Viena după licență putea să mă ducă oriunde în lume, și cele mai bune locuri erau, evident, Ierusalimul sau Cairo, dar eu eram hotărâtă să studiez cu Werner Maria Heinrich, sau cu *Universitäts-professor Herr Doktor Doktor* Heinrich, cum mi se spusese să mă adresez lui. Austriecii sunt complet diferiți de australieni și insistă să menționeze fiecare titlu câștigat. Auzisem despre priceperea lui în domeniul tehnicilor tradiționale; era faimos în lumea întreagă pentru acuratețea cu care putea să recunoască falsurile și asta pentru că știa totul despre materialele și tehnicile originale. Era, de asemenea, specialist și în manuscrise ebraice, lucru care m-a uimit teribil la un neamț catolic din generația lui. M-am oferit să-i fiu ucenică.

Răspunsul lui la prima mea scrisoare a fost politicos, dar descurajant: „Sunt onorat de interesul dumneavoastră, dar din păcate nu am posibilitatea..." etc. A doua scrisoare a primit o respingere mai scurtă și ușor exasperată. A treia, un singur rând sec și destul de țâfnos, care s-ar traduce pentru un australian cu „nici vorbă". Dar am venit oricum și, cu un uriaș tupeu, m-am înființat la ușa apartamentului său din Maria-Theresienstrasse și l-am implorat să mă accepte. Era iarnă și, ca majoritatea australienilor în prima lor călătorie într-un loc friguros, eram nepregătită pentru gerul de afară. Credeam că geaca mea cambrată, de piele, era o haină de iarnă pentru că servea acestui scop în Sydney. Nu știam ce mă așteaptă. Și trebuie să fi avut o față tare jalnică atunci când a deschis ușa și m-a văzut tremurând, cu fulgii care mi se topiseră în păr și care apoi înghețaseră și făceau zgomot la fiecare mișcare. Curtoazia lui înnăscută l-a împiedicat să mă alunge.

Lunile pe care le-am petrecut mărunțind pigmenți și lustruind pergamente în atelierul care-i servea și ca locuință, sau stând lângă el, în departamentul de conservare al bibliotecii universitare din apropiere, m-au învățat mai multe decât toate diplomele și cursurile absolvite la un loc. În prima lună, totul a fost foarte formal, corect și rece: „Doamnă Heath" și *„Herr Doktor Doktor"*, dar până am plecat ajunsesem „Hanna, *Liebchen*[1]". Cred că fiecare a umplut un gol din viața celuilalt, pentru că nici unul dintre noi nu stătea prea bine la capitolul familie. Nu mi-am cunoscut niciodată bunicii, iar familia lui fusese ucisă în atacurile din Dresda, în timp ce, probabil, el era militar în

[1] Draga mea (în lb. germ.).

Berlin. Dar nu mi-a vorbit niciodată despre asta. Nici despre copilăria din Dresda, scurtată atât de tragic de război. Încă de atunci aveam destul tact încât să nu-l presez, dar observam că de fiecare dată când mergeam pe lângă Palatul Hofburg, încerca din răsputeri să evite Heldenplatz, Piața Eroilor. Mult mai târziu, am dat peste o fotografie celebră a acelei piețe, din martie 1938. Era plină de oameni — unii încercând să se cațere pe uriașa statuie ecvestră ca să vadă mai bine —, care aclamau discursul lui Hitler despre anexarea țării sale natale la cel de-al Treilea Reich.

După ce l-am părăsit pe Werner pentru doctoratul de la Harvard (unde probabil n-aș fi fost admisă fără recomandarea lui călduroasă), mi-a mai scris ocazional, ca să-mi spună la ce proiecte lucra și să-mi dea sfaturi profesionale. A venit și la New York de câteva ori și am luat trenul de la Boston ca să-l văd. Dar au trecut ani buni de atunci și acum nu mă simțeam pregătită să îl văd așa slăbit, așteptându-mă în capătul scărilor de marmură care duceau la apartamentul lui.

Stătea sprijinit într-un baston de abanos, cu un mâner argintiu. Și părul îi era argintiu, un pic cam lung și pieptănat pe spate. Purta o haină de catifea închisă la culoare, cu paspoal galben la revere. Avea o lavalieră în stilul secolului al XIX-lea, o bucată lungă de mătase legată sub guler, și un boboc de trandafir alb la butonieră. Știam că acorda o importanță majoră imaginii, așa că mi-am petrecut mai mult timp decât de obicei aranjându-mă. Mi-am făcut un coc franțuzesc mai elegant și mi-am pus un costum purpuriu care mergea foarte bine cu părul meu negru.

— Hanna, *Liebchen*! Ce frumoasă ești astăzi! Foarte frumoasă! Din ce în ce mai fermecătoare. Mi-a luat mâna și a sărutat-o, apoi a privit atent toate crăpăturile și a scos un mic țâțâit. Prețul muncii noastre, nu?

Mâinile lui erau și ele aspre și noduroase, dar am observat că avea manichiura recent făcută, lucru de care eu, evident, uitasem să mă ocup.

Werner avea în jur de șaptezeci și cinci de ani, se retrăsese de la Universitate, dar continua să scrie din când în când câte un studiu și, ocazional, mai examina câte un manuscris important. În momentul în care am intrat în apartament, am putut să văd — și să miros — că nu se oprise din lucrul la cărțile vechi. Masa lungă, de lângă ferestrele înalte, în stil gotic, unde stătusem lângă el și unde învățasem atâtea, era încă plină cu agate și gogoși de ristic urât mirositoare, unelte vechi de bătut aurul și pergamente în toate stadiile de pregătire.

Avea o menajeră acum și, în timp ce mă conducea spre bibliotecă — una dintre încăperile mele preferate din întreaga lume, pentru că fiecare volum avea câte o poveste —, ea ne-a făcut o cafea.

Mirosul puternic de cardamon m-a făcut să mă simt, din nou, ca o studentă de douăzeci de ani. Werner începuse să își bea cafeaua în stil arăbesc, după ce fusese profesor invitat la Universitatea Ebraică din Ierusalim, unde trăise în cartierul creștin din vechiul oraș, printre palestinieni. De fiecare dată când simțeam miros de cardamon mă gândeam la el și la apartamentul lui, inundat de lumina gri pal europeană, atât de blândă pentru ochi când lucrezi ore întregi cercetând niște detalii minuscule.

— Mă bucur să te văd, Hanna. Îți mulțumesc că ți-ai făcut timp să mai treci și pe la un bătrân ca mine.

— Werner, știi doar ce plăcere îmi face să te văd. Dar, ca să fiu sinceră, am și nevoie de ajutorul tău.

Fața i se lumină pe loc și el se aplecă înainte.

— Spune-mi!

Îmi adusesem notițele și mă uitam peste ele în timp ce îi povesteam ce făcusem în Sarajevo. Dădea din cap aprobator.

— Exact cum aș fi făcut și eu. Ești o studentă foarte bună.

Apoi i-am spus despre fragmentul de aripă de fluture *Parnassius*, lucru care l-a intrigat, și despre celelalte obiecte — firul de păr alb, mostrele de pete și de sare și apoi despre ciudățenia canelurilor de pe copertă.

— Sunt de acord, a zis. Pare că urma să aibă un soi de încuietoare.

Se uită la mine cu niște ochi albaștri și umezi, de după ochelarii cu ramă aurie.

— Oare de ce nu este acolo? Foarte interesant. Foarte misterios.

— Crezi că cei de la Muzeul Național au ceva informații despre hagadă sau despre ce s-a întâmplat la restaurarea din 1894? Au trecut mai bine de o sută de ani...

— Nu e foarte mult pentru Viena, draga mea. Sunt sigur că poți găsi ceva, chiar dacă nu neapărat ceea ce cauți. Descoperirea ei a produs mare agitație. Era prima hagadă miniată care fusese readusă la lumină. Doi dintre cei mai importanți exegeți ai vremii respective au călătorit la Viena să o examineze. Sunt convins că cei de la muzeu

au măcar documentele lor. Cred că unul dintre ei era Rothschild, de la Oxford. Da, exact. Celălalt era Martell, de la Sorbona — știi franceza, nu? Notițele legătorului, dacă le-au păstrat și pe ele, ar trebui să fie în germană. Dar e posibil ca legătorul să nu fi lăsat nimic scris. După cum ai văzut, legarea a fost făcută destul de neatent.

— Cum îți explici asta, de vreme ce manuscrisul a fost mereu în centrul atenției?

— Cred că au existat niște controverse legate de cine ar trebui să păstreze cartea. Viena voia, evident, să o aibă ea. Și de ce nu? Era capitala Imperiului Austro-Ungar, centrul energiilor artistice ale Europei... Dar amintește-ți că, în acel moment, Habsburgii doar *ocupau* Bosnia — de anexat, nu au anexat-o decât în 1908. Iar naționaliștilor slavi nu le prea convenea acest statut.

A ridicat un deget ușor strâmb și l-a fluturat prin aer — era un obicei de-al lui, când avea ceva deosebit de important de spus.

— Și ca o coincidență, omul care a provocat Primul Război Mondial s-a născut în același an în care a apărut hagada, știai?

— Te referi la studentul care l-a împușcat pe Habsburg la Sarajevo?

Werner zâmbi încântat de sine. Îi plăcea la nebunie să le spună oamenilor lucruri pe care nu le știau. Ne asemănam foarte mult în privința asta.

— Oricum, cred că, de frică să nu trezească sentimente naționaliste, au trimis manuscrisul la Muzeul Național bosniac. Și poate că legarea neglijentă a fost răzbunarea Vienei. Un snobism meschin: dacă oricum ajungea într-un

muzeu de provincie, o legătură ieftină era destul de bună. Sau poate a fost ceva mai sinistru.

Vocea îi scăzu în intensitate și bătea cu unghiile în brațul învelit în brocart al fotoliului.

— Nu sunt sigur dacă știi, dar valurile de antisemitism erau destul de intense aici la sfârșitul secolului al XIX-lea. Tot ceea ce a spus și mare parte din ce a făcut Hitler în legătură cu evreii s-a născut în această țară. Era aerul pe care l-a respirat crescând în Austria. Avea vreo cinci ani, mergea probabil la grădiniță în Braunau când hagada era și ea aici. Ciudat, nu? Cum se petrec lucrurile...

Vocea i se stingea treptat. Începeam să atingem puncte nevralgice. Când s-a uitat din nou la mine și a început să vorbească, am crezut că va schimba subiectul.

— Spune-mi, Hanna, l-ai citit pe Schnitzler? Nu? Trebuie! Nu poți înțelege nimic despre Viena, nici despre ceea ce este și nici despre ceea ce a fost, dacă nu l-ai citit pe Arthur Schnitzler.

A bâjbâit după baston, s-a ridicat în picioare cu dificultate și a pășit încet spre bibliotecă. Își trecea degetele peste cotoarele cărților rare, aproape toate ediții princeps.

— Am doar ediția în germană și tu încă nu citești germana, nu? Mare păcat. Un scriitor foarte interesant, Schnitzler, foarte — scuză-mă — erotic. Foarte franc despre toate exercițiile sale de seducție. Dar a scris și foarte mult despre ascensiunea acelor *Judenfressers* — mâncători de evrei; termenul de *antisemitism* nu se inventase încă. Schnitzler era, firește, evreu. Werner scoase o carte din raft: Asta se numește *Tinerețea mea la Viena*. Este o ediție deosebit de frumoasă, pe care am găsit-o de vânzare la o

biserică din Salzburg. Ce ciudat că nimeni nu o descoperise înainte... Răsfoi cartea până găsi pasajul dorit: Aici, își cere scuze pentru că scrie așa mult despre „așa-zisa problemă evreiască", dar spune că nici un evreu, oricât de asimilat s-ar fi crezut, nu avea voie să uite de originea sa. Își potrivi ochelarii și citi, traducând, cu voce tare: „Chiar dacă reușești să te comporți impecabil și nimeni nu își dă seama că ești evreu, este imposibil să rămâi neafectat; la fel cum, chiar dacă i s-a făcut o anestezie la nivelul epidermei, o persoană nu poate privi cu indiferență cum un bisturiu nesteril îi zgârie pielea, sau poate chiar o taie până când țâșnește sângele." Werner închise cartea. A scris toate astea la începutul anilor 1900. Imaginea pare deprimantă, în lumina întâmplărilor care au urmat.

Cartea a fost așezată la locul ei în bibliotecă. Werner a scos din buzunar o batistă albă, apretată și călcată, cu care și-a șters fruntea. S-a așezat apoi greoi în fotoliu și a continuat:

— Deci e posibil ca legătura să fi fost atât de neîndemânatic realizată pentru că legătorul era unul dintre *mâncătorii de evrei* pomeniți de Schnitzler. Sorbi ultima gură de cafea și adăugă: Dar poate că nu a fost nici unul dintre aceste lucruri. Poate că la vremea aceea, legătura nu era, pur și simplu, apreciată la adevărata sa valoare. Poate că nu și-au dat seama cât de multă informație se ascunde în ea și cu siguranță multe lucruri s-au pierdut odată cu vechea legătură. De câte ori a trebuit să lucrez la un asemenea volum... mă doare sufletul numai când mă gândesc. Cel mai probabil, cartea a sosit la Viena cu închizătoarea originală a vechii coperte, dar nu putem fi siguri...

Ronțăiam la o bucățică dintr-o prăjitură grozav de aromată, numită Valurile Dunării, preferata lui Werner. El s-a ridicat, scuturându-și firimiturile de pe haină, și a mers târșâit până la telefon ca să-și sune cunoștințele de la muzeu. După o conversație animată în germană, a pus receptorul în furcă și mi-a zis:

— Directoarea administrativă te așteaptă mâine. A spus că arhivele din acea perioadă sunt într-o clădire aflată departe de muzeu și că le va primi mâine pe la prânz. Când trebuie să fii în Boston?

— Pot să mai stau o zi sau două, am spus.

— Bine. Să mă suni, te rog, să-mi spui dacă găsești ceva.

— Da, sigur, i-am spus și m-am ridicat să plec.

La ușă, m-am aplecat un pic — era ușor cocoșat acum, și ceva mai mic de statură decât mine — și i-am sărutat obrazul fragil.

— Werner, scuză-mă că te întreb, dar tu te simți bine?

— *Liebchen*, am șaptezeci și șase de ani. Puțini dintre noi se mai simt bine la vârsta asta, dar mă descurc.

A așteptat în ușă până am coborât toate scările. Ajunsă în holul excesiv decorat, m-am întors și i-am trimis o bezea, întrebându-mă dacă aveam să-l mai văd vreodată.

Mai târziu, în după-amiaza aceleiași zile, stăteam pe colțul patului meu îngust din pensiunea de lângă Peterskirche, cu telefonul în poală. Voiam atât de mult să îi spun lui Ozren despre *Parnassius*. Dar când am scos carnetul din cutia cu documente, a căzut și plicul cu tomografia lui Alia. Brusc, m-am simțit vinovată că am ignorat dorința lui Ozren și că m-am amestecat în viața și în suferința lui.

Probabil c-ar face o criză dacă ar afla ce am făcut. Avea dreptate; nu era treaba mea. Și oricât mi-aș fi dorit să-i vorbesc despre aripa de fluture, faptul că îl înșelasem mă apăsa ca un bolovan. Când în sfârșit mi-am făcut curaj să sun, trecuse de mult ora până la care credeam că o să-l găsesc la muzeu. Totuși era acolo. Lucra până târziu. I-am spus repede informațiile despre carte și am simțit cât de fericit era să le audă.

— Întotdeauna au fost semne de întrebare despre locația hagadei în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Știm doar că un custode a ascuns-o cumva de naziști, dar se vehiculează multe povești despre cum a făcut asta, ba că a pitit-o printre niște documente turcești, ba că a ascuns-o într-un sat de munte, la o mănăstire. Aripa pe care ai găsit-o pare să susțină a doua variantă. O să mă uit pe niște hărți să văd dacă găsesc vreun sătuc prin munți și să cercetez ce legături ar putea exista cu custodele nostru. Ar fi foarte bine dac-am reușit să aflăm cui să mulțumim că a adăpostit manuscrisul în timpul războiului. Păcat că nimeni nu l-a întrebat când încă mai era în viață. A suferit mult după război. Comuniștii l-au acuzat că a colaborat cu naziștii.

— Dar a salvat hagada. Cum putea fi colaboraționist?

— Nu numai hagada. A salvat și mulți evrei. Dar acuzația de colaboraționism era un instrument foarte bun pentru comuniști să scape de oricine era prea intelectual, prea religios sau prea sincer. Și el era toate lucrurile astea. S-a luptat mult cu ei, mai ales când au încercat să dărâme Orașul Vechi. Făcuseră niște planuri urbanistice oribile. El a oprit toată nebunia, dar asta l-a costat foarte mult.

Șase ani la carceră — singur cuc, în niște condiții oribile. Apoi, deodată, l-au grațiat. Așa funcționa totul pe atunci. Și-a reluat vechea slujbă la muzeu, dar lunga perioadă de detenție i-a afectat grav sănătatea. A murit în anii 1960, după o lungă suferință.

Mi-am trecut mâna prin păr și am scos acele care îl țineau strâns.

— Șase ani de carceră. Nu știu cum ar putea cineva să îndure.

Ozren tăcu un moment.

— Nici eu nu știu.

— Adică, dacă ar fi fost vreun soldat sau vreun activist politic... astfel de oameni cunosc și își asumă riscurile, dar el, el era doar un simplu bibliotecar...

De îndată ce am spus asta, m-am simțit ca o idioată. Ozren, până la urmă, era și el „doar" un simplu bibliotecar, și asta nu l-a oprit să dea dovadă de curaj când a fost cazul.

— Vreau să spun că...

— Știu ce vrei să spui, Hanna. Și ce planuri ai?

— O să merg la arhivele Muzeului Național mâine, să văd dacă găsesc ceva despre închizătoare. Apoi o să fiu în Boston pentru câteva zile și o să pot analiza mostrele în laboratorul unui prieten.

— Bine. Să mă anunți ce descoperi.

— Da... Ozren...

— Hm?

— Ce face Alia?

— Aproape am terminat *Winnie-the-Pooh*. Mă gândeam să îi citesc și niște povești bosniace.

Speram că interferențele de pe linie mascaseră felul în care vocea mea se schimbase atunci când am încercat să-i răspund.

Frau Zweig, arhivar-șef la Historisches Museum der Stadt Wien, nu era deloc așa cum mă așteptam eu să fie. Avea mai puțin de treizeci de ani, niște cizme negre, înalte, o fustă minusculă în carouri, și o bluză mulată, de un albastru electric, care îi punea în evidență silueta de invidiat. Părul negru era tuns scurt, cu șuvițe roșii și blonde. Avea un cercel micuț pe o parte a nasului cârn.

— Ești prietenă cu Werner? a spus, șocându-mă și mai mult, pentru că era singura persoană din Viena pe care o auzeam spunându-i pe numele mic. E de poveste, nu-i așa? Cu costumele lui de catifea și aerul de secol XIX pe care îl emană. Îl *ador*.

M-a condus pe scările întunecate, până în labirintul de camere de la subsol. Tocurile ei înalte răsunau puternic pe pardoseala de piatră.

— Scuză-mă că te-am adus în așa o hrubă, mi-a spus, deschizând ușa depozitului, pe rafturile căruia erau adăpostite rămășițe ale fostelor expoziții — bucăți de rame și planșete, vitrine demontate, recipiente de conservare. Te-aș fi lăsat în biroul meu, dar astăzi am întâlniri practic toată ziua, pentru evaluarea personalului. *Atâââât* de plictisitor. Și-a dat ochii peste cap, ca o adolescentă certată de părinți. Birocrația austriacă este îngrozitoare. Am studiat la New York și mi-a fost teribil de greu să vin aici la atâta hârțogăraie. A strâmbat un pic din nas. Mi-ar plăcea să mă mut în Australia. Toată lumea din New York

credea că sunt australiană. Ziceam că sunt din Austria și replica era invariabil: „Oh! Ce drăguți sunt cangurii!" Îi lăsam în pace. Voi aveți oricum o reputație mai bună decât noi. Toată lumea crede despre australieni că sunt simpatici, relaxați și amuzanți și despre austrieci că sunt plini de inhibiții și plictisitori. Crezi că aș putea să mă mut acolo?

N-am vrut să o dezamăgesc și să-i spun că nu am văzut pe nimeni așa de dezinhibat ca ea, într-un post de conducere în arhivare, în Australia.

Pe o masă din mijlocul camerei, trona o cutie mare de arhivare. *Frau* Zweig luă un cuțit și tăie sigiliile.

— Mult noroc, îmi ură ea. Să mă anunți dacă ai nevoie de ceva. Și să-l pupi pe Werner din partea mea.

A închis ușa, dar tot se mai auzea bocănitul regulat al tocurilor ei pe coridor.

În cutie se găseau trei dosare și eram sigură că nimeni nu le cercetase în ultima sută de ani. Toate purtau sigiliul muzeului și cu abrevierea K.u.K, de la *Kaiserlich und Königlich* — imperial și regal, asta pentru că Habsburgii aveau titlu imperial în Austria și regal în Ungaria. Am suflat praful de pe primul dosar. Conținea doar două documente, amândouă în bosniacă. Mi-am dat seama că unul era o copie a chitanței de achiziție a manuscrisului de către muzeu de la o anume familie Kohen, iar cel de-al doilea era o scrisoare cu o caligrafie foarte frumoasă. Din fericire, am găsit și traduceri atașate, probabil pentru posibilii cercetători. Am studiat versiunea în engleză.

Autorul scrisorii se prezenta drept profesor — de aici scrisul atât de îngrijit. Era, scria el în continuare, profesor

de ebraică la *maldar*-ul din Sarajevo. Traducătorul adăugase o notă, explicând că acesta este numele folosit pentru școlile elementare ale evreilor sefarzi. „Unul dintre elevii mei, un fiu al familiei Kohen, mi-a adus această hagadă. Familia, care-l pierduse recent pe cel ce aducea bani în casă, dorea să își mai ușureze criza financiară prin vânzarea acestei cărți... și mi-au cerut opinia cu privire la valoarea ei... Deși văzusem la viața mea zeci de hagade, unele foarte vechi, nu am văzut niciodată miniaturi de acest tip... Când am vizitat familia ca să aflu mai multe, am descoperit că nu știau altceva decât că aparținea familiei «de foarte mulți ani». Văduva mi-a spus că știa de la soțul ei că bunicul lui o folosea la *seder*, ceea ce se întâmpla pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Mi-a spus, de asemenea, și am putut confirma, că bunicul Kohen a fost cantor și că a studiat în Italia..."

M-am lăsat pe spătarul scaunului. Italia. Inscripția lui Vistorini — *Revisto per mi* — confirmă că hagada se afla la Veneția în 1609. Oare bunicul lui Kohen studiase la Veneția? Comunitatea evreiască de acolo era cu siguranță mult mai mare și mai prosperă decât cea din Bosnia, iar moștenirea muzicală a orașului, foarte bogată. Să fi cumpărat oare cartea de acolo?

Mi-am imaginat familia strânsă în jurul mesei de *seder*, și pe patriarhul educat și cosmopolit; pe fiu, cum devenea bărbat, și își îngropa tatăl la timpul potrivit, ca apoi să îi ia locul în capul mesei. A murit și el, probabil foarte brusc, dacă și-a lăsat familia într-o situație atât de precară. Mi-a părut rău pentru văduvă, care se chinuia să își crească singură copiii și să îi hrănească. Și m-am întristat și mai mult,

când mi-am dat seama că și copiii acelor copii trebuie să fi pierit cu toții, pentru că nu mai rămăsese nici un Kohen în Sarajevo, după cel de-al Doilea Război Mondial.

Mi-am notat să nu uit să verific schimburile între comunitățile evreiești din jurul Adriaticii, de pe la 1700. Poate cantorii bosniaci studiau la o anumită *yeshiva*[1] italiană. Ar fi grozav să formulez o ipoteză științifică despre modul în care hagada a ajuns în Sarajevo.

Dar nimic din toate acestea nu avea legătură cu închizătoarea, așa că am pus dosarul deoparte și l-am luat pe următorul. Din păcate, Herman Rothschild, de la Biblioteca Bodleiană din Oxford, specialist în manuscrise antice din Orientul Apropiat, avea un scris mult mai puțin lizibil decât profesorul de ebraică. Probabil că raportul lui, zece pagini de mâzgăleli înghesuite, ar fi fost mai ușor de descifrat în bosniacă. Nu după mult timp însă, mi-am dat seama că nu vorbește deloc despre copertă. Fusese atât de uimit de miniaturi încât raportul său era mai degrabă un tratat de istoria artei, o evaluare estetică a acestora, în contextul artei medievale creștine. Am continuat să îi răsfoiesc paginile erudite și cu o exprimare elegantă, copiind câteva fraze pe care să le citez în eseul meu. Nimic relevant însă pentru problema care mă preocupa, și anume coperta. Am lăsat deoparte paginile și m-am frecat la ochi. Speram ca francezul să aibă o privire mai generală.

Raportul domnului Martell era diametral opus față de cel al colegului său englez. Era scris cu liniuțe, foarte concis și tehnic, și m-a făcut să casc la fiecare pagină cu înșiruiri plictisitoare de coli și colițe, asta până la ultima,

[1] Instituție superioară de teologie iudaică.

care mi-a captat pe loc toată atenția. Martell descria, în limbaj științific, o legătură uzată, pătată, aproape distrusă, dintr-un șevro tocit și zdrențuit. Sfoara, notase el, era roasă sau lipsea cu desăvârșire, așa încât colile erau complet detașate de copertă. Uimitor, printr-un mare noroc, după cum scria el, paginile nu fuseseră pierdute.

Se mai vedeau și niște propoziții scurte, pe care ulterior le tăiase. Am tras veioza mai aproape să văd dacă pot să citesc ce a vrut domnul Martell să omită. Fără succes, însă. Am întors pagina. Cu siguranță, faptul că a apăsat atât de tare a lăsat ceva imprimat pe cealaltă pagină. Câteva minute, m-am chinuit să descifrez niște litere. Cu franceza mea și citind pe dos, totul s-a dovedit mult mai greu. Dar până la urmă am reușit, și mi-am dat seama de ce fusese șters.

„O încuietoare dublă de argint oxidat, nefuncțională. Moș și babă duble, amândouă tocite. După curățarea cu $NaHCO_3$ diluat, am descoperit un motiv de floare înconjurată de o aripă. Gravare: embosare și repoussé. Nemarcată."

Aici, în acest muzeu, în 1894, domnul Martell curățase cu o țesătură moale și cu pensulele lui mici bucățile vechi și înnegrite de metal, până când argintul a ieșit din nou la lumină. Pentru o clipă, un domn Martell foarte greu de impresionat, de altfel, și-a pierdut capul. „Închizătoarea", scrisese el, „este extraordinar de frumoasă."

Pene și un trandafir

Viena, 1894

Viena este laboratorul apocalipsei.

Karl Kraus

— *Fräulein Operator* din Gloggnitz? Îmi permiteți vă urez o după-amiază splendidă? Sper că această zi a fost plăcută până acum. La acest capăt al firului, *Herr Doktor* Franz Hirschfeldt vă prezintă complimentele sale și dorește să vă sărute călduros mâna pentru această legătură pe care binevoiți să o faceți.

— O după-amiază la fel de plăcută și dumneavoastră, dragă *Fräulein Operator* din Viena. Vă mulțumesc pentru gândurile bune și vă rog să acceptați în schimb cele mai sincere felicitări. Ca replică la întrebarea dumneavoastră, pot să spun că ziua mea a fost agreabilă și sper că și dumneavoastră vă bucurați de vremea caldă de vară. Ca o umilă reprezentantă a clientului meu, îndrăznesc să spun că Excelența Sa, baronul, dorește de asemenea să vă transmită toate cele bune și...

Franz Hirschfeldt ținea telefonul departe de ureche și bătea cu un creion în masă. Nu avea răbdare pentru un șir așa lung de plezanterii. Cuvintele care îi treceau prin cap nu erau nici pe departe atât de politicoase. Își dorea să le întrerupă, să le spună femeilor să tacă din gură și să facă, odată, blestemata aia de legătură. Lovi atât de tare

creionul de rama de nichel a mesei încât o bucată din el se desprinse, zbură dincolo de instrumentele chirurgicale și ateriză pe cearșaful alb al mesei de examinare. Femeile astea nu știau că există o limită de zece minute pentru toate convorbirile interurbane? Lui Hirschfeldt i se părea câteodată că timpul alocat se scurgea înainte ca el să apuce să stea de vorbă cu persoana de la celălalt capăt al firului. Dar ultima oară când scurtase vorba cu o operatoare, aceasta îi întrerupsese legătura, așa că acum încerca din răsputeri să se abțină.

Era doar o mică iritație, ca un guler de la cămașă pe care spălătoreasa îl apretase prea mult, în ciuda indicațiilor precise, și care se freca de gâtul lui. Nu erau prea multe neplăceri în acest oraș, doar ploconirile interminabile și moda gulerelor sugrumătoare. Îl enerva, de fapt, că se enerva atât de des. Avea treizeci și șase de ani, era tatăl a doi copii foarte frumoși, era însurat cu o femeie pe care încă o admira, și întreținea, discret, o serie de amante care îl amuzau. Avea o carieră de succes, prospera. Avea toate acestea, plus faptul că trăia la Viena, care era, fără nici o îndoială, unul dintre cele mai grozave orașe ale lumii.

Hirschfeldt își ridică privirea de la birou și o lăsă să zburde dincolo de cornișa ferestrei, pe când cele două *Fräulein* își continuau schimbul de complimente de-a lungul liniilor de telegraf. Orașul fusese destul de încrezător în sine încât să dărâme fortăreața medievală și să o înlocuiască cu deschiderea Ringstrasse; destul de pragmatic încât să îmbrățișeze industrializarea care prăfuia orizontul cu aburul prosperității.

Acesta era orașul, în toată măreția lui, capitală a unui imperiu care se întindea de la Alpii Tirolezi, prin Masivul Boemiei și marea câmpie ungară, până la coasta Dalmației și la șesurile aurii ale Ucrainei; un nod cultural, care atrăgea cei mai mari intelectuali și cei mai mulți artiști — chiar cu o seară înainte, soția sa, Anna, îl târâse să asculte cea mai recentă compoziție, foarte ciudată, a unui oarecare Mahler, care era de undeva de prin Boemia. Văzuseră și o expoziție a lui Klimt, un pictor total atipic. Licență artistică, parcă așa se numea, dar pictorul ăsta avea o concepție foarte bizară despre anatomia feminină.

Orașul nu era liniștit sau imobil, din contră, pulsa cu energia frenetică a propriei lui invenții: valsul. Și totuși...

Și totuși, șapte secole de monarhie habsburgică reușiseră să imprime capitalei un exces de grandoare ascuns sub vârtejuri de muluri, îmbibat în frișcă groasă, îngreunat de șnururi aurii (până și *gunoierii* aveau epoleți!) și buimăcit de acest flux — nu — de această cascadă de politețuri ipocrite.

— ...dacă *Herr Doktor* Hirschfeldt încă mai dorește să întrețină această conversație, Excelența Sa, baronul, va fi foarte încântat...

Chiar *va fi*, gândi Hirschfeldt. *Fräulein* avea dreptate în legătură cu asta. Baronul va fi foarte încântat. Încântat să afle că are un furuncul plasat într-un loc stânjenitor și nu un caz teribil de sifilis. Nu va fi nevoie de doza aproape toxică de mercur sau de vizita în salonul cu bolnavi de malarie ca să contracteze o febră destul de dură să scoată din corp cea mai rezistentă infecție. Cu puțin noroc, baronul nu făcuse încă vreo mărturisire nesăbuită baronesei.

Doctorul îl sfătuise să își ascundă glandul suferind în singurătatea cabanei sale din munți până când îi va putea examina iubita.

Amanta baronului se dovedise a fi o fetiță naivă, cu un trup perfect sănătos, a cărei poveste a rezistat interogatoriului plin de tact și abil al doctorului Hirschfeldt. Tocmai părăsise cabinetul, cu ochii ei albaștri ușor înroșiți de lacrimi. Toți cei care-i calcă pragul plâng un pic, cei infectați, de disperare, cei sănătoși, de ușurare. Dar această fată a plâns din pricina umilinței. Cearșaful de pe masa de examinare încă păstra conturul trupului ei suplu. Fusese la fel de palidă ca pânza de sub ea, și tremurase când Hirschfeldt o rugase să își desfacă picioarele. Nu era o curtezană experimentată. Hirschfeldt simțise că e rușinată și o tratase cu delicatețe. Câteodată, ca să afli detalii din viața intimă a vreunui pacient, trebuie să fii un pic bădăran ca să capeți adevărul. Dar nu cu această creatură delicată, care îi povestise cu ușurință puținele ei povești de seducție. Primul fusese un scriitor, care se număra și el printre pacienții doctorului Hirschfeldt și care era recunoscut pentru obsesia lui față de sănătatea fizică. După o relație nu foarte lungă, acesta o pasase baronului.

Hirschfeldt avu grijă să-și noteze adresa ei în jurnalul său personal. Poate, după un interval decent, când nu se va mai pune problema relației dintre doctor și pacient, ar putea să o invite la o întâlnire. Orice era posibil în acest oraș.

Vocea răgușită, fals baritonală, a baronului a vibrat, în sfârșit, pe fir, înlocuind pițigăielile domnișoarelor centraliste. Totuși, Hirschfeldt își alese cu grijă cuvintele. Toată lumea știa că centralistele trăgeau cu urechea.

— Excelență, bună ziua. Voiam doar să vă anunț, cât mai repede posibil, că planta pe care încercam să o identificăm nu este, cu siguranță, buruiana cotropitoare pe care o credeam.

La celălalt capăt al firului, baronul oftă lung.

— Hirschfeldt, îți mulțumesc mult. Mulțumesc pentru promptitudine. Ce ușurare...

— Nici o problemă, Excelență. Totuși, cealaltă plantă...

Furunculul ar trebui incizat cu lanțeta.

— ...ar trebui îngrijită cu mai multă atenție și devotament.

— O să te vizitez cum ajung în oraș, și îți mulțumesc, ca întotdeauna, pentru discreție.

Hirschfeldt puse receptorul în furcă. Discreție. Pentru asta îl plăteau. Toți aristocrații cu mănușile lor din șevro, ca să le acopere iritațiile din palme. Toți așa-zișii burghezi respectabili, îngroziți de infecțiile pe care le purtau în pantaloni. Știa foarte bine că majoritatea nu ar fi tolerat un evreu la ei în salon sau la o cafea. Dar erau mai mult decât încântați să îi încredințeze părțile lor intime și detalii din viața lor privată. Hirschfeldt fusese primul din oraș care făcuse publică existența unei camere de așteptare „retrase" pentru cei cu „boli secrete". Dar asta se întâmplase când de-abia începuse să practice medicina. De mulți ani nu mai avea nevoie de reclamă.

Discreția era un lucru valoros în acest oraș, capitală a voluptății, unde scandalul și bârfa alimentau motorul social. Și erau *atât de multe* de bârfit. La șase ani după ce prințul moștenitor și iubita lui s-au sinucis în cabana de vânătoare de la Mayerling, încă mai existau zvonuri

privind acea tragedie, sau farsă, în funcție de gradul de romantism sau cinism al fiecărui vorbitor. În mod evident, hotărârea cu care familia regală a trecut sub tăcere toată afacerea nu a făcut decât să alimenteze și să impulsioneze bârfele, care din asta se hrănesc. Poate că Habsburgii au avut destulă putere să transporte, în mijlocul nopții, trupul inert al baronesei Marie Vetsera cu o coadă de mătură vârâtă în fund, care să ascundă faptul că era moartă de patruzeci de ore. Au putut chiar și să îi șteargă numele din presa austriacă, dar nu au reușit să împiedice ziarele străine să treacă granița și să ajungă sub banchetele taxiurilor vieneze, de unde, pentru un mic bacșiș, șoferul le arăta ochilor avizi ai pasagerilor.

Hirschfeldt studiase cu medicul de curte și îl cunoscuse pe prințul moștenitor, Rudolf. Îl plăcuse chiar. Aveau cam aceeași vârstă și înclinații asemănătoare spre liberalism. După puținele lor întâlniri, își dăduse seama cât de înverșunat era prințul, cât de frustrat de un rol pe care nu îl voia și care nu era decât pur ceremonial. Nu era o viață pentru un bărbat, să fie eliminat din consiliile de stat și singura lui îndatorire să fie să se îmbrace ca o păpușă la banchete și baluri. Aștepta un destin nesigur, care se retrăgea de fiecare dată când încerca să îl atingă. Și totuși, Hirschfeldt nu ar fi putut duce niciodată până la capăt actul ridicol de sinucidere. Ce a scris Dante despre papa care abdicase pentru a-și petrece timpul în meditație și care a fost condamnat la unul dintre cercurile inferioare ale Infernului? Ceva despre cum a fost pedepsit pentru că a întors spatele unei mari oportunități de a face bine în lume... Iar după moartea șocantă a prințului, Viena intrase într-un declin aproape

imperceptibil — declin al atmosferei și nu al vieții materiale. Dar fără un simbol al liberalismului la Palatul Hofburg, gruparea *Judenfressers* devenea tot mai puternică.

Cine ar fi crezut că o singură sinucidere — sau, mai bine zis, o dublă sinucidere — ar putea strica dispoziția unui oraș întreg? Viena își prețuia sinuciderile, mai ales pe cele dramatice, cu recuzită și tot tacâmul. Ca de exemplu o tânără care se îmbrăcase în mireasă înainte să se arunce dintr-un tren în viteză, sau acrobatul care, în mijlocul spectacolului, și-a aruncat prăjina și a sărit de pe sârmă spre moarte. Publicul a aplaudat pentru că sărise cu atâta elan, încât toți au crezut că face parte din număr. Aplauzele s-au oprit numai când sângele a început să curgă de sub corpul lui aproape dezmembrat și femeile și-au întors privirile când au înțeles că acel bărbat va crește și el rata și așa extrem de mare a sinuciderilor din Viena.

Suicidul și bolile cu transmitere sexuală. Primele cauze ale mortalității în rândul vienezilor din toate clasele sociale.

Hirschfeldt își terminase însemnările pe marginea cazului baronului și îl rugă pe secretar să poftească următorul pacient, în timp ce se uita pe agenda zilei. Aaa, da, *Herr* Mittl, legătorul de cărți. Săracul.

— *Herr Doktor, Kapitän* Hirschfeldt a venit să vă vadă. Să-l poftesc pe dânsul înainte?

Hirschfeldt scoase un sunet de iritare extremă. De ce îl deranja David la clinică? Spera că fratele lui, oricât de egocentric ar fi fost, avuse destul tact să nu intre în camera izolată, de așteptare. *Herr* Mittl era un om micuț, emotiv și foarte la locul lui, dar care plătea un preț mult prea mare

pentru o mică greșeală din tinerețe. Se simțea rușinat de starea sa și de aceea ezitase să caute tratament în stadiile incipiente ale bolii, când s-ar mai fi putut face ceva. Dintre toți oamenii, el ar fi, cu siguranță, umilit de întâlnirea cu un ofițer al *Hoch- und Deutschmeister Regiment*.

— Nu. Transmite-i căpitanului complimentele mele și roagă-l să aștepte. *Herr* Mittl are o programare, trebuie să aibă întâietate.

— Dar *Herr Doktor*...

— Ce mai e?

Hirschfeldt își trecu degetul pe sub gulerul care era mai apretat, mai țeapăn decât de obicei.

— Sângerează.

— Of, pentru numele lui Dumnezeu. Atunci, adu-l înăuntru.

Tipic, se gândi, în timp ce fratele lui vitreg, cu jumătate de metru mai înalt ca el și cu treisprezece ani mai tânăr, tocmai dădea buzna în cabinetul chirurgical, apăsându-și maxilarul cu o bucată de mătase pătată de sânge. Picături de sânge se prelingeau printre firele blonde ale mustății lui stufoase.

— Of, David, ce naiba ai mai făcut acum? Un alt duel? Nu mai ești chiar tânăr. De ce dracu' nu poți să te controlezi un pic? Cine a fost de data asta?

Hirschfeldt se ridicase de la birou ca să îl ajute pe fratele său să se întindă pe masa de operații. Apoi își aminti că nu o rugase pe infirmieră să schimbe cearșaful. Paza bună trece primejdia rea. Îl împinse pe un scaun de lângă fereastră și înlătură cu grijă bucata de mătase — o cravată fină, acum distrusă — de pe rană.

— David, spuse cu mustrare în glas.

Trecu un deget peste o veche cicatrice care descria un semicerc deasupra sprâncenei drepte a fratelui său.

— O cicatrice în urma unui duel este, până la urmă, scuzabilă, poate chiar dezirabilă în cercurile *tale* de prieteni. Dar două? Două sunt cu siguranță prea mult.

Puse alcool peste rana cea nouă și fratele tresări violent. Fără îndoială, avea să rămână o cicatrice. Tăietura de floretă era scurtă, dar adâncă. Hirschfeldt considera că se va vindeca fără copci, dacă marginile rănii ar fi aduse împreună și prinse cu un bandaj puternic. Dar va lăsa fratele vanitos bandajul la locul lui? Probabil că nu. Se întinse să ia o bucată de catgut.

— O să-mi spui cine?

— Nu-l cunoști.

— Da? Ai fi surprins să știi câți oameni cunosc. Sifilisul nu respectă rangurile armatei.

— Nu e ofițer.

Hirschfeldt rămase nemișcat, cu vârful acului deasupra cărnii fratelui său, apoi îi întoarse fața spre el. O pereche de ochi albastru-închis, aceeași nuanță ca și haina militară, îl privea cu indiferență.

— Un civil, David? Ai mers prea departe. Se poate termina într-un dezastru.

— Nu cred. Oricum, n-am suportat modul în care mi-a pronunțat numele.

— Numele?

— Haide, Franz. Știi foarte bine cum pronunță unii oameni numele evreiești. Cum transformă fiecare silabă într-o farsă, într-un act de batjocură.

— David, ești prea sensibil. Vezi dispreț în orice act.

— N-ai fost de față, Franz. Nu poți să mă judeci în cazul ăsta.

— Nu. Într-adevăr, n-am fost de față de data asta. Dar te-am văzut înainte.

— Chiar dacă aș fi fost prea sensibil în problema cu numele, ceea ce s-a întâmplat mai departe demonstrează altceva. Când l-am provocat la duel, a spus că nu aveam dreptul să cer satisfacție pentru că sunt evreu.

— Ce-a vrut să spună?

— Se referea, evident, la manifestul Waidhofen.

— La ce?

— Ah, Franz. Câteodată mă întreb tu în ce oraș trăiești. În toate cafenelele din Viena se vorbește numai despre manifestul Waidhofen de câteva săptămâni bune. E reacția condamnabilă a naționaliștilor germani la faptul că o mulțime de evrei, atât din universități cât și din corpurile de armată, au devenit experți în mânuirea spadei, și deci periculoși. Și chiar trebuiau să se apere cumva de provocările tot mai numeroase. În orice caz, manifestul stipulează că un evreu nu are onoare din ziua în care s-a născut; că nu poate să diferențieze între ce e curat și ce e murdar. Că din punct de vedere etic, este subuman și lipsit de onoare. Așadar, este imposibil să insulți un evreu și consecința este că un evreu nu poate să ceară revanșa pentru o insultă.

Franz oftă prelung.

— Doamne, Dumnezeule!

— Vezi? zise David râzând și apoi se strâmbă când unul dintre mușchii obrazului protestă față de gestul nesăbuit.

Până și ție, fratele meu mai mare și mai înțelept, ți-ar fi venit să bagi bisturiul în individ.

Ironia era că, spre deosebire de Franz, David Hirschfeldt nu era evreu. La un an sau doi de la nașterea lui Franz, mama lui murise de tuberculoză și tatăl lui se îndrăgostise lulea de o catolică bavareză. Se și convertise la religia ei ca să o poată curta. Fiul lor, David, fusese crescut în mirosul de tămâie al slujbelor de duminică și în cel al bradului de Crăciun. Numele era singurul lucru evreiesc la vedeta regimentului vienez, tânărul pe jumătate bavarez, blond și cu ochii albaștri.

— Mai e ceva.

— Ce?

— Circulă zvonuri că voi fi mutat din Silezia.

— David! Nu pot face asta. Ești campionul lor. Încă din gimnaziu. E din cauza acestei... ultime aventuri?

— Nu. Cum să fie? Toată lumea din Silezia a participat la cel puțin un duel ilegal, la un moment dat. Doar că se pare că mămica mea bavareză nu mai oferă destul sânge pur cât să contracareze contaminarea tatălui nostru.

Franz nu știa ce să spună. Fratele său ar fi distrus dacă l-ar exclude din clubul de scrimă. Și va afecta și clubul, pentru că își va pierde cel mai bun jucător. Dacă David avea dreptate, și nu era doar hipersensibil, atunci lucrurile erau mult mai grave decât își imaginase el vreodată.

Hirschfeldt nu mai reușea să fie atent la ultimul său pacient.

— Îmi pare rău că v-am făcut să așteptați, domnule Mittl, dar am avut o urgență...

Ridică ochii și observă mersul lui Mittl. Starea agravată a bărbatului îi atrase pe loc atenția. Mittl se deplasă greoi, cu picioarele țepene și crăcănate, până la masa de examinare, unde se opri neliniștit, răsucindu-și pălăria în mâini. Fața sa prelungă era trasă și cenușie. Avea și o pată pe cămașă, lucru neobișnuit pentru el. Hirschfeldt știa că Mittl era foarte grijuliu cu imaginea sa. I se adresă cu blândețe:

— Luați loc, *Herr* Mittl, și spuneți-mi cum vă simțiți.

— Vă mulțumesc, *Herr Doktor*, zise și se așeză cu grijă pe masă. Nu mă simt bine. Nu mă simt bine deloc.

Hirschfeldt știa înainte de examinare ce avea să găsească: tumori cauciucoase, palpabile mai ales la încheieturi, atrofie optică, slăbire musculară.

— Mai puteți munci, *Herr* Mittl? Trebuie să vă fie greu deja.

Cu o scânteiere de frică în ochi, omul răspunse:

— O, da. Muncesc. Trebuie să muncesc. N-am de ales. Chiar dacă ei conspiră împotriva mea; păstrează lucrările profitabile pentru ai lor și mie îmi dau doar resturile... Deodată, Mittl se opri și își puse mâna la gură. Am uitat că dumneavoastră...

Hirschfeldt îl întrerupse ca să evite o discuție supărătoare.

— Dar cum reușiți să mai lucrați dacă vederea vi s-a deteriorat atât de rău?

— Fiica mea mă ajută la cusut. E singura în care am încredere. Ceilalți ucenici sunt împotriva mea și îmi fură până și papiotele de ață.

Hirschfeldt oftă. Izbucnirile paranoice erau la fel de simptomatice gradului avansat al bolii ca și neputința fizică. Se întreba dacă Mittl mai primește comenzi, dată fiind condiția sa precară. Omul trebuie să aibă o clientelă foarte fidelă.

Mittl îl fixă, pe neașteptate, cu o privire foarte lucidă. Vocea îi coborî la tonalitatea normală.

— Cred că îmi pierd mințile. Nu puteți face nimic pentru mine?

Hirschfeldt se întoarse și păși spre fereastră. Cât de multe ar trebui să îi spună? Cât putea oare să ducă? Îi era teamă să vorbească despre tratamentele experimentale unor pacienți care nu ar putea să înțeleagă toate riscurile implicate și rezultatele nesigure. Și totuși, aceste tratamente erau prea drastice pentru a fi testate pe pacienți care nu erau în faze terminale ale bolii. Să nu facă nimic ar fi însemnat să îl condamne pe sărmanul Mittl la un sfârșit mizer.

— Ar fi ceva, spuse Hirschfeldt până la urmă. Un coleg de-al meu lucrează la asta în Berlin. Rezultatele sunt promițătoare, dar tratamentul este lung, dureros și, din păcate, costisitor. Este nevoie de aproape patruzeci de injecții în decursul unui an. Agentul pe care colegul meu l-a inventat este foarte toxic, bazat pe arsenic. El crede că această substanță atacă părțile maligne ale corpului mai mult decât pe cele sănătoase, care până la urmă vor reuși să se refacă. Dar efectele pot fi destul de grave. Durerea injecției este mare și pot apărea și deranjamente gastrice. Dar colegul meu a obținut și niște rezultate spectaculoase. Susține chiar că a reușit câteva vindecări, dar trebuie să vă

avertizez că mi se pare prea devreme să facem astfel de supoziții.

Privirea înceţoşată a lui Mittl se lumină pe dată.

— Aţi spus costisitor. *Herr Doktor*, cât?

Hirschfeldt oftă şi spuse suma. Mittl îşi prinse capul în palme:

— Nu am atâţia bani.

Şi apoi, spre jena lui Hirschfeldt, bărbatul începu să plângă ca un copil.

Lui Hirschfeldt nu îi plăcea ca ultimul pacient al zilei să fie un caz pierdut. Nu îi plăcea să plece de la cabinet deprimat. Avusese de gând să îşi viziteze amanta, dar când ajunse pe strada ei, ezită şi continuă să meargă. Nu era doar din cauza lui Mittl. Trecuseră zece luni; frumuseţea barocă, formele pline ale Rosalindei începeau să-l plictisească. Poate era cazul să caute altceva... imaginea fetei zvelte, cu ochii albaştri, tremurând în mâinile lui, îi reveni în minte. Se întreba cât va mai dura până când baronul se va plictisi de ea. Spera că nu prea mult...

Era o seară minunată de vară târzie. Razele soarelui la apus încălzeau nudurile reci de ghips care dansau pe antablamentul unor apartamente noi, uşor ostentative. Cine ar cumpăra asemenea case? se întreba. Noua clasă a industriaşilor, poate, care voiau un fel de apropiere de Hofburg; singura apropiere la care puteau spera, având în vedere că averea nu avea să îi ridice niciodată în clasa superioară a aristocraţiei.

Căldura scosese în stradă tot soiul de oameni. Hirschfeldt se bucura de această diversitate. Văzu o familie venită

probabil tocmai din Bosnia ca să viziteze capitala marelui imperiu ce îi conducea; soția era acoperită din cap până în picioare, soțul purta un fes. Și o țigancă boemă, a cărei salbă zăngănea la fiecare pas legănat. Și un țăran ucrainean cu un copilandru îmbujorat pe umeri. Dacă naționaliștii germani voiau să purifice statul lor de toate influențele străine, ar trebui să înceapă cu personaje mult mai exotice și mai colorate decât evreii, care erau deja mai mult sau mai puțin asimilați, ca fratele lui, David, de exemplu. Totuși, o voce interioară nu-i dădea pace. Bosniacii și ucrainenii nu erau figuri dominante în arte, în industrie sau în finanțe. Erau doar niște călători plini de culoare, pe care poate și naționaliștii germani îi găseau simpatici, un element pitoresc în peisajul urban. Ceea ce *nu* considerau pitoresc era importanța evreilor în fiecare domeniu al vieții austriece, mai ales în gradele superioare ale armatei naționale.

Hirschfeldt privi tinerii lămâi și smochini care prindeau rădăcini pe promenada Ringstrasse. Crescuseră destul de înalți cât să lase umbre lungi și subțiri de-a latul drumului. Într-o zi vor fi destul de înalți ca să-l umbrească de tot. Copiii lui se vor bucura poate de acest lucru...

Se va duce acasă la copii. Da. Asta trebuia să facă. Îi va propune soției să iasă la o plimbare în familie, prin Prater. Îi va povesti despre David, pentru că ea îi va înțelege îngrijorarea. Dar soția lui nu era acasă când ajunse el, și nici copiii. *Frau* Hirschfeldt era în vizită la familia Hertzl, i-a spus servitoarea. Iar dădaca scosese deja copiii în parc. Franz se simți ofensat, chiar dacă știa că sentimentul nu era justificat; adeseori era reținut la clinică până la astfel de ore. Totuși, își dorea compania soției sale, și era

obișnuit să obțină ceea ce își dorea. Ce vedea la soția aia insipidă a lui Hertzl? Ce vedea Hertzl la ea, dacă e să o luăm așa? Dar chiar în timp ce își punea aceste întrebări, Franz știa răspunsurile.

Frumusețea blondă și unghiile colorate ale lui *Frau* Hertzl erau într-un contrast perfect cu gravitatea rabinică a lui Theodor. Cu Julie la braț părea mai puțin evreu, și Franz știa cât de mult ajunsese să conteze asta pentru prietenul său literat. Dar femeia aceea avea atât de puține de spus. Toată existența ei se concentra în jurul modei. Până și soția lui, grijulie și educată cum era, reușea cu greu să o considere măcar un pic interesantă. Și faptul că Anna își irosea timpul cu o astfel de prietenie inutilă, când el o dorea acasă, îl supăra teribil. Se retrase în dormitor și azvârli cât colo cămașa, cu gulerul ei enervant. Își luă o haină de casă cu brandenburguri, își suci gâtul dintr-o parte în alta ca să se dezmorțească și se cufundă în lectura cotidianului său obișnuit.

În viteza cu care intră pe ușă, Anna nu îl văzu. Avea privirea aplecată și mâinile ocupate să își scoată acele din pălărie. Se întoarse spre oglinda mare de la mijlocul holului când reuși să își dea jos pălăria imensă, de paie. Franz îi văzu chipul reflectat în oglindă. Rădea singură și își întorcea pe deget cele câteva șuvițe care se desprinseră odată cu pălăria. Franz lăsă paharul din mână fără nici un zgomot și se duse în spatele ei. Îi prinse o șuviță în mână și îi mângâie ușor gâtul. Soția sa tresări.

— Franz! M-ai speriat, protestă.

Când se întoarse spre el, văzu că avea fața îmbujorată. Dar acest fapt nu era suficient ca să îi dea lui Hirschfeldt

ceva de bănuit. Înainte să se întoarcă însă, el observă că unul dintre năstureii mici, îmbrăcați în muselină, din spatele corsetului nu era prins în butoniera corespunzătoare. Slujnica ei era foarte conștiincioasă și nu ar fi trecut niciodată cu vederea un asemenea detaliu. Un lucru atât de insignifiant; un detaliu atât de mărunt care dă de gol o trădare atât de mare.

Hirschfeldt îi luă chipul între palmele sale și îl cercetă cu atenție. Să fi fost doar o închipuire a lui, sau buzele ei păreau mai moi și mai vinețiii? Dintr-odată, nu mai voia s-o atingă. Își trase mâinile de pe fața ei și începu să și le frece de pantaloni, ca și cum ar fi fost murdare.

— Cine e, Hertzl? rosti printre dinți.

— Hertzl? întrebă ea, privindu-l intens. Da, Franz, am fost să o văd pe *Frau* Hertzl, dar nu era acasă, așa că...

— Nu. Nu te obosi să mă minți. Îmi petrec viața printre maniaci sexuali, cu cocotele și țoapele lor. Îi puse degetul pe buze și apăsă tare: Ai fost sărutată. Se întinse și smulse nasturele din țesătura delicată care îl susținea: Ai fost dezbrăcată. Se aplecă spre ea: Cineva ți-a tras-o.

Ea făcu un pas în spate, tremurând.

— Te întreb din nou: a fost Hertzl?

Ochii ei căprui se umplură de lacrimi.

— Nu, șopti. N-a fost Hertzl. Nu-l cunoști.

Repetă ceea ce îi spusese și fratelui său cu câteva ore înainte:

— Ai fi surprinsă dacă-ai ști câți oameni cunosc.

Mintea lui era plină de imagini: furunculul de pe penisul baronului, puroiul gălbui care se scurgea din labia roasă a unei fete, tumorile cauciucoase care îl consumau

pe săracul Mittl. Nu putea să respire. Avea nevoie de aer. Îi întoarse spatele soției sale, ieși din casă și trânti ușa după el.

Rosalind renunțase să îl mai aștepte pe Hirschfeldt în acea seară și se pregătea pentru un concert. Vioara a doua din cvartetul Behrensdorf era un tânăr foarte chipeș, care o privise lung, peste arcuș, cu o seară în urmă, la recitalul privat la care participase. După concert, o căutase și îi spusese că va cânta în seara următoare la Musikverein. Tocmai se parfumase în spatele urechii și se întreba dacă să-și prindă broșa de safir pe corsetul de mătase, când a fost anunțat Hirschfeldt. Se simți ușor iritată. De ce nu o sunase la ora obișnuită? Dădu buzna în budoarul ei, îmbrăcat ciudat în haina lui de casă din catifea și cu o expresie bizară pe chip.

— Franz! Ce neobișnuit! Nu-mi spune că ai purtat asta pe stradă!

Nu îi răspunse, își desfăcu rapid brandenburgurile și aruncă haina pe pat. Apoi se grăbi spre ea, îi dădu breteaua rochiei jos de pe umăr și începu să o sărute cu o ardoare pe care nu o mai arătase de luni bune.

Rosalind se supuse, mai degrabă decât să participe la actul lipsit de delicatețe ce urmă. Apoi se sprijini într-un cot și se uită la el:

— Acum îmi spui ce se întâmplă?

— Nu.

Așteptă câteva clipe și, văzând că el nu mai spune nimic, se ridică în picioare, își culese rochia de pe jos și începu să

se îmbrace pentru concertul de la Musikverein. Dacă se grăbea un pic, putea ajunge înainte de prima pauză.

— Ieși? întrebă el grav.

— Da, dacă stai așa ca o momâie, cu siguranță c-o să ies. Se întoarse către el nervoasă. Franz, îți dai seama că a trecut mai bine de o lună de când nu m-ai mai scos undeva, de când nu mi-ai mai cumpărat un cadou, de când nu m-ai mai făcut să râd? Cred că e timpul să luăm o pauză. Cred c-am să mă duc la băi la Baden.

— Rosalind, te rog. Nu acum.

Era mâhnit. El trebuia să termine aventura, nu ea.

Rosalind ridică broșa. Safirele arătau bine pe fondul galben și atrăgeau atenția asupra ochilor ei vii. Împunse acul în țesătura delicată.

— Atunci, dragul meu, dă-mi un motiv să stau.

El nu spuse nimic.

Rosalind așteptă un pic, apoi își aruncă o etolă subțire peste umerii trandafirii și ieși din cameră.

În întunericul care se lăsa, Florien Mittl se prinse de trunchiul robust al unui lămâi ca să se susțină în timp ce hasidimii cu pălăriile lor de blană ieșeau din sinagogă și umpleau străzile de murmurul lor în idiș. Mersul lui era prea nesigur ca să riște să străbată valul. Trebuia să aștepte până când treceau. În orașul din nordul Austriei unde crescuse, evreii trebuiau să-i facă loc unui creștin și să aștepte să treacă. Viena era, cu siguranță, prea liberală. Acestor evrei li se permisese să uite care este locul lor. Și nu se mai terminau. Nu era sâmbătă, așa că presupuse că trebuie să fie vreo sărbătoare evreiască mai importantă, de

vreme ce veniseră în număr atât de mare și așa de ciudat îmbrăcați.

Poate era chiar sărbătoarea comemorată în cartea pe care trebuia să o lege. Nu știa. De altfel, nici nu-i păsa. Era mulțumit că avea de lucru, chiar dacă era o carte evreiască. Evident că i-au dat lui o carte *evreiască*, destinată unui muzeu obscur de provincie. Lui, căruia odinioară îi erau încredințate nestematele colecției imperiale, cele mai fine psaltiri sau cele mai frumoase liturghiere... Trecuseră câteva luni de când cei de la muzeu nu îi mai trimiseseră nimic, așa că nu avea rost să se gândească la gloria de mult apusă. O să facă ce poate cu cartea care-i fusese încredințată. Începuse cu copertele pentru noua legătură. Le tăiase, le făcuse canelurile pentru închizătoare. Erau lucrate cu aceeași migală ca orice alt obiect din colecția imperială. Acum patru sute de ani, un evreu era extraordinar de bogat. Au știut întotdeauna să facă bani, evreii. El de ce nu putea? Nu dorea decât să aducă legătura la același standard la care fusese. Să îl impresioneze pe directorul muzeului. Să îi demonstreze că nu era gata să se retragă. Să primească mai multe comenzi. Trebuie să primească mai multe comenzi ca să poată să plătească tratamentul. Cu siguranță, doctorul a mințit în legătură cu prețul. Nu ar fi taxat un evreu la același preț usturător, Mittl era sigur de asta. Niște lipitori toți, sugând sângele creștinilor.

Amărât, înfricoșat și suferind, Mittl reuși să treacă strada, dar regretă momentul în care dădu colțul și ajunse în piață. Rondul părea la fel de greu de străbătut ca deșertul Saharei. Merse pe lângă pereții clădirilor, fericit că există grilajul gardurilor, de care poate să se țină ca să

nu îl zboare vreo rafală de vânt. Într-un sfârșit, ajunse la casa lui. Se luptă cu ușa masivă și apoi se sprijini, ostenit, de balustrada de la baza scărilor. Rămase acolo vreme îndelungată ca să își tragă răsuflarea și să își facă puțin curaj înainte de ascensiune. Îi era teamă de scări. Se vedea mort la baza lor, cu craniul zdrobit și cu un picior rupt, sucit într-o poziție nefirească. Se apucă de balustradă și se trase în sus, ca un alpinist.

Apartamentul era întunecos și mirosea urât. Aromele obișnuite de piele și cleiuri erau acoperite de miasmele mai puternice de haine nespălate și carne putrezită. Aprinse o singură lampă cu gaz — că doar atât își putea permite — și desfăcu o bucată de miel pe care fiica lui i-o lăsase cu câteva zile în urmă. De ce oare îl neglija fata asta așa? Nu mai avea pe nimeni altcineva de când mama ei... de când Lise...

Cu gândul la soția lui, simți cum cade pradă unui regret vinovat. Ce cadou de nuntă îi făcuse! Oare fiica lui știa? N-ar fi putut suporta ca fiica lui să știe. Dar poate de asta a crescut la distanță de el, ajutându-l doar cât să nu i se reproșeze că nu își face datoria. Probabil că îi era silă de el. Cu siguranță lui îi era silă de sine. Ca și carnea. Putrezită. Putrezea pe dinăuntru. Bucata de miel avea o tentă verzuie și era lipicioasă la atingere. A mâncat-o așa. Nu avea altceva, oricum.

Intenționa să se apuce din nou de treabă. Își șterse mâinile pe o cârpă și se întoarse către masa de lucru, unde cartea și legătura ei atât de distrusă așteptau să fie reparate. Trecuseră ani, secole întregi de când nimeni nu o îngrijise. O șansă ca el să își arate măiestria. Să termine repede, să îi

impresioneze, ca să îi mai trimită de lucru. Să îi uimească. Asta trebuie să facă. Dar lumina era atât de slabă și durerea îi străbătea mâinile necontenit. Se așeză și trase lampa mai aproape. Luă cuțitul, dar îl puse jos imediat. Ce trebuia să facă acum? Care era primul pas? Să îndepărteze copertele? Să desprindă colile? Să prepare cleiul? Legase sute de cărți rare sau prețioase, dar nu își putea aminti secvența de pași pe care o știuse altădată și în somn.

Își prinse capul în palme. Cu o zi înainte, nu își amintise cum se face ceaiul. Un lucru așa de simplu. Un lucru pe care îl făcuse toată viața de câteva ori pe zi, cu un gest reflex, fără să se gândească. Dar ieri l-a lovit dintr-odată, ca amenințarea pe care o simțea din partea scărilor. Prea mulți pași. Pusese frunzele în cană, zahărul în ceainic și se opărise cu apa.

Dacă doctorul evreu ar putea fi convins să îi spună leacul. Trebuia să salveze ce a mai rămas din mintea lui, ce a mai rămas din el. Trebuie să fie ceva, în afară de bani, ce ar putea să îi ofere. Dar nu. Nu exista nimic. Evreii erau interesați doar de bani. Dacă ar fi putut vinde ceva... Verigheta soției lui. Dar fiica lui o avea și nu putea să i-o ceară înapoi. Oricum, era doar o picătură de apă într-un ocean. Nu era un inel foarte valoros. Ar fi meritat ceva mai bun biata Lise, odihnească-se-n pace.

Cum putea să gândească, cum putea să lucreze cu toate aceste griji care îl agasau încontinuu? Mai bine să se întindă un pic și poate că apoi îi va fi mai bine. Își va aminti și va putea să continue.

Florien Mittl se trezi, îmbrăcat cu aceeași haină din ziua trecută, când razele soarelui se zbăteau să pătrundă

prin murdăria care îi acoperea geamul. Stătea întins, clipea și încerca să își adune gândurile. Își aminti de carte. Apoi retrasă șirul evenimentelor din seara precedentă. Cum se făcea că putea să își aducă aminte că *nu* își amintise, dar faptele nu reușeau deloc să îi revină în memorie? Cum putea să-și uite îndeletnicirea de o viață? Unde se duseseră toate aceste cunoștințe? Gândurile lui erau ca o armată în retragere, care ceda tot mai mult teren inamicului, bolii. Nu, nu era o retragere. Nu în ultima vreme. Mai degrabă o debandadă. Își întoarse capul înțepenit. O rază de soare trasa o panglică galbenă prin cameră și peste masa de lucru. Se oprea fix pe coperta tristă, zdrențuită și neatinsă a cărții. Și apoi pâlpâia peste argintiul șlefuit al închizătorii.

Hirschfeldt nu postise în Ziua Căinței[1]. Solidaritatea rasială era una; s-a dus, din obligație, la sinagogă, a salutat pe cine trebuia să salute și s-a furișat afară în primul moment propice. Dar dietele nesănătoase erau altceva. Considera că astfel de practici și superstiții proveneau dintr-o eră primitivă, de mult apusă. În general, Anna era de acord cu el. Dar în acest an postise plimbându-se toată ziua, de colo până colo prin apartament, cu o mână la tâmplă. Durere de cap cauzată de deshidratare — acesta a fost diagnosticul tacit al lui Hirschfeldt.

Când se lăsă întunericul, copiii se înghesuiră pe balcon, așteptând să strălucească al treilea luceafăr de seară,

[1] În cea de-a zecea zi de după Roș Hașana — Anul Nou evreiesc — evreii sărbătoresc Yom Kippur sau Ziua Căinței, pe care o petrec în post și rugăciune. Este singura zi de post a calendarului iudaic.

care marca sfârșitul postului. Cei doi rezistaseră numai o oră de la ultima gustare, dar le plăceau unele părți ale ritualului. Se auziră câteva strigăte vesele și câteva alarme false înaintea momentului în care tăvile argintii, pline cu bunătăți — prăjituri cu mac și checuri — deveniră oficial permise.

Hirschfeldt puse o bucată din tarta preferată a Annei pe o farfurie. Turnă niște apă rece într-un pahar de cristal și i le duse soției sale. Furia îi trecuse destul de repede. Atât de repede încât se uimise și pe sine, lăudându-și singur mărinimia, maturitatea și sofisticarea. N-ar fi crezut despre sine că este așa un om de lume. Cu siguranță, faptul că a doua zi după descoperire o găsise acasă înlăcrimată, în plină penitență și rugăciune îl ajutase să o ierte. Dar cel mai ciudat era că imaginea ei dorită de altul îi stârnea propria pasiune. Apetitul său erotic îl fascina. Era uimit de dorințele pe care i le trezea atingerea unei firimituri dulci de pe buzele ei înfometate. Trebuia să îl cunoască mai bine pe bărbatul ăla, Freud, al cărui cabinet era atât de aproape de al lui. Unele dintre scrierile lui erau foarte pătrunzătoare și pertinente. Nu se mai gândea aproape deloc la Rosalind, care plecase la Baden, și nici la fata cu ochi albaștri.

— Nu știu, *Herr* Mittl. N-am acceptat niciodată o astfel de plată...

— Vă rog, *Herr Doktor*. Le-am extras din Biblia familiei Mittl, vedeți cât sunt de frumoase...

— Foarte frumoase, *Herr* Mittl. Minunate. Nu c-aș ști prea multe despre arta orfevrăriei, dar oricine poate aprecia

detaliile acestei... opere a unui maestru artizan... a unui artist, de fapt.

— Sunt argint pur, *Herr Doktor*, nu sunt placate.

— Nu mă îndoiesc, *Herr* Mittl. Nu asta e problema. Ci faptul că eu... că noi... evreii în general, noi nu avem Biblii de familie. Tora noastră se păstrează în sinagogă și nu e propriu-zis o carte, ci un sul...

Mittl se încruntă. Ar fi vrut să spună că acea închizătoare provenea de la o carte evreiască, dar nu putea să se demaște, nu voia să fie considerat un hoț. Nu își dădea seama dacă era un efect al nebuniei sau o consecință a disperării faptul că se convinsese singur că nimeni de la muzeu nu va observa lipsa închizătorii. Dacă și-ar fi dat seama, oricum nu l-ar fi bănuit pe el. Și dacă da, va arunca vina pe cercetătorii străini.

Negocierea nu mergea deloc bine. Se foia întruna pe scaun. Fusese convins că doctorul, avar cum era, avea să se năpustească precum uliul asupra metalului strălucitor.

— Și evreii trebuie să aibă un fel de... carte de rugăciuni.

— Evident că avem. Avem un *siddur*, o carte de rugăciuni zilnice, o hagadă pentru *Pesah*, dar nu cred că vreuna dintre ele are astfel de închizători. Sunt ediții comune, din păcate. Legăturile contemporane... Nu se mai fac ca odinioară. Am vrut să...

Hirschfeldt se opri în mijlocul propoziției. Fir-ar să fie. Omulețul avea să plângă din nou. Cu lacrimile unei femei era obișnuit. Nu se sinchisea prea mult de ele. Într-un fel, chiar erau fermecătoare. Unui bărbat îi place, în general, să

consoleze o femeie. Dar lacrimi de bărbat... Hirschfeldt se crispă. Primul bărbat pe care îl văzuse plângând era tatăl lui, în noaptea în care îi murise soția. Fusese extrem de dureros. Credea că tatăl său e invincibil. Pentru el, noaptea aceea însemnase o pierdere dublă. Lacrimile tatălui său transformaseră suspinele lui de copil într-o adevărată isterie. După acea noapte, relația dintre el și tatăl său nu mai fusese niciodată la fel.

Și acum se simțea torturat. Hirschfeldt își acoperise, inconștient, urechile, încercând să nu-l mai audă cum plânge. Oribil. Cât de disperat trebuie să fie Mittl ca să bocească așa. Atât de disperat încât să vandalizeze Biblia familiei.

Și atunci, deodată, Hirschfeldt ieși de după paravanul pe care-l construise cu grijă în atâția ani de practică medicală. Își permise să îi pese de personajul înlăcrimat din fața sa, nu așa cum îi pasă unui doctor de pacientul său, cu înțelegere și compasiune, ci ca o ființă umană care suferă empatic alături de o alta.

— Vă rog, *Herr* Mittl. Nu e necesar să... O să vă trimit la doctorul Ehrlich la Berlin și o să cer un tratament complet pentru dumneavoastră. Putem începe chiar de săptămâna viitoare. Nu pot să vă promit rezultate favorabile, dar putem să sperăm...

— Să sperăm?

Florien Mittl ridică privirea și luă batista pe care i-o oferea doctorul. Speranță. Era de ajuns. Era totul.

— Vorbiți serios? Chiar vreți?

— Da, *Herr* Mittl.

Când văzu expresia schimbată de pe fața bolnăvicioasă a lui Mittl, Hirschfeldt simți un val și mai mare de mărinimie. Luă închizătoarea și se ridică. Ocoli biroul și se îndreptă spre Mittl, care respira întretăiat și își ștergea ochii. Vru să îi dea închizătoarea înapoi și să îl roage să o pună la locul ei.

Dar apoi, lumina se reflectă pe argint și zări acei trandafiri delicați. Rosalind. Avea nevoie de un cadou de adio pentru ea, pentru când se va întoarce de la Baden. Aventurile trebuie începute și sfârșite cu pompă, chiar dacă, de-a lungul timpului, nu au fost chiar impecabile. Întoarse închizătoarea ca să o studieze mai bine. Cu siguranță, un bijutier priceput — știa el exact cine — va putea face din trandafirii aceia niște cercei minunați. Rosalind, a cărei frumusețe era pretutindeni lăudată, prefera bijuteriile mai mici și mai subtile, ca acestea.

În definitiv, ce datora el Bibliei familiei Mittl? Încă exista. Nu ca unele cărți evreiești care fuseseră interzise sau arse, de-a lungul secolelor, din ordinul Bisericii slăvite de *Herr* Mittl. Ce conta dacă nu mai avea închizătoare? Ehrlich cerea un preț imens pentru medicamentul lui, iar cerceii pentru Rosalind nu erau decât o recompensă minoră pentru cât va avea de cheltuit cu Mittl. Se uită din nou la închizătoare. Observă că penele care înconjurau trandafirii erau curbate astfel încât să sugereze o aripă în zbor. Ar fi păcat să nu le folosească și pe ele. Poate că bijutierul ar putea face două perechi de cercei. Pentru o clipă, se gândi la membrele delicate și la ochii albaștri...

Nu. Nu pentru ea. Nu încă. Poate niciodată. Pentru prima dată după mulți ani, nu simțea nevoia unei amante.

O avea pe Anna. Trebuia doar să se gândească la ea și să își imagineze o mână străină atingând-o, și dorința îl copleșea. Zâmbi. Ce bine se potriveau toate. O pereche de aripi care să strălucească printre șuvițele brune ale îngerului său căzut.

Hanna

Viena, primăvara lui 1996

Când am lăsat raportul jos, mâinile îmi tremurau. Unde era închizătoarea aceea de argint, așa de frumoasă încât reușise să impresioneze și pe cineva atât de insensibil ca Martell? Și cine i-a șters raportul?

Mintea mea croia scenarii. Închizătoarea trebuie să fi fost slăbită de coperte când a ajuns în muzeu. Era înnegrită și ruginită, așa că valoarea ei nu a fost evidentă la o primă privire. Oare de ce nu o curățase familia Kohen? Poate că nici nu își dăduseră seama că metalul acela înnegrit era argint. „Nefuncțională", „uzată", astfel o caracterizase Martell, ceea ce înseamnă că nu ținea copertele închise și paginile drepte, deci nu reușea să își îndeplinească funcția originară. Martell o desfăcuse, oricum, ca să o curețe și o dăduse legătorului deja desfăcută, ca să o fixeze pe noua copertă. Asta dacă îi *fusese dată* legătorului. Poate Martell, căruia îi plăcuse atât de mult, nu s-a putut dezlipi de ea. Dar nu, nu cred că așa s-a întâmplat. Copertele aveau caneluri. Legătorul le pregătise pentru o închizătoare. Deci nu era vina lui Martell.

Închizătoarea a ajuns apoi la legătorie. Sau poate că nu. Poate că a ajuns la un argintar să îi repare mecanismul.

Oare apoi s-a întors la muzeu? Asta era întrebarea. Am scos ultimul dosar din cutie.

Conținea zece documente, toate în germană. Unul părea a fi o chitanță sau o factură. Scrisul era absolut oribil, dar purta o semnătură. Un nume este tot ce îți dorești mai mult să găsești în momente ca acesta. Un nume este ca un capăt al unui ghem de ață care te va conduce prin labirint. Erau și niște notițe scrise la repezeală pe chitanță, dar cu litere mult mai citețe. Celelalte documente erau corespondența între Staatsmuseum din Viena și Landesmuseum din Bosnia. Uitându-mă la date, am constatat că au corespondat vreme de câțiva ani. Păreau a fi în legătură cu cedarea hagadei, dar mai multe nu am reușit să descifrez.

Trebuia să o găsesc pe *Frau* Zweig. Nu era tocmai normal să mă plimb prin muzeul cuiva cu una dintre cutiile din arhivă sub braț, dar nu puteam nici să las documentele nesupravegheate și nici să mai aștept. Când, în sfârșit, am reușit să ajung în fața biroului ei, am găsit-o în mijlocul unei conversații cu un omuleț cenușiu — păr cenușiu, costum cenușiu și cravată cenușie. Pe coridor, un tânăr plin de coșuri, învești mântat tot în negru, aștepta și el să intre. *Frau* Zweig arăta ca un papagal multicolor închis într-o volieră cu porumbei. Când m-a văzut așteptând, mi-a făcut semn că o să mai dureze doar câteva minute.

S-a ținut de cuvânt. L-a expediat repede pe omulețul cenușiu și l-a rugat pe tânărul domn în negru să o aștepte puțin. Am intrat la ea în birou. Am închis ușa în urma mea.

— Oh, zise ea. Sper că asta înseamnă că ai găsit ceva *scandalos*. Crede-mă, locul ăsta are nevoie de așa ceva.

— Păi, sinceră să fiu, nu știu să-ți zic. Dar acum sunt sigură că manuscrisul avea o închizătoare de argint când a ajuns aici și, în concordanță cu toate sursele, ea nu mai exista atunci când cartea a părăsit muzeul.

Am făcut un rezumat al informațiilor citite și i-am dat documentele în germană. Și-a pus o pereche de ochelari de citit cu ramă verde-deschis pe vârful nasului ei cârn. Chitanța era, așa cum am bănuit, de la legător și avea un nume, sau o parte dintr-un nume.

— Mittl nu știu cum... Mittl... L-am mai văzut pe undeva. Cred că este un legător pe care muzeul l-a folosit destul de mult o perioadă... Parcă îmi amintesc de el... ceva legat de colecția imperială. Asta-i ușor de verificat. Anul trecut am introdus totul într-o bază de date. Se întoarse către calculatorul de pe birou și tastă. Interesant. Am găsit că Florien Mittl — numele de botez e Florien — a lucrat la mai bine de patruzeci de comenzi ale muzeului. Dar ghici ce? A făcut o pauză dramatică, a împins scaunul de la birou și s-a rotit un pic în el. Hagada a fost ultima. S-a întors apoi la chitanță: Nota asta de pe margine e interesantă... După ton, pare scrisă de cineva mai în vârstă, care stabilește să nu fie plătită „până când restanțele scadente nu sunt rezolvate". Se uită apoi cu atenție la celelalte scrisori. Astea sunt mai ciudate. Asta conține o listă lungă de motive pentru care manuscrisul nu poate fi trimis în Bosnia. Puțin credibile, majoritatea... Lasă impresia că Staatsmuseum amână deliberat predarea cărții și că bosniacii sunt cam... cum spuneți voi? *Piss*? *Pissed*?

— Australienii zic *pissed off*, adică iritat. *Pissed* înseamnă „beat". *Piss* e „alcool". *To take the piss* înseamnă „să râzi de cineva, să îl ironizezi".

(De ce îi spuneam toate astea?)

— Deci bosniacii. Erau foarte *pissed off*. Citind printre rânduri, cred că Mittl a furat închizătoarea, sau a pierdut-o și astfel și-a pierdut și comenzile de la muzeu. Cei de la muzeu au mușamalizat totul, ca să nu-i supere pe bosniaci. Dar trebuia să mai tragă un pic de timp ca nimeni să nu observe că vechea închizătoare înnegrită lipsea de pe noile coperte.

— În cazul ăsta, au fost norocoși, am spus. Și istoria i-a ajutat un pic. Până când manuscrisul a ajuns acasă, toți cei care știau ceva despre el erau fie morți, fie aveau alte preocupări...

— Apropo de preocupări... trebuie să mă ocup de porcăriile astea de evaluări... Când pleci în State? Pot să mai caut informații despre Mittl, dacă vrei.

— Da, te rog, ar fi minunat.

— Și în seara asta, te rog să mă lași să-ți arăt niște locuri din Viena unde nu poți să mănânci *Sachertorte* și nici să asculți valsuri.

Mulțumită turului nocturn al lui *Frau* Zweig prin cluburi sado-maso, beciuri cu jazz și ateliere de artă conceptuală (un artist, gol, legat de picioare ca un pui de găină și suspendat de tavan, iar evenimentul major al serii a fost când a urinat pe cineva din public), am dormit tot drumul până la Boston. Am irosit minunăție de bilet la clasa întâi. Aș fi

putut la fel de bine să stau în spate, în secțiunea cotețelor, ca de obicei.

Am luat un T[1] de la aeroportul Logan până în Harvard Square. Nu-mi place să conduc prin Boston. Traficul de aici mă omoară, iar manierele șoferilor sunt teribile. Ceilalți locuitori din New England îi numesc *„massholes"*[2] pe șoferii din Massachusetts. Dar mai există un motiv împotriva șofatului aici: tunelurile. Este destul de greu să le eviți. De pe un sens unic sau un interzis la dreapta ești înhățat de gura lor atotcuprinzătoare. În general, nu am nimic împotriva tunelurilor. Nu am nimic împotriva tunelului din portul Sydney, de pildă. Este luminos, foarte curat și inspiră încredere. Dar tunelurile din Boston sunt înspăimântătoare. Întunecoase, cu pereții pătați de lichidul care se prelinge pe ei, de parcă portul Boston încearcă să își facă loc prin fisurile betonului slab calitativ pe care mafia irlandeză l-a băgat pe gât administrației orașului. Par că stau să se prăbușească în orice clipă, ca într-un film de Spielberg, și ultimul lucru pe care îl vei auzi va fi năvălirea apelor înghețate. Oricum, imaginația mea nu le poate face față.

T-ul este cea mai veche rețea de metrou din Statele Unite și mă gândeam că dacă a rezistat atâta timp înseamnă că a fost foarte bine proiectată de la început. Trenul pe care l-am luat de la aeroport s-a umplut treptat cu studenți. Toți păreau că poartă tricouri inscripționate. Erau un fel de mesaje ca între licurici. MÂNDRIE DE TOCILAR scria pe

[1] Massachusetts Bay Transportation Authority (MBTA) este operatorul de transport în comun din zona metropolitană Boston, Massachusetts. Localnicii îl numesc simplu T, de la logoul adoptat în 1960.

[2] Joc de cuvinte, *asshole* (arg.) = nenorocit și *Mass* = prescurtare de la Massachusetts.

unul dintre ele, și pe spate: EDUCAȚIA E INUTILĂ. Iar altul: SUNT DOAR 10 TIPURI DE OAMENI ÎN LUME. CEI CARE ÎNȚELEG SISTEMUL BINAR ȘI CEI CARE NU. Ambele tricouri au coborât la MIT[1].

Câteodată, cred că dacă ai da la o parte universitățile și spitalele din zona metropolitană Boston, ar rămâne vreo șase cartiere. Harvard se întinde pe ambele maluri ale râului și se întrepătrunde discret cu MIT pe o parte și cu Boston University pe cealaltă. Toate cele trei campusuri sunt imense. Urmează apoi Brandeis, Tufts, Wellesley și alte câteva universități mai mici ca Lesley și Emerson și alte zeci de care nu prea a auzit nimeni. Nu poți nici să scuipi fără să nimerești vreun profesor doctor. Și eu eram aici din cauza unuia: mega-multi-miliardarul care mi-a plătit biletul de avion de la Londra era un geniu, profesor de matematică la MIT, care inventase un fel de algoritm ce a dus la implementarea unui sistem de circuite folosit în toate *chip*-urile de silicon. Sau ceva de genul ăsta. N-am înțeles niciodată, chiar dacă mi s-a explicat, pentru că pe el nu l-am întâlnit personal. A aranjat ca bibliotecarii de la Houghton să îmi arate codicele de care era interesat și, cum am fost acolo de la ora deschiderii, am avut destul timp pentru expertiză și am ajuns și la întâlnirea cu mama.

Îmi lăsase un mesaj scurt pe robotul telefonului din Sydney, în care îmi spusese că singurul moment liber pe care îl avea era o scurtă pauză de ceai din dimineața în care

[1] Massachusetts Institute of Technology — universitate fondată de William Barton Rogers în 1861, în mare parte responsabilă de industrializarea Statelor Unite. Universitatea a adoptat modelul german și a pus accentul pe laboratoare și stagii practice încă de la începuturile ei.

voi ateriza. Îi înțelegeam perfect raționamentul: „Poate că n-o să-și verifice mesajele și scap de întâlnirea cu ea." Dar mi le-am verificat înainte să plec din Viena. Am zâmbit în sinea mea, ascultându-i vocea nesigură și distrasă.

— Nu există scăpare, căpitane Kirk, am murmurat. Ne *vedem* în Boston.

Am reușit destul de greu s-o găsesc. Ca și universitățile, spitalele din Boston aproape se contopeau unele cu altele — Mass General, Brigham și Women's, Dana Faber. Era ca un parc industrial imens, destinat bolilor. Centrul de conferințe se afla într-un capăt al complexului și era construit special pentru a găzdui întâlniri medicale de dimensiuni impresionante. A trebuit să cer îndrumări de patru ori înainte să ajung la aula unde îmi spusese că va fi. Am luat un program de la registratură și am văzut că prezentarea ei avea loc într-un spațiu râvnit de toată lumea, când nu mai avea loc nici o altă prezentare. Vedetele mai mici trebuiau să concureze pentru atenție cu prezentările altor doctori, în timp ce, dacă erai pe pozițiile cele mai de jos, trebuia să te mulțumești cu un poster despre conferința ta, afișat undeva în sala mare, printre zeci de altele la fel.

Conferința mamei se intitula, cu modestie, „Cum procedez eu: anevrismele grave". M-am așezat în ultimul rând. Ea era în față, pe un podium, foarte elegantă în rochia de cașmir crem care îi sublinia alura atletică. Se mișca în timp ce vorbea, arătându-și picioarele lungi. Publicul era format aproape exclusiv din bărbați cu chelie, în costume negre, șifonate. Toți erau transfigurați. Fie se holbau la ea fermecați, fie scriau ca niște nebuni, în carnețelele lor,

fiecare cuvânt pe care îl rostea despre ultimul ei proiect de cercetare, ceva legat de o tehnică nouă, inventată chiar de ea. În loc să deschidă scalpul, ea introducea un cateter în creier cu care împingea mici spirale de metal în anevrism, blocându-l și împiedicându-l să explodeze.

Era unul dintre puținii oameni care mai practicau această medicină de tip *bench and bedside*[1]. Dezvolta o tehnică în laborator și apoi o implementa imediat în sălile de operație. Personal, cred că prefera austeritatea științei relaționării cu pacienții, pe care nu îi vedea ca pe niște ființe umane cu ambiții și emoții, ci ca seturi complicate de date și liste de probleme. Dar îi plăcea și faima de a fi un chirurg de top, o *femeie* chirurg de top. „Crezi că fac asta pentru mine?" m-a întrebat într-o zi când, dintr-un motiv sau altul, am acuzat-o că îi place la nebunie să vadă cum toată lumea de la spital se ploconește în fața ei. „Nu fac asta pentru mine. O fac pentru fiecare asistentă sau rezidentă care trebuie să tacă și să înghită de fiecare dată când este minimalizată și insultată, când este mângâiată pe fund sau când inteligența îi este pusă sub semnul întrebării. O fac pentru tine, Hanna. Și pentru toate femeile din generația ta, care nu vor mai fi hărțuite sau privite indecent la locul de muncă pentru că femei ca mine s-au luptat și au supraviețuit. Eu conduc acum și nu las pe nimeni să uite asta."

Nu știu cât de adevărate erau toate acestea, tot valul de altruism, dar știu că ea chiar credea în ceea ce spunea. Și îmi plăcea să văd cum răspunde la întrebări într-un context ca acesta, deși nu puteam să privesc înspre ea din cauza lucrurilor vâscoase și lipicioase de pe ecranul din

[1] Cercetare și practică în același timp.

spatele ei. Era perfect stăpână pe datele culese și a răspuns la întrebările pertinente cu elocvență și grație. Dar Doamne ferește să întrebi ceva fără să te fi gândit bine înainte sau să îi pui la îndoială concluziile. Întrebările acelea le trata cu un zâmbet fermecător, dar parcă puteai auzi turația drujbei pe fundal. Fără vreo urmă de furie sau aroganță în voce, reușea să le desființeze. Nu suportam să văd că le face asta studenților săi, dar tipii ăștia o meritau din plin. Erau colegii ei și deci jocul se juca de pe poziții egale. Știa foarte bine cum să lucreze cu publicul. Aplauzele de la sfârșitul discursului păreau mai degrabă de la un concert rock decât de la o convenție medicală.

M-am strecurat afară în timpul aplauzelor și am așteptat-o pe o bancă de pe hol. A ieșit înconjurată de un grup de admiratori. M-am ridicat ca să intru în raza ei vizuală. Voiam să mă alătur corului de complimente la adresa prezentării, dar când m-a văzut, și-a schimbat expresia și mi-am dat seama că și-ar fi dorit să nu reușesc să ajung. A fost aproape comic modul în care i-a căzut fața și cum și-a revenit imediat ce și-a adus aminte să o facă.

— Hanna. Ai ajuns. Ce bine. Și apoi, când doctorii s-au dus fiecare în treaba lui: Dar ce palidă ești, draga mea. Ar trebui *să încerci* să mai ieși.

— Păi, știi că acum lucrez...

— Evident că lucrezi, dragă.

Și ochii ei albaștri, fardați cu o umbră de maro cenușiu, m-au măsurat din cap până în picioare, revenind încă o dată asupra feței.

— Cu toții lucrăm, nu? Dar asta nu înseamnă că nu putem să ieșim și să facem un pic de sport. Dacă până și eu

îmi găsesc timp, ar trebui și tu să fii capabilă. Și ce mai face cărticica ta distrusă? Ai reparat toate paginile îndoite?

Am respirat adânc și am ignorat remarca usturătoare. Nu voiam să o supăr înainte să obțin ceea ce doream de la ea. S-a uitat la ceas.

— Îmi pare rău că n-am mai mult timp. Din păcate, va trebui să mergem la bufetul de aici. Am întâlniri toată ziua și apoi trebuie *neapărat* să ajung la cocteilul de diseară. Au adus un scriitor *nigerian*, Wally Nu-Știu-Cum, pentru o conferință. Doar pentru că actualul președinte al Congresului de Neurochirurgie este nigerian, va trebui să ascultăm aici discursul unui african obscur, chiar dacă în Boston sunt cel puțin o duzină de scriitori decenți care ar fi putut fi invitați și care cel puțin vorbesc engleza corect.

— Mamă, Wole Soyinka a luat premiul Nobel pentru literatură. Și, de fapt, engleza este limba oficială a Nigeriei.

— Evident că tu știi astfel de lucruri, dragă.

Avea o mână pe umărul meu și practic m-a împins înainte pe coridor.

— Eu... Mă întrebam... Am niște tomografii. Bărbatul cu care am lucrat în Sarajevo, bibliotecarul... copilul lui a fost împușcat în timpul războiului... mă întrebam dacă tu...

S-a oprit în mijlocul holului și a urmat un moment de tăcere.

— Ah. Înțeleg. Știam că trebuie să existe un motiv anume pentru care mă onorezi cu prezența.

— Ah, termină, mamă. Te uiți un pic sau nu?

Mi-a smuls plicul din mână și s-a întors. A trebuit să mergem aproape un kilometru până la un pod pietonal

care făcea legătura cu cabinetele medicale. Am intrat în lift. Ușa tocmai se închidea când un individ mai în vârstă, îmbrăcat într-un halat de casă, ne-a făcut semn să îl așteptăm. Un prieten de-al meu avea un cuvânt pentru gestul plăpând care se face ca să mimezi că vei ține ușa când nu vrei să faci asta. Îi spune „liftangeală". Tipul de „liftangeală" pe care l-a afișat mama a fost cel mai prost pe care l-am văzut vreodată. Ușa s-a închis exact în nasul cetățeanului. Am urcat în liniște și apoi am așteptat până când a întrebat un rezident unde poate găsi un negatoscop.

A apăsat un buton și un perete alb s-a aprins în fața ochilor noștri. *Țac, țac, țac.* A prins tomografiile pe negatoscop și s-a uitat la fiecare în parte pentru câteva secunde.

— Scrum.

— Ce?

— Creierul copilului e făcut scrum. Spune-i prietenului tău că poate scoate aparatele din funcțiune să nu mai plătească atâtea facturi medicale.

Am simțit cum mă cuprinde o furie năprasnică, usturătoare. Spre marea mea surprindere însă, au apărut și niște lacrimi. Am luat tomografiile de pe negatoscop. Mâinile îmi erau aproape amorțite de furie. Abia am reușit să le îndes înapoi în plic.

— Ce-i cu tine, mamă? Ai lipsit la cursurile de etică medicală?

— Oh, Hanna. Pentru numele lui Dumnezeu! Oamenii mor tot timpul în spital. Dacă m-ar afecta fiecare tomografie pe care o văd... A oftat exagerat. Dacă ai fi doctor, ai înțelege asemenea lucruri.

Eram prea supărată ca să-i răspund și m-am întors să-mi șterg lacrimile. Ea m-a răsucit spre ea și m-a privit cu atenție.

— Nu-mi spune, mi-a zis cu o voce plină de dispreț. Nu-mi spune că ești *implicată* în vreun fel cu tatăl acestui copil. Un șoarece jerpelit de bibliotecă dintr-o răstoacă a Europei de Est. Și populația din Sarajevo nu e islamică? Nu din cauza asta se luptau? *Nu-mi* spune că te-ai încurcat c-un musulman! Ce naiba, Hanna! Credeam că te-am crescut într-un spirit destul de feminist ca să știi unde să tragi linie.

— M-ai crescut? Tu? Am aruncat plicul pe birou. Nu *tu* m-ai crescut. Doar dacă prin asta înțelegi semnarea cecurilor pentru menajere.

Era plecată când mă trezeam dimineața și rareori ajungea seara acasă înainte să mă culc. Cele mai multe amintiri cu mama sunt, de fapt, cu farurile mașinii pe aleea din fața casei, în toiul nopții. Aveam o poartă automată care făcea zgomot și mă trezea de fiecare dată. Mă ridicam din pat ca să mă duc la fereastră să fac cu mâna spre mașină. Câteodată nu reușeam să adorm la loc și începeam să plâng. Greta, menajera, venea la mine somnoroasă și-mi spunea: „Nu știi că mama ta salvează viața cuiva acum?"

Și eu mă simțeam vinovată pentru că îmi doream să fie acasă, în camera alăturată, ca să pot să mă ghemuiesc lângă ea. Pacienții ei aveau nevoie de ea mai mult decât mine. Asta îmi spunea Greta mereu.

A ridicat mâna ca și cum ar fi vrut să își aranjeze coafura și așa impecabilă. Pentru prima dată, reușisem s-o

scot din sărite. M-am simțit satisfăcută. Dar și-a revenit curând. Nu era o persoană care să se recunoască înfrântă.

— Cu siguranță nu de la mine ai învățat să te autocompătimești. De unde să știu că ești implicată emoțional în acest caz? Întotdeauna îmi spui că ești om de știință. Iartă-mă că te-am tratat ca pe unul. Și stai jos, pentru numele lui Dumnezeu, și nu mă mai privi așa. Cine te vede zice că *eu* l-am împușcat pe sărmanul copil.

A tras un scaun de după birou și l-a bătut ușor cu palma. M-am așezat cu grijă. S-a cocoțat pe marginea biroului și și-a încrucișat picioarele frumos bronzate.

— Ceea ce vreau de fapt să spun, în limbajul cel mai simplu și nespecializat, este că acest copil nu mai are creier. În locul lui este o grămadă de țesut spongios mort. Dacă o să continue să-l mențină artificial în viață, membrele îi vor înțepeni și mai tare și medicii vor avea de înfruntat ulcerații de decubit, infecții pulmonare și renale. Oricum, copilul nu se va trezi niciodată. Își ridică ambele mâini cu palmele în sus. Mi-ai cerut părerea. Asta este. Dar, sigur, doctorii de acolo i-au spus deja asta, nu?

— Păi, da. Dar m-am gândit că...

— Dacă ai fi fost medic, Hanna, n-ar fi trebuit să te gândești. Ai fi știut.

Am mers la bufet și am băut ceai — nu mă întrebați de ce. Am avut și o discuție mecanică: ceva despre conferința pe care a ținut-o și dacă va fi publicată. Nu știu ce mi-a răspuns. Mă gândeam doar la Ozren și la afurisitul ăla de Winnie-the-Pooh.

Încă mai rumegam la asta în autobuzul spre Harvard, care mă ducea înapoi peste râu să mă întâlnesc cu

Razmus Kanaha, restaurator-șef la Fogg[1]. Raz era un vechi prieten pe care îl cunoscusem la niște studii postdoctorale. Avansase rapid în carieră și era foarte tânăr pentru funcția de conducere a celui mai vechi institut de cercetare din Statele Unite. Ajunsese să lucreze în conservare pornind de la chimie, ca și mine, dar el rămăsese mai apropiat de acea parte a muncii de conservator. Era cunoscut pentru analizele lui asupra carbohidraților și lipidelor în medii marine, care schimbaseră paradigma tratării obiectelor de artă recuperate de pe vase naufragiate. Crescuse în Hawaii și așa se putea explica obsesia lui marină.

Măsurile de securitate de la Fogg erau destul de aspre, din motive mai mult decât evidente: muzeul adăpostea una dintre cele mai însemnate colecții de impresioniști și postimpresioniști, precum și niște lucrări faimoase ale lui Picasso. Legitimația fiecărui vizitator avea un fel de cip în ea, care îi monitoriza fiecare mișcare în muzeu. Raz a trebuit să vină personal să mă conducă înăuntru.

Raz era unul dintre acei indivizi cu etnicitate incertă, o corcitură cum cred că vom fi toți după un mileniu de încrucișări. Pielea lui, ca și a tatălui său, care era pe jumătate afroamerican, pe jumătate hawaian, avea o culoare arămie ca a nucilor pecan. Avea părul negru, drept și lucios, și ochii migdalați ca ai bunicii lui japoneze, dar de un albastru incredibil de clar, moștenit de la mama sa, o suedeză campioană la surf. Mi-a cam căzut cu tronc pe vremea când studiam împreună. Era tot ce îmi doream de la o relație; să fie relaxată, calmă, distractivă, fără prea multă implicare. Pleca peste mări și țări să se documenteze

[1] Muzeul de Artă al Universității Harvard, deschis în 1895.

pentru disertație și, când revenea, reluam relația de unde o lăsasem, sau nu, în funcție de starea în care eram. Nu am avut niciodată regrete sau resentimente dacă vreunul dintre noi se implica într-o relație cu altcineva.

După anii de la Harvard, nu ne-am mai văzut prea des, dar am păstrat legătura. Când s-a căsătorit cu o poetă, le-am trimis o ediție de secol XIX, mică și frumoasă, dintr-o carte cu gravuri ale unor epave celebre. Fotografia de la nuntă pe care mi-au trimis-o era cu adevărat specială. Soția lui Raz era fiica unei kurdo-iraniene și a unui pakistano-american. Abia așteptam să le văd copiii. Coborâți, parcă, din reclamele la Benetton.

Ne-am îmbrățișat un pic stingher, cum se face la un loc de muncă, nu prea siguri dacă ar trebui să ne pupăm o dată sau de două ori, am greșit, ne-am lovit cap în cap și ne-am dorit să fi rămas la o clasică strângere de mână. Am trecut de un atrium luminos și am urcat scările de piatră de lângă galerii. O ușă de securitate, din metal, închidea etajul superior, unde se aflau birourile lui Raz și ale celorlalți restauratori.

Centrul pentru Conservare Straus era un amestec ciudat: o instituție dotată după ultimele standarde tehnice, cu o panotare[1] de tip podul bunicii a colecției strânse de inițiatorul ei, Edward Forbes. La începutul veacului trecut, Forbes a călătorit prin toată lumea ca să colecteze mostre din toți pigmenții cunoscuți folosiți în artă. Casa scării era acoperită cu mici rafturi care conțineau descoperirile lui: un curcubeu de vitrine pline de lapislazuli mărunțit

[1] Așezare a unor opere de artă după valoarea lor, în cadrul unui salon expozițional.

și malachit, dar și niște rarități ca galbenul indian obținut din urina unor vaci hrănite doar cu frunze de mango. E un pigment cu o nuanță minunată, ca de lămâie, care nu mai există acum. Britanicii au interzis producerea lui în perioada colonială, pentru că dieta era prea crudă pentru săracele animale.

În capătul unui atelier foarte lung, cineva lucra la un bust în bronz.

— Compară un mulaj făcut în timpul vieții sculptorului cu unul făcut postum, ca să observe finisările, îmi explică Raz.

La celălalt capăt al mesei se afla banca pe care era așezat spectrometrul.

— Deci, ce ai pentru mine? întrebă Raz.

— Niște mostre găsite pe un pergament pătat. Pun pariu că-s pete de vin.

Am scos fotografia pe care o făcusem paginii pătate cu inflorescența roșiatică foarte vizibilă pe fundalul crem pal. Marcasem pe fotografie locul exact de unde prelevasem mostrele micuțe. Speram că luasem îndeajuns pentru analize. I-am înmânat plicul. El a luat un bisturiu și a pus prima particulă pe un fel de lamelă rotundă pentru microscop, cu un suport subțire de diamant în centrul lamelei unde să fie așezată mostra. A trecut un cilindru peste ea, ca să o aplatizeze și să permită luminii infraroșii să pătrundă prin ea. Apoi a împins lamela sub microscop.

A privit prin lentilă ca să se asigure că mostra era centrată și a aranjat luminile în așa fel încât să se reflecte corect pe ea. În orice alt laborator, inclusiv cel de la mine de acasă, ar fi durat ore întregi ca să obții un spectru complet. Fiecare

moleculă reflectă lumina în culori variate ale spectrului. Unele substanțe tind să bată înspre albastru, altele înspre roșu și tot așa. Asta înseamnă că spectrul unei molecule este ca o amprentă, care poate fi folosită la identificarea ei. Noua jucărie a lui Raz era ultimul răcnet tehnologic: putea să găsească două sute de spectre în mai puțin de un minut. Mă simțeam ușor invidioasă văzând pe ecranul calculatorului liniile verzi care se divizau și se mișcau în sus și în jos într-un grafic care măsura absorbția de lumină. Raz studie graficul.

— Ce ciudat, spuse.

— Ce?

— Nu sunt sigur. Lasă-mă să mă uit și la cealaltă mostră.

Își făcu din nou de lucru cu plicul cerat și montă a doua particulă. De data aceasta, buclele de pe ecran arătau cu totul diferit.

— Aha, spuse.

— Ce vrei să spui cu aha-ul ăsta?

Deja mă luau toate transpirațiile.

— Lasă-mă un minut.

Raz schimbă din nou lamelele și graficul se schimbă încă o dată pe ecran. Tastă ceva în calculator. Celelalte grafice pe galben, roșu, portocaliu și albastru, toate încălecau linia verde.

— Aha, spuse din nou.

— Raz, dacă nu-mi spui și mie ce vezi, o să te omor cu propriul tău bisturiu.

— Păi, ceea ce văd nu are nici un sens. E un manuscris evreiesc, nu? Ai zis că e o hagadă.

— Da, aproape am răcnit.

— Deci vinul care a fost vărsat pe el, am putea presupune că e unul cușer, nu?

— Da, firește. Vin cușer pentru Paștele Evreiesc.

Se lăsă pe spătarul scaunului ca să mă privească mai bine.

— Știi câte ceva despre vinul cușer?

— Nu prea multe, am spus. Doar că e foarte dulceag și de nebăut.

— Nu și în zilele noastre. Se fac niște vinuri cușer foarte bune acum, mai ales în munții Golan, dar și în alte zone viticole.

— Cum de ești așa un expert? Nu ești evreu. Sau ești?

Descendența lui Raz era atât de încurcată încât orice era posibil.

— Nu sunt, dar poți spune că sunt un fanatic al vinurilor. Îți amintești că am petrecut șase luni la Technion[1] în Israel, ca să studiez niște artefacte de pe o epavă din Marea Mediterană? Ei bine, m-am împrietenit cu o femeie a cărei familie avea o podgorie în Golan. Niște locuri minunate. Am petrecut un pic de timp acolo, mai ales în timpul fermentației. Norocul tău...

Își ținea mâinile la ceafă, și se lăsă pe spătar, afișând un rânjet infatuat.

— Minunat, Raz. Vreau să zic, ce bine de tine. Dar pentru numele lui Dumnezeu, ce legătură are asta cu pata mea?

---

[1] Israel Institute of Technology.

— Liniștește-te și am să-ți spun imediat. Se întoarse spre grafic și îmi arătă cel mai înalt punct al liniei verzi. Vezi asta? Punctul maxim de absorbție? Asta e o proteină.

— Așa, și?

— Și nu ar trebui să existe nici o proteină în vinul cușer. Metoda tradițională de preparare a vinului folosește albușul ca agent de limpezire și acolo ne-am putea aștepta la urme de proteine, dar folosirea oricărui tip de produs animal e interzisă în vinul cușer. Evreii folosesc un fel de argilă ca să obțină același efect. Raz apăsă pe câteva taste și aduse din nou pe ecran al doilea grafic. Ăsta arată exact așa cum te-ai aștepta.

— Deci ce vrei să spui? Că au vărsat două tipuri diferite de vin pe aceeași pagină? Cam greu de crezut.

— Nu. Ceea ce spun este că, din loc în loc, mai e și altceva amestecat cu vinul.

Apăsă altă tastă și pe ecran apăru o nouă serie de linii în toate culorile.

— Am căutat prin baza de date ceva asemănător cu rezultatul nostru. Și uite. Vezi linia aia albastră? E aproape identică cu linia verde din prima mostră. Aș spune că e exact substanța de pe pagina ta, printre petele de vin.

— Ce? Aproape că țipam acum. Ce e?

— Linia albastră? spuse el calm. E sânge.

Pete de vin

Veneția, 1609

Introibo ad altare Dei.[1]

Liturghia catolică

[1] Psalmul 42:1, 4 (*Judica me, Deus*, Judecă-mă, Dumnezeule), precedat și urmat de antifonul *Introibo ad altare Dei, ad Deum qui laetificat juventutem meam* („Și voi intra în jertfelnicul lui Dumnezeu, la Dumnezeul Cel ce veselește tinerețile mele"), este recitat de preot împreună cu credincioșii.

Clopotele — argintii și tremurânde — îi răsunau în cap de parcă limbile ar fi lovit direct în interiorul craniului său. Vinul clipoci în potirul pe care îl puse pe masa altarului. Se lăsă în genunchi și își sprijini ușor capul pe pânza apretată. Stătu o clipă așa, lăsând răceala marmurei să treacă prin veșmintele preoțești. Când se ridică, observă că lăsase o mică pată de transpirație.

Măicuțele bătrâne de la liturghia de dimineață erau prea cufundate în meditație ca să observe cum se clătina când se ridică în picioare. Capetele lor, acoperite cu văluri zdrențuite, erau aplecate în rugăciune. Doar ministrantul, cu ochii atenți ca un triton, se încruntă un pic. Naiba să-i ia pe tineri, cu mintea lor clară și critică. A încercat — Dumnezeu știe cât a încercat — să se concentreze asupra Sfintei Taine. Dar mirosul acru al propriei vome îi rămăsese în nări.

Gura îi era uscată. Cuvintele i se lipeau de limbă ca scrumul unui pergament ars. Ca cenușa care căzuse din cer odată cu ploaia de după ultima ardere publică a cărților. O bucată îi căzuse pe sutană și, când își ridicase mâinile să o scuture, observase că era încă lizibilă, niște cuvinte gri pe

un fond negru ca tăciunele. Apoi se transformaseră în praf și zburaseră.

Per ipsum — ridică Trupul peste Sângele lui Hristos și făcu semnul crucii — *et cum ipso* — blestemă tremurul care îl stăpânea — *et in ipso* — pâinea lui Dumnezeu dănțuia peste potir ca un bărzăun — *est tibi Deo Patri omnipotenti, in unitate Spiritus Sancti, omnis honor et gloria.* Grăbi *Tatăl nostru, Libera nos* și *Agnus Dei*, și toate rugăciunile pentru pace, binecuvântare și cele de mulțumire, până când ajunse la *Deo gratias*, când înclină potirul și simți Prețiosul Sânge — rece, usturător, delicios — cum curăță gustul amar de fiere și tremurul teribil care-i domina carnea. Se întoarse și îi dădu cuminecătura ministrantului. Din fericire, ochii băiatului erau închiși, iar judecata care s-ar fi citit în ei era bine ascunsă sub pleoape. Apoi reuși să ajungă lângă templonul scund și așeză câteva bucăți albe de anafură pe niște limbi bătrâne și păroase.

După mesă, în sacristie, Giovanni Domenico Vistorini simți din nou privirea cercetătoare a băiatului ațintită asupra mâinilor sale tremurânde. Își scoase cu greu stola și se chinuia acum să desfacă legătura cingului:

— Ce mai stai, Paolo? Dă-ți jos haina și du-te acasă. Am văzut-o pe bunica ta la liturghie. Hai, du-te! Va avea nevoie să se sprijine de brațul tău.

— Cum dorești, părinte, spuse băiatul, pe un ton de o politețe exagerată, ca întotdeauna.

Schiță chiar și o plecăciune. Uneori, Vistorini își spunea că ar fi preferat insolența pură acestui gen de comportament. Dar Paolo era grațios și corect și nu îi dădea nici un motiv să se plângă de el, nici în altar și nici în afara

lui. Disprețul băiatului se vedea doar în privirile lungi, dezaprobatoare, pe care i le arunca. Îl privi încă o dată pe preot și apoi se întoarse să se dezbrace cu gesturi precise și eficiente, care contrastau cu bâjbâiala lui Vistorini. Ieși pe ușă fără să rostească nici un cuvânt.

Când se văzu singur în sacristie, Vistorini deschise dulăpiorul cu vinul pentru împărtășanie încă nesfințit. Dopul de plută ieși cu un sunet aspirat și umed. Se linse pe buze. Vasul era acoperit de picuri de condens, și îl ridică cu grijă, căci mâinile încă îi tremurau, și luă o înghițitură zdravănă. Apoi încă una, și se simți mai bine.

Era pe punctul de a pune la loc dopul, dar apoi își aduse aminte de dimineața care urma. Oficiul trimisului papei în Veneția nu era cunoscut pentru liberalismul său. Camerele pe care dogele le cedase inchizitorilor erau întunecate, prost mobilate și prost aprovizionate. Vistorini credea că dogele încearcă să le spună ceva; că aici, răsfățații Romei aveau o poziție subordonată în statul în care doar el și Cei Zece puteau lua deciziile importante. Oricum, probabil că numai după prânz va putea să-și procure o altă băutură, așa că ridică urciorul încă o dată și lăsă lichidul catifelat să-i alunece pe gât.

Mersul lui Vistorini era aproape vesel atunci când ieși din biserică în lumina albicioasă a dimineții. Soarele era îndeajuns de sus ca să lumineze străduța îngustă și să arunce pe ziduri reflexele argintii, jucăușe ale apei din canal. Auzi cântecul Marangonei[1], mai grav și mai puternic decât orice alt clopot din oraș, care anunța începutul zilei de

[1] Clopot aflat în *il campanile* din Piața San Marco.

lucru pentru *arsenalotti*[1] și deschiderea porților ghetoului din apropiere. Obloanele zornăiau în timp ce vânzătorii își aranjau tarabele în *campiello*[2] în fața bisericii.

Vistorini respiră adânc. Chiar și după treizeci de ani în acest oraș, încă iubea lumina și aerul Veneției, mirosul de apă sărată și alge, de mucegai și tencuială udă. Avea doar șase ani când sosise acolo, când călugării de la orfelinat îl sfătuiseră să-și dea uitării toate amintirile, să renunțe la accent și la obiceiurile străine. Îl convinseseră că acele reminiscențe erau un lucru rușinos și întunecat și că trebuie să fie mai mult decât recunoscător pentru situația în care se afla în acel moment. Fusese învățat să-și alunge amintirile despre părinții lui decedați și despre scurta perioadă petrecută cu ei. Dar din când în când, câte o străfulgerare îi străbătea mintea, în somn sau în momentele în care voința îi era slăbită de alcool. Și în aceste fragmente, trecutul era pus într-o lumină tremurătoare și avea gust de praf adus de un vânt pârjolitor.

Cum înainta pe pod, trecu pe lângă luntrașul care ducea marfă măcelarului, pe lângă spălătoresele care munceau pe canal, și îi recunoscu pe câțiva dintre enoriașii săi. Îi salută cu un cuvânt prietenos sau o întrebare, în funcție de situația familiei. Un cerșetor fără picioare înainta sprijinindu-se în cioturile care ar fi trebuit să-i fie brațe. Doamne, Dumnezeule. Vistorini se rugă în gând pentru bărbatul a cărui diformitate era atât de grotescă încât până și unui medic i-ar fi fost greu să se uite la el fără să-i fie

[1] Angajații de la Arsenal, locul în care se produceau, reparau și depozitau armele și munițiile.

[2] Piațetă (în lb. italiană).

silă. Aruncă o monedă într-una dintre extremitățile purulente ale cerșetorului și apoi, luptându-se cu repulsia care îl domina, puse o mână pe capul râios și îl binecuvântă. Cerșetorul răspunse cu un mârâit animalic, care părea a fi o expresie a gratitudinii.

Ca preot paroh, Vistorini încerca să simuleze un fel de interes pentru viețile neînsemnate ale enoriașilor săi. Totuși, munca din biserică nu îl prea satisfăcea. Serviciul principal pe care îl făcea el Bisericii era altul. Abilitățile lui fuseseră recunoscute și cultivate de călugării care îl îngrijiseră de când era un mic orfan. Ei fuseseră impresionați de talentul lui pentru limbile străine și de înțelegerea adâncă a teologiei, disciplină complexă și abstractă. Îl învățaseră greacă și aramaică, ebraică și arabă, iar el reținuse tot. Atunci, setea lui de cultură era minunată; acum, cealaltă sete îi conducea existența.

În 1589, când papa Sixtus al V-lea a proclamat interzicerea cărților evreiești sau sarazine[1] care conțineau orice detaliu împotriva religiei catolice, tânărul preot Vistorini fusese alegerea evidentă ca cenzor al Inchiziției. Timp de șaptesprezece ani, aproape tot timpul petrecut în ordinele sacre[2], Domenico nu a făcut altceva decât să citească și să judece cărțile altor religii.

Ca intelectual, venera instinctiv cărțile, dar acest lucru trebuia ignorat, când misiunea lui era să le distrugă. Câteodată, frumusețea caligrafiei sarazine îl mișca profund.

---

[1] Sarazini era termenul aplicat de europeni fatimizilor, dar apoi s-a extins la toții adepții Islamului.

[2] În tradiția Bisericilor occidentale (Romano-Catolică și Anglicană) precum și în tradiția Bisericilor răsăritene, ordinele sacre sunt trei: diaconatul, preoția și episcopatul.

Alteori, argumentele elegante ale vreunui intelectual evreu îl făceau să ezite. Își acorda un răgaz mai lung înainte să decidă asupra unor astfel de manuscrise. Și dacă până la urmă hotăra să le ardă, își întorcea privirile de la flăcările care le mistuiau. Slujba lui era mai ușoară când ereziile erau evidente. În acele momente, putea să privească focul; se bucura că este un foc purificator, care curăța gândirea umană de erori.

Avea o astfel de carte cu el în această dimineață; un text evreiesc. Va scrie curând ordinul prin care toate copiile din oraș trebuiau aduse la biroul Inchizitorului, de unde vor ajunge în foc. Cuvintele, cuvintele blasfemice, îi jucau în cap, cu litere ebraice, care-i erau oricum la fel de familiare ca cele latine:

Venerarea lui Iisus de către creștini este o idolatrie mult mai gravă decât venerarea vițelului de aur de către israeliți. Creștinii greșesc spunând că ceva divin a intrat într-o femeie în locul acela împuțit... plin de fecale și urină, din care se scurg tot soiul de puroaie și sânge menstrual și care nu servește decât ca receptacul al seminței masculine.

Câteodată, Vistorini se întreba cum se făcea că astfel de cuvinte fuseseră așternute pe hârtie, după mai bine de un secol de Inchiziție. Evreii și arabii fuseseră amendați, închiși sau chiar omorâți pentru blasfemii mai puțin grave decât acestea. Presupunea că proliferarea tiparnițelor din Veneția era de vină. Oficial, evreilor li se interzicea accesul la tipar, și totuși editurile lor înfloreau în spatele câte

unui creștin care era de acord să-și împrumute numele în schimbul câtorva țechini de aur.

Nu trebuia să i se permită oricui să înființeze o tipar-niță. Unii erau ignoranți sau aveau, pur și simplu, intenții necurate. Îi va vorbi despre asta lui Judah Aryeh. Evreii ar trebui să exercite mai mult control, sau Inchizitorul va face asta în locul lor. Și era mai bine pentru toată lumea ca Inchiziția să rămână în afara ghetoului. Chiar și un om mai puțin inteligent decât Judah își poate da seama de asta.

Și chemat parcă de gândurile lui, Vistorini văzu pălăria stacojie a rabinului Judah Aryeh cum înainta prin mulți-mea de oameni de pe Frezzeria, unde meșterii săgetari își făceau și își vindeau marfa. Mergea ușor adus de spate, cu ochii în pământ, ca întotdeauna când depășea limi-tele ghetoului. Vistorini vru să ridice mâna în semn de salut, dar ezită. Prin câte umilințe trebuie să fi trecut ca să ajungă în poziția aia aplecată: glumele pline de cruzime ale băieților necioplți, batjocurile și scuipăturile igno-ranților. Dacă încăpățânatul ar recunoaște învățătura lui Hristos, ar scăpa de toate umilirile.

— Judah Aryeh!

Capul rabinului se ridică imediat ca al unei căprioare care aștepta o săgeată trasă de un maestru arcaș, dar îl văzu pe Vistorini și expresia i se schimbă într-un zâmbet de plăcere.

— Domenico Vistorini! A trecut prea mult, părinte, de când nu te-am mai văzut la mine în sinagogă.

— Ah, dragă rabine, un om nu poate îndura atâtea mărturii ale propriilor limite. Doresc să învăț mai multe de la tine, dar, în același timp, mă simt umilit de elocința ta.

— Părinte, râzi de mine?

— Nu e nevoie să fii modest cu mine, Judah.

Rabinul era atât de faimos pentru retorica sa și pentru exegeza biblică încât predica la patru sinagogi de Sabatul evreiesc, și mulți creștini, călugări, preoți și nobili, intrau în ghetou doar ca să îl audă vorbind.

— Episcopul de Padova, cel pe care l-am adus ultima dată să te asculte, a recunoscut că nu a mai auzit niciodată o explicație atât de bună a cărții lui Iov, spuse Vistorini.

Nu adăugă că după câteva săptămâni ascultase, în catedrala din Padova, predica episcopului despre cartea lui Iov și că cele două nici nu puteau fi comparate; pe cât de erudită și profundă fusese predica rabinului, pe atât de neînsemnată era cea a preotului. Vistorini nu avea nici o îndoială că nu puțini erau preoții care veneau să îl asculte pe rabin doar ca să îi fure cuvintele. Pe el însă, nu îl fascina atât conținutul, cât modul rafinat și plin de pasiune în care vorbea, și acest lucru i-ar fi plăcut să-l prindă de la rabin.

— De-aș putea să țin congregația în mână așa cum faci tu! Încerc să îți învăț secretele ca să propovăduiesc mai bine cuvântul Bisericii, dar vai, ele îmi rămân în continuare necunoscute.

— Gândurile unui om și putința de a le rosti vin de la Dumnezeu, și dacă vorbele mele sunt plăcute auzului este numai spre slava Lui.

Vistorini abia se abținu să nu râdă batjocoritor. Oare rabinul chiar credea asemenea platitudini? Aryeh observă expresia lui Vistorini și își schimbă tonul.

— Cât despre secrete, părinte, nu am decât unul: dacă o congregație își dorește o slujbă de patruzeci de minute,

atunci dă-i una de treizeci. Dacă se așteaptă la treizeci de minute, vorbește-i douăzeci. De când sunt rabin, n-am primit nici o plângere că predica mea a fost prea scurtă.

Preotul zâmbi.

— Acum cine râde de cine? Dar însoțește-mă un pic, dacă dorești, pentru că aș vrea să discutăm ceva.

Judah Aryeh se îndreptase în timpul discuției cu Vistorini și acum, simțindu-se apărat de prestigiul însoțitorului său, pășea drept, cu umerii trași în spate și capul ridicat. Câteva șuvițe de păr cârlionțat, negru, cu nuanțe mai deschise, de culoarea alunei, la fel ca și barba deasă, ieșeau de sub pălăria-i stacojie. Vistorini invidia oarecum statura lui Judah, înalt și bine făcut, poate puțin cam sobru, dar cu o piele măsliniu-aurie atât de diferită de pielea palidă a intelectualilor din vremea lor. Dar toată imaginea era distrusă de pălăria aia sinistră pe care o purta mereu.

— Judah, de ce porți pălăria asta? Știi că nu e imposibil să o schimbi cu una neagră?

Culoarea stacojie a pălăriei servea să amintească de sângele lui Hristos pe care evreii l-au vărsat, dar Vistorini știa câțiva evrei care fuseseră scutiți de purtarea ei.

— Părinte Dom, știu foarte bine că relațiile sau banii pot face aproape orice în Veneția. După cum știi, bani nu prea am, dar prieteni, da. Destul de mulți s-au oferit să mă scutească de acest mic detaliu. Cu un singur cuvânt aș putea, cum îmi sugerezi tu, să-mi schimb pălăria cu una neagră și să merg liniștit pe stradă. Dar dacă aș face asta, viața mea ar fi diferită față de cea a enoriașilor mei. Și nu vreau să fiu separat de ei. Sunt destul de vanitos oricum, pentru că o pun pe fiica mea să îmi coasă pălăria din

catifea și să o căptușească cu mătase, dar fac așa cum îmi cere legea, pentru că valoarea unui om nu stă în ceea ce poartă pe cap. Pălărie roșie sau neagră, ce contează? Nici una nu îmi poate acoperi gândurile.

— Foarte bine spus. Trebuia să știu că ai motivele tale, orânduite precum grădina unui benedictin.

— Dar nu cred că m-ai rugat să merg cu tine ca să discutăm despre pălării.

Vistorini zâmbi. Nu voia să recunoască, nici măcar în sinea lui, dar uneori se simțea mai apropiat de acest evreu înțelept decât de oricare alt preot din ordinul său.

— Nu, firește că nu. Să ne așezăm o clipă.

Vistorini indică un zid mai jos, lângă canal.

— Citește asta, îi spuse, și îi dădu cartea deschisă la paragraful supărător.

Aryeh citi, legănându-se ritmic, de parcă ar fi fost în sinagogă. Când termină, privi înspre canal și evită privirea prietenului său.

— E categoric în contradicție cu Indexul, spuse el.

Tonul său era neutru și nu trăda nici o emoție. Vistorini observase adeseori, cu tristețe, că deși Aryeh, la fel ca și el, venise în Veneția din altă parte, vorbea cu inflexiunile unui venețian get-beget. Evreul vorbea perfect varianta suavă, ușor ritmată a limbii, chiar cu cadențele specifice cartierului său, Cannaregio. Preotul încercase din răsputeri să pară vorbitor nativ, dar nu reușise nicicum să ascundă accentele copilăriei sale.

— E un pic mai serioasă treaba, spuse Vistorini. Acest tip de text intenționat provocator va atrage atenția, mai bine zis furia, Sfântului Oficiu asupra întregului ghetou.

Ai face bine, dragul meu prieten, să te ocupi tu de această problemă, înainte să fie nevoie să o facem noi. Ar trebui să închizi aceste tiparnițe.

Judah Aryeh se întoarse către preot.

— Autorul acestui text nu și-a dorit să instige, ci doar să exprime adevărul, așa cum îl știe el. Chiar și teologii voștri s-au întâlnit să conceapă o doctrină pentru a rezolva această chestiune. Ce este Nașterea unei Fecioare, până la urmă? E o scorneală a minții umane care să ascundă realitățile nedelicate ale corpului uman. Noi, evreii, suntem doar mai direcți cu astfel de realități.

Vistorini inspiră adânc și tocmai se pregătea să protesteze când Aryeh ridică o mână să îl oprească.

— Nu vreau să irosesc această dimineață frumoasă ca să mă cert cu tine pe probleme teologice. Cred că știm deja de mult timp că nu o să aibă nici unul câștig de cauză. Lăsând la o parte meritele sau greșelile acestei cărți, cred că ar trebui să realizezi în ce stadiu sunt relațiile Sfântului Oficiu cu statul venețian. Numărul cazurilor pe care Inchizitorul poate să le judece aici scade de la an la an și cele care ajung la tribunal sunt clasate din lipsă de dovezi. Nu spun că nu ne este teamă de voi, doar că nu mai sunteți ceea ce ați fost odată. Oamenii mei spun despre Sfântul vostru Oficiu că otrăvurile vi s-au coagulat și că nu mai aveți rețeta ca să preparați altele.

Vistorini își trecea mâna peste lichenii crescuți între pietrele de lângă el. Ca întotdeauna, prietenul său spunea un mare adevăr. Ultimul papă, Grigore al XIII-lea, chiar identificase slăbiciunea de care vorbea rabinul. Declarase că: „sunt papă pretutindeni, în afară de Veneția", dar

Vistorini simțea o schimbare periculoasă de atitudine odată cu noul papă de la Roma. Poate că nu îi va înfrunta pe doge și pe Cei Zece direct, dar putea să o facă prin evreii orașului. Chiar și o fiară rănită poate să își adune forțele ca să-și înfigă pentru ultimă dată ghearele.

— Dragul meu rabin, sper — și sper sincer — că nu va trebui să simțiți din nou ce înseamnă teroarea. Printre voi sunt, cu siguranță, descendenți ai exilaților spanioli care își mai amintesc condițiile teribile în care au ajuns aici bunicii lor.

— Nu am uitat. Dar *acolo* nu este *aici* și *atunci* nu este *acum*. Inchiziția spaniolă a fost un coșmar din care majoritatea dintre noi încă nu se pot trezi. Și noi, ponentinii[1], suntem doar un grup ai celor deposedați, doar un set de amintiri. Mai sunt și olandezi, germani, levantini. Cum să nu ne simțim în siguranță aici, când fiecare familie nobiliară are câte un consilier evreu și când dogele nu permite Inchiziției voastră să ne oblige să participăm la slujbe de convertire?

Vistorini oftă.

— Eu însumi l-am sfătuit pe Inchizitor să nu organizeze astfel de slujbe, spuse. I-am zis că acestea nu vor face decât să vă întărâte și mai mult, în loc să vă convertească.

Motivul real era că nu voia să demaște inferioritatea predicilor sale în fața oamenilor care îl ascultaseră pe Judah Aryeh.

Rabinul se ridică în picioare.

— Părinte, trebuie să mă întorc la treabă.

---

[1] Occidentali care trăiesc în Mediterana Răsăriteană.

Își aranjă pălăria, întrebându-se dacă ar fi bine să spună până la capăt ce are de spus. Decise că preotul are dreptul să știe cum gândește el.

— Știi că Biserica voastră a avut un punct de vedere diferit față de al nostru, din momentul în care prima tipariță a fost asamblată. Biserica voastră nu a dorit ca Sfintele Scripturi să ajungă în mâinile oamenilor obișnuiți. Noi am fost de o altă părere. Pentru noi, tipărirea a fost un *avodat ha kodesh*, o lucrare sfântă. Unii rabini chiar au asociat tiparnița unui altar. Noi o numeam „scriitură cu multe peniță" și vedeam în ea o posibilitate de a propovădui cuvântul adus de Moise pe Muntele Sinai. Așa că, bunul meu părinte, tu du-te și scrie ordinul de ardere a cărților, cum îți cere Biserica ta. Și eu nu voi spune nimic celor de la tiparniță, cum îmi cere conștiința mea. *Censura praevia* sau *censura repressiva*[1], efectul este același. Cartea este distrusă în ambele cazuri. Mai bine să o faci tu decât să ne transformi în sclavi intelectuali și să ne pui să o facem singuri.

Vistorini nu avea un răspuns pregătit pentru rabin și asta îl irita. Simți cum îi zvâcnesc tâmplele. Cei doi își luară un rămas-bun rece și Judah Aryeh îl lăsă pe preot așezat lângă canal. Pe când se îndepărta, inima îi bătea cu putere. Fusese prea direct? Oricine ar fi auzit conversația lor l-ar fi considerat insolent și s-ar fi întrebat de ce Vistorini nu l-a trimis la Piombi[2]. Dar nu oricine ar fi auzit conversația ar fi știut poveștile ce îi leagă. Erau prieteni, sau

[1] *Censura praevia* — cenzura exercitată înaintea tipăririi sau publicării unei cărți, prin studierea ei; *censura repressiva* — cenzura exercitată după tipărire sau publicare, prin retragerea sau interzicerea cărții respective.

[2] Celebră închisoare din Veneția, destinată în general membrilor aristocrației — cel mai faimos locatar al ei a fost Giacomo Casanova.

echivalentul acelui cuvânt în condițiile date, de mai bine de zece ani. Și totuși, se întrebă rabinul, de ce îi bătea inima așa?

Abia după ce se îndepărtă din raza vizuală a lui Vistorini, Aryeh se sprijini de un perete și respiră adânc. Îl durea când trăgea aer în piept. Avea aceste dureri de mulți ani, și și-a amintit cum îl duruse pieptul când l-a cunoscut pe preot, în biroul Inchizitorului. Judah Aryeh riscase mult. Puțini sunt cei care s-ar fi dus de bună voie la Sfântul Oficiu, însă el ceruse o audiență. Vorbise mai bine de două ore într-o latină perfectă, încercând să obțină o revocare, măcar parțială, a interdicției Talmudului. Lucrarea alcătuită din două cărți este o compilație de gânduri ale evreilor din timpul exilului și privarea de ea ar fi fost o povară prea mare, ca un post intelectual transformat în înfometare. Știa că Mișna, corpul principal de texte, nu avea nici o șansă de grațiere, dar pentru a doua parte a Talmudului, Ghemara, avea o argumentație convingătoare. Ghemara era o culegere de dialoguri între rabini, de argumente și dispute, și ar fi ajutat, mai degrabă decât să profaneze catolicismul, pentru că demonstra că nici rabinii nu erau de acord cu toate aspectele legii iudaice. Cu siguranță, dovada acestor divergențe de opinii în interiorul iudaismului ar putea fi de folos Bisericii ca argument împotriva credinței lui.

Vistorini stătuse atunci în spatele scaunului Inchizitorului, cu ochii întredeschiși. Cunoștea prea bine textele despre care era vorba, de vreme ce confiscase și distrusese numeroase copii ale Talmudului. Știa că orice rabin învățat putea să se folosească de Ghemara ca să reconstruiască textul interzis al Mișnei pentru studenții săi. Dar Inchizitorul

se lăsase convins de vorbele iscusite ale rabinului. Le îngăduise evreilor să păstreze astfel de copii ale Talmudului atâta timp cât erau epurate de pasajele dăunătoare.

Deși pierduse bătălia argumentativă, Vistorini rămăsese impresionat de Aryeh, de cunoștințele sale, de curajul său, dar mai ales de viclenia sa. Simțea că privește un alchimist în timpul experiențelor sale înșelătoare. Atunci când știi că trebuie să fie ceva în neregulă, chiar dacă urmărești cu atenție, tot nu poți să-ți dai seama cum a făcut.

Pe când rabinul, ușurat și tulburat deopotrivă că reușise să-și salveze textele, ieșea din biroul Inchizitorului, Vistorini se aplecă spre el și îi șopti:

— Judah Leul. Mai bine te-ar fi chemat Judah Shu'al.

Rabinul privi în ochii preotului și citi nu furie, ci sentimentul ambivalent pe care cel care pierde îl are în fața învingătorului. Următoarea dată când Aryeh veni la Sfântul Oficiu, riscă și îl rugă pe secretar să îl anunțe lui Vistorini ca „rabinul Judah Vulpes".

Lui Vistorini începu să îi placă tot mai mult să converseze cu Aryeh, care putea să aprecieze jocurile de cuvinte în trei limbi diferite. Preotul dusese întotdeauna o viață solitară. La orfelinat, accentul foarte pronunțat și rușinea trecutului care îl învăluia îl făcuseră timid și sfios față de ceilalți băieți. La seminar, interesele și abilitățile sale îl îndepărtaseră de colegii săi.

Dar cu Aryeh putea să aibă dueluri intelectuale de la egal la egal. Îi plăcea foarte mult că Aryeh nu își pierdea timpul încercând să apere ereziile sau violările clare ale Indexului. Câteodată însă îi permitea rabinului să îl convingă de câte ceva, și atunci redacta respectivul text în loc

să îl distrugă. O dată sau de două ori chiar scăpase de la foc niște cărți amenințate, notând cele câteva cuvinte salvatoare pe prima pagină.

Interesul său pentru Aryeh îl făcu în cele din urmă să-și înfrângă aversiunea și să treacă podul spre ghetou. Când era la seminar, foarte mulți dintre colegii lui mergeau acolo cu regularitate. Atacul la adresa iudaismului era un sport preferat de unii dintre tineri; ceilalți mergeau pe calea onestă a evanghelismului ca să câștige suflete. Unii chiar se îndreptau către distracții ilicite, dar lui Vistorini numai gândul la ghetou îi provoca repulsie. N-ar fi intrat de bună voie într-un cartier închis, plin numai cu evrei. Numai ideea aceasta îl făcea să se simtă prins în capcană, sufocat, murdar.

Primii evrei care se stabiliseră la Veneția, în 1516, fuseseră bancherii din Germania. Apoi au venit și alții, dar aveau voie să practice numai trei îndeletniciri: cămătăria, oferind credite cu dobândă mică pentru venețienii săraci; *strazzaria*, comerțul cu bunuri la mâna a doua; și comerțul internațional, folosindu-și legăturile din Levant ca să faciliteze importul și exportul cu orașul. Li se permitea să locuiască doar într-un perimetru restrâns, pe care se aflase cândva turnătoria de fier a orașului, sau în ghetou, o insulă de cenușă, împrejmuită cu un zid și comunicând cu restul orașului doar prin două poduri înguste, închise cu porți și încuiate noaptea.

Cu trecerea anilor însă, unii venețieni și-au mai schimbat părerile cu privire la prezența evreilor în oraș și i-au angajat pe aceștia ca muzicieni, i-au căutat ca medici sau consultanți financiari. Iar faptul că dreptul la proprietate

le era protejat prin lege îi făcea pe evrei să considere Veneția un tărâm al făgăduinței, mai ales dacă o comparau cu condițiile din alte părți.

Așa că evreii continuaseră să vină: ponentinii, expulzați din Spania și apoi din Portugalia de monarhii catolici; apoi așa-numiții *tedeschi*, care scăpaseră de pogromurile din orașele germane; și eternii călători, levantinii, din Egipt sau Siria. Comunitatea ajunsese la aproape două mii de suflete, iar casele lor se construiau pe verticală, una peste cealaltă, adăpostind șase-șapte familii numeroase. Până la urmă, ghetoul ajunse să aibă cea mai mare densitate de populație și cele mai înalte structuri din Veneția. Când Vistorini întrebase de drumul până la sinagoga lui Judah, fusese îndrumat spre un bloc înalt și îngust de apartamente. Iar în capătul unei scări abrupte și întunecoase, casa de rugăciuni a rabinului împărțea acoperișul cu un coteț de porumbei și unul de găini.

Chiar dacă fusese atras de un spirit înrudit, slăbiciunile, mai degrabă decât punctele lor forte, le cimentaseră legătura. Se întâmplă ca, într-o după-amiază, Judah să meargă pe drumul care lega ghetoul de biserica preotului. O luase pe cele mai înguste *callettos* și *rughettas*, ca să scape de înghesuiala de pe strada principală, și întrerupse un hoț care stătea aplecat peste victima sa. Hoțul fugi, iar Judah îl recunoscu pe Domenico, beat, sângerând de la lovitura hoțului și cu sutana îmbibată de urină. Rabinul depăși ora-limită de întoarcere în ghetou și riscă mult ca să-i facă rost preotului de lenjerie curată și să îl ajute să se trezească, înainte ca Biserica lui să afle ce spectacol rușinos oferise reprezentantul ei.

Când Domenico încercă să îi mulțumească, rabinul mormăi ceva despre propria lui slăbiciune pe care Satan o exploata din când în când. Nu spuse mai multe, deși slăbiciunea aceea îi rodea sufletul și îi distrăgea atenția de la rugăciunile din timpul zilei și de la mângâierile dulci ale soției, din timpul nopții.

Pe când pășea pe lângă zidul de pe *calle*, știa că durerea din suflet nu venea doar din îndrăzneala pe care o avusese în schimbul de replici cu preotul. Nici comisionul, ilicit și periculos, din acea dimineață nu era răspunzător pentru starea lui de nervozitate. Amândouă erau combinate cu vocea insistentă din mintea sa, vocea tentației pe care nu o putea reduce la tăcere. Încercase, Dumnezeu îi era martor cât încercase, să-și aranjeze plecarea din Veneția înainte de începerea carnavalului, dar mai rămăseseră doar câteva zile până atunci. Încercase să se îndepărteze de păcat. Posibilitatea de a se ascunde sub o mască, de a fi un alt om, de a face lucruri pe care un evreu nu le-ar face... tentația îl copleșea. Cu un an înainte, reușise să își aranjeze un post de profesor în afara orașului. Dar durata carnavalului crescuse de la an la an și îi venea tot mai greu să găsească slujbe potrivite. Încercase să devină preceptorul unui tânăr din Padova sau să înlocuiască temporar un rabin bolnav din Ferrara. Dar nici una dintre slujbe nu îi fusese oferită.

Cum carnavalul se apropia și soția lui cunoștea pericolele, îi căută prin cutii, printre haine, masca și pălăria care l-ar face greu de distins de un nobil venețian. Până la urmă, le găsi ascunse printre ațele și materialele fiicei sale, care era croitoreasă. Luă ambele obiecte, le duse direct la

strazzaria și le vându. El îi mulțumi și o sărută pe frunte. Pentru câteva zile se simți fericit că obiectele rușinii sale nu îi mai sunt la îndemână. Dar foarte curând, singurul lucru la care se putea gândi era carnavalul și oportunitățile pe care acesta i le oferea.

Chiar și acum, când avea atâta nevoie de mintea sa întreagă, șarpele se încolăcea în jurul fiecărui gând, storcând din el dramul de rațiune și conștiință. Merse până pe scările de lângă Rialto, unde i se spusese să aștepte. Nu îi plăcea să stea așa, expus, în mijlocul orașului. Avea impresia că toți oamenii se holbează la el, iar cetățenii îl împingeau când treceau pe lângă el și murmurau cuvinte insultătoare. Se simți ușurat când văzu că gondolierul se oprește fix lângă scări. Barca era pictată în negru, culoare obligatorie conform legii menite să descurajeze venețienii să își etaleze ostentativ averile. Culoarea uniformă și discreția legendară a gondolierilor îi ajutau pe îndrăgostiți să rămână întotdeauna anonimi.

Aryeh coborî cu atenție scările alunecoase, conștient de faptul că un evreu la bordul unei gondole nu constituia o priveliște obișnuită. Era emoționat și bătăile rapide ale inimii îl amețeau ușor. La urcarea în gondolă, un venețian oarecare s-ar fi întins să se sprijine de umărul gondolierului, dar Aryeh nu era sigur dacă respectivul ar fi acceptat să fie atins de un evreu. Superstițiile, destul de răspândite, spuneau că o simplă atingere era suficientă în vrăjitoria evreiască și că astfel ei puteau transmite duhuri rele către creștini.

Când puse piciorul în barcă, valurile unui vas mai mare înclinară puntea. Aryeh se clătină, dădu din mâini ca

o morișcă și ateriză în fund. De pe Rialto răsunară râsete zgomotoase și un scuipat trecu peste zidul canalului și îi ateriză pe pălărie.

— *Dio!* strigă gondolierul și se aplecă să îl ridice pe rabin cu brațele sale puternice, antrenate de vâslele grele.

Când rabinul reuși să se ridice, îi scutură atent hainele și apoi aruncă o serie de ocări care închiseră gura celor care râdeau pe țărm.

Aryeh se mustră pentru gândurile pe care le avusese în privința gondolierului. Evident, *Doña* Reyna de Serena nu ar fi angajat pe cineva care urăște evreii. Ea îl aștepta, așezată pe pernele din *felze*[1].

— O intrare spectaculoasă, dragă rabine, spuse ea, ridicând din sprânceană. N-a fost chiar cel mai discret mod de a urca la bord. Dar șezi acum.

Arătă spre pernele îmbrăcate în satin brodat de lângă ea. Pe dinafară, *felze* era acoperită cu o mătase ușoară, neagră, dar pe dinăuntru era căptușită cu brocarturi țesute cu fir de aur, care păreau să sfideze legile somptuare.

Reyna de Serena venise în Veneția cu vreo zece ani înainte. Fugise din Portugalia ca evreică și ajunsese în Veneția dându-se drept o creștină devotată. Își luase un nume nou care exprima recunoștința pentru noul refugiu. Fiind creștină, se stabilise dincolo de limitele ghetoului, într-un palat minunat de lângă monetărie. Unii venețieni glumeau zicând că în casa Serenei e mai mult aur decât în clădirea vecină, pentru că era moștenitoarea celei mai mari familii de bancheri din Europa. Afacerea depășea Peninsula

[1] Cabina închisă a unei gondole, care proteja de privirile indiscrete (în lb. italiană).

Iberică și se întindea în toată Europa, așa că nu fusese foarte afectată de politicile antievreiești ale Spaniei și Portugaliei. Și chiar dacă nu mai răspundea la numele ei evreiesc, nu era nici o îndoială că încă avea acces la acele fonduri.

Dar Serena nu își cheltuia averea doar pe țesăturile de brocard și pe balurile la care participa toată crema nobiliară. În secret, era și sursa principală a lui Aryeh de pomeni pentru săracii din ghetou. Mai mult, ajuta evrei din multe alte orașe, prin legăturile pe care familia sa le crease. Aryeh știa, de asemenea, că imaginea publică de creștină devotată era doar o mască pe care o purta firesc, ca un costum de carnaval.

— Deci, dragă rabine. Spune-mi ce nevoi ai astăzi? Cum pot să te ajut să îți ajuți poporul?

Aryeh se detestă pentru ceea ce avea de gând să facă:

— Doamnă, aripile generozității voastre au adăpostit deja mulți dintre fiii și fiicele noastre, protejându-i de greutățile exilului. Sunteți o fântână de apă curată unde cei slabi se pot adăpa, sunteți...

Reyna de Serena ridică o mână plină de bijuterii și schiță un gest ca și cum s-ar fi ferit de un miros neplăcut.

— De-ajuns. Spune-mi doar cât vrei.

Aryeh spuse o sumă. Gura îi era uscată de parcă minciuna aceea ar fi pârjolit-o. Îi privi fața, gravă dar suavă, în timp ce se gândea la sumă. Apoi se întinse spre pernele din spate și scoase doi săculeți plini.

Aryeh își umezi buzele și înghiți în sec.

— Doamnă, familiile vă vor pomeni mereu, dacă ați ști numai cât de greu le este...

— Nu vreau să știu decât că sunt evrei, că au nevoi și că tu îi consideri demni de ajutorul meu. Ți-am încredințat secretul meu, rabine; cum să nu am încredere în tine cu câțiva țechini?

Rabinul simți greutatea aurului și se întrebă care e definiția ei pentru *câțiva*, dar cuvântul *încredere* îi strânse inima de parcă un pumn s-ar fi încleștat în jurul ei.

— Acum, rabine, trebuie să îți cer o favoare.

— Orice, doamna mea.

Încordarea îi mai slăbi, auzind că ar putea să facă ceva pentru ea și să-și mai spele din necinste.

— Am auzit că ești prieten cu cenzorul Sfântului Oficiu.

— Nu aș spune chiar „prieten", zise el, amintindu-și schimbul de replici de pe canal. Dar ne știm și vorbim civilizat, destul de des. De fapt, chiar acum vin de la o întâlnire cu el. Vrea să închidă tiparnița lui Abraham Pinel, cea deschisă sub numele lui Bernadotti.

— Asta vrea? Aș putea să vorbesc cu Lucio de Bernadotti. Sunt sigură că ar prefera să evite o astfel de rușine. Poate că va aranja publicarea unei cărți de laudă la adresa papei și atunci închiderea ei de către Sfântul Oficiu ar părea o mișcare mai puțin avantajoasă politic.

Aryeh zâmbi. Nu e de mirare că Reyna de Serena supraviețuise, ba chiar prosperase, într-un exil care îi strivise pe atâția.

— Dar cum pot să vă ajut, doamnă, cu cenzorul?

— Am asta, spuse ea, întinzându-se din nou spre pernele din spate.

Scoase o carte mică, destul de prost legată, și cu o închizătoare fină de argint. I-o înmână rabinului. Aryeh luă cartea.

— E foarte veche, spuse el.

— Într-adevăr. Are mai mult de o sută de ani și, la fel ca mine, este supraviețuitoare a unei lumi care nu mai există. Deschide-o.

Aryeh deschise închizătoarea, admirând talentul argintarului. Fiecare clemă avea forma unei perechi de aripi. Închizătoarea, chiar și după mai bine de un secol, se deschise ușor, iar aripile dezvăluiră o rozetă ascunsă. Aryeh își dădu seama imediat că era o hagadă, dar una cum nu mai văzuse niciodată. Foița de aur, pigmenții strălucitori... privea cu atenție miniaturile, întorcând cu nerăbdare filele cărții. Era încântat și totuși un pic deranjat să vadă povești evreiești spuse în stilul rugăciunilor creștine.

— Cine a făcut cartea aceasta? Miniaturile acestea?

Reyna de Serena ridică din umeri.

— Mi-ar plăcea să știu. Am primit-o de la un servitor al mamei mele. Era un om bun, și bătrân de când îl știam. Îmi spunea povești când eram mică. Niște povești teribile cu soldați și pirați, cu furtuni pe mare și ciumă pe pământ. Îmi plăcuseră când eram mică, nu știam încă să fac diferența între realitate și fabulă. Acum îmi e și rușine să-mi amintesc cum îl rugam să-mi mai spună povești. Cred că erau povești adevărate din viața lui. Îmi spusese că s-a născut exact în luna expulzării din Spania și că mama lui murise într-un naufragiu la scurt timp după aceea, încercând să găsească un petic de rai unde să îl crească. Printr-o întâmplare, a ajuns sub protecția familiei mele — ca mulți alți orfani de-a lungul anilor. Când a fost tânăr, a lucrat pentru bunicul meu; nu la bancă, ci în afacerea secretă prin care evreii era ajutați să fugă din Portugalia. În orice caz,

cartea asta a fost a lui — cea mai veche și cea mai dragă posesiune. Când a murit, i-a lăsat-o mamei mele, iar ea mi-a lăsat-o, la rândul ei, mie. Și am prețuit-o pentru că este atât de frumoasă, dar și pentru că îmi amintește de el și de suferința multora ca el. Rabine, am nevoie ca cenzorul să examineze și să salveze cartea asta. Dar nu pot să risc. Trebuie să știu că o va salva înainte să i-o aduc la cunoștință. Și, evident, nimeni nu trebuie să știe că este a mea. Doamnele catolice nu au nevoie de o hagadă.

— *Doña* de Serena, dați-mi-o mie, să o studiez. Știu foarte bine ce cuvinte sunt împotriva Indexului catolic. O să mă asigur că nu e nimic ofensator la adresa Bisericii și apoi o să i-o încredințez părintelui Vistorini într-un mod în care nu va putea refuza să o salveze.

— Poți fi sigur de asta? Nu cred că aș putea îndura ca această carte, care a călătorit atât, să fie înghițită de flăcări.

— Din această cauză, trebuie să vă întreb, doamnă, dacă îmi veți permite: deși sunt sigur că pot să obțin ceea ce doriți de la cenzor, de ce vreți să semneze cartea, dacă tot o țineți ascunsă? Nu trebuie să vă faceți griji că proprietatea dumneavoastră privată va fi vreodată examinată. Nimeni din Veneția nu ar îndrăzni...

— Rabine, vreau să plec din Veneția...

— Doamnă!

— ...și atunci, nu se știe prin ce vor trece bunurile mele. Trebuie să fiu atentă.

— Ce veste dureroasă mi-ați dat. O să-mi lipsiți. Tuturor evreilor din Veneția o să le lipsiți, chiar dacă nu cunosc numele patroanei lor atât de generoase. Nici nu știți câte

binecuvântări nemeritate primesc de la enoriași grație pomenilor pe care mi le-ați dat să le împart.

Ea își ridică din nou mâna la auzul acestor laude.

— Am trăit bine aici. Dar am învățat câte ceva despre mine, odată cu trecerea anilor. Am descoperit că nu pot să trăiesc toată viața în minciună.

— Și vreți să renunțați la convertire? Știți că este foarte riscant, oricât de slabă ar fi Inchiziția acum, tot este...

— Rabine, nu te necăji. Am aranjat deja detaliile plecării.

— Dar unde veți merge? Unde este locul minunat în care se poate trăi și prospera ca evreu?

— Nu departe de aici. Dincolo de marea care stă între noi și pământurile guvernate de Sublima Poartă. Sultanii otomani ne-au primit întotdeauna — datorită mătăsurilor și bogățiilor noastre. Când am fost mai tânără, am ales să nu merg acolo, dar lucrurile s-au schimbat și comunitatea a crescut. Avem chiar propriii doctori și poeți. Sultanul însuși m-a invitat și va trimite un *chaus*, un agent special de la curtea sa la doge, cu mesajul să îmi asigure o călătorie ferită de primejdii. Există și riscuri, evident. O mulțime de oameni se vor bucura că ceea ce suspectau s-a adeverit: că m-am prefăcut creștină doar ca să trăiesc bine aici. Dar dacă rămân, va trebui să îmi duc viața singură. Nu pot să mă căsătoresc cu un creștin și să păstrez față de el secretul sufletului meu de evreică. Acolo, poate nu e prea târziu să mă mărit și să am un copil. Vei veni, poate, într-o zi, să îl binecuvântezi. Se spune că Ragusa este un oraș foarte frumos — nu atât de frumos ca Veneția, cu siguranță, dar voi duce o viață onestă. Îmi voi schimba numele din nou.

Gata, acum. Roagă-te împreună cu mine, vreau să mă las învăluită de sunetul limbii ebraice.

Nu peste mult timp, Aryeh părăsi gondola pe un *canaletto*, ferit de aglomerația și privirile scrutătoare de pe Rialto. Avea buzunarele pline cu aurul *Doñei* de Serena, cartea prinsă la mijloc și intenția de a merge direct acasă. Pășea cu capul plecat, cu ochii în pământ. Trecu pe lângă prăvălia unui *mascarer* fără să își ridice privirea să vadă ce măști avea artizanul de vânzare. Dar la colț se opri. Aurul din buzunare îl țintuia în loc.

De obicei, Judah știa că obsesia lui era o tentație a lui Satan, dar, din când în când, reușea să se convingă că nu e așa. Doar triburilor lui Israel pământurile le-au fost acordate prin tragere la sorți, nu? Și pe primul rege l-au ales tot așa. Cum putea să fie un lucru de la Satan, dacă Tora nu îl sancționa, ci dimpotrivă? Poate că nu Satan îi ceruse să o înșele pe *Doña* de Serena. Poate că mâna Domnului îi întinsese banii aceia. Poate că providența divină îi cerea să riște tot ca să câștige și mai multe bogății pentru poporul său. Ar folosi resursele pentru nevoiași, scăpând astfel de sărăcie întreg ghetoul. Chiar dacă inima i se zbătea nebunește în piept, Judah se simți copleșit de plăcerea gândurilor sale. Se întoarse, făcu cei câțiva pași până la atelierul artizanului și intră.

Vistorini se ridică de la birou, căutând o batistă cu care să își șteargă fruntea. Își ocupase toată dimineața cu ordinele de interdicție a cărților eretice. Era prea târziu în an și prea devreme dimineața să fie atât de cald, iar mirosul acru de transpirație îi amintea că nu se mai spălase de mult timp.

Cearta cu evreul îl pusese pe gânduri și acum durerea de cap se ascuțea și mai tare. Simțea cum un nod mic de furie i se formează în stomac. Își spuse că fusese insultat, că rabinul profitase prea mult de prietenia lor. Nu putea să admită adevărul: că fusese învins într-o dezbatere. Stomacul i se strângea. Avea nevoie la toaletă. Ieși în holul Sfântului Oficiu, cu pași de bătrân bolnav.

Măcar acolo era un pic mai răcoare. De obicei, pereții plini de mucegai îl apăsau, dar în acea zi era fericit să ia o pauză de la birou. Când coti, aproape că se ciocni de servitor, care îi aducea tava cu prânzul destul de sărăcăcios. Luă șervețelul de pe tavă și își șterse fața, apoi i-l întinse băiatului, care îl luă cu grijă și scârbă. Fir-ar să fie, gândi preotul și își continuă drumul spre latrină. La naiba cu toți tinerii ăștia și cu privirile lor critice. Era destul de rău că trebuise să aibă de-a face cu Paolo, ministrantul ăla insolent, băiat educat și de familie bună, dar cum de îndrăznea servitorul ăsta să îl privească cu dispreț?

Vistorini își goli măruntaiele în scurgerea urât mirositoare, dar durerea nu se domolise mai deloc. Poate că se procopsea cu un ulcer. Se îndreptă cu pași șovăielnici spre sala de mese și căută vinul. Nu îi trebuia deloc fiertura apoasă a bucătarului și nici pâinea muiată în ea. Un singur pocal, pe jumătate plin, era așezat la locul lui. Când ceru mai mult, băiatul răspunse că administratorul încuiase deja dulapul. I se păru că întrezărește pe fața băiatului umbra unui zâmbet compătimitor, repede suprimat.

După ce se întoarse în birou, într-o stare de spirit cu mult înrăutățită, Vistorini se apucă de redactat. Penița sa plină de cerneală groasă, neagră, mâzgălea pe fiecare

pagină orice referință ebraică la creștini, la cei necircumcișii, la cei care urăsc evreii, la cei cu „rituri ciudate", asta dacă era sigur că se refereau la idolatri din Antichitate și nu era un pseudonim al Bisericii. I se părea că expresii ca *regatul nenorocit* sau *Edom* sau *roman* pot face referire la creștini. Tăia, de asemenea, orice mențiune despre iudaism ca singura credință adevărată, toate referințele la *Mesia care va veni*, cuvinte ca *pios* sau *sfânt* aplicate evreilor.

În zilele în care se simțea bine, Vistorini trata cărțile cu mai multă grijă. Câteodată doar amenda niște pasaje în loc să le suprime cu totul. Dacă adăuga cuvintele *cultul stelelor* după menționarea *idolatrilor*, putea exclude implicația că venerarea imaginilor sfinților creștini era o idolatrie.

Dar acum, tâmplele îi zvâcneau și simțea în gură un gust ca de bălegar. Penița tăia cuvintele cu linii groase. Câteodată apăsa atât de tare că vârful peniței sale străpungea pergamentul. Se simțea bolnav. Cercetă din nou cartea și decise că erau prea multe greșeli. O azvârli cu răutate în maldărul celor ce urmau să fie arse. Să-i fie învățătură de minte lui Judah Aryeh, arogant nenorocit. De ce să nu le ardem pe toate și să terminăm odată cu asta? Apoi va merge acasă, unde servitorul îi va aduce, în sfârșit, un pahar de vin. Își trecu brațul peste birou și mătură vreo zece volume necitite în grămada pentru foc.

În întuneric, Judah Aryeh se ridică ușor, ca să nu își trezească nevasta. Lumina lunii contura trăsăturile chipului ei și părul despletit, întotdeauna ascuns modest în timpul zilei, dar acum împrăștiat pe pernă într-un amestec sălbatic de negru și argintiu. Tot ce putea să facă era să se abțină

de la a-l mângâia. Când fuseseră proaspăt căsătoriți, își trecuse mâna prin acel păr, se excitase de la atingerea lui pe pieptul său gol și făcuseră dragoste violent și pasional, ca toți tinerii.

Sarai era încă o femeie foarte frumoasă și, după douăzeci de ani, Aryeh încă se excita dacă se uita la el într-un anume fel. Câteodată se gândea la Vistorini și la cum poate trăi fără căldura unei femei în pat. Sau fără copii. Cum o fi oare să nu vezi niște copii drăgălași crescând sub ochii tăi, schimbându-se în fiecare an, încercând să ajungă la o maturitate onorabilă? Se întrebă dacă vinul pe care prietenul său îl bea în exces este substitutul pentru toate aceste nevoi naturale, date de Dumnezeu.

Nu că Aryeh disprețuia viața disciplinată de credință. Din contră, chiar. Cunoștea frumusețea ascetică a acestui fel de viața. Trăia constant cu gândul la cele 613 porunci ale Torei. I se părea normal să separe carnea de lapte, să se abțină de la muncă de Sabat, să urmeze legile purității familiei în relația cu soția sa. Disciplina acelei abstinențe lunare nu făcea decât să mărească dorința și să îndulcească regăsirea. Dar să nu ai soție... asta nu era, după părerea lui, viață de bărbat.

Ușa scârțâi când Aryeh o închise. Așteptă o clipă pe scări să vadă dacă sunetul trezise pe cineva. Dar în clădirea atât de aglomerată nu era niciodată liniște, nici măcar la ora aceasta târzie. Tusea puternică a unui bătrân trecu prin peretele subțire de lemn care despărțea apartamentul lor de cel vecin. Dacă aveau nevoie să construiască pe verticală, pereții trebuiau să fie din cele mai subțiri și ușoare

materiale. De dedesubt se auzea plânsetul unui nou-născut înfometat, iar de deasupra, cântecul enervant al cocoșului, care nu părea să aibă simțul întunericului sau al zorilor. Cineva ar trebui să-i facă *shechita*[1] afurisitului și să îl arunce în tigaie, gândea Aryeh în timp ce cobora pe întuneric scările de lemn, care scârțâiau la fiecare pas. Ieși pe stradă și o luă pe aleea îngustă care separa clădirea lui de cea vecină. Căzu în genunchi, își trecu o mână peste mâzga ce acoperea pietrele și scoase sacul de pânză pe care îl ascunsese acolo. O luă înainte pe alee spre cel mai întunecos ungher, deschise sacul și scoase conținutul. După câteva momente, porni spre porțile ghetoului.

Cea mai grea parte abia acum începea. Porțile erau închise de câteva ore, dar nobilii care fuseseră reținuți în ghetou cu treburi puteau ieși cu ușurință dacă mituiau gărzile. Însă singurele modalități prin care un evreu putea ieși erau îndrăzneala și vicleșugul. Aryeh se ascunse în întuneric și aștepta. Cârlionții rabinului ieșeau destul de vizibil de sub masca de patrician. Aerul umed pătrundea chiar și prin mantaua de nobil, din lână fină, care îi completa ținuta. Aștepta aproape o oră. Își flexă umerii înțepeniți și își scutură picioarele ca să nu i se pună cârcei. Dacă mai aștepta mult, va trebui să se lase păgubaș și să încerce noaptea următoare. Dar odată cu acest gând, auzi sunetele pe care le aștepta. Voci groase și râsete răgușite. Curând, un grup de tineri gentili[2] ajunse în *campiello*. Folosindu-se de pretextul carnavalului, solicitaseră plăceri ilicite printre

[1] Tăierea rituală a animalelor, în concordanță cu legile cușer evreiești.

[2] Termen care se aplica populațiilor de non-evrei (de la *gentilis, -is*, rudă, compatriot, în lb. latină).

imigranții evrei a căror situație era atât de grea încât își închiriau fiii și fiicele în schimbul câtorva bănuți.

Șase sau șapte dintre acești tineri se îndreptau spre porți, rugându-se de gardieni să îi lase să treacă. Toți purtau mantiile negre ale carnavalului și măști din *commedia dell'arte*. Inima lui Aryeh bătea cu putere. Avea doar câteva clipe la dispoziție să se amestece printre cei din grup și să spere că, în starea lor de beție, nu aveau să facă scandal. Își atinse masca să verifice, pentru a zecea oară în tot atâtea minute, dacă stă bine legată. Alesese un model comun și foarte popular: ciocul lung și negru al doctorului. Fără îndoială că odată ajuns în oraș, avea să vadă o grămadă de bărbați îmbrăcați la fel. Dar imediat ce ieși din întuneric spre piață, tot felul de îndoieli puseră stăpânire pe mintea lui. Riscul era prea mare. Cu siguranță că tinerii îl vor descoperi. Ar trebui să meargă înapoi de unde venise, în anonimitatea întunericului, și să arunce oribila mască în canalul colector.

Dar apoi se gândi la sclipirea lumânărilor jucând pe grămezile de țechini de aur, la extazul amețitor din momentul în care cartea era întoarsă și își revela secretele. Aryeh înghiți în sec. Simțea, parcă, pe limbă plăcerea pe care o adusese acest gând. Înaintă până lângă tineri. Îndrăznește, își zise. Aruncă o mână pe umărul celui mai apropiat tânăr și simulă un râs care ieși ca un *falsetto* emoționat.

— Ajută-mă, dragul meu domn. Picioarele-mi sunt amorțite de la prea multă băutură și n-aș vrea să atrag atenția gărzilor.

Ochii tânărului, văzuți prin tăietura unei măști de arlechin, păreau la fel de inteligenți ca cei ai unei bovine.

— Bine, unchiașule. Încetișor, abia reuși să articuleze.

Lui Aryeh i se părea că respirația băiatului ar fi putut întreține flacăra unei lămpi.

Dura doar o clipă să treacă de poarta iluminată, dar Aryeh era convins că bătăile puternice ale inimii lui — cum de nu le auzeau? — aveau să-l dea de gol. În scurt timp ajunse însă la podul îngust. Urcă trei trepte, coborî alte trei și iată-l în partea creștină a orașului. După ce trecu de pod, își luă mâna de pe umărul tânărului și se pierdu în beznă, sub o consolă proeminentă. Se odihni un pic, cu capul sprijinit de un perete de piatră, și încercă să respire. Dură câteva minute până când reuși să-și continue drumul.

Se întoarse spre *canaletto* și mulțimea de oameni îl luă pe sus. Întunericul nu aducea odihnă în timpul carnavalului. La apus, o mulțime de torțe și candelabre erau aprinse ca să lumineze petrecerea continuă. Orașul era incredibil de aglomerat; era singura ocazie când străzile Veneției se umpleau mai mult decât cele din ghetou. Nobilii costumați atrăgeau hoți de buzunare și tot felul de șarlatani care sperau să îi prade sau jongleri și acrobați care sperau să îi amuze. Limitele claselor sociale erau șterse. Bărbatul înalt cu masca Zanni cu nas lung, care aproape îl doborî pe Aryeh, putea la fel de bine să fie un portar sau servitor, ca personajul pe care îl interpreta, sau unul dintre Cei Zece. „Bună seara, domnule Mască" era salutul de întâmpinare.

Aryeh își duse mâna la pălărie când trecu pe lângă înaltul Zanni și se amestecă din nou prin mulțime, sperând să ajungă la un *ridotto*[1] nu departe de pod. Intră, ca un gentil

[1] Un fel de strămoș al cazinoului (în lb. italiană).

mascat, printre atâția alții în noapte. Urcă până la etajul al doilea, în Camera Suspinelor. Salonul era decorat într-un stil vulgar, cu o mulțime de candelabre care luminau prea puternic ca să flateze gâturile ridate ale femeilor mascate, tolănite cu indiferență pe sofale, încurajându-și partenerii învinși. Găseai acolo soți cu amante, soții cu cicisbei[1], care deși trebuiau să le fie însoțitori, erau adesea chiar amanții lor. Vedeai și prostituate, pești și spioni ai poliției. Toți purtau măști care anulau diferențele de condiție dintre ei. Toți, în afară de bancheri. Acești oameni, toți membri ai familiei aristocratice Barnabot, erau singurii venețieni care aveau dreptul să joace acest rol. Fiecare Barnabot era îmbrăcat într-o robă neagră, lungă, purta o perucă albă și stătea în spatele unui birou din salon. Fețele lor neacoperite le proclamau identitatea, ca toată lumea să îi recunoască.

Avea de ales între mai mult de douăsprezece mese. Aryeh privi cum bancherii amestecau cărțile și cum le împărțeau pentru *bassetta* și *panfil*. Comandă vin și merse agale să observe un joc de *treize* cu miză mare. Era doar un jucător împotriva băncii. Au tras, pe rând, câte o carte până când jucătorul și-a adunat țechinii într-un săculeț și a plecat râzând la prietenii lui. Aryeh îi luă locul și alți doi jucători i se alăturară. Bancherul stătea între două lumânări înalte, amestecând cărțile, în timp ce jucătorii își aranjară grămezile de țechini. Toți mizau pe ghinionul băncii. Jocul era simplu, banca trebuia să numere de la 1 la 13 — de la as la rege — în timp ce împărțea cărțile. Dacă apărea cartea

[1] Admiratori ai unei femei măritate.

strigată, lua toți banii și împărțea din nou. Iar dacă ajungea la rege fără să fi ghicit nici una, trebuia să plătească pariurile și să renunțe la împărțirea cărților în favoarea jucătorului din dreapta sa.

La începutul jocului, vocea bancherului era joasă și egală.

— *Uno*, spuse când apăru cinciul de negru. *Due*, și se văzu un nouă de roșu. *Tre*, și norocul nu era de partea lui pentru că apăru optul de negru.

Numărătoarea ajunsese la *nove* și cartea pe care o numea tot nu apărea. Doar patru încercări și aurul lui Aryeh s-ar dubla.

— *Fante*, spuse bancherul, dar apăru șaptele de caro și nu valetul.

Încă două încercări. Aryeh își privi țechinul.

— *Re*, ultima carte, riga, dar apăru un as.

Degetele lungi și albe ale bancherului se întinseră către grămada de țechini de lângă el. Puse unul în dreptul lui Aryeh, patru în dreptul bărbatului cu mască de leu și, cu o mică plecăciune, șapte în fața celui care pariase cel mai mult, cu masca de Brighella. Era rândul celui cu Brighella să împartă cărțile. Aryeh își desfăcu un pic masca să își șteargă fruntea. Mai scoase din săculețul de la *Doña* Reyna încă doi țechini și îi puse alături de pariul original și câștigul de la prima mână. Acum pusese la bătaie patru monede de aur. I se păru că ceilalți doi jucători schițaseră un gest aprobator.

— *Uno*.

Vocea de sub masca de Brighella era groasă și rezonantă.

Cartea întoarsă era un nouă de treflă.

— *Due.* Un valet venit prea devreme. *Tre, quattro, cinque, sei... fante, cavallo...*

Vocea lui Brighella părea că se îngroașă cu fiecare carte care nu se potrivea. Aryeh simțea cum inima îi bate mai tare. Încă puțin și avea să câștige patru țechini. În ritmul ăsta, ar fi putut dubla banii de la *Doña* Reyna într-o clipită.

— *Re!* strigă Brighella, dar apăru un șapte de negru.

Brighella scoase din săculeț țechini și îi împărți jucătorilor. Ochii îi luceau de sub tăieturile în formă de semicerc de deasupra obrajilor bulboși ai măștii.

Era rândul lui Aryeh să împartă. Privi cum leul, Brighella și nobilul cu fața nepăsătoare din familia Barnabot își plasară pariurile. Brighella, suferind din pricina înfrângerii, puse douăzeci de țechini de aur pe masă. Barnabot puse doar doi, iar leul, patru, ca la fiecare mână.

Mâinile lui Aryeh erau îndemânatice și hotărâte în timp ce făcea cărțile. Simțea exaltare și nu teamă, chiar dacă erau douăzeci și șase de țechini în joc.

— *Uno!* strigă jubilând și, ca și cum ar fi avut, parcă, puterea să invoce cartea din pachet, asul de romb străluci în lumina lumânărilor.

Aryeh trase câștigurile spre el. Pentru că era câștigător, tot el urma să împartă. Încă o dată, jucătorii își plasară pariurile. Brighella puse în joc încă douăzeci de țechini. Barnabot, doi, iar leul, patru.

— *Uno!* spuse Aryeh cu o voce ritmată, chiar dacă întoarse un nouă. *Due! Tre! Quattro!*

Doar când ajunse la *fante*, la valet, gâtlejul începuse să i se usuce la gândul unei înfrângeri. Dar secretul dependenței lui Aryeh față de jocurile de noroc era cuprins în

acele momente, în care frica începea să i se răspândească în trup ca cerneala într-un pahar cu apă. Îi plăcea senzația întunecată, înspăimântătoare, a riscului. Balansul între a pierde totul și a câștiga. Punctul de intensitate maximă era momentul care îi plăcea cel mai mult. Nu se simțea niciodată mai viu ca în acele clipe, prins între două finaluri posibile.

— *Cavallo!* strigă, dar apăru un as de caro — același care îi purtase noroc cu o tură înainte acum îl trădă.

Mai avea doar o încercare. Tot corpul îi tremura.

— *Re!* strigă, și riga pe care o chemase se holba la el de pe masă.

Ceilalți se foiră neliniștiți. Omul costumat în doctor avea un noroc de neînchipuit. Să câștigi un joc de la prima carte și altul la ultima era destul de bizar, într-adevăr.

Aryeh privi cum dansează flăcările pe inelul rubiniu al lui Barnabot, când acesta puse la bătaie doi țechini. Adăugă apoi, ușor, încă doi. Nobilul era sigur că norocul doctorului avea să se schimbe.

Brighella îl privi acum cu ochi sticloși și întinse pe masă patruzeci de țechini. Numai leul era calm și riscă aceiași patru țechini, ca de obicei.

În mai puțin de o oră, Aryeh devenise un om bogat și imaginea grămezii de bani îi dădea un sentiment reconfortant. Dublase aproape suma primită de la *Doña* Reyna. Leul părăsi masa și se îndreptă cu pași nesiguri spre Camera Suspinelor. În locul lui veni un Pulcinella care părea foarte beat și juca cu o agitație nesocotită. Plângea ostentativ de fiecare dată când norocul părea să-l ocolească. Barnabot își păstră distanța și demnitatea, dar pe fața lui

începeau să se observe câteva semne de neliniște. Brighella, care pierduse cel mai mult, se ținea acum de masă, iar obrajii îi deveniseră livizi. Câțiva curioși se strânseseră în jurul mesei.

Până la urmă, inevitabil, Aryeh ajunse la rigă fără să nimerească nici o carte corect. Pulcinella scoase un sunet răgușit, de bucurie. Aryeh se conformă și plăti pariurile: optzeci de țechini pentru Brighella, zece pentru Pulcinella și patru pentru Barnabot. Îl lăsă apoi pe Brighella să împartă cărțile și se gândi cât să parieze în continuare.

Fusese o oră magică. Se simțea ușor ca unul dintre baloanele colorate care pluteau deasupra orașului în timpul carnavalului. Cu siguranță va putea să ajute o mulțime de oameni din congregație cu ceea ce câștigase. Ezită o clipă înainte să scoată banii. Poate că Satan îl ademenise acolo, dar Dumnezeu îi oferea acel moment în care să aleagă. Va asculta vocea rațiunii. Va lua ceea ce a câștigat și va pleca de la *ridotto*. Hrănise bestia din el, simțise sângele fierbându-i în momentele de teroare sau de exaltare. Era de ajuns. Încercă să cuprindă grămada în săculețul lui, dar mâna grea a lui Brighella îl opri. Aryeh se uită înspre el speriat. Ochii de sub masca celuilalt erau negri și avea pupilele dilatate.

— Nici un gentleman nu pleacă după ce a avut avantajul de a împărți.

— Așa e, bolborosi Pulcinella. Nu o ștergi cu banii oamenilor. Te gândești mai mult la bani decât la distracție, nu-i așa? Nu prea e în spiritul carnavalului. Nu ești un gentleman adevărat. Și pot să pariez că nici venețian.

Aryeh se înroși sub mască. Știau? Să fi ghicit oare? Ridicând problema alterității, bețivul Pulcinella atinsese coarda sensibilă. Își retrase mâna de sub cea a lui Brighella și o duse la inimă. Făcu un pas înapoi de la masă, apoi o plecăciune și spuse cu accentul lui foarte venețian, fin și vioi:

— Domnilor. Îmi cer scuze. O scăpare de moment. Nu știu unde mi-a stat mintea. Vă rog, să continuăm.

Jocul continuă încă o oră cu pierderi și câștiguri de fiecare parte. Aryeh consideră că a trecut destul timp și încercă, încă o dată, să părăsească masa. Din nou, Brighella îi prinse mâna când încercă să își adune câștigurile.

— De ce ești așa grăbit? spuse cu o voce gravă. Ai o întâlnire?

Și apoi vocea coborî și mai jos și masca se apropie periculos de el.

— Sau ai o oră de întoarcere și trebuie s-o respecți?

Știe, gândi Aryeh și începu să transpire puternic pe sub mantie.

— Mai împarte un rând, cu mize decente, domnule doctor. Ultima mână, ca între prieteni.

Brighella scoase de sub mantia sa un săculeț plin și îl puse pe masă. Mâna lui Aryeh tremura când își împinse toate câștigurile înainte. Frica de a pierde, intensă și fascinantă, îl copleșea.

Barnabot împărțea cărțile.

— *Uno. Due. Tre...*

Capul lui Aryeh se învârtea ușor.

— *...Otto. Nove...*

I se părea tot mai greu să respire prin mască. Inima îi bătea nebunește. Aproape câștiga din nou.

— *...Fante. Cavallo...*

Exaltarea și groaza îl prinseseră împreună în strânsoarea lor fermecătoare. Și apoi, groaza triumfă, trăgându-l în jos, sufocându-l în momentul în care Barnabot întoarse o rigă. Vuietul din capul lui Aryeh fusese înăbușit la auzul cuvântului *Re!*

Barnabot se întinse să strângă banii spre el și se înclină ușor în direcția lui Brighella.

— Acum, dragă doctore, poți pleca, dacă ești atât de plictisit de compania noastră.

Aryeh clătină din cap. Nu putea să plece. Nu acum. Pierduse nu doar tot câștigul din acea seară, dar și jumătate din banii pe care îi primise. Unul dintre săculețele de la *Doña* Reyna atârna gol la cingătoare. Fusese hotărât să nu parieze mai mult de un săculeț, pentru ca pe celălalt să îl doneze nevoiașilor. Așa își spusese. Dar acum bâjbâia să-l deschidă și pe al doilea. Cum se apropie de grămada de rezervă, Aryeh se simți învăluit într-o aură de strălucire. Era convins că norocul magic de mai devreme ținea din nou cu el. Nu mâna lui, ci o mână divină îl făcu să împingă tot conținutul săculețului pe masă.

Pentru prima dată, se putea citi o tresărire de emoție pe figura lui Barnabot. Ridică din sprâncene până aproape de peruca lucioasă și se plecă aproape imperceptibil în fața lui Aryeh. Apoi începu să împartă.

Aryeh avu doar câteva clipe la dispoziție să simtă splendida plăcere chinuitoare care pusese stăpânire pe el. Cartea care îl costă tot săculețul era un optar. Vocalele rotunde ale cuvântului *otto* păreau să-și ia zborul de pe buzele lui Barnabot, împletindu-se cu undele infinitului

pe care îl conține numărul în sine, alungindu-se într-un tunel care părea să aspire sufletul din rabin.

Se holba cu neîncredere la aurul care fusese împins în partea de masă a bancherului. Ridică o mână și ceru o pană. Tremură când scrise o notă pentru încă o sută de țechini. Barnabot luă nota între două degete, se uită la ea și clătină din cap fără nici un cuvânt. Aryeh simți cum sângele i se ridică spre tâmple.

— Dar am văzut cum ai jucat cu unul care a pierdut cei zece mii de ducați pe care i-ai împrumutat doar pe cuvântul lui.

— Cuvântul unui *venețian* e una. De ce nu te duci tu la o lipitoare evreiască dacă vrei credit?

Și lăsă foaia să cadă pe podea.

Se făcu liniște la mesele înconjurătoare. Fețele mascate se întoarseră la unison, ca un roi de muște care simțeau mirosul unui hoit.

— Un evreu, bolborosi Pulcinella. Asta explică totul. Știam eu că nu e venețian.

Aryeh se întoarse, răsturnându-și paharul de vin, și ieși clătinându-se din salon. În Camera Suspinelor, o curvă întinse o mână cărnoasă, încercând să îl tragă jos pe canapea, alături de ea.

— De ce te grăbești? spuse ea, cu o voce caldă și seducătoare. Toată lumea pierde câteodată. Stai cu mine și o să te fac să te simți mai bine. Apoi ridică vocea: Întotdeauna am vrut să gust unul circumcis!

O scutură de pe el și se clătină pe scări până în stradă, umilit de hohotele de râs pe care le lăsa în urmă.

•

În lumina gri a sanctuarului, Judah Aryeh își tras un *talit* peste cap și îngenunche în fața lui Dumnezeu.

— Am păcătuit, am înșelat, am furat...

Lacrimile îi șiroiau pe obraji, în timp ce se legăna ritmic, recitând versurile atât de cunoscute ale rugăciunii de căință.

— Am căzut pradă viciului și răutății. Am fost trufaș și am mințit... am comis fărădelegi și am păcătuit... m-am întors de la poruncile și judecățile Tale cele bune și nu mi-a adus nimic bun. Ce pot să spun în fața Ta, Cel din înaltul cerului, și ce pot declara în fața Ta, Cel care locuiești în Rai? Nu știi oare toate aceste lucruri, fie ele ascunse sau mărturisite? Sunt la mila Ta, o, Doamne, Dumnezeul nostru și al strămoșilor noștri, Îți cer iertare pentru fărădelegile mele și cer răscumpărarea păcatelor mele...

Se așeză pe o bancă, obosit și deznădăjduit. Poate că Dumnezeu îi va ierta păcatele, dar Aryeh știa — o predicase destul de des — că iertarea trebuie cerută și de la cei care fuseseră nedreptățiți de faptele sale păcătoase. Se gândi cu disperare la faptul că trebuie să se ducă la Reyna de Serena și să-i mărturisească minciuna, și la umilința de care va avea parte în fața întregii congregații. Va trebui să admită că a luat pâinea de la gura celor înfometați și leacurile celor bolnavi. Și apoi, din puținul pe care îl avea, trebuia să restituie întreaga sumă furată. Va trebui să strângă cureaua. Va trebui poate și să își amaneteze cărțile și să se mute într-un apartament mai ieftin. Cu șase persoane în două camere, casa lor nu era tocmai luxoasă, deși una dintre încăperi avea o fereastră și amândouă erau destul de

înalte. Aryeh se gândi la alternative mai ieftine: un *shochet*[1] îi arătase o cameră neluminată, dar la un preț convenabil, deasupra măcelăriei lui. Judah o numea în secret peștera Macpela, dar promisese să o țină minte, dacă cineva din congregație ar fi avut nevoie de o locuință. Camerele de închiriat erau la mare căutare în ghetou și chiar și un loc așa înfiorător putea găsi mulți doritori. Dar cum ar fi putut să îi ceară lui Sarai să se mute într-un loc atât de întunecos? Și fiica lui, Ester, care lucra acasă, unde ar fi avut loc pentru toate materialele ei și pentru mașina de cusut? Și cum va putea coase fără lumina zilei? Păcatul era al lui, nu al familiei sale. Cum ar fi putut să îi condamne și pe ei la o asemenea suferință?

Aryeh își frecă obrajii. În lumina dimineții, păreau supți și cenușii. În curând, vor veni cei din *minyan*[2]. Va trebui să își compună o figură cu care să îi poată întâmpina.

Părăsi sanctuarul și coborî în camera lui. Mirosurile de prăjeală îl anunțară că Sarai se trezise deja. Lui Aryeh îi plăcea la nebunie *fritatta*[3] caldă, aurie și crocantă pe care o făcea soția sa. Obișnuia să stea la masa aglomerată împreună cu cei trei fii și cu fiica iubită, lăsându-se învăluit de discuțiile și tachinările lor. Dar în această dimineață, mirosul de ulei prăjit îi năpădi nările. I se făcu rău.

Se sprijini de un scaun. Sarai lucra cu spatele la el, cu părul prins într-o eșarfă pe care o înnodase frumos la ceafă.

---

[1] Cel care sacrifică animalele după ritualurile Torei și cunoaște, de asemenea, regulile de preparare a mâncării cușer.

[2] Cvorumul de zece bărbați ce se reunește pentru îndeplinirea anumitor obligații ritualice.

[3] Omletă cu carne, brânză și legume, mâncare tradițională italiană încă din Evul Mediu.

— Bună dimineața, îi zise ea. Te-ai sculat înainte să se trezească și păsările...

Se întoarse să îl privească peste umăr și zâmbetul de pe fața ei se transformă într-o privire încruntată și plină de îngrijorare.

— Te simți bine, bărbate? Ești foarte palid...

— Sarai, începu el, dar nu putu continua, pentru că cel mai mare dintre fiii lui stătea în colț și își spunea rugăciunea de dimineață.

Cel mai mic, care încheiase deja ritualul, se afla la masă cu sora lui, bucurându-se de *fritatta*. Judah nu putea să vorbească despre rușinea lui în fața copiilor, chiar dacă tot ghetoul avea să afle curând de ea.

— Mă simt bine. Doar că n-am putut dormi.

Măcar această afirmație era adevărată.

— Păi, atunci, să te odihnești mai târziu. Trebuie să fii pregătit să îți întâmpini mireasa de sabat, zise ea și zâmbi.

Să facă dragoste de sabat era una dintre poruncile pentru soți pe care amândoi le respectau cu plăcere. Judah zâmbi vag și apoi se întoarse să își toarne un lighean cu apă. Se stropi puțin pe față și își umezi părul, apoi își înlocui *kippa* și urcă scările până la sanctuar.

Cei din *minyan* se adunaseră deja în lumina pală. Aryeh se gândi că în momente ca acestea este foarte ușor să aduni zece. Epidemia de ciumă izbucnită cu mai puțin de un an înainte luase atâtea vieți, încât mai mult de douăzeci de fii încă mai veneau regulat la slujbă să se roage pentru cei morți și să cinstească doliul.

Aryeh se îndreptă spre *bimah*[1], peste care se afla o față de masă de catifea bleumarin, cusută de fiica lui când era mică. Încă de atunci cusătura era perfectă, dar, ce-i drept, se cam uzase acum, ca aproape orice obiect din cameră. Puful dispăruse în locurile pe care Aryeh își sprijinea mâinile, dar acest lucru nu părea să îl deranjeze mai mult decât băncile care se legănau sau podeaua care devenise vălurită sub atâtea tălpi. Acestea erau semne de folosință, de viață, indicii că oamenii veneau acolo să încerce să vorbească cu Dumnezeul lor, mulți oameni și de multe ori.

— Slăvit și sfințit... fie-I mărețul nume binecuvântat...

Vocile îndoliaților se ridicau la unison. *Kaddish*-ul fusese întotdeauna rugăciunea preferată a lui Aryeh; rugăciune pentru morți, care nu menționează deloc moartea, durerea sau pierderea, ci preamărește viața și gloria și pacea. O rugăciune care și-a întors privirea de la înmormântări și rămășițe pământești și a hotărât să privească spre rai.

— Fie să se reverse pacea deplină din ceruri — și viața — asupra noastră și asupra întregului Israel și să spunem cu toții Amin! Cel care face pace în ceruri, Acela să facă pace între noi și în întregul Israel și să spunem cu toții Amin!

Aryeh nu mai zăbovi după slujba de dimineață. Schimbă doar câteva cuvinte la ieșire cu niște enoriași. Nu se duse nici acasă, pentru că se temea de privirea iubitoare și nedumerită a lui Sarai. O lăsase pregătind cina și mesele de a doua zi, pentru că în ziua de sabat munca era cu desăvârșire interzisă. Când plecase, ea decojea cu răbdare o ceapă, strat după strat, ca să verifice dacă nu cumva

[1] Un fel de amvon în sinagogile evreiești, de unde se citește Tora.

se prinsese vreo insectă printre ele. Să mănânce o astfel de insectă, chiar și accidental, ar fi însemnat o violare a poruncii de a nu mânca vietăți care mișună.

Aryeh merse la casa vânzătorului de *strazzaria*, care prosperase într-atât încât își permisese să transforme o parte din casă în bibliotecă. Aryeh fusese tutorele copiilor lui și avea dreptul să folosească încăperea pentru propriul studiu. Odată ajuns acolo, desfăcu hagada primită de la *Doña* Serena, pe care o învelise într-o pânză de in. Dacă tot trebuia să se ducă la ea să-și mărturisească minciunile, măcar să nu se ducă cu mâna goală. Va citi cartea cu atenție ca să descopere dacă putea să o supună atenției Sfântului Oficiu și, dacă era posibil, i-o va da lui Vistorini chiar în aceeași zi. Cu puțin noroc, va putea să o ia înapoi împreună cu acele cuvinte salvatoare și să o viziteze pe Reyna de Serena după sabat.

Deschise închizătoarea de argint. În ce loc trebuie să fi trăit sefarzii dacă au putut face o carte ca aceasta? Au trăit oare ca niște regi? Trebuie să fi fost regi dacă și-au permis să cumpere atâta aur și argint și să plătească asemenea artizani, ca argintarul și miniaturistul. Și acum, descendenții lor cutreierau pământul în lung și-n lat, în căutarea unui loc în care să își poată odihni liniștiți capul pe o pernă. Poate că au existat mai multe cărți ca aceasta, la fel de minunate, dar acum sunt toate scrum. Pierdute și uitate.

Nu își putea îngădui să se lase pradă lamentărilor sau uimirii. Nu avea rost să se gândească la miniaturist, care era cu siguranță creștin. Unde ar fi putut un evreu să învețe să facă astfel de imagini, atât de asemănătoare

celor creștine? Sau un *sofer*[1] care să scrie cu o caligrafie atât de desăvârșită?

Aceste povești îl intrigau, dar trebuia să le lase deoparte. Trebuia să încerce să se pună în locul lui Giovanni Domenico Vistorini, să intre în mintea lui de vânător, nemilos la vederea celui mai mic indiciu de erezie. O minte suspicioasă și probabil ostilă. Aryeh spera că Vistorini-eruditul va aprecia cartea pentru frumusețea și vechimea ei, deși nu putea uita că Vistorini-cenzorul arsese atât de multe cărți minunate.

Aryeh întoarse filele cu miniaturi până când ajunse la primele pagini cu textul ebraic. „Aceasta este pâinea durerii..."[2] Începu să citească povestea atât de familiară a *Pesah*-ului de parcă ar fi fost pentru întâia dată.

Vistorini duse paharul la gură. Nu era rău vinul pe care i-l adusese evreul. Și nici nu își amintise să fi băut vreodată vin cușer. Mai luă o înghițitură. Nu era deloc rău.

În momentul în care goli paharul, evreul i-l umplu din nou. Observă cu plăcere că era o ploscă destul de mare și că vinul din paharul evreului, abia atins, avea o nuanță de un roșu aprins în lumina după-amiezii. Trebuia să înceapă să vorbească, așa era cel mai înțelept. Pentru că imediat ce va termina ce avea de spus, evreul va pleca, luând probabil cu el și plosca.

— Cartea asta e a ta? Mai sunt multe ca ea ascunse prin ghetou?

---

[1] Scrib evreu care avea dreptul să transcrie textele sfinte.

[2] Mațotul este numit „pâinea durerii și a grăbirii" (cf. Deuteronom 16:3).

— N-am mai văzut nici una ca asta. Cred că aproape nici o carte a comunității de sefarzi nu a mai supraviețuit.

— Și asta a cui e?

Aryeh se așteptase cu groază la această întrebare. N-ar fi putut să o trădeze pe Reyna de Serena.

— Este a mea, minți el.

Aryeh spera să se folosească de prietenia vagă dintre el și preot — sau de simulacrul ei — pentru a salva cartea.

— A ta? zise preotul și ridică sceptic din sprânceană.

— O am de la un negustor din Apulia.

Preotul râse scurt.

— Serios? Tu, care te plângi întotdeauna de sărăcie? Ai putut să îți permiți un codex atât de desăvârșit ca acesta?

Mintea lui Aryeh începu să caute motivații. Ar fi putut să spună că fusese plata pentru un serviciu, dar nu era credibil. Ce serviciu ar fi putut să aibă o asemenea valoare? Și cum păcatul încă îi măcina gândurile, trânti primul lucru care îi veni în minte:

— Am câștigat-o la un joc de noroc.

— Ce miză ciudată! Judah, mă uimești. Ce joc?

Rabinul se înroși. Conversația o lua pe un făgaș greșit.

— Șah.

— Șah? Nu prea este chiar un joc de noroc.

— Păi, negustorul avea o părere exagerat de bună despre capacitățile sale. A riscat mult lăsând cartea zălog în baza lor. În acest caz, se poate spune că a jucat un joc de noroc.

Preotul râse din nou, cu adevărat amuzat.

— Cuvinte. Pentru tine sunt doar cofeturi. Uit asta când nu te văd.

Sorbi încă o înghițitură de vin. Se simțea mai apropiat de rabin. Ce îl supărase atât de tare la ultima lor întâlnire? Nu-și mai amintea. Păcat că va trebui să-l dezamăgească.

— Păi, îmi pare bine că așa stau lucrurile, pentru că e mai ușor să renunți la ceva ce ți-a parvenit din întâmplare.

Aryeh își îndreptă spatele pe scaun, încremenind într-o poziție rigidă.

— Doar nu spui că...? Nu vrei să spui că n-ai să salvezi cartea asta...

Preotul se aplecă peste masă și puse o mână pe umărul lui Aryeh. Era destul de neobișnuit pentru el să atingă din proprie inițiativă un evreu.

— Regret să-ți spun că da. Exact așa stau lucrurile.

Aryeh se trase de sub mâna lui și se ridică plin de furie și neîncredere.

— Pe ce temei? Am citit fiecare pagină de text, fiecare psalm, fiecare rugăciune, fiecare cânt. Nu există nimic, nici un cuvânt care să contravină Indexului.

— Ai dreptate. Nu se găsește nimic de asemenea natură în text, spuse Vistorini, cu o voce joasă și calmă.

— Și atunci?

— Nu vorbesc despre text. Într-adevăr, nu se găsește nimic împotriva Bisericii în *text*. Făcu o pauză, iar bătăile inimii lui Aryeh păreau să străpungă tăcerea. Sunt însă erezii în miniaturi.

Aryeh își acoperi ochii cu mâinile. Fusese uimit de ele, dar nu le studiase în detaliu. Se așeză din nou, deznădăjduit, pe scaunul preotului.

— Despre care miniatură e vorba? întrebă aproape șoptit.

— Sunt mai multe, din păcate.

Preotul se întinse spre carte și își lovi paharul de vin. Aryeh îl prinse din reflex. Apoi, sperând să îl mai îmbuneze pe preot, îi umplu din nou paharul.

— Nu trebuie să ne uităm prea departe, spuse Vistorini și deschise cartea la primul set de miniaturi. Vezi aici? Artistul spune povestea Genezei. Aici ne arată despărțirea luminii de întuneric, cu multă măiestrie, cu un contrast foarte frumos de alb și negru. Auster și elocvent. Nimic eretic. Primul text: „Și spiritul lui Dumnezeu s-a întors înspre întinderile de apă." Minunată folosirea foiței de aur pentru a indica prezența inefabilă a lui Dumnezeu. Din nou, nimic eretic. Dar următoarele două și cele trei de după ele. Uită-te și spune-mi ce vezi.

Aryeh se uită și ameți ușor. Cum de *nu* văzuse? Pământul pe care Cel Atotputernic crease plantele și animalele, în fiecare miniatură, era rotund. Faptul că pământul ar fi rotund și nu plat nu era o părere agreată de majoritatea teologilor. Foarte interesant că un artist din secolul trecut, în care creștinii erau arși pe rug pentru asemenea păreri, alesese să o exprime. Dar numai acest fapt nu putea să condamne cartea. Artizanul păsise și mai departe pe acest teritoriu periculos. În colțul din dreapta sus al celor trei miniaturi, deasupra pământului, se afla un alt cerc de foiță aurie, care reprezenta soarele. Plasarea lui acolo era ambiguă.

Aryeh ridică privirea spre Vistorini.

— Crezi că asta ar fi o aluzie la erezia heliocentrică?

— „Aluzie"? Dragă rabine, nu fi viclean. Imaginile susțin clar ereziile astronomilor sarazini, ale lui Copernic, a cărui carte este la Index, și ale bărbatului aceluia din

Padova, Galileo, care va ajunge curând la tribunalul Inchiziției, să răspundă pentru greșelile sale.

— Dar desenele nu trebuie interpretate neapărat așa. Orbitele, inelele concentrice pot fi o simplă decorație. Dacă cineva nu caută expres această erezie, ea poate trece neobservată...

— Eu am căutat expres.

Vistorini își goli paharul și rabinul, tulburat, îl umplu din nou.

— Din cauza omului aceluia, Galileo, Biserica este îngrijorată de răspândirea acestei erezii.

— Dom Vistorini, te implor. În numele oricărei urme de bunătate pe care ți-am arătat-o în trecut, în numele anilor de când ne cunoaștem, te rog salvează cartea asta. Știu că ești un om educat, un om care iubește frumosul. Vezi cât de frumoasă este cartea...

— Încă un motiv să o ard. Frumusețea ei ar putea seduce vreun creștin needucat, care ar putea îmbrățișa credința ta condamnabilă.

Starea de spirit a lui Vistorini se îmbunătățea. Îi plăcea asta. Rabinul era la mâna lui. Vocea bărbatului, vocea aceea dulce, își pierdea ritmul. Vistorini nu credea că ar fi putut să-i pese atât de mult de o carte. Se gândi să prelungească plăcerea acelei după-amiezi. Își ridică paharul gol în dreptul ferestrei, vrând parcă să studieze tăietura perfectă a cupei.

— Poate... mai bine nu. Mai bine nu sugerez asta...

— Părinte?

Aryeh se aplecă în față, cu ochii larg deschiși. Bâjbâi după ploscă și umplu paharul preotului.

— Păi, aș putea îndepărta paginile ofensatoare.

Își trecu degetele peste pergament, întorcându-l înainte și înapoi.

— Patru file nu înseamnă prea mult și paginile cu exodul vor rămâne, doar acesta e de fapt subiectul principal al operei...

— Patru file.

Aryeh și-l imagina pe preot tăind pergamentul și simți cuțitul străpungându-i pieptul.

— Am o idee, spuse Vistorini. Dacă zici că ai câștigat această carte la un joc de noroc, ce zici dacă jucăm încă unul ca să îi pecetluim soarta? Dacă vei câștiga, eu voi scrie cuvintele și voi salva cartea, dacă voi câștiga eu, va fi înghițită de flăcări.

— Ce joc? șopti Aryeh.

— Ce joc? Vistorini se lăsă pe spate, amețit de vin, și cugetă. Cred că nu șah. Am o premoniție că vei câștiga la șah, cum ai făcut cu negustorul din... de unde ziceai că era?

Încordat și supărat cum era, Aryeh nu își mai aminti pe moment fabulația. Simulă o tuse ca să-și ascundă confuzia.

— Apulia, spuse într-un final.

— Da, Apulia. Așa ai zis. Deci, nu vreau să risc să rivalizez cu soarta acelui nefericit. Nu am cărți, și nici zaruri să aruncăm.

Continuă să întoarcă alene foile.

— Știu. Să jucăm un fel de tragere la sorți, dar cu un pariu. O să scriu cuvintele de accept ale cenzorului, *Revisto per mi*, fiecare pe câte o bucată de pergament. Le vei extrage pe rând. Dacă ordinea în care le extragi e corectă,

voi înscrie cuvintele pe carte. Dacă extragi cuvintele în ordinea greșită, nu voi completa inscripția și tu pierzi.

— Înseamnă că în acest joc trebuie să câștig un pariu de trei la unu, de trei ori. Șansele, părinte, sunt foarte mici.

— Mici? Se prea poate. Atunci, să zicem că după ce îl extragi pe primul și e corect, poți scoate bilețelul de tot din joc. Atunci șansele devin egale. Mi se pare că așa-i destul de corect.

Aryeh privi cum mâna preotului scrie cuvintele mult dorite pe bucățile de pergament și le aruncă într-o casetă mică de pe biroul lui. Inima începu să îi bată cu putere, când observă ceva ce preotul deja băut nu văzuse. Unul dintre fragmentele de pergament pe care scrisese era de o calitate mai proastă decât celelalte două și un pic mai gros. Era bucata pe care Vistorini scrisese al doilea cuvânt: *per*. Aryeh îi mulțumi lui Dumnezeu pentru că șansele lui se măriseră considerabil. Se rugă la Dumnezeu să îi călăuzească mâna când o introduse în cutie. Degetele lui identificară imediat pergamentul mai gros și îl lăsară acolo. Acum șansele erau egale. Va nimeri sau nu. Va fi alb sau negru. Binecuvântarea blestemului. Alese viața. Prinse o bucată, o scoase și i-o înmână preotului.

Expresia lui Vistorini nu se schimbă deloc. Așeză bucata de pergament pe birou, cu fața în jos. Apoi se întinse după hagadă, o deschise la ultima pagină a textului ebraic, își înmuie pana și scrise, cu o caligrafie impecabilă, cuvântul *revisto*.

Aryeh încercă să nu lase să se vadă bucuria pe chipul lui. Cartea era salvată. Trebuia doar să scoată bucata mai

groasă și acest joc teribil se va termina. Bagă mâna din nou în casetă, mulțumindu-i lui Dumnezeu.

Îi întinse bucata de pergament lui Vistorini. De data aceasta, expresia lui Vistorini nu mai rămase indiferentă. Colțurile gurii sale se lăsară în jos. Trase hagada spre el, supărat, și scrise următoarele două cuvinte: *per mi.*

Apoi se uită la Aryeh, care aproape radia de fericire.

— Știi că asta nu valorează nimic dacă nu o semnez și o datez.

— Dar ți-ai... dar noi... părinte, ți-ai dat cuvântul.

— Cum îndrăznești!

Vistorini se ridică brusc și se lovi de biroul din stejar masiv.

Vinul se clătină în pahar. Cantitatea de alcool pe care o băuse preschimbase euforia în mânie.

— Cum îndrăznești să vorbești despre „cuvântul meu"? Vii la mine cu povestea asta cusută cu ață albă, cu minciuni despre cum ai câștigat cartea, și tot tu îmi amintești apoi că mi-am dat cuvântul? Te bazezi pe bunele mele intenții și insinuezi că am fi prieteni. Bine ar fi fost dacă barca aia care i-a adus pe strămoșii tăi din Spania n-ar fi ajuns niciodată la țărm. Veneția v-a oferit un cămin sigur în schimbul respectării puținelor reguli impuse. Ați înființat tipografii ilegale și ați răspândit învățături eronate despre Mântuitorul nostru. Pe tine, Judah, Dumnezeu te-a înzestrat cu inteligență și istețime și totuși îți împovărezi sufletul cu minciuni și întorci spatele slavei Lui. Ieși de aici! Și spune-i proprietarului cărții că rabinul a pierdut-o la un joc de noroc. Astfel, îl vei scuti de gândul că toată foița asta de aur va pieri în flăcări. Știu că voi, evreii, iubiți aurul tare mult.

— Domenico, te rog... voi face orice îmi ceri... te rog...

Vocea rabinului era răgușită. Nu mai putea să respire.

— Ieși, înainte să te acuz de răspândirea ereziei. Vrei să stai închis zece ani și cu picioarele în lanțuri? Vrei o celulă întunecată la Piombi? Ieși acum!

Judah căzu în genunchi și sărută sutana preotului.

— Fă ce vrei cu mine, dar salvează cartea!

Singurul răspuns al preotului a fost un brânci care îl trânti la pământ pe rabin. Reuși cu greu să se ridice în picioare, părăsi clătinându-se încăperea, trecu pe hol și ieși afară pe *canaletto*. Plângea cu sughițuri și își smulgea barba, cu apucăturile unui bărbat îndoliat. Pretutindeni în jur, lumea se întorcea să-l privească pe evreul nebun. Simțea privirile ațintite asupra lui și citea ura pe fețele lor. O luă la fugă. Sângele i se învolburase în camerele fisurate ale inimii. La fiecare pas pe piatra dură, simțea cum pumnii unui uriaș îi izbeau pieptul.

Când băiatul intră cu feștila, Vistorini tocmai își turna ultimul pahar de vin din ploscă. La început, în lumina slabă și în starea de ebrietate în care era, crezu că Aryeh se întorsese să îl mai implore și mârâi furios. Dar apoi, când își dădu seama că era băiatul, îi făcu semn să aprindă lumânările de pe birou.

Când băiatul ieși, Vistorini trase hagada la lumină. Începu să audă vocile din mintea sa, voci pe care le suprima mereu. Dar câteodată, noaptea în vis, sau la beție...

Vocile, camera întunecată, rușinea, spaima crescândă. Madona sculptată, aflată în nișa din dreapta ușii. Mânuța copilului, protejată de una mai mare, mai groasă, care

călăuzea degetele micuțe într-un gest de binecuvântare. „Trebuie să faci asta tot timpul." Nisipul care străbătea orașul dezolant. Vocile în arabă, ladino, berberă. Nu mai știa în ce limbă. Și cealaltă, cea pe care nu avea voie să o vorbească.

— *Dayenu!* strigă cu voce tare. De ajuns.

Își trecu mâna prin părul uleios, de parcă ar fi încercat să-și scoată din cap toate amintirile neplăcute și să le arunce departe. Acum știa. Poate că a știut dintotdeauna adevărul despre trecutul pe care trebuia să îl uite, pe care nu avea voie nici măcar să-l viseze. Văzu piciorul zdrobit al Madonei și un mic manuscris care ieșea afară. Striga speriat și se zbătea, dar printre lacrimi îl văzu. Manuscrisul evreiesc. Mezuza ascunsă. Printre lacrimi, desluși cuvintele *„Iubește-L pe Dumnezeu cu tot sufletul tău..."* Văzuse literele ebraice strivite în noroi, sub cizma bărbatului care venise să îi aresteze pe părinții lui și să-i condamne la moarte sub acuzația de cripto-iudaism.

Avuseseră și o hagadă. Era sigur de asta. Stătea ascunsă în debaraua secretă unde intrau să vorbească limba interzisă. Fața ei, când aprindea lumânările. Atât de ridată, atât de săpată de ani în lumina flăcării. Dar ochii ei atât de blânzi când îl priveau. Vocea ei, atât de delicată când citea binecuvântările, deasupra lumânărilor. Atât de suavă, ca o șoaptă.

Nu. Era o greșeală. Nu se întâmplase niciodată așa. Toate cărțile alea evreiești îi luaseră mințile. Astea sunt doar vise. Coșmaruri. Nu amintiri. Începu să se roage în latină ca să-și alunge din minte frânturile de voci. Ridică

paharul. Mâna îi tremura. Vărsă vin pe pergament, dar nici nu băgă de seamă.

— Cred într-Unul Dumnezeu, Tatăl atotputernicul...

Apucă strâns paharul, îl duse la buze și îl dădu pe gât.

— Și într-unul Domn Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu... născut iar nu creat... și într-una sfântă catolică și apostolică Biserică... Mărturisesc un botez spre iertarea păcatelor.

Obrajii îi erau umezi.

— Giovanni Domenico Vistorini. Eu sunt! Giovanni. Domenico. Vistorini.

Își murmură numele, iar și iar. Se întinse după pahar. Era gol! Își încleștă mâinile în jurul lui. Paharul subțire, venețian, crăpă și o așchie ascuțită îi străpunse carnea. Abia dacă simți ceva, în timp ce sângele îi curgea pe pata de vin care înflorise pe pergament.

Închise hagada cu tot cu pata roșiatică. Arde-o, Giovanni Domenico Vistorini. Arde-o acum. Nu aștepta autodafeul. Voi merge la altarul lui Dumnezeu. Eu, Giovanni Domenico Vistorini. Eu voi merge, pentru că eu sunt. Giovanni Domenico Vistor... Eu sunt... Eu sunt... Eu sunt? Eu sunt Eliahu ha-Cohain?

Nu! Niciodată!

Ridică deodată pana cu mâna sângerândă. Întoarse paginile până la ultima și scrise: *Giovanni Dom. Vistorini.* Eu sunt, în anul Domnului 1609.

Aruncă pana în celălalt capăt al încăperii, își puse capul pe birou, peste coperta hagadei, și plânse în timp ce întreg universul lui se rotea și se învârtejea.

Hanna

Boston, primăvara lui 1996

— Păcat, spuse Raz și se întinse după coșul cu turte *papadam* calde, făcute din făină de linte. Păcat că n-o să aflăm niciodată ce s-a întâmplat cu adevărat.

— Știu.

Toată seara, numai la asta mă gândisem. M-am uitat pe fereastra restaurantului care dădea spre Harvard Square. Studenți cu eșarfe la gât treceau pe lângă cerșetorii fără adăpost, care cereau câte un bănuț la fiecare colț. Era mijlocul lui aprilie, dar temperatura scăzuse din nou, lăsând petice de zăpadă cenușie sub fiecare pată de umbră de la marginea clădirilor. Harvard Square putea să pară cel mai ospitalier loc în serile calde, pline de energie și libertate și promisiuni. Sau putea fi unul dintre cele mai oribile locuri din lume — un labirint înghețat unde oamenii își pierdeau tinerețea călcându-se în picioare, în întrecerea inutilă pentru recunoaștere.

După entuziasmul inițial al descoperirii petei de sânge, am căzut în depresie. Era un sentiment familiar, un risc profesional. Mă simțeam de parcă m-aș fi războit cu un spirit care trăia între paginile cărții. Câteodată, dacă erai norocos, îl eliberai preț de câteva secunde și el te răsplătea cu

câte o imagine încețoșată din trecut. Alte dăți — *puf!* — o ștergea înainte să găsești vreun sens în ea, iar tu rămâneai acolo, cu brațele încrucișate: *Până aici și nimic mai mult.*

Raz, care nu își dăduse seama de starea mea de spirit, răsucea și el cuțitul în rană.

— Sângele are un mare potențial dramatic, spuse, legănându-și pinotul din pahar.

Soția lui Raz, Afsana, rămânea în Providence trei nopți pe săptămână, pentru că primise un post de asistent la cursul de poezie de la Brown University, așa că puteam să stăm și să pălăvrăgim în voie. Dar nu erau decât speculații, și asta mă scotea din sărite.

— Nu știu cum poți să bei vin roșu cu mâncare indiană, am spus, în încercarea de a schimba subiectul, apoi am mai sorbit din bere.

— Poate că a fost ceva cu adevărat dramatic, continuă Raz. Spanioli înfocați luptând pentru posesiunea cărții cu săbii, pumnale...

— Mai degrabă, un tip tăia friptura de *Pesah* și mâna i-a alunecat, l-am întrerupt morocănoasă. Nu mai căuta zebre.

— Ce?

— E o vorbă. Dacă are patru picioare, un bot lung și mănâncă fân, uită-te după un cal, înainte să pornești în căutarea unei zebre.

Era o vorbă de-a mamei, de fapt, și avea ceva de-a face cu rezidenții ei. Se pare că doctorii mai neexperimentați își doresc întotdeauna să diagnosticheze boli rare, chiar dacă simptomele pacientului sunt cât se poate de comune.

— Oh, nu faci decât să-mi strici cheful. Zebrele sunt mult mai interesante.

Raz luă sticla și își umplu paharul. Hagada nu era proiectul lui și nu simțea frustrarea pe care o simțeam eu.

— Ai putea să faci un test ADN, bănuiesc... să afli originea etnică a persoanei.

— Aș putea, doar că n-am de gând. Ar trebui să distrugi pergamentul ca să extragi o mostră suficient de mare. Și chiar dacă aș recomanda eu așa ceva, mă îndoiesc că se va aproba.

Am rupt o bucată de *papadam* — plată, crocantă, ca mațotul. Ca pasca pe care misterioasa femeie neagră o ținea în mână în miniatura din hagadă. Încă un mister pe care nu voi putea să îl elucidez.

Raz începu din nou să bată câmpii:

— Ar fi minunat dacă ai putea să călătorești înapoi în timp să vezi ce s-a întâmplat...

— Da. Pun pariu că nevasta a țipat la el: „Neîndemânaticule, uite ce-ai făcut cu cartea!"

Raz a rânjit, dându-se bătut în fața tristeții mele. Întotdeauna a avut o fire romantică. Bănuiesc că asta l-a făcut să se îndrepte spre studiul epavelor. Chelnerul ne-a adus un castron de *vindaloo* fierbinte. Mi-am turnat un pic de sos peste orez, am luat o furculiță plină și am simțit cum îmi dau lacrimile. Îmi plăceau mâncărurile astea. Doar cu ele am supraviețuit cât am fost la Harvard. Era aproape la fel de iute ca mâncarea mea preferată: creveți cu *sambal* de la restaurantul malaez din Sydney. Mâncarea poate avea calități fortifiante câteodată. După numai câteva înghițituri, începusem deja să mă simt mai bine.

— Ai dreptate, am spus. *Ar fi* frumos să fii acolo, când hagada încă era cartea unei familii și nu doar un exponat într-o vitrină...

— Eu nu știu ce să zic, spuse Raz, plimbând suspicios lingura prin *vindaloo*. Își puse mai puțin de o lingură și umplu restul farfuriei cu *dal*. Face în continuare ceea ce trebuia să facă, sau va face, imediat ce o să ajungă la muzeu. Menirea ei era să învețe, și va continua să învețe. Probabil va spune mult mai multe decât doar povestea Exodului.

— Ce vrei să zici cu asta?

— Păi, din ceea ce mi-ai povestit, cartea asta a supraviețuit iar și iar aceluiași dezastru uman. Gândește-te. Ai o societate în care oamenii tolerează diferențele, ca Spania în *La Convivencia*[1], și totul merge bine, creativ și prosper. Apoi, această frică, această ură, această nevoie de a-l demoniza pe „celălalt" izbucnește din senin și lovește întreaga societate. Inchiziția, naziștii, naționaliștii sârbi... exact aceeași poveste. Cartea asta îmi pare a fi un martor al tuturor acestor evenimente.

— Destul de profund pentru un specialist în chimie organică.

Nu mă pot abține niciodată să nu-l ironizez un pic. Raz îmi aruncă o privire mânioasă, apoi râse și mă întrebă despre ce aveam de gând să vorbesc la Tate. I-am spus că prelegerea era despre calitatea structurală și problemele de conservare ale manuscriselor turcești. Modul în care sunt legate duce la probleme în utilizare și majoritatea

[1] Perioadă din istoria Spaniei (cca 711–1492) când evreii, musulmanii și catolicii au trăit împreună în pace, o perioadă de toleranță religioasă și de interdependență culturală.

conservatorilor nu știu cum să le trateze. Apoi discuția a alunecat spre bârfe despre clientul meu mega-multi-milionar și despre argumentele pro și contra programelor de vânzare a pieselor din colecțiile universităților. Laboratorul lui Raz se ocupa de toate obiectele importante din colecțiile de la Harvard, așa că avea păreri destul de ferme în această privință.

— Una e dacă un manuscris se află într-o bibliotecă universitară, accesibilă cercetătorilor, și alta dacă ajunge într-o colecție privată, închisă în vreun seif pe undeva...

— Știu. Și ar trebui să vezi seiful tipului ăstuia...

Clientul meu locuia într-una dintre vilele de pe Brattle Street. Își săpase un soi de buncăr după ultimele standarde tehnologice, plin cu comori. Raz era destul de greu de impresionat, pentru că avea acces zilnic la lucruri extraordinare. Dar până și el a făcut ochii mari când i-am spus, confidențial, despre câteva lucruri pe care tipul le cumpărase.

De la discuția asta am trecut la politicile de administrare ale muzeelor în general și apoi la subiecte mai picante, adică viața sexuală a bibliotecarilor, și cam în tonul ăsta a continuat discuția toată seara. La un moment dat însă, în timp ce mă jucam cu solnița, mi-am amintit că, în toată nebunia cu pata de sânge, am uitat să îi arăt lui Raz cristalele de sare pe care le luasem de pe pergament. I-am spus că o să-l deranjez și a doua zi pentru că voiam foarte mult să văd cristalele sub comparatorul videospectral.

— Ești bine-venită oricând. Știi doar că ne-ar plăcea foarte mult să te avem la Straus permanent. Oricând vrei, să știi că există un post care te așteaptă.

— Mulțumesc mult, colega. Sunt flatată, dar n-aș părăsi Sydney-ul pentru nimic în lume.

Cred că mica discuție despre cine cu cine mai împarte patul în lumea noastră restrânsă a influențat întrucâtva evenimentele care au urmat. Tocmai plecam din restaurant când Raz a pus mâna pe șoldul meu. M-am întors și m-am uitat la el.

— Raz?

— Afsana nu e aici, îmi zise el. Ce rău facem? În amintirea vremurilor de altădată?

M-am uitat în jos la mâna lui, am prins-o între degetul mare și arătător și i-am îndepărtat-o de pe șoldul meu.

— Cred că va trebui să-ți spun altcumva de-aici înainte.

— Ce?

— Va trebui să-ți spun Rat[1] în loc de Raz.

— Ei da, Hanna. De când ești așa o mironosiță?

— Păi, să vedem. Să fie de vreo doi ani? De când te-ai însurat?

— Nu mă aștept ca Afsana să se comporte ca o călugăriță în Providence, cu toți doctoranzii ăia tineri căzându-i la picioare, așa că nu văd...

Mi-am acoperit urechile cu mâna.

— Scutește-mă. Nu vreau să aud detalii despre aranjamentele tale conjugale.

M-am întors cu spatele și am luat-o înainte pe scări. Poate că sunt o mironosiță... cel puțin în unele privințe. Îmi place loialitatea. Cred că poți face orice când ești singur. Trăiește și lasă-i și pe alții să trăiască; culcă-te cu cine vrei. Dar de ce naiba să te mai căsătorești dacă nu vrei să-ți iei un angajament?

---

[1] Șobolan (în lb. engleză).

Am parcurs cele câteva străzi până la hotelul meu într-o tăcere ciudată și ne-am spus noapte bună pe un ton emfatic. Am urcat în cameră iritată și dezamăgită. Eu, dacă aș găsi un bărbat pe care să-l iubesc atât de mult încât să mă căsătoresc cu el, nu aș face lucruri atât de nesăbuite ca Raz.

Și, într-un mod ciudat, când am adormit, l-am visat pe Ozren. Eram jos, în brutăria de sub apartamentul lui, de la Colțul Dulce, doar că înăuntru era cuptorul meu DeLonghi din apartamentul din Bondi. Făceam brioșe. Când am scos tava din cuptor, el a venit în spatele meu și antebrațul lui era lipit de al meu. Brioșele crescuseră foarte frumos, dădeau afară din formă. Erau fierbinți și aromate. El a ridicat una în dreptul buzelor mele. Am mușcat ușor crusta și am simțit un gust cremos, bogat, delicios.

De cele mai multe ori, o brioșă e doar o brioșă. Dar nu și în visul ăla.

M-a trezit soneria insistentă a telefonului. Credeam că e doar alarma de dimineață, așa că m-am întins spre el, am ridicat receptorul și l-am pus la loc în furcă. Peste două minute, a sunat din nou. De data asta, m-am ridicat și m-am uitat la ceasul roșu, electronic. Era două și jumătate. Dacă alarma era cumva potrivită cu patru ore mai devreme, recepționistul avea s-o încaseze rău de tot. Deabia am reușit să scot un mormăit țâfnos.

— Doamna doctor Heath?

— Mmmm.

— Sunt doctorul Friosole, Max Friosole. Sun de la spitalul Mount Auburn. Doamna doctor Sarah Heath este aici...

Oricine altcineva s-ar fi dezmeticit brusc și ar fi avut probabil un atac de panică. Dar faptul că mama mea era

într-un spital în toiul nopții mi se părea un lucru perfect normal, mai ales în starea de somnolență în care mă aflam.

— *Hmmm?*

— Este grav rănită și cred că dumneavoastră sunteți ruda cea mai apropiată.

M-am ridicat imediat, bâjbâind după lampă, simțindu-mă brusc foarte dezorientată în patul acela de hotel.

— Ce s-a întâmplat? am întrebat cu o voce răgușită de parcă aș fi înghițit o perie de toaletă.

— A avut un accident. La examenul clinic primar, palparea a relevat dureri în regiunea toracală...

— Stați. Mai clar, vă rog.

— Dar am crezut... Doctor Heath...

— Mama este medic, eu sunt doctor în restaurare.

— Ah, am înțeles. A avut un accident rutier.

M-am gândit imediat la mâinile ei. Avea întotdeauna mare grijă de ele.

— Unde este? Pot vorbi cu ea?

— Păi, cred că ar trebui să veniți aici. Așa... se simte bine, dar, ca să fiu sincer, a fost cam dificilă. S-a externat CAM — „contrar avizului medical", adică — dar a suferit o sincopă, vreau să spun că a leșinat pe holul spitalului. Are ruptură de splină — hemoperitoneu masiv — adică sânge în abdomen. Acum o pregătim pentru operație.

Mâinile îmi tremurau îngrozitor în timp ce notam unde se afla spitalul. Până să ajung eu acolo, ea fusese deja transferată de la urgențe în sala de operații. Doctorul Friosole s-a dovedit a fi un tânăr rezident, neras și cu fața trasă de nesomn. În cele câteva minute cât mi-a luat să-mi trag ceva pe mine, să găsesc un taxi și să ajung acolo, el tratase

deja o plagă împușcată și un atac de cord, și nu își mai amintea cine sunt. A căutat documentele de la internare și mi-a spus că mama fusese pasager în mașina condusă de o femeie de optzeci și unu de ani, care a decedat în drum spre spital. Intraseră în decor pe Storrow Drive. Nu a fost implicat nici un alt vehicul.

— Poliția a luat declarația mamei dumneavoastră la locul accidentului.

— Cum așa? Adică au voie să facă asta, dacă cineva e grav rănit?

— Era lucidă când au ajuns acolo și se pare că îi administra resuscitarea cardiorespiratorie celeilalte victime. S-a uitat din nou peste hârtii și a continuat: S-a certat cu medicii de pe Salvare pentru că voiau să o intubeze la locul accidentului și le-a dat de furcă atunci când au decis să o aducă la camera de gardă.

M-am gândit imediat că nici n-ar fi avut cum să se întâmple altfel. Îmi imaginam perfect scena.

— Dar ce s-a întâmplat, dacă ziceți că starea ei era bună?

— Așa e splina. Vicleană. Te simți un pic rău, dar ești în principiu bine și nu știi că sângerezi până foarte târziu când tensiunea arterială scade brusc. Și-a pus singură diagnosticul înainte să leșine...

Cred că atunci am început ușor să mă înverzesc, pentru că a încetat să mai vorbească despre măruntaie supurânde și m-a întrebat dacă vreau să mă așez.

— Bătrâna... Știți cumva cine era?

Întoarse paginile din dosar și îmi zise:

— Delilah Sharansky.

Numele nu îmi spunea nimic. Am încercat să țin minte îndrumările doctorului Friosole, ca să ajung până la secția în care se afla internată mama, dar mintea mea umbla aiurea, așa că am cotit-o greșit de vreo șase ori până să o găsesc. M-am așezat pe un scaun tare, de plastic, de culoarea laptelui, o nuanță aproape obscen de deschisă față de cenușiul care domina întreg spitalul. Apoi nu mi-a mai rămas nimic de făcut decât să aștept.

Arăta foarte rău când au scos-o din sala postoperatorie. Avea în venă niște perfuzii groase cât niște furtunuri de grădină și unul dintre obraji îi era vânăt și umflat. Probabil că acolo se lovise de portiera mașinii. Era ametită, dar m-a recunoscut imediat și și-a ridicat colțurile buzelor, schițând probabil cel mai sincer zâmbet pe care mi l-a adresat vreodată. Am apucat-o de mâna liberă.

— Cinci aici și cinci în partea cealaltă, am zis. Doamna chirurg Heath este încă în activitate.

A mârâit ușor.

— Da. Dar doctorii care lucrează în spitale au nevoie de splină, a șoptit ea. Altfel nu pot lupta cu infecțiile...

Vocea i s-a stins, ochii i s-au umezit și lacrimi mari și sărate au început să îi alunece pe obrazul rănit. În treizeci de ani, nu o văzusem niciodată pe mama plângând. I-am ridicat mâna și i-am sărutat-o, apoi am început să plâng și eu.

M-au lăsat să stau în cameră cu ea, pe un soi de fotoliu Barcalounger. Anestezia și calmantele au adormit-o din nou peste vreo cincisprezece minute, lucru bun, de altfel,

pentru că era foarte supărată. Eu n-am reușit să adorm în fotoliul ăla mizerabil, așa că am privit pe fereastră, așteptând să se lumineze, și am ascultat sunetele care răzbăteau de dincolo de ușă. Erau cei din tura de dimineață care se pregăteau să aducă medicamentele, să ia tensiunea și să îi pregătească pe pacienți pentru operații. Mă gândeam la lucrurile pe care trebuie să le fac: să sun la Tate să îmi anulez prezentarea; să o sun pe Janine, secretara mamei, și să o pun să reprogrameze toate întâlnirile mamei din Sydney; să sun la poliție să îmi spună dacă există și care sunt îndatoririle legale ale mamei în această situație. Cred că în Sydney ar fi avut loc o anchetă în cazul unui accident fatal. Eram sigură că mama ar fi fost destul de supărată dacă ar fi trebuit să rămână la Boston pentru așa ceva.

Până la urmă mi-am făcut atâtea griji încât m-am dus să găsesc un telefon ca să mă liniștesc. În Londra era mijlocul zilei și trebuia să fie cineva de gardă și la spitalul din Sydney, chiar dacă acolo era miezul nopții. Când m-am întors în cameră, mama era trează. Se simțea vizibil mai bine, pentru că își recăpătase vocea aceea de șefă a secției de neurochirurgie și îi făcea viața amară asistentei care încerca să îi schimbe branula. Am văzut cum m-a privit când am intrat în cameră.

— Am crezut că ai plecat, a spus.

— Nu. N-ai să scapi așa ușor de mine. Am fost să îi las un mesaj lui Janine, să îi spun... Cum te simți?

— Ca un căcat.

Mama nu înjura niciodată, doar mai drăcuia din când în când. Înjurăturile colocviale, obișnuite erau sub nivelul ei.

— Să-ți aduc ceva?

— O asistentă competentă.

Am privit-o pe asistentă, încercând să îmi cer scuze pentru comportamentul mamei, dar aceasta nu părea prea afectată. Și-a dat ușor ochii peste cap, a ridicat din umeri și a continuat să-i ia pulsul. De fapt, mamei nu-i stătea în fire să fie nepoliticoasă cu o asistentă. Așa mi-am dat seama că avea, pesemne, niște dureri groaznice. Trebuie să recunosc că asistentele din spitalul ei o venerau. Una dintre ele, o asistentă care făcuse Medicina și devenise stagiară, m-a luat la o discuție după ce ne-a auzit certându-ne în biroul mamei. Trebuie că am cam sărit calul atunci, dacă i-am atras atenția până și ei. Mi-a spus că există o față a mamei pe care eu nu o cunosc, de vreme ce i-am spus lucruri atât de urâte. Mi-a mărturisit că mama era singurul chirurg care le încuraja pe asistente să pună întrebări, să încerce să rezolve probleme. „Majoritatea chirurgilor îți întorc spatele dacă le pui o întrebare. Te tratează de parcă te autopromovezi sau așa ceva. Dar mama ta a fost cea care mi-a dat aplicația pentru admiterea la Medicină și tot ea mi-a scris recomandarea."

Îmi amintesc că am fost destul de arogantă cu stagiara respectivă. Practic, i-am spus să mă lase în pace și să-și vadă de-ale ei. Însă în adâncul sufletului eram foarte mândră de ceea ce îmi spusese. Problema era că ceea ce i se părea ei minunat, pentru mine era ca otrava. Când venea vorba de medicină, mama era o adevărată evanghelistă. Iar eu eram ca fiica apostată.

Când asistenta a ieșit din cameră, mama mi-a zis încet:

— De fapt, poți să faci ceva pentru mine. Ia un pix și o hârtie și scrie adresa asta.

Am notat un nume de stradă, o alee din Brookline.

— Vreau să mergi acolo.

— De ce?

— E casa lui Delilah Sharansky. În seara asta or să stea la *shivah*. E ritualul de doliu evreiesc.

— Știu ce e, mamă, i-am tăiat-o eu. Am și eu o diplomă nenorocită în studii ebraice.

De fapt, aș fi vrut să spun că marea surpriză era că *ea* știe. Întotdeauna am suspectat-o că ar fi un pic antisemită. Bigotismul mamei era bifurcat. Când era vorba de pacienți, nu îi păsa de culoarea pielii, dar când urmărea știrile făcea remarci rasiste ca: „leneșii ăștia de aborigeni" sau „arabii însetați de sânge". Pe același model, le-a oferit unor evrei deștepți posturi în programul ei de rezidențiat, dar nu-mi amintesc să-l fi invitat pe vreunul dintre ei la masă.

— Oamenii ăștia, familia Sharansky. Nu mă cunosc deloc. De ce-ar vrea să fiu acolo?

— Te vor cunoaște. Își mută greutatea de pe o parte pe alta a patului și se strâmbă din pricina efortului. Și și-ar dori să fii acolo.

— De ce? Cine a fost Delilah Sharansky?

Respiră adânc și închise ochii.

— Nu mai are nici un rost să amân. Oricum totul o să se afle la proces sau ce naiba au ei aici.

— Ce? Despre ce vorbești?

A deschis ochii și s-a uitat direct la mine.

— Delilah Sharansky a fost bunica ta.

Stătusem pe treptele casei de cărămidă roșie destul de mult, încercând să-mi fac curaj să bat la ușă. Era zona mea

preferată din Brookline, undeva la periferie, chiar lângă Alston, unde gheretele cu *burrito* lăsau loc băcăniilor cu preparate cușer și unde viața de stradă se rezuma la stilul gotic al studenților de la Arte și la religiozitatea evreilor.

Poate că, până la urmă, nici nu mi-aș fi făcut curaj să bat la ușă, dacă n-ar fi sosit încă un grup de îndoliați care m-au tras după ei înăuntru. Cineva mi-a adus un pahar de votcă. Nu mi-am imaginat că așa arată o *shivah*. Cred că asta era latura rusească la acei evrei de origine rusă.

Nici casa nu arăta așa cum m-aș fi așteptat, date fiind fațada convențională și faptul că era locuită de o persoană în vârstă de optzeci și unu de ani. Interiorul era luminos, mobilat într-un stil contemporan, cu pereți albi și cu lumina proiectată de niște becuri mari, bine plasate. Am văzut și niște vase de ceramică, înalte, pline de ramuri încolăcite, scaune Mies și alte obiecte retro-moderne în stil Bauhaus.

Pe peretele din față trona un tablou imens. Genul acela de pictură care îți taie răsuflarea, înfățișând o întindere superbă a cerului australian înflăcărat, cu o fâșie de deșert roșiatic, sugerată prin doar câteva tușe în josul pânzei. Atât de simplu, dar atât de intens. Era unul dintre tablourile care îl consacraseră pe artist la începutul anilor '60. Puteai vedea câte unul în aproape toate muzeele importante care se arătau cât de cât interesate de arta australiană. Dar această lucrare era una dintre cele mai bune. Cea mai bună pe care am văzut-o eu, cel puțin. Aveam și noi una — de fapt, mama avea — acasă în Bellevue Hill. Nu i-am acordat niciodată prea multă atenție. Avea câteva

picturi, adevărate trofee: Brett Whiteley, Sidney Nolan, Arthur Boyd. Întotdeauna băieți mari cu nume mari. Nu avea de ce să-i lipsească un Aaron Sharansky.

În acea dimineață, discutasem destul de mult cu mama, până când am observat că e frântă. Am rugat-o pe asistentă să îi dea ceva și, când a adormit, am mers la biblioteca Widener să citesc câte ceva despre biografia lui Aaron Sharansky. Nu mi-a fost greu să găsesc ce căutam. Născut în 1937. Tatăl, supraviețuitor al unui lagăr de concentrare ucrainean, profesor de limba și literatura rusă la Universitatea din Boston. Apoi s-a mutat cu întreaga familie la Universitatea New South Wales, unde a fondat primul departament de rusă din Australia, în 1955. Aaron a urmat studiile Academiei de Arte la East Sydney Tech, apoi a plecat în nord să se facă oier și a început să lucreze la picturile care l-au făcut faimos. A devenit copilul teribil al artei australiene; sincer și rebel. Foarte implicat politic când venea vorba de deșert și de distrugerile cauzate de industria minieră. Mi-am amintit că îl văzusem la știri. Fusese arestat la o manifestație, protestând într-o mină de bauxită, parcă. Avea părul lung și negru, iar polițaii — foarte duri în acea perioadă — îl folosiseră ca să îl târască prin nisip. Îmi amintesc că s-a stârnit un mare scandal la vremea respectivă. Refuzase condițiile impuse de eliberarea condiționată, de a nu se întoarce în mină, așa că a rămas în închisoare timp de o lună, cu încă vreo zece aborigeni. La ieșire, a făcut declarații despre modul în care erau tratați aborigenii după gratii. În unele cercuri, acest moment l-a transformat într-un erou. Chiar și conservatorii trebuiau să îl asculte răbdători, dacă voiau să cumpere vreunul din

tablourile sale. La fiecare expoziție era o nebunie. Toată lumea voia măcar unul, chiar dacă prețurile creșteau tot mai mult.

Apoi, la douăzeci și opt de ani, povestea s-a schimbat brusc. Vederea a început să îi slăbească. S-a dovedit că are o tumoare care îi apăsa nervul optic. A riscat făcând o operație foarte delicată și periculoasă pentru a o înlătura. Câteva zile mai târziu, a murit din pricina unor „complicații postoperatorii".

În nici una dintre schițele biografice sau în vreun necrolog nu era menționat numele neurochirurgului care făcuse operația. Pe atunci, presa nu avea voie să vorbească despre doctorii australieni, din pricina unei clauze din codul de etică medicală. Deși nu puteam ști sigur, am bănuit că, la aproape treizeci de ani, mama ar fi fost destul de sigură pe sine ca să opereze o tumoare atât de dificilă. Dar a făcut-o oare? Dacă da, a făcut-o încălcând tradiția care cere ca doctorii să nu opereze pacienți de care sunt atașați emoțional.

Sarah Heath și Aaron Sharansky erau iubiți. Când a avut loc operația, ea era însărcinată în luna a patra.

— Ai crezut că nu l-am iubit pe tatăl tău?

Privirea ei nu exprima decât o uimire sinceră. De parcă aș fi zis că în chiuvetă e un hipopotam. În acea după-amiază, mă întorsesem la spital de la Widener. Ea dormea când am ajuns, și n-am putut să o trezesc. Când a deschis în sfârșit ochii, eu eram lângă ea, înarmată cu întrebări. Am vorbit mult atunci. Întrebări, răspunsuri și lungi tăceri. A fost cea mai lungă conversație pe care am purtat-o vreodată fără să degenereze într-o ceartă.

— Păi, cum să nu cred că nu l-ai iubit? Nu l-ai pomenit nici măcar o dată. Nimic. Niciodată. Și când, într-un final, mi-am făcut curaj să te întreb, ai plecat cu o expresie dezgustată.

— Amintirea acelui moment încă durea.

— Știi că mult timp după aceea am crezut că m-am născut dintr-un viol sau ceva asemănător.

— Oh, Hanna...

— Și mi se părea că nu suporți să mă vezi.

— Cum să crezi așa ceva?

— Am... am crezut că îți amintesc de el și de-aceea...

— Chiar îmi amintești de el. Ai semănat cu el din clipa în care te-ai născut. Gropița din obraji, forma capului, ochii; apoi părul de aceeași culoare și textură ca al lui; expresia de pe fața ta când te concentrezi e la fel cu cea pe care o avea el când picta. Și mi-am zis că bine, seamănă cu el fizic, dar va fi ca mine pentru că e cu mine. Eu o cresc. Și n-ai fost deloc ca mine. Erai interesată de toate lucrurile pe care el le iubise. Întotdeauna. Până și râsul tău e al lui și privirea supărată... De fiecare dată când mă uitam la tine, îl vedeam pe el... Și apoi, în adolescență, păreai că mă urăști atât de mult... Era parte din pedeapsa pe care o meritam.

— Pedeapsa? Ce vrei să spui? Ce pedeapsă?

— Pentru că l-am ucis, spuse cu o voce stinsă.

— Pentru numele lui Dumnezeu, mamă! Întotdeauna îmi spui să nu mă victimizez. Să pierzi un pacient nu înseamnă să omori un om.

— N-a fost pacientul meu. Ești nebună? Chiar n-ai învățat nimic de la mine în toți anii ăștia? Ce fel de doctor

crezi că sunt ca să operez pe cineva de care eram îndrăgostită până peste cap? Firește că nu eu l-am operat. Am făcut testele, l-am diagnosticat când s-a plâns că nu mai vede bine. Avea o tumoare, benignă, care creștea încet și nu îi amenința viața. I-am recomandat ședințe de radiații și le-a făcut, dar fără să-și recapete vederea. A vrut operație, fără să mai țină cont de riscuri. Așa că l-am trimis la Andersen.

Legendarul Andersen. Auzisem toată viața numele acela. Mama îl venera.

— Deci l-ai trimis la cel mai bun. Cum poți să te învinovățești pentru asta?

Suspină.

— N-ai avea cum să înțelegi.

— Dacă mi-ai da o șansă...

— Hanna, ai avut o șansă acum mult timp.

Apoi închise ochii, lăsându-mă acolo într-o stare de agitație. Nu-mi venea să cred că se întâmpla din nou același lucru. Aceeași poveste repetată la nesfârșit. Dar nu. De data asta, trebuia să aflu mai multe.

Afară se întunecase, dar acolo, în măruntaiele spitalului, n-ai fi avut cum să-ți dai seama de asta. Liniștea era întreruptă doar de zăngănitul tărgilor de pe culoare și de bipăitul pagerelor. Mă întrebam dacă mama adormise din nou din pricina medicamentelor. Dar apoi s-a mișcat și a început iarăși să vorbească. Încă avea ochii închiși.

— Știi, când am aplicat pentru rezidențiatul de neurochirurgie, n-au vrut să-l acorde unei femei. Doi dintre examinatori mi-au zis în față că ar irosi o posibilitate de formare, pentru că o să mă mărit, o să am copii și n-o să practic niciodată.

Vocea îi devenea mai puternică, mai hotărâtă. Puteam să simt că era din nou acolo, în fața oamenilor care voiau să îi refuze șansa de a avea viitorul pe care și-l dorea.

— Dar al treilea examinator era șeful departamentului. Știa că am cele mai mari note din an și că excelasem în perioada stagiului. Mi-a spus așa: „Doctor Heath, vreau să te întreb un singur lucru. Există altceva, în afară de neurochirurgie, ce ai vrea să faci în viața asta? Pentru că dacă răspunsul e da, te rog să-ți retragi dosarul acum."

Am văzut-o cum deschide ochii și mă privește.

— N-am ezitat nici o secundă, Hanna. Nu exista nimic altceva pentru mine. Nimic. Nu voiam să mă mărit. Nu voiam un copil. Eram pregătită să renunț la toate aceste dorințe firești. Am încercat să te fac să înțelegi, Hanna, cât de minunat și de spectaculos este sentimentul pe care-l ai atunci când poți să faci cea mai grea operație, cea care contează cel mai mult. Să știi că în mâinile tale se află gândurile, personalitatea unui om, și că de îndemânarea ta depinde... eu nu salvez doar vieți, Hanna. Eu salvez spirite. Dar tu nu...

A oftat din nou și eu am început să mă foiesc pe scaun. Evanghelista era din nou în amvon. Știam discursul pe de rost și nu voiam să îl mai aud încă o dată. Dar, pe neașteptate, a schimbat vitezele.

— Când am aflat că sunt însărcinată, știam că e o greșeală și eram atât de supărată pe mine. Nici prin gând nu-mi trecea să fac vreodată un copil. Dar Aaron era încântat și a reușit să mă molipsească și pe mine.

Încă mă privea, dar simțeam cum privirea ei începea să treacă prin mine.

— În unele privințe, eram cel mai nepotrivit cuplu. El era un iconoclast stângist activ, iar eu eram...

S-a oprit. Mâinile ei îndreptau cutele inexistente de pe cearșaf.

— Hanna, până să-l cunosc, n-am privit deloc în sus. N-am petrecut nici măcar un minut din viață făcând ceva ce nu mă conducea spre a fi doctor și apoi, când am devenit unul, ceva ce nu m-ar fi transformat într-unul mai bun. El mi-a deschis ochii către politică, natură, artă. Nu cred în clișee, dar chiar a fost dragoste la prima vedere. Nu simțisem ceva asemănător înainte și nici n-am mai simțit după. A intrat în cabinetul meu, și am știut...

O infirmieră a apărut în cameră cu un ceai. Mâinile mamei tremurau foarte tare, așa că i-am ținut eu cana. A luat câteva înghițituri și apoi mi-a făcut semn că nu mai vrea.

— Americanii nu sunt în stare să facă un ceai bun.

I-am aranjat pernele și ea a reușit cu greu să își schimbe poziția.

— Vrei să mai cer ceva?

A clătinat din cap.

— Sunt destul de anesteziată, a spus ea și, după ce a tras o gură mare de aer în piept, ca să își adune puterile, a continuat: În ziua aceea, acasă mă aștepta o pictură —cea care e atârnată în sufragerie.

Am fluierat ușor. Chiar și atunci, pictura trebuie să fi costat vreo sută de mii.

— Cel mai costisitor cadou pe care l-am primit eu de la un pretendent a fost un buchet de flori cam ofilite, am spus.

Mama a zâmbit strâmb.

— Da, a spus. Și era o declarație de intenție. Avea și un bilețel. Încă îl mai am. Întotdeauna l-am purtat cu mine. E în portofel. Poți să te uiți dacă vrei.

Am mers până la dulap și i-am luat geanta.

— Portofelul e în buzunarul cu fermoar. Da. Acolo.

L-am scos.

— În spatele carnetului de conducere.

Era o notă scurtă, de doar două propoziții, scrisă cu niște litere mari, aplecate, în cărbune: „Destinul meu îl împlinesc, și pentru asta am venit." Am recunoscut versul. Era dintr-o poezie de Gerard Manley Hopkins. Dedesubt, Aaron scrisese: „Sarah, tu ești aleasa. Ajută-mă să-mi împlinesc destinul."

Mă uitam la cuvinte, încercând să îmi imaginez mâna care le-a scris, mâna tatălui meu, pe care nu am atins-o niciodată.

— L-am sunat ca să-i mulțumesc pentru pictură și el m-a rugat să trec pe la atelierul lui. Și după aceea... după aceea am petrecut fiecare moment liber împreună. Până la sfârșit. Care nu s-a lăsat deloc așteptat. De fapt, totul a durat câteva luni. Încă mă întreb: oare relația noastră ar fi continuat, dacă el n-ar fi murit... Poate ar fi ajuns să mă urască, așa ca tine.

— Mamă, eu nu...

— Hanna, lasă. N-are nici un rost. Știu că nu ai putut niciodată să accepți că atunci când ai fost mică, nu ți-am fost o mamă adevărată. Când ai ajuns la adolescență, te-ai transformat într-un cactus. Nu puteam să mă apropii de tine. Intram în casă și vă auzeam pe tine și pe Greta râzând. Dar când intram în camera ta, vă opreați. Dacă întrebam care

era gluma, îmi aruncai o privire rece și îmi spuneai că *eu* nu aș înțelege.

Avea dreptate. Așa făceam. Era felul meu de a mă răzbuna. Am lăsat mâinile să-mi cadă în poală, într-un gest de capitulare.

— Asta a fost acum mult timp, am spus.

A dat din cap aprobator.

— Totul. Totul a fost acum mult timp.

— Ce s-a întâmplat cu operația?

— Nu i-am spus lui Andersen despre relația dintre mine și Aaron. Eram deja însărcinată, dar nu știa nimeni. E uimitor ce poți ascunde sub un halat alb. Andersen m-a invitat să particip la operație, dar l-am refuzat cu o scuză penibilă. Îmi aduc aminte și acum de felul în care m-a privit. De obicei, aș fi făcut orice ca să ajung în sala de operații cu el. Pentru tipul acela de tumoare, trebuia să pătrunzi pe la baza craniului. Cojești scalpul și...

S-a oprit. Mi-am dat seama că, involuntar, îmi pusesem mâinile la urechi ca să nu aud detaliile înspăimântătoare. Mi-a aruncat o privire rănită și am lăsat mâinile jos, ca un copil vinovat.

— În orice caz, n-am luat parte la operație, dar am găsit un motiv să fiu acolo când Andersen a ieșit. Își scotea mănușile. N-am să uit niciodată expresia de pe fața lui când m-a văzut. Am crezut că Aaron i-a murit pe masă. Mi-am adunat toate forțele ca să reușesc să stau în picioare. „A fost o tumoare benignă, așa cum ai diagnosticat. Dar membrana optică era foarte implicată." Încercase să curețe tumoarea de pe membrană, ca să repornească alimentarea cu sânge a nervilor, dar era prea mare. Din ceea ce îmi

spusese, am înțeles că Aaron nu va mai putea să vadă. Și știam că Aaron nu putea trăi fără să vadă. Dar nici nu s-a trezit să își dea seama că era orb. În aceeași noapte, a avut o hemoragie pe care Andersen nu a văzut-o și până să îl ducă înapoi în sala de operații ca să scoată cheagul...

O asistentă a intrat chiar în acel moment și a privit-o pe mama. Se vedea cât de agitată era. Asistenta s-a întors spre mine și mi-a spus:

— Cred că ar trebui să lăsați pacienta să se odihnească o vreme.

— Da. Du-te.

Vocea mamei era plină de încordare, de parcă acele cuvinte i-ar fi solicitat un efort uriaș.

— E timpul să te duci la familia Sharansky.

— Hanna Heath?

M-am întors cu spatele la tabloul de pe peretele lui Delilah Sharanksy și m-am trezit că mă uit la niște trăsături familiare. Ale mele... transpuse pe fața unui bărbat în vârstă.

— Sunt fiul lui Delilah. Celălalt fiu, Jonah.

Am întins mâna, dar el m-a prins de umeri și m-a tras spre el. M-am simțit îngrozitor de stânjenită. Când eram mică, îmi doream cu disperare o familie. Mama era singură la părinți și deloc apropiată de ei. Tatăl ei făcuse o avere frumușică în domeniul asigurărilor, iar el și soția lui se retrăseseră, încă dinainte să mă nasc eu, la Noosa, într-o comunitate de pensionari, cu terenuri de golf și tenis la discreție. Cred că pe bunica am întâlnit-o o singură dată, înainte de atacul de cord. Bunicul s-a recăsătorit la scurt

timp cu o antrenoare de tenis. Mama nu a fost niciodată de acord cu decizia lui, așa că nu l-a vizitat deloc.

Și dintr-odată mă trezisem aici, în mijlocul unor străini cu care eram înrudită. Erau destul de mulți: trei veri și o mătușă. Se pare că mai aveam o mătușă care lucra în Ialta ca reprezentant de vânzări. Era și unchiul Jonah, arhitectul care renovase casa pentru Delilah.

— Ne-am bucurat când am aflat că mama ta o să se facă bine, a spus, trecându-și mâna prin părul negru și drept.

Mi-am dat seama că era un gest nervos, pentru că îl aveam și eu.

— Nici unul dintre noi n-a fost de acord ca mama să mai conducă după optzeci de ani, dar era o hoașcă încăpățânată.

Fusese văduvă timp de mai bine de cincisprezece ani și se obișnuise să ia singură decizii.

— Acum zece ani și-a luat doctoratul. Îți dai seama că nu avea să ne asculte niciodată. Dar cu toții regretăm ce i s-a întâmplat mamei tale. Dacă e ceva ce putem face...

L-am asigurat că mama e pe mâini bune. Imediat ce s-a răspândit vestea despre accident, toți medicii de la convenție au intrat în acțiune. Mă îndoiam că ar fi existat vreun alt pacient în Boston care să primească o îngrijire mai atentă.

— Dar mama s-ar bucura să știe că această tragedie te-a adus, în sfârșit, la noi.

— Da. Păcat că tu și cu mama ta nu ați rămas în Australia... Mi-ar fi prins bine o bunică în copilărie.

— Păi, am rămas acolo câțiva ani. Mama a vrut să mă lase să termin Arhitectura. Eram student la cursurile de noapte ale Institutului de Tehnologie și ziua lucram

pentru arhitectul guvernamental din New South Wales. Eu am proiectat toaletele din Taronga Park Zoo, dacă ai avut ocazia să le folosești vreodată... Și-a lăsat paharul jos și s-a uitat la mine de parcă ar fi încercat să se hotărască dacă să-mi spună sau nu ceva. Ar trebui să știi. Mama a implorat-o pe Sarah să ne lase să te vedem, să te integrăm în familie. Dar Sarah a refuzat. A insistat să nu avem nici un fel de contact.

— Dar tocmai ai spus că mama ta nu accepta ordine din partea nimănui. Cum de a ascultat-o pe Sarah?

— Cred că i-a fost greu. Dar știa și că ne vom muta înapoi aici. Probabil s-a gândit că e mai rău să apară și apoi să dispară din viața ta. Dar aflase unde mergeai la grădiniță și te privea în fiecare dimineață, când venea doica să te ia. Își făcea griji pentru tine. Zicea tot timpul că păreai un copil foarte trist.

— Păi zicea bine.

Spre rușinea mea, vocea începea să mi se schimbe și nu puteam să-mi opresc tremurul buzelor. Cât de crud. Cât de crud pentru Delilah, care își dorea o nepoțică, tot ce îi mai rămăsese de la fiul ei. Și cât de crud față de mine. Aș fi fost un alt om dacă aș fi avut această familie.

— Și atunci, mama ta de ce a păstrat legăturile? Adică, erau împreună ieri noapte.

— Probleme financiare. Moștenirea lui Aaron; lăsase prin testament ca din drepturile sale de autor să se nască Fundația Sharansky.

— Evident, am spus.

Era unul din colegiile mamei. Făcea parte dintr-o mulțime de colegii directoare — corporații, fundații. Primea

banii și prestigiul, dar nu mi s-a părut vreodată că i-ar păsa de vreuna dintre ele. Cu fundația Sharansky însă lucrurile stăteau altfel, pentru că interesele ei nu se înscriau întotdeauna în direcția general acceptată.

— Aaron și-a scris testamentul exact înainte de operație. Atunci a creat fundația și le-a numit pe Delilah și pe Sarah administratori. Cred că a vrut să le apropie cumva.

O femeie și-a făcut apariția și Jonah s-a întors să-i vorbească, iar eu am rămas să privesc pozele de pe poliță. Erau doar câteva, în rame simple, argintii. Una o înfățișa pe Delilah în tinerețe, îmbrăcată într-o rochiță albă din organza, cu un guler cu paiete argintii. Avea niște ochi mari, fumurii, în care se citea entuziasmul față de evenimentul la care se ducea atât de dichisită. Era și o poză cu Aaron în atelierul său, plin de vopseluri, meditând asupra pânzei din fața lui, ca și cum fotograful nici nu s-ar fi aflat acolo. Mai erau și fotografii de familie de la un *bar mitzvah*, presupun, sau poate de la o tăiere împrejur. Oameni frumoși care se țineau de gât, cu ochi zâmbitori, și care păreau să se simtă foarte bine împreună.

Toată lumea a fost foarte caldă cu mine. Mă îndemnau întruna să mai mănânc câte ceva și mă luau în brațe. Nu sunt deloc obișnuită cu îmbrățișările. Am încercat să-mi imaginez că sunt cineva care se potrivește foarte bine în acest decor, că sunt pe jumătate evreică din Rusia, că sunt cineva care ar fi putut trăi sub numele de Hanna Sharansky.

Sticla de votcă stătea pe masa de sticlă, iar eu gravitam în jurul ei. Am pierdut șirul paharelor pe care le-am băut. Îmi plăcea sentimentul de amorțeală pe care mi-l dădea băutura aceea. Toată lumea spunea povești despre Delilah. Soția lui

Jonah povestea cum, la începutul vieții lor împreună, soțul ei îi reproșa că găluștele pe care le făcea nu semănau cu cele ale mamei lui.

— Am încercat să bat albușurile separat, am amestecat totul cu grijă ca să iasă pufoase, dar nu, nu erau ca ale lui Delilah. Așa că într-o zi, nervoasă, am aruncat totul în blender. Au ieșit niște găluște tari ca niște mingi de golf. Și ce îmi spune Jonah? „Exact ca ale mamei!"

Majoritatea poveștilor se înscriau în aceeași notă. Delilah nu fusese o mamă sau o bunică evreică la fel ca toate celelalte. Fiul lui Jonah, un pic mai tânăr decât mine, a vorbit despre prima dată când părinții l-au lăsat singur în weekend. Trebuia să stea cu bunica Delilah.

— M-a întâmpinat în ușă cu doi pui în folie de aluminiu. Mi i-a dat și mi-a zis: „Acum du-te acasă și distrează-te cu prietenii tăi, doar să nu faci prostii, că dăm amândoi de bucluc." Visul oricărui tânăr de paisprezece ani, mult prea cocoloșit de părinți.

Jonah și soția lui și-au îngropat fețele în palme, prefăcându-se îngroziți.

— Dac-am fi știut...

După acest moment, le-am spus că trebuie să plec, că vreau să o vizitez pe mama. Ceea ce nu aveam de gând să fac, dar voiam să ies cât mai repede de acolo. Mă clătinam ușor de la atâtea pahare de votcă. Dar nu doar din cauza asta. Îmi trebuia mai mult de o noapte ca să recuperez treizeci de ani de informații pierdute. De sentimente pierdute.

Până am ajuns la hotel, toate sentimentele noi și confuze pe care le aveam față de mama după accident se

transformaseră din nou în furia aceea mocnită pe care o simțisem toată viața față de ea. Nu era de ajuns să știu că odată a fost capabilă de iubire. De acord, a suferit. A pierdut iubirea vieții ei și vina a urmat-o pretutindeni de atunci. Și da, eu nu am fost perfectă; am fost o adolescentă de coșmar, plină de dorințe, lipsită de înțelegere. Dar nu era de ajuns. Pentru că, până la urmă, ea a luat toate deciziile și eu am plătit pentru ele.

M-am dus la baie să vomit, lucru care nu mi se mai întâmplase — cel puțin nu din pricina alcoolului — de când eram la facultate. M-am întins pe pat, cu un prosop ud pe față, încercând să nu observ cum se învârte camera. Când durerea de cap a început să se instaleze, am decis să nu anulez totuși conferința de la Tate. Să aibă doctorii grijă de mama. Știam că or s-o facă. În fond, ea a pus mereu munca înaintea mea...

Și el a făcut la fel. Vocea din mintea mea era vocea ei. *El a fost cel care a pus munca înaintea iubirii.* Nu trebuia să-și riște viața cu operația aceea atât de dificilă. Avea atât de multe. O iubită, o familie, un copil pe drum. Dar nici unul din aceste lucruri nu era la fel de important ca munca lui.

OK, atunci la naiba cu amândoi. O să continui și eu, așa cum ar fi făcut oricare dintre ei.

Eram mahmură. Aveam o durere de cap infernală, pe care nu vrei să o iei cu tine într-o călătorie de șapte ore cu avionul. Măcar călătoream la clasa întâi, mulțumită mega-multi-miliardarului. Am mâncat o bucată din somonul prăjit pe care mi l-a oferit însoțitoarea de bord, gândindu-mă la săracele suflete din spate care se chinuiau cu puiul de

carton și cu pastele de cauciuc. Dar chiar și la clasa întâi, mâncarea din avion tot oribilă e. Peștele era prăjit bine de tot; gătit perfect și apoi lăsat în tigaie vreo oră și jumătate. Oricum nu voiam altceva decât apă plată. În timp ce așteptam ca cineva să vină și să-mi ia tava, am luat solnița mică de plastic și mi-am turnat câteva grăunțe în palmă. După accidentul mamei nu mai avusesem timp să ajung din nou la laboratorul lui Raz. Probabil a crezut că sunt încă supărată pe el de nu m-am mai dus. A făcut totuși analiza și mi-a lăsat un bilet la recepția hotelului. Îl aveam în față, pe tava de plastic.

Ai avut dreptate: NaCl. Dar de mare, nu din rocă. De v. cum făceau sare în sec. XV. Sau XVI? Poate nu e sare de masă? Ceva aventuri maritime? Se potrivește cu locațiile știute, Barcelona sau Veneția??? Scuze pt. aseară, am fost deplasat. Spune-mi cum a mers la Londra. Prietenul tău, Rattus Raz.

Am zâmbit. Un gest tipic pentru Raz. Căuta zebre din nou. Și obsesia lui pentru epave îl făcuse să se gândească imediat la tot soiul de tragedii maritime. Dar o să-i urmez sfatul și o să caut. Chiar nu știam cum se făcea sarea cușer. N-aveam nici cea mai vagă idee. Trebuia să cercetez și aspectul ăsta. Poate spiritul cărții îmi va releva ceva.

Am lăsat grăunțele de sare să-mi cadă din palmă peste o frunză de salată ofilită și cu marginile ruginii, în timp ce, la zeci de mii de kilometri sub noi, valurile sărate ale oceanului nevăzut se înălțau și se spărgeau în întuneric.

Ape sărate

Tarragona, 1492

Cuvântul lui YHVH e șlefuit
Cum aurul și argintul sunt șlefuite.
Când aceste litere s-au arătat, erau toate șlefuite,
Frumos sculptate și strălucitoare.
Tot Israelul a văzut literele
Plutind prin spațiu în toate direcțiile,
Gravându-se apoi singure pe plăcile de piatră.

Zohar

David Ben Shoushan nu era un om nepoliticos, doar că mintea lui se afla mereu în alte sfere, mai înalte. Soția sa, Miriam, îl certa mereu pentru asta, pentru că, în piață, trecea la câțiva centimetri de sora ei fără să o salute măcar din cap, sau pentru că nu auzea când vreun negustor de pește își oferea marfa la jumătate de preț.

Așa că nici el nu-și putea explica cum de l-a observat pe tânăr. Spre deosebire de ceilalți cerșetori sau neguțători ambulanți, el nu striga nimic, ci doar stătea jos, în tăcere, cercetând cu privirea chipurile trecătorilor. Poate tocmai felul acela în care stătea, aproape neclintit, îi atrase atenția lui Ben Shoushan. În toată zarva și agitația din jur, el era singurul lucru liniștit, echilibrat. Dar poate că lucrurile nu stăteau deloc așa. Poate că era doar o rază din lumina slabă a iernii care se oglindise pe ceva din aur.

Tânărul își adjudecase un petic de pământ la marginea târgului, mărginit de zidul cetății. Era umed și rece acolo în acea perioadă a anului; nu chiar cel mai potrivit loc în care să-ți poți atrage clienții și, de aceea, negustorii locali îl lăsaseră vânzătorilor ambulanți sau refugiaților andaluzi care năpădiseră, jerpeliți și vai de ei, orașul. Războaiele

din sud îi forțaseră pe mulți să plece. Și până să ajungă în Tarragona, își vânduseră cam toate bunurile. Majoritatea refugiaților care își găsiseră un loc la marginea pieței încercau să vândă tot soiul de nimicuri: tunici jerpelite și câteva bunuri casnice învechite. Dar băiatul avea întinsă în fața lui o bucată de piele, pe care se afla o colecție de pergamente mici, colorate, care atrăgeau atenția.

Ben Shoushan se opri din drum și își croi drum prin mulțime, ca să vadă mai bine. Se așeză pe vine și se sprijini cu degetele în noroi, ca să nu se dezechilibreze. Era exact ceea ce își imaginase, iar picturile erau fabuloase. Ben Shoushan mai văzuse miniaturi în cărțile de rugăciuni creștine, dar nimic asemănător. Se aplecă și le cercetă, neputând să-și creadă ochilor. Cineva care cunoștea foarte bine Midrașul trebuie să le fi făcut sau, cel puțin, să-l fi îndrumat pe artist. Lui Ben Shoushan îi veni o idee care-i făcu mare plăcere.

— Cine le-a făcut? întrebă.

Tânărul îl privea cu niște ochii căprui, mari și nedumeriți.

Ben Shoushan presupuse că nu știe dialectul local și trecu la arabă, apoi la ebraică, dar cu același rezultat.

— E surdomut, spuse un țăran olog de-o mână, care avea de vânzare o covată pentru aluat și o pereche de linguri de lemn. I-am întâlnit pe el și pe sclavul lui negru pe drum.

Ben Shoushan îl privi mai atent pe tânăr. Hainele lui, deși murdare, erau foarte fine și scumpe.

— Cine este?

Bărbatul ridică din umeri.

— Sclavul mi-a spus o poveste fantastică, cum că ar fi feciorul doctorului de curte al ultimului emir. Dar știți cum e cu sclavii... le cam place să inventeze povești.

— E evreu?

— E circumcis, deci nu e creștin, și nici nu pare a fi maur.

— Unde este sclavul lui? Aș vrea să știu mai multe despre aceste picturi.

— A fugit într-o noapte, la scurtă vreme după ce am ancorat la Alicante. Cu siguranță încerca să ajungă acasă în Ifriqiya[1]. Nevesti-mii îi place de tânăr; are un suflet bun și, cu siguranță, nu o vorbește pe la spate. Dar când am ajuns aici, i-am spus că va trebui să vândă ceva ca să poată să se întrețină. Aceste imagini sunt tot ce a avut cu el. Sunt suflate cu aur curat. Vrei una?

— Le vreau pe toate, spuse Ben Shoushan.

Miriam trânti carnea peste pâine, atât de tare încât bucata lui David se rupse, lăsând pe masă o dâră de zeamă.

— Uite ce-ai făcut acum, ordinarule!

— Miriam...

Știa că sursa supărării ei nu era felia ruptă de pâine. Fiica lui, Ruti, era deja în picioare și ștergea pata. David băgă de seamă cum fiica lui își schimbă expresia la auzul ocărilor mamei ei. Lui Ruti nu îi plăcea să se ridice vocea. Vrăbiuța. Așa îi spunea David, pentru că îi amintea de o pasăre micuță și sperioasă. La fel ca o vrăbiuță, era o făptură cafenie, insipidă, cu niște ochi mohorâți și un ten

[1] În istoria medievală, Ifriqiya cuprindea regiunea în care se află astăzi vestul Libiei, Tunisia și estul Algeriei.

brun, și care adesea mirosea urât pentru că se ocupa de cazanele în care fierbea gogoși de ristic, rășini și sulfură de cupru ca să îi facă lui cerneluri. Biata vrăbiuță, o compătimea el. Atât de bună și de harnică. La cincisprezece ani, ar fi putut să se mărite cu un tânăr cumsecade și să scape de limba ascuțită a maică-sii. Dar Ruti nu avea nici noroc și nici un chip plăcut. Și chiar dacă în familiile care se conduceau după Tora nu se punea mare preț pe lucrurile astea, ea își pierduse oricum șansa din pricina comportamentului imoral al fratelui său.

Miriam, dură ca o hoașcă bătrână, nu avea răbdare cu timiditatea fetei. O împinse cu asprime și îi luă cârpa din mână, frecând masa cu un zel exagerat.

— Știi mai bine decât mine ce puține comenzi ai și totuși cheltuiești venitul pe două luni pe niște picturi! Și Rachela mi-a spus că nici măcar nu te-ai târguit cu băiatul.

David încercă să-și înăbușe gândurile nu prea creștinești despre cumnată-sa Rachela, care părea să știe în fiecare minut toate amănuntele din viața fiecărui membru al comunității.

— Miriam...

— De parcă n-am avea destule cheltuieli acum, cu nunta nepotului tău.

— Miriam, spuse David, ridicându-și vocea într-un mod cu totul neobișnuit pentru firea lui calmă. Picturile sunt *pentru* nuntă. Doar știi că fac o *haggadah shel Pesach* pentru băiatul lui Joseph și mireasa lui. Nu vezi? Pot să leg paginile cu imaginile acestea ca să fie un cadou substanțial.

Miriam își țuguie buzele. Își îndesă o șuviță la loc sub broboadă.

— Păi, dacă zici așa...

Miriam ar fi preferat să lingă fiere decât să piardă o ceartă, dar această ultimă veste îi aduse aceeași ușurare pe care o simți când îți eliberezi piciorul dintr-o gheată prea mică. Își făcea griji din pricina cadoului de nuntă pentru fiul cel mai mare al lui *Don* Joseph și fiica familiei Sanz. I se părea că o simplă hagadă făcută de David ar fi putut părea un cadou meschin pentru acele două familii atât de însemnate. Dar aceste picturi, cu aur și lapislazuli și malachit, acestea, trebuia să recunoască și ea, erau de o foarte bună calitate.

Pe David Ben Shoushan nu îl interesau banii sau prestigiul. Nu îi păsa că era cel mai sărac dintre toți membrii familiei Ben Shoushan. Dar îi păsa de liniștea căminului său și, văzând cât de fericită era soția sa mereu atât de îndărătnică, se simți mai ușurat. Ideea obiectului în sine îl mulțumea și pe el. Acum un deceniu însă n-ar fi considerat potrivită folosirea unor imagini, chiar religioase ca acestea. Dar fratele lui era curtean; se ocupa de banchete, îi plăcea muzica și era — deși David nu i-ar fi spus acest lucru în față — greu de distins față de un gentil. Și atunci, de ce fiul său n-ar putea să aibă o carte care să rivalizeze cu cele mai frumoase psaltiri creștine? Marele Rabin Duran insista să îi învețe pe elevii lui doar din cărți frumoase. Acestea, spunea rabinul, întăreau sufletul. „Una dintre virtuțile neamului nostru a fost că cei bogați și importanți din fiecare generație au încercat să producă manuscrise frumoase", spusese rabinul.

Ei bine, el nu era nici bogat, nici important, dar cu ajutorul Celui de Sus aceste picturi ajunseseră în mâinile

lui, mâini care fuseseră deja înzestrate cu capacitatea de a scrie frumos. Voia să facă o carte glorioasă. De cele mai multe ori, îi venea greu să îi explice soției sale că munca sa ca *sofer* — scrib în limbile sfinte ale lui Dumnezeu — îl îmbogățea, chiar dacă nu câștiga decât câțiva *maravedi*[1]. Dar cum se uita la ea când strângea masa, era fericit că în sfârșit părea că îl înțelege.

Se apucase de lucru la prima rază de lumină a dimineții, și îi făcu lui Miriam semn să plece când aceasta venise să îi aducă micul dejun. Casa lor, ca majoritatea celor din cartier, era doar o cutie mică și înclinată, cu două camere suprapuse, așa că Ben Shoushan era nevoit să lucreze afară, chiar și pe timpul iernii. Erau vreo zece pași din stradă până la ușa casei și spațiul era plin de vase mari cu piei înmuiate în oxid de calciu și cu alte piei întinse pe rame, așteptând ca razele soarelui să le usuce încet. Mai erau și piei groase, pline încă de grăsime și vase de sânge și care așteptau să fie curățate de cuțitul lui cu lamă rotunjită. Dar avea și o grămadă mică de piei semiprelucrate, pe care le sorta cu grijă, ca să le găsească pe cele de oaie de munte, care se potriveau cu pergamentele pe care se aflau miniaturile. După ce alese bucățile perfecte, o puse pe Ruti să le frece bine cu piatră ponce și cretă. Apoi se spălă pe mâini cu apa rece din fântâna din curte și se așeză la *scriptionale*, trasând cu atenție linii, cu stilul de os, pe paginile pregătite. Literele aveau să fie așezate pe aceste linii abia vizibile. Când termină de liniat toate paginile, își stropi fața cu apă rece.

[1] O varietate de dinar, inițial de aur, apoi de argint și în final de aramă, bătut în Spania între secolele al XI-lea și al XIV-lea.

— *Leshem ketivah haggadah shel Pesach,* șopti și apoi își înmuie pana de curcan în cerneală.

Ha Lachma an'ya... Aceasta este pâinea durerii noastre...

Literele pătimașe păreau că ard pagina.

...pe care strămoșii noștri au mâncat-o pe pământul Egiptului. Pe cel înfometat să-l poftești să mănânce...

Lui Ben Shoushan îi chiorăiau mațele, în semn de protest față de pierderea micului dejun.

...pe cel nevoiaș să-l poftești să sărbătorească.

Mulți ajunseseră nevoiași în acel an, din pricina birurilor uriașe puse de rege și regină, ca să-și plătească războaiele din sud. Ben Shoushan încerca să-și înfrâneze gândurile care îi zburau aiurea. Un *sofer* trebuie să se gândească numai la literele sfinte. Nu să se lase distras de treburile cotidiene.

— *Leshem ketivah haggadah shel Pesach,* șopti el din nou, încercând să-și alunge din minte alte gânduri.

Mâna lui formă litera *shin* — litera înțelepciunii. Ce înțelepciune poate fi în bătălia continuă cu maurii? Doar nu au trăit musulmanii, evreii și creștinii în pace și armonie — în *convivencia* — atâtea veacuri de-a rândul? Cum era vorba

aia? Creştinii întemeiau armate, musulmanii ridicau case şi evreii câştigau bani.

Anul acesta aici, iar cel ce urmează, pe pământul Israelului.

Anul acesta aici, mulţumită lui *Don* Seneor şi lui *Don* Abravanel, fie-le numele binecuvântate, care i-au luat ochii lui Ferdinand cu aur şi au astupat urechile regale în faţa şoaptelor dispreţuitoare ale orăşenilor invidioşi.

Anul acesta sclavi...

Ben Shoushan se gândi la sclavul tânărului mut. Cât şi-ar fi dorit să-i vorbească şi să afle câte ceva despre istoria acelor minunate anluminuri. Mâna *sofer*-ului se mişcă dinspre călimară spre pergament, în timp ce imaginaţia lui plăsmuia o siluetă slabă, neagră, păşind în baston, pe un drum galben, spre o aglomerare de case de chirpici, către o familie care îl crezuse mort. Ar fi putut la fel de bine *să fie* mort până acum, sau înlănţuit într-o celulă, cu spatele şiroind de sânge.

Continuă aşa toată ziua, până la lăsarea întunericului, luptându-se cu închipuirile minţii sale istovite, ca să aştearnă, cu multă grijă, literă după literă. La asfinţit, o rugă pe Vrăbiuţă să îi aducă un halat curat şi se duse la *mikvah*, sperând că ritualul imersiei îi va curăţa mintea de larma din timpul zilei, îndreptându-i toată atenţia asupra lucrării sacre. Se întoarse împrospătat şi o rugă pe Vrăbiuţă să îi umple o lampă ca să poată relua lucrul. Când Miriam mirosi aroma fitilului aprins, veni din casă zburând

ca o viespe, trăncănind ceva despre prețul uleiului. David îi vorbi cu o asprime care nu-i stătea în fire, așa că femeia se întoarse și plecă bombănind.

Se întâmplă în liniștea primelor ore ale dimineții, când stelele străluceau pe cerul întunecat. Poate din cauza nemâncării, frigului sau a flăcării scânteietoare a lămpii, dintr-odată literele se ridicară și începură să se rotească într-un cerc minunat. Ben Shoushan își trecu mâna peste pergament. Fiecare literă ardea. Fiecare semn se înălțase și plutea rotindu-se prin aer. Și apoi toate se unire într-un mare foc din care ieșiră doar patru — arzând în numele glorios al Celui Atotputernic. Sentimentul a fost atât de puternic pentru Ben Shoushan încât acesta își pierdu cunoștința.

Ruti îl găsi dimineața leșinat sub *scriptionale*. O urmă de chiciură îi albea barba. Dar scrisul lui, cu fiecare literă și fiecare cuvânt în parte, acoperea mai multe pagini decât ar fi putut să scrie un *sofer* într-o săptămână de muncă neîntreruptă.

Ruti îl așeză în pat de dimineață, dar după-amiază el insistă să-și continue munca. Mâna îi era din nou cea a unui *sofer* obișnuit și mintea lui, la fel ca-ntotdeauna, plină de lucruri mărunte, însă inima îi era atinsă de binecuvântarea mistică din noaptea precedentă.

În a patra zi, când munca ce ar fi trebuit să ia multe săptămâni era aproape încheiată, se auzi un ciocănit ușor la poartă. Ben Shoushan scoase un sunet de exasperare. Ruti, Vrăbiuța, pluti fără nici un zgomot prin aglomerația din curte, trase zăvorul și deschise poarta. Când recunoscu femeia care stătea în fața ei, Ruti își îndreptă spatele

și își aranjă baticul. Ochii ei, când se întoarse spre tatăl său, erau mari și înspăimântați.

Pe când femeia aceea se pregătea să-i treacă pragul, Ben Shoushan își puse jos pana, scandalizat. Cum îndrăznea ea, al cărei nume nu îl va rosti, cum îndrăznea să vină la ușa lui? Furia îi strânse stomacul gol și o durere ascuțită îi perforă măruntaiele. Ruti, speriată de expresia de pe chipul lui, își luă zborul dinspre poartă către ușa casei.

Femeia începu să vorbească, cu glasul ei suav de femeie dezmățată.

Dar, ca să nu o audă, Ben Shoushan murmură în ebraică: „Buzele femeii străine picură miere, dar dedesubt sunt amare ca pelinul." Acestea fuseseră ultimele cuvinte pe care i le spusese fiului său — chiar fiului său! *Kaddish*-ul lui, lumina ochilor săi și rădăcina inimii sale — înainte să iasă pe poarta aceea, să pășească în baptisteriu și apoi în fața altarului. David Ben Shoushan își rupsese haina în acea zi. Trecuseră doi ani, dar amintirea băiatului încă persista. Și acum venise *ea*. Pricina inimii lui frânte, rostind un nume interzis în casa lui.

— Nu am nici un fiu! strigă și își întoarse spatele, urmând-o pe Ruti spre ușă.

Făcu doi pași și se opri. Oare ce zisese ea?

— Ieri noapte un *alguazil*[1] și un aprod au venit la noi. El s-a împotrivit, așa că l-au bătut și când a început să țipe i-au pus un căluș de metal în gură. Unul îl ținea, în timp ce altul strângea șuruburile, până am crezut că i-au rupt falca.

[1] Titlu spaniol, un termen de origine arabă. La început desemna un judecător, apoi un ofițer al Curții cu îndatoriri polițienești.

Plângea. Și-a dat seama de asta pentru că vocea ei nu mai era suavă, ci aspră. Nu reușise să o privească încă.

— L-au închis în Casa Santa. I-am urmărit până acolo, implorându-i să-mi zică sub ce acuzații, dar apoi s-au întors împotriva mea și mi-au spus că sunt vinovată că stric sângele creștin, purtând copilul unuia dintre ereticii marani[1]. Sunt o lașă, recunosc. Am plecat de acolo. Am fugit. Nu pot să suport gândul că fiul meu ar putea să se nască în beciurile Inchiziției. Am venit la voi, pentru că nu am unde să mă duc. Tata nu are bani pentru răscumpărare.

Vocea ei dulce era subțire și mlădioasă ca a unui copil, în timp ce grăia minciuna aceea.

David Ben Shoushan se uită atunci la ea, la pântecul ei umflat. Sorocul se apropia. Amestecul de dragoste și pierdere pe care îl simți în acel moment îi înmuie genunchii. Nepotul său, care nu avea să fie evreu. Se clătină, de parcă ar fi băut prea mult vin, și traversă curtea îngustă până la poarta grea, de lemn, pe care i-o trânti în față, lăsând-o cu lacrimile șiroindu-i pe obraji.

Tânărul vorbea cu mare greutate. Când i-au desfăcut șuruburile și i-au scos călușul de metal, au tras și patru dinți odată cu el. Buzele îi erau rupte la colțuri și când a deschis gura să vorbească, două șiroaie de sânge i s-au prelins pe bărbie și apoi pe cămașa pătată. Încercă să ridice o mână ca să își șteargă fața, dar cătușele îl împiedicau.

— Cum pot să mărturisesc, părinte, dacă nu știu de ce sunt acuzat?

[1] Evreii sefarzi forțați să adopte creștinismul, dar rămași în secret fideli iudaismului.

Îl aduseseră acolo în cămașă de noapte, și tremura. Încăperea din Casa Santa nu avea ferestre și pereții erau acoperiți cu pânză neagră. Singura lumină era dată de cele șase lumânări din fiecare parte a Hristului crucificat. Masa era și ea îmbrăcată în negru.

Fața Inchizitorului nu se zărea deloc prin gaura glugii. Doar mâinile lui albe, împreunate sub bărbie, se deslușeau în lumina pală.

— Reuben Ben Shoushan...

— Renato, părinte. Am fost botezat Renato. Numele meu este Renato del Salvador.

— Reuben Ben Shoushan, repetă preotul de parcă nici n-ar fi auzit. Ai face bine să mărturisești acum, pentru binele sufletului tău nemuritor și... Făcu o pauză lungă, atingându-și ușor buricele degetelor. Și pentru binele trupului tău muritor. Pentru că dacă nu îți declari păcatele de bunăvoie, aici, în fața mea, o vei face cu siguranță în locul de relaxare.

Renato simți cum i se strânge stomacul. Își apăsă mâinile încătușate peste pântec. Încercă să înghită, dar nu avea nici un pic de salivă în gură. Vocea lui răsuna ca un zangăt.

— Nu știu ce vă închipuiți că am făcut!

În colț, un scrib nota atent fiecare cuvânt care ieșea din gura lui Renato. Scrijelitul acela îi amintea de casă, de curtea din cahal[1], de sunetul pe care pana tatălui său o făcea pe pergament. Dar tatăl său scria doar cuvinte de glorie. Nu ca acest bărbat, a cărui slujbă era să scrie fiecare vorbă plină de disperare, fiecare geamăt și strigăt rostit de acuzat.

Un oftat exagerat răsună din interiorul glugii.

[1] Comunitate evreiască cu administrație proprie.

— De ce-ți faci asta? Mai bine recunoaște și primește iertarea. Mulți au făcut asta și au plecat de-aici. E cu siguranță mai bine să porți câteva luni un sanbenito[1] decât să-ți sfârșești viața în foc.

Renato scoase un geamăt. Încă mai simțea în nări fumul înțepător al ultimului autodafe. Fusese o zi umedă și putoarea focului încă plutea deasupra orașului. Șase oameni muriseră. Trei mărturisiseră în ultima clipă și fuseseră strangulați înainte ca flăcările să fie aprinse, iar restul au fost arși de vii, iar țipetele lor îi bântuiau visele.

Același oftat se auzi din nou de sub glugă. Mâinile albe fluturară prin aer, iar un bărbat înalt, al cărui chip era acoperit cu o mască de piele, apăru din umbră.

— Apă, spuse părintele și figura mascată încuviință din cap.

Preotul se ridică și părăsi camera. Bărbatul uriaș se întinse după Renato și-l prinse tare de cămașă. Reuben Ben Shoushan își petrecuse tinerețea în studiu, aplecat peste *scriptionale*, pregătindu-se să urmeze profesia tatălui său. Dar în cei doi ani de când devenise Renato, lucrase în aer liber mai tot timpul. Făcea o muncă fizică grea în livada tatălui Rosei, sau la presele de măsline. N-ai fi putut spune că era un bărbat masiv, însă avea brațele puternice acum, musculoase și bronzate de soare. Și totuși, stând acolo, dezbrăcat și cu bărbatul mascat deasupra lui, părea lipsit de apărare. Avea deja vânătăi pe umeri, de la loviturile aplicate de *alguazil*.

[1] Tunică galbenă, făcută din pânză de sac, pe care o purtau ereticii condamnați de Inchiziția spaniolă, ca mod de defăimare și înjosire publică.

Paznicul îl împinse cu putere înainte și părăsiră încăperea neagră, coborând pe niște scări spre camera de relaxare. Când Renato văzu scara, deasupra bazinului mare de piatră, cu legăturile pline de sângele prizonierului de dinainte, și dopurile de lemn care-i vor fi băgate-n nas, nu-și mai putu controla sfincterul. O putoare oribilă inundă încăperea.

David Ben Shoushan se îmbrăcă cu grijă. Își puse tunica cea mai puțin ponosită și își aranjă cu grijă gluga ca să-i atârne grațios pe umeri. Ruti își tot ștergea lacrimile, străduindu-se să coasă gaura din singura pereche de ciorapi a tatălui său.

— Dă-mi mie, fată proastă, spuse Miriam și-i smulse ciorapul din mână.

Mâinile lui Ruti, distruse de lucrul cu pieile, nu erau atât de pricepute la lucruri fine ca ale mamei. Miriam prinse foarte repede țesătura cu împunsături atât de mărunte, încât nici nu se vedeau.

— Trebuie să ne grăbim, spuse ea, întinzându-i ciorapul soțului său. Cine știe ce îi fac băiatului meu!

— Nu ai nici un băiat, spuse David, cu o voce aspră. Nu uita că am ținut *shivah* pentru fiul nostru. Mergem acum să vedem dacă se poate face ceva pentru un străin care are un mare nenoroc.

— Așa să-ți spui, dacă te face să te simți mai bine, prostule, spuse Miriam. Dar termină odată cu dichisurile și du-te odată, te implor!

David merse pe străduțele înguste până la casa fratelui său, simțind cum îi urcă fierea în gât. Niciodată nu îl apăsase atât de tare sărăcia. Fiecare evreu și fiecare

converso știa că Inchiziția însemna atât umplerea visteriilor regale cât și purificarea Bisericii spaniole. Pentru o sumă uluitoare, orice prizonier putea să iasă — să meargă sau să șchiopăteze sau să fie scos pe targă, în funcție de cât timp stătuse prizonier — pe poarta Casei Santa. Dar va vrea Joseph să plătească atât de mulți bani pentru un nepot apostat, pe care până și tatăl său îl declarase mort?

David era atât de cuprins de propria-i rușine și durere, încât nu își dădu seama de zarva din curtea casei fratelui său decât atunci când se opri în fața ei. Joseph, care se mândrea cu rafinamentul lui, avea o casă liniștită; până și servitorii lui erau discreți și modești. Dar în acea zi, toată curtea răsuna de zgomote grăbite. David verifică data; nunta era abia peste o lună. Așa că toată agitația nu avea nici o legătură cu pregătirile pentru celebrare. Portarul fratelui său îl recunoscu și îl pofti înăuntru.

Văzu cum cel mai frumos armăsar al lui Joseph era adus din grajduri și că toți caii paznicilor și servitorilor erau pregătiți pentru călătorie.

Joseph ieși din casă chiar atunci, îmbrăcat de drum și angajat într-o conversație cu un domn ce părea istovit și murdar, ca după o călătorie lungă. Lui David îi trebui un moment să-l recunoască pe călător. Era secretarul lui *Don* Isaac Abravanel. La început, Joseph părea atât de prins în conversație încât nici nu-l observă pe fratele lui, care stătea în mijlocul servitorilor agitați. Dar apoi își întoarse capul spre silueta cocoșată, nemișcată a fratelui său și chipul i se lumină. Joseph Ben Shoushan îl iubea și îl stima nespus pe fratele său mai mic, chiar dacă importanța sa socială

pusese o barieră între ei. Bărbatul mai în vârstă întinse mâna către cel mai tânăr și îl trase într-o îmbrățișare.

— Frate drag! Ce te aduce-aici cu figura asta de înmormântare?

David Ben Shoushan, deși repetase toată ziua ce avea să-i ceară, se pomeni deodată fără cuvinte. Fratele lui era evident preocupat de afacerile curente și fruntea i se încrețise de îngrijorare.

— Este despre fi... este vorba despre o persoană care a suferit mult și care are acum un necaz mare, se bâlbâi.

O urmă de nerăbdare trecu peste chipul lui Joseph.

— Nenorociri avem cu toții și din toate părțile, îi răspunse el. Dar hai, vreau să îmbuc ceva înainte de drum. Vino să mănânci repede cu mine și să-mi spui cum pot să te ajut.

David reflectă asupra mesei rapide a fratelui său, care ar fi fost considerată un adevărat festin în casa lui. Carnea era proaspătă și nu sărată, servită cu fructe greu de găsit iarna și cu cea mai bună pâine. David nu putu să ia nici măcar o înghițitură.

După ce David își luă povara de pe suflet, Joseph clătină din cap și oftă.

— În orice alt moment, i-aș fi plătit răscumpărarea acestui tânăr, dar soarta îi e potrivnică în această zi blestemată. Acum, mă tem că trebuie să ne gândim întâi la evrei — te rog să mă ierți, frate — și să-i lăsăm pe cei care ne-au părăsit credința să-nfrunte singuri consecințele pe care propria alegere le-a abătut asupra lor. Plec acum în mare grabă la Granada cu fiecare *crusata*[1] pe care am putut să o adun. Secretarul lui

[1] Monedă castiliană veche.

Don Abravanel aici de față — și arătă spre domnul murdar și obosit care stătea rezemat de perne — a sosit cu cea mai rea veste. Regele și regina pregătesc un ordin de expulzare...

Lui David i se tăie răsuflarea.

— Da. Exact cum ne-am temut. Au luat capitularea Granadei ca pe un semn al voinței divine ca Spania să fie creștină. Și-atunci intenția lor este să-i mulțumească lui Dumnezeu pentru victorie, declarând Spania un loc eliberat de toți evreii. N-avem de ales: ori ne convertim, ori plecăm. Au ținut tot acest plan secret până când regina s-a confesat prietenului ei vechi, *Don* Seneor.

— Dar cum pot regele și regina să facă așa ceva? Nu banii evreiești i-au ajutat să îi învingă pe mauri?

— Am fost mulși, fratele meu. Și acum, ca o vacă stearpă, suntem trimiși la abator. *Don* Seneor și *Don* Abravanel pregătesc o ultimă ofertă — mită, să fim direcți — să vedem dacă se poate schimba ceva. Dar nu sunt deloc optimiști. Joseph îi făcu un semn cu osul de miel omului istovit din colț. Spune-i fratelui meu ce i-a zis regina lui *Don* Isaac.

Bărbatul își șterse fruntea și vorbi:

— Stăpânul meu i-a spus reginei că istoria poporului nostru demonstrează că Dumnezeu îi distruge pe toți cei care vor să ne facă rău. Ea a răspuns că această decizie nu a fost luată de ea și nici de soțul ei. „Domnul a sădit această credință în inima regelui", a spus. „Inima regelui este în mâinile Domnului, la fel ca râurile și marea. O s-o întoarcă încotro Îi e vrerea."

— Regele, însă, interveni Joseph, aruncă vina pe regină. Dar apropiații cuplului regal știu că fiecare gând al reginei este un ecou al duhovnicului ei, blestemat fie-i numele.

— Dar ce poți să le oferi mai mult decât ce le-am oferit în trecut?

— Trei sute de mii de ducați.

David își îngropă fața în palme.

— Da, știu, o sumă uriașă. Mai mare chiar decât răscumpărarea unui rege; este răscumpărarea unui întreg popor. Dar ce altă soluție avem?

Joseph Ben Shoushan se ridică și îi întinse mâna fratelui mai mic.

— Acum înțelegi de ce nu putem să te-ajutăm în această zi?

David încuviință din cap. Ieșiră împreună în curtea aglomerată. Gărzile înarmate și servitorii erau deja pe cai. David își însoți fratele până la calul lui. Joseph încălecă și apoi se aplecă să-i șoptească ceva la ureche fratelui său.

— Sper că nu trebuie să-ți spun că această conversație a fost strict confidențială. O să se stârnească panică în rândul oamenilor dacă se află asta, și nu e nevoie de lacrimi și jale dacă reușim să le îmbunăm pe Maiestățile Lor.

Calul, odihnit și fără astâmpăr, se mișca pe loc, abia așteptând plecarea. Joseph îl mângâie pe coamă și întinse mâna să o prindă pe a fratelui său.

— Îmi pare rău de fiul tău.

— Nu am nici un fiu, spuse David, dar vorbele lui răsunară ca o șoaptă nesigură, strivită sub copitele cailor care ieșeau chiar atunci pe poartă.

Timp de patru zile, Renato a fost când perfect treaz, când inconștient. Se trezi cu obrazul lipit de o podea de piatră acoperită cu paie pline de urină și fecale de șobolan. Când

tuși, scuipă cheaguri de sânge dar și fâșii curate de pânză care se destrămau printre degetele lui. Se simțea de parcă și-ar fi scuipat măruntaiele, de parcă trupul i s-ar fi dezintegrat din interior. Îi era sete, dar nu era în stare să ajungă la cană. Mai târziu, când reuși să apuce cana în mâinile tremurânde și să soarbă o gură, durerea înghițiturii îl făcu să leșine din nou. În vise era din nou legat de scară. Apa îi aluneca pe gât și înghițiturile lui involuntare făceau ca pânza să i se adâncească spre stomac.

Renato nu crezuse că astfel de dureri erau posibile. În gând, pentru că nu mai putea vorbi, se ruga să moară. Dar rugăciunile lui rămâneau neascultate, căci se trezi din nou acolo, înconjurat de ochii roșii ai șobolanilor strălucind în întuneric. În a cincea zi, era mai mult treaz decât inconștient și în a șasea reuși să se sprijine de perete. Tot ce trebuia să facă acum era să aștepte și să-și amintească.

După a cincea cană de apă, când pânza era adânc înfiptă în gât, Inchizitorul veni în locul de relaxare. Atunci ridicară scara din nou, în timp ce el râgâia și se sufoca de panică. Și apoi Renato văzu, în sfârșit, dovada împotriva lui și află ce trebuia să mărturisească. Preotul ținea, între două degete, ca pe o murdărie, o chingă lungă de piele maro și o cutie mică, pătrată. Înăuntru se afla cuvântul lui Dumnezeu, scris de mâna impecabilă a tatălui său.

— Voi, falșii convertiți, sunteți ca un putregai ce roade sufletul Bisericii, zise preotul. Vă spuneți rugăciunile murdare în secret și apoi pângăriți Biserica cu prezența voastră mincinoasă.

Renato nu putea să răspundă, nici să mărturisească, nici să dezmintă acuzațiile. Nu putea să rostească nici un

cuvânt cu toată pânza aceea adâncită în gâtul lui. Preotul rămase acolo când întoarseră scara, apoi îi turnă încă o cană de apă pe gât și în cele din urmă, cu o forță incredibilă, trase de pânza care-i ajunsese până-n măruntaie. Renato se simți ca și cum toate organele-i fuseseră smulse prin gât. Leșină de durere și când își reveni, văzu că era singur în celulă.

Shin. Fe. Kaf.

Asmute-ți mânia asupra popoarelor ce nu te cunosc...

Pentru că nu știa ce altceva să facă, David Ben Shoushan se întoarse la *scriptionale* și începu lucrul la rugăciunea *Shefoch Hamatcha*, aproape de finalul hagadei. Dar gândurile lui, ca și cernelurile, fierbeau într-o supă otrăvitoare. Mâna îi tremura, literele ieșeau urâte. Auzea țipetele de durere și de furie ale lui Miriam, care blestema numele fratelui său și țipa la săraca Vrăbiuță, care încerca s-o liniștească. Nu-i spusese nimic despre misiunea fratelui său, în mâinile căruia stătea soarta tuturor. Gândurile îi zburau de la Reuben *din casa suferinței* la propria lor stare *hăituiți de inamici* și apoi la săraca Vrăbiuță. *Înalță-te, dragostea mea, și ia-ți zborul*. Trebuia să îi găsească un soț cât mai repede. Dacă vor lua drumul exilului, va avea nevoie de mai multă protecție decât îi putea oferi el. Trecea în revistă posibilii candidați. Avram, *mohel*-ul, avea un fiu de vârstă potrivită. Băiatul era bâlbâit și avea un tic, dar caracterul era destul de bun. Moise, *shochet*-ul, era un bărbat puternic, cu feciori puternici, care ar putea s-o apere mai bine, dar erau colerici și încăpățânați și, la fel ca Moise, iubeau banii, pe care David n-ar fi putut să îi câștige.

Nici prin cap nu-i trecea lui David să o consulte pe Ruti în această privință, sau în oricare alta. Dacă ar fi făcut asta,

ar fi fost probabil foarte surprins de răspunsul ei. Nu își dădea seama, dar dragostea pentru fiica lui mergea mână în mână cu un fel de dispreț. O vedea ca pe-o persoană foarte bună la suflet, muncitoare, dar demnă de milă. David, ca mulți alți oameni, făcuse greșeala de a confunda blândețea cu slăbiciunea.

Dar Ruti avea o viață secretă pe care tatăl său nici nu putea să și-o imagineze. De mai bine de trei ani, Ruti se adâncise în studiul Zoharului, *Cartea Splendorii*. Singură, în secret, devenise practicantă a Cabalei. Aceste studii îi erau interzise, din pricina vârstei și sexului ei. Bărbații evrei trebuiau să aibă cel puțin patruzeci de ani ca să se poată apropia de domeniul periculos al misticismului. Femeile nu erau nicicând considerate demne să se aventureze în studiul ei. Dar familia lui Ben Shoushan dăduse naștere unor cabaliști renumiți și, de când era mică, Ruti știa despre puterea Zoharului și despre importanța lui în viața spirituală a tatălui ei. Când el și un grup restrâns de cărturari se întâlneau la ei acasă să studieze, Ruti se chinuia să asculte discuțiile lor despre textul dificil, încercând să stea trează.

Și dacă sufletul lui Ruti avea o viață ascunsă, la fel avea și trupul ei rotunjor. Nu și-a permis să atingă cărțile tatălui său, el nu ar fi lăsat-o în veci. Dar văzuse volumele de care avea nevoie la legătorie, când ducea munca tatălui său acolo. Micha, legătorul, era un tânăr îmbătrânit înainte de vreme, cu obraji palizi și părul rar, de care se tot trăgea nervos de fiecare dată când soția lui intra în atelier. Aceasta era o femeie firavă și îngălată, bolnăvicioasă, istovită de atâtea nașteri, care târa tot timpul după ea o droaie de copii plângăcioși.

Ruti își aminti felul în care legătorul o privise când îi spuse ce vrea. La început, îi zisese că tatăl ei vrea să împrumute cărțile, dar Micha ghici imediat viclenia. Toată lumea din cahal știa că David Ben Shoushan, sărac cum era, avea o bibliotecă remarcabilă. Ghicise despre ce era vorba și știa cât de grav era tabuul pe care-l viola. Dacă era pregătită să încalce astfel de reguli, el se gândi că poate există și alte domenii care ar tenta-o. În schimbul cărților, o așeză pe bucățile moi de piele care căzuseră de pe masa de lucru. Ea simți mirosurile intense ale pielii fine, în timp ce mâinile legătorului, pricepute în lucrul cu pielea, îi atingeau locurile cele mai ascunse. Fusese îngrozită prima dată când acceptase schimbul. Tresărise când el îi ridicase șorțulețul gros de lână maro și îi îndepărtase coapsele durdulii. Dar atingerea lui era atât de subtilă și deveni încântătoare, conducând-o spre o plăcere pe care n-ar fi crezut-o cu putință. Când își puse limba între picioarele ei și o linse ca o pisică, o aduse la un extaz fizic asemănător cu cel spiritual pe care îl simțea în unele nopți în ascunzișul ei, când literele o făceau să plutească de fericire.

Ajunse la concluzia că era firesc ca cele două extazuri interzise să fie legate între ele: feminitatea, care ar fi trebuit să-i interzică acest studiu, era cea care îl făcuse posibil. Trupul ei, pe care îl oferise, și-l oferea încă, plină de dorință, îi dăduse posibilitatea să ajungă la desfătarea sufletului. Pentru că ajunsese să cunoască puterea dorinței și a plăcerilor trupești, începuse să înțeleagă, chiar dacă nu să ierte, trădarea familiei și a credinței de către fratele său. Credea că dacă tatăl ei ar fi fost mai puțin rigid și l-ar fi ispitit pe Reuben de mai devreme cu misterele și frumusețile Zoharului, fratele ei nu ar fi căzut în robia altei religii.

Dar Reuben fusese crescut sub litera legii. În fiecare zi, se apleca peste *scriptionale*, făcând o muncă de rutină, în care tatăl său găsea mereu greșeli. Îi răsuna încă în minte vocea calmă, potolită, constant critică a tatălui său: „Spațiul din mijlocul literei *beit* trebuie să fie egal cu lățimea liniilor de sus și de jos. Aici, linia asta, vezi? Ai făcut-o prea îngustă. Scrijelește-o și refă pagina. Reuben, ar fi trebuit să știi până acum: muchia din stânga a lui *tet* e colțuroasă, cea din dreapta e rotunjită. Aici le-ai inversat, vezi? Te rog să refaci pagina."

Refă, refă și iar refă. Niciodată nu i-a deschis ochii lui Reuben spre gloria din călimara de cerneală. Mintea ei era incandescentă. Orice literă era un poem, o rugăciune, un drum către splendoarea lui Dumnezeu. Și fiecare literă avea drumul și misterul său. De ce oare tatăl nu îi împărtășise aceste lucruri fratelui ei?

Când se uita la litera *beit*, nu se gândea la grosimea liniilor sau la dimensiunea exactă a spațiilor, ci la mistere. Era numărul doi. Dualul. Casa, casa lui Dumnezeu pe pământ. „Îmi vor construi templu și eu voi sălășlui în ei." *În ei*, nu *în el*. Va sălășlui în ea. Ea va fi casa lui Dumnezeu. Casa transcendenței. O singură literă măruntă, și un asemenea drum spre fericire.

Cu timpul, Ruti își deschise inima către tânărul legător, și între ei se născu o oarecare afecțiune. Când legătorul sugeră să-și inventeze un cod pe care să-l folosească atunci când unul dintre ei dorește să-l atingă pe celălalt, ea propuse litera uniunii, *beit*. O vedea pe colțul unei facturi de-a tatălui său și știa că soția lui nu va fi acasă. O adăuga pe notele cu instrucțiunile tatălui ei, ca să spună, fără cuvinte,

dacă erau și alți clienți, că avea timp, că nu o aștepta nimeni acasă. Se întreba dacă Reuben avusese un semnal secret cu iubita lui, un semn pe un copac sau o bucată de pânză aruncată. Ar fi trebuit să aibă așa ceva pentru că Rosa, ca majoritatea creștinilor, nu știa să citească.

Reuben trăise întotdeauna pentru momentul de la sfârșitul zilei când era în sfârșit eliberat de la *scriptionale* și mergea în oraș să rezolve comisioane. Ruti îl urmărea cum se umplea de viață și cu timpul băgă de seamă cum anumite comisioane îi imprimau pe față un zâmbet și îl făceau să iuțească pasul.

Când era trimis să cumpere măsline și ulei de la tatăl Rosei, cum putea să nu observe că și fata înflorise, la fel ca și măslinul din curte? Ruti își dădea seama exact cum ajunsese fratele ei să facă ce-a făcut, chiar dacă el o crezuse prea inocentă să îi povestească despre plăcerile trupești.

După convertire și căsătorie și înstrăinare, Ruti și fratele ei se întâlniseră, întâmplător, în piață. Știa că trebuia să îl ignore, ca pe oricare alt gentil, să treacă pe lângă el nepăsătoare, cu ochii în pământ. Dar inima nu îi îngăduise să facă asta. Lăsă mulțimea să o ducă spre el și, sub pretextul înghesuielii, îl prinse de mână. Cât de diferit era, cât de grosolan devenise, scăpat de pană și servind emondorul. Îi strânse mâna tare, cu toată afecțiunea de care era în stare, și se îndepărtă apoi grăbită.

A doua oară, câteva săptămâni mai târziu el era pregătit pentru ea. Îi strecură o notă în palmă, implorând-o să îl întâlnească. Scrisese și un loc, în sudul orașului, Esplugües. *Esplugües* înseamnă „peșteri", și acel deal alb și uscat era plin de ele. Una în special, adâncă și ferită de ochii

lumii, era ascunzișul lor preferat când erau mici. Apoi, o adusese acolo pe Rosa, în vremurile în care o curta pe ascuns. Nu știa că Ruti folosea peștera pentru studiul ei clandestin. Prima întâlnire a fost încordată. Oricât îl iubea, nu putea să nu îl învinovățească pentru durerea și rușinea abătute asupra familiei lor. Dar fratele ei era un om bun, știa asta în adâncul sufletului ei, și aproape toată iubirea pe care o simțise în copilărie venise de la el, nu de la mama ei certăreață sau de la tatăl neatent. Curând, ajunseră să se vadă săptămânal. În ziua în care îi spuse de copilul ce avea să vină în primăvară, ea suspinase.

— Numai când ai copilul tău, poți să înțelegi, în sfârșit, ce simte tatăl tău pentru tine, șopti el.

Ruti îi trase capul în poală și îi mângâie părul. Vocea lui era tulburată.

— Nu vorbește niciodată despre mine?

— Niciodată, spuse ea, cât de blând putea. Dar cred că nu există ceas în care să nu se gândească la tine.

Trecu o mână peste pietrele albite, măcinate. Locul acela îi amintea de oase; un osuar pentru morții neiubiți. Carnea fierbinte de pe palma înroșită era atât de efemeră. Cu toții vor muri, destul de curând, și vor rămâne doar oasele, poroase ca dantela. Și cui îi va păsa atunci dacă fratele ei a lăsat un preot să-i arunce apă pe frunte sau a spus câteva rugăciuni în latină? Ruti simțise prezența lui Dumnezeu în peștera aceea. Tremurase în fața unei imanențe care ar fi uscat toată apa și i-ar fi luat răsuflarea oricărui preot.

În acel moment, îi veni ideea. Cât de inofensiv era să-i dea fratelui ei un memento al orelor petrecute împreună de tată și fiu, în fața lui Dumnezeu.

— Aș putea să îți aduc ceva, spuse ea.

Și săptămâna următoare se ținu de cuvânt.

David Ben Shoushan își căuta nerăbdător fiica.

— Vrăbiuțo, strigă. Am nevoie de tine, scumpo. Grăbește-te, te rog, și nu mai tândăli.

Ruti aruncă peria în găleată, se ridică în picioare și frecă locul unde plăcile îi roseseră carnea.

— Dar nu am terminat podeaua, tată, rosti ea încet.

— Lasă. Am un comision ce nu mai poate aștepta.

— Dar mama o să fie...

— Mă descurc eu cu mama ta.

Era ceva ciudat în purtarea tatălui său. Ceva ce ea nu mai văzuse niciodată. Privirile îi erau ațintite spre poartă.

— Trebuie să duci acest pachet la legător. Am scris deja instrucțiunile. Va ști ce trebuie făcut. Cartea trebuie să fie gata, ca să i-o dau lui *Don* Joseph când se întoarce. Este așteptat de sabat. Du-te acum, fiica mea, și mergi repede. Nu vreau să-i dau pungașului motiv să întârzie.

Ruti merse până la fântână. Repede și cu grijă își spălă și își șterse mâinile înainte să ia pachetul învelit în pânză. Mâinile tatălui său tremurau ca niciodată. Când simți forma metalului împachetat, îl recunoscut îndată. Îl lustruise de atâtea ori, emoționată să nu-l scape sau să strice filigranul de argint. Era singurul obiect prețios din casă. Făcu ochii mari.

— La ce te holbezi? Treaba nu e de nasul tău.

— Dar este cutia pentru *ketuba*[1] mamei! exclamă ea.

[1] Un fel de contract prenupțial, care reglementează obligațiile bănești ale soțului față de soție în cazul despărțirii.

Era oricum cel mai frumos *ketuba* pe care îl văzuse Ruti vreodată. David însuși îl făcuse; tânărul *sofer* fermecat de gândul la această soție pe care abia o cunoștea, dar scriind fiecare literă a fiecărui cuvânt ca tribut celei care avea să fie sufletul lui pereche. Când tatăl său văzuse lucrarea, fusese atât de mândru de el încât cheltuise mai mult decât intenționase ca să îi cumpere o cutie.

— Tată, strigă Ruti. Nu poți să-mi ceri să-i dau asta legătorului ca plată.

— Nu ca plată!

Vina și nesiguranța îl făcură pe David tăios.

— Hagada trebuie să aibă coperte pe măsură. De unde am putea lua argint să o împodobim? Legătorul a găsit un argintar din Tarragona care o să facă treaba pe gratis pentru că vrea să fie remarcat de familia Sanz. Te așteaptă acum la legătorie. Du-te repede.

Inițial se gândise să vândă cutia de *ketuba* ca să facă rost de bani să plătească răscumpărarea pentru fiul său. Dar pe cutie era înscris cuvântul lui Dumnezeu și să o vândă unui creștin care ar topi-o pentru monede de argint era un lucru rușinos, probabil chiar un păcat. Și totuși, în adâncul credinței lui zăcea învățătura fundamentală că salvarea unei vieți omenești ar trebui să preceadă orice alte *mitzvot*, sau porunci. Apoi a găsit soluția. Putea să folosească argintul la împodobirea hagadei, ca cele sacre să rămână sacre. Și cu siguranță un cadou atât de minunat îi va atrage atenția fratelui său. Cum să nu fie așa? David se convinsese de aceste lucruri. Era singura speranță de care se putea agăța. Extrem de nervos, băgă de seamă că Ruti încă mai stătea în fața lui, ținând pachetul de parcă ar fi vrut să i-l dea înapoi.

— Dar mama nu cred că a fost de acord, eu cred... eu cred că se va supăra pe mine.

— Se va supăra cu siguranță, Vrăbiuțo dragă. Dar se va supăra pe mine, nu pe tine. Am un motiv pentru toate astea și nu te interesează, după cum am spus. Acum du-te, înainte ca tâlharul ăla să folosească întârzierea ta ca pe-un motiv să tărăgăneze munca.

Din fericire, tatăl ei nu trebuia să se îngrijoreze în acea privință. Cu toate defectele lui, Micha era un artizan mândru. Știa că miniaturile manuscrisului pe care i-l aducea Ben Shoushan promiteau o carte de o frumusețe excepțională. Putea să își facă o reputație printre evreii bogați din comunitate. Astfel de oportunități nu se iveau la fiecare pas, iar el lăsase deoparte comenzile mai puțin importante ca să se ocupe de aceasta.

Hagada era așezată pe masa de lucru, legată în cea mai moale piele de ied, împodobită cu un gofraj complicat. În centrul copertei se afla un spațiu alb.

Argintarul era un băiat tânăr, care abia-și terminase ucenicia, dar se pricepea foarte bine la modele. Luă nerăbdător pachetul de la Ruti, îl desfăcu și examină cutia pentru *ketuba*.

— Foarte fină. Ce păcat că trebuie să stricăm o asemenea lucrătură. Dar îi promit mamei tale că îi voi face ceva demn de sacrificiul ei.

Avea un pergament mic cu el, pe care îl desfăcu pe masa de lucru. Desenase modele pentru medalionul central al copertei, în care combinase aripa din blazonul familiei Sanz cu trandafirii, simbolul familiei Ben Shoushan. Desenase și o închizătoare tot cu aripi și trandafiri.

— O să muncesc toată noaptea, dacă este nevoie, ca să fie gata până la sabat, așa cum dorește tatăl tău, spuse el.

Împachetă cartea și coperta cu grijă și plecă repede să ajungă la Tarragona pe lumină, înainte ca hoții să-și înceapă treaba de noapte.

Ruti își trecu degetul peste o secțiune din colile cusute, prefăcându-se că examinează lucrătura, ca să tragă de timp până la plecarea argintarului. Văzuse semnul uniunii, secretul lor *beit*, scris pe un rest de pergament de pe masa de lucru.

Legătorul se întoarse de la ușă și își linse buzele. Ea îi simți mâna pe spate, înainte s-o împingă în alcov. Înăuntru, mirosul familiar de piele o stârni și se întoarse spre el prinzându-i șoldurile cu brațele ei rotunjoare. Își scoase șorțul și își desfăcu hainele de dedesubt. Gustul lui era puternic și sărat.

Încă îi simțea gustul când stătea în fața porții casei sale. Întârziase deja la cină, dar îi era frică să intre. Se aștepta ca părinții ei să fie în război din pricina cutiei lipsă. Dar când în sfârșit își luă inima în dinți și intră, îi găsi pe părinții ei într-o scenă obișnuită, în care ea îl tot bătea la cap cu mărunțișurile cotidiene. Nu era o furtună, ci doar valul obișnuit de fiere. Ruti nu își dezlipi ochii de la pâinea ei și nici nu îl privi pe tatăl său, deși ar fi dorit s-o facă. Se întreba ce minciună scornise și ar fi vrut tare mult să-l întrebe. Dar unele lucruri erau posibile și altele nu.

Când Renato urma să fie interogat a treia oară, era prea slăbit ca să se mai poată ține pe picioare. Paznicii au trebuit să îl târască, câte unul de fiecare braț. Stătea în camera neagră, simțind mirosul lumânărilor și al propriei frici.

— Reuben Ben Shoushan, mărturisești că aveai în posesie acele lucruri necesare unui evreu la rugăciune?

Încercă să vorbească, dar sunetele scoase din gâtlejul său rănit erau slabe ca o șoaptă. Voia să spună că nu s-a rugat ca un evreu, chiar dacă filacteriile ar fi sugerat acest lucru, că a spus ultima rugăciune evreiască înainte de botez, când a plecat din casa tatălui său. Într-adevăr, o iubise pe Rosa înainte să iubească Biserica ei, dar preotul care îl botezase îi explicase că așa a fost vrerea lui Iisus și că dragostea pe care o simțea pentru Rosa era doar o parte din dragostea lui Dumnezeu, care-i fusese dată ca să-i îndulcească salvarea. Se luptase cu sine până când începuse să creadă că Iisus chiar era Mesia pe care îl așteptau evreii. Îi plăcuse povestea plină de speranță despre rai. Poate mai mult decât orice îi plăcea ideea unei soții al cărei trup îi era la dispoziție aproape oricând, nu numai după o perioadă de disciplină și abstinență care dura jumătate din fiecare lună, ca într-o căsătorie iudaică.

Păstrase filacteriile nu pentru că-i lipseau rugăciunile evreiești, ci pentru că-i era dor de tatăl său, pe care îl iubea din tot sufletul. Când se trezea și înainte să adoarmă, lua fâșiile de pergament nu ca să se roage, ci ca să se gândească un moment la tatăl său și la dragostea cu care le scrisese. Dar să iubești un evreu și rodul muncii sale era un păcat pentru acești preoți ai Inchiziției.

Așa că dădu doar din cap.

— Să se consemneze că evreul Reuben Ben Shoushan a mărturisit iudaizarea. Acum, admite că ți-ai corupt și soția cu lucrurile astea. Un informator ne-a spus că v-a văzut rugându-vă împreună.

Renato simți un fior rece. Soția lui. Soția lui inocentă și nevinovată. Nu putea să fie el pricina suferinței sale. Clătină din cap cât de tare putu.

— Admite că ai învățat-o rugăciunile tale nenorocite și că ai forțat-o să se roage cu tine. Avem un martor.

— Nu! reuși Renato să își găsească vocea. Minte.

Se sforță să mai articuleze niște cuvinte din gâtul lui rănit.

— Am spus doar *Ave Maria* și *Pater noster*. Numai astea. Soția mea nu știe că am adus lucruri evreiești în casa noastră.

— Ai avut aceste lucruri la tine când ați încheiat sfânta taină a căsătoriei?

Renato clătină din cap.

— Atunci de când ai fost iudaizat?

Își deschise buzele crăpate și șopti:

— Doar de o lună.

— Susții că ai fost iudaizat doar de o lună?

Dădu din cap în semn de aprobare.

— Atunci cine ți-a dat aceste lucruri?

Renato tresări. Nu prevăzuse această întrebare.

— Cine ți le-a dat? Numește-l!

Renato simți cum camera începe să se-nvârtă și se prinse de mânerele scaunului.

— Numește-l. Îți mai dau o șansă.

Preotul făcu un semn și călăul mascat se îndreptă spre el. Paznicii îl prinseră și îl ridicară de pe scaun. Tăcu când îl târâră afară din cameră și în jos pe scările întunecoase. Tăcu când îl legară de scară și îl plasară deasupra bazinului. Plânse înăbușit când auzi apa curgând în căni, dar

tăcu în continuare. Abia când pregătiră pânza și îi deschiseră fălcile, atunci strigă. Durerea acelui cuvânt îi sfâșie gâtlejul.

— Vrăbiuța.

Când un *alguazil* avea de făcut o arestare în cartierul creștin, se ocupa de ea în toiul nopții, ca victima să fie luată prin surprindere, confuză, și să nu opună prea multă rezistență, pentru că atunci vecinii ar fi putut interveni și complica afacerea. Dar Sfântul Tribunal al Inchiziției nu trimitea propriii soldați în cahal. Era mult mai interesat de erezia din rândul celor care pretindeau că l-au acceptat pe Hristos decât de cei care persistau în credința lor greșită. Crimele evreilor care se amestecau cu creștinii și care îi ispiteau constituiau problema autorităților civile și ei trimiteau soldați oricând.

Așadar, era după-amiază, și încă lumină afară, când niște bătăi puternice în poartă alungară pacea din casa lui Ben Shoushan. Doar David era acasă; Miriam se dusese la *mikvah*, iar Ruti la legătorie să aducă lucrarea terminată pentru ca tatăl ei să i-o dea în seara aceea, la întoarcere, fratelui său. David observă, enervat, că întârzia, ca de obicei.

Se împletici până la ușă, strigând către musafirul nepoftit care avuse îndrăzneala să îi bată așa tare la ușă. Când trase zăvorul și văzu cine era, își înghiți toate blestemele. Se dădu un pas înapoi.

Bărbații intrară în curte. Unul scuipă în fântână. Altul se întoarse încet și răsturnă dinadins, cu vârful sabiei, toate mostrele de scris de pe masa de lucru. Călimările căzură și ele pe jos.

— Dă-ne-o pe Ruth Ben Shoushan, porunci cel mai înalt dintre oamenii înarmați.

— Ruti? spuse David încet, și ochii i se făcură mari de mirare.

Fusese sigur că veniseră pentru el.

— Trebuie să fie o greșeală. De ce o vreți pe Ruti?

— Ruth Ben Shoushan. Acum!

Bărbatul își ridică unul dintre bocancii grei, cu o mișcare apatică, și lovi în *scriptionale.*

— Ea... ea nu e aici, spuse David, deja tremurând de frică. Am trimis-o să îmi facă un mic comision. Dar cu ce a greșit micuța Ruti?

Drept răspuns, soldatul își luă avânt și îl lovi pe *sofer* drept în față. David se roti, își pierdu echilibrul și căzu pe spate, aterizând în fund. Voia să urle de durere, dar cum nu mai avea aer, nu ieși nici un sunet când deschise gura.

Soldatul se aplecă și îi smulse acoperământul de cap, apoi îl prinse de părul argintiu și îl ridică de jos.

— Unde e?

David, crispat de durere, strigă că nu știe.

— Soția mea a trimis-o și eu...

Înainte să termine propoziția, soldatul îl apucă de păr și îl trânti la pământ. Unul dintre bocanci aterizează greu pe o parte a feței.

Urechea începu să-i țiuie. Simți o arsură pe unul din obraji și apoi umezeală.

Încă un picior îl lovi în maxilar. Simți cum oasele se freacă unul de altul.

— Unde-i fiică-ta?

Chiar dacă și-ar fi dorit să răspundă, nu putea să-și miște mandibula ca să articuleze cuvintele. Încercă să-și ridice o mână ca să-și protejeze craniul, dar se simțea de parcă o greutate de plumb era legată de ea. Partea stângă îi paralizase. Stătea acolo, lipsit de apărare în fața loviturilor, în timp ce sângele care i se scurgea din craniu se împrăștia tot mai departe, luând cu el lumina.

Rosa del Salvador nu mai dormise bine de zile întregi. Pântecul ei imens nu îi permitea să-și găsească o poziție confortabilă. Fața îi zvâcnea încă de la loviturile pe care tatăl ei i le dăduse, înfuriat, în acea seară. Chiar dacă ceda în fața epuizării și aținea, avea de fiecare dată un coșmar înfiorător. În acea noapte, visul fusese despre un cal bătrân din copilăria ei, un armăsar negru cu o stea albă în frunte. Era calul cu ochii acoperiți care muncea la presa de ulei, tropăind încet, în cercuri. Într-o zi, calul se schilodi și tatăl ei trimise după cumpărătorul de cai bătrâni. Rosa își aminti cum bărbatul pusese pironul de fier exact pe steaua vechiului ei prieten și-i aplicase măreața lovitură cu ciocanul. Cât era de mică, plânsese pentru moartea calului. Dar în visul ei, calul nu murea, ci se cabra, nechezând, cu pironul înfipt în cap și cu sângele izvorând din coama lui.

Rosa se trezi asudată. Se ridică în întuneric și ascultă sunetele din *masía*[1] familiei. La fermă nu era niciodată liniște. Se auzea întotdeauna scârțâitul grinzilor vechi, sforăitul zgomotos al somnului înecat în vin al tatălui său sau râcâiturile șoarecilor din amforele cu grâu. De obicei, aceste sunete o linișteau. Dar nu și în acea noapte.

[1] Fermă (în lb. spaniolă).

Își mângâie pântecul. Aceste vise erau, cu siguranță, spaimele trăite de copilul ei. Îi era teamă că cel dinăuntrul ei avea să devină un monstru.

De ce își îngăduise să iubească un evreu? Tatăl ei o prevenise. „Nu te încrede în el. Spune că va renunța la credința lui pentru tine, dar n-o va face niciodată. Până la urmă, o să te acuze pe tine, și amărăciunea îți va otrăvi tot restul zilelor."

Ei bine, măcar de s-ar fi întâmplat așa. O căsătorie nefericită până la adânci bătrânețe. Acum nu mai credea că vreunul dintre ei va apuca bătrânețea. Fără răscumpărarea pe care tatăl ei refuza să o plătească, pe soțul ei îl aștepta rugul. Își implorase tatăl să răscumpere viața soțului ei, dar drept răspuns el o lovise peste față. Încăpățânarea cu care își alesese soțul îi pusese pe toți în pericol, zicea. Întreaga familie era suspectată acum că trecuse la iudaism. Orice vecin gelos care-și dorea să scape de un concurent pe piața uleiului, orice hoțoman lacom care pusese ochii pe livada lor putea să îi acuze. Putea să se lege de orice: că mama s-ar fi înecat cu o bucată de șuncă, sau că el, tatăl, și-ar fi schimbat cămașa într-o zi de vineri, sau că ea ar fi aprins lumânările prea devreme seara. Tatăl ei se temea, cu siguranță. În fiecare seară se chinuia singur, luând la rând liste de rivali, de cumpărători care ar fi putut avea vreo nemulțumire, de rude pe care nu le ajutase când i-o ceruseră. O ocărî pe mamă pentru că odată, demult, cumpărase o bucată de carne cușer de la piață fiindcă fusese mai ieftină decât cea de la măcelarul creștin. În acele momente, Rosa încerca să fie în orice alt loc din *masía*, dar nu lângă el. Odată, pe când o bătea, i-a spus că își dorește

să nu ducă sarcina la bun sfârșit, își dorește ca acel copil cu sângele stricat să se nască mort. Marea problemă a Rosei era că și ea începea să-și dorească același lucru, din ce în ce mai mult, cu fiecare lovitură primită.

Se ridică de pe saltea, neliniștită, și își îmbrăcă mantia. Avea nevoie de aer. Poarta masivă de la fermă scârțâi din toate încheieturile. Noaptea era caldă. Mirosul de pământ gras aducea cu el prima adiere a primăverii. Își aruncă o pătură pe umeri, dar nu luă o lampă. Pasul ei cunoștea drumul spre livada pe care-o străbătuse de nenumărate ori. Iubea copacii, puterea pe care i-o inspirau, faptul că puteau fi loviți de trăsnet sau mistuiți de foc, puteau părea morți, pentru ca apoi să nască o mlădiță din lemnul vechi și să continue să trăiască, în ciuda tuturor lucrurilor. I-ar fi plăcut să fie un măslin, se decise. Mângâie cu mâna o scoarță.

Era acolo, în livadă, când *alguazil*-ul și aprodul veniră dinspre oraș, călare. Privi, ascunsă în umbră, cum lămpile din casă se aprinseră. Auzi urletele de frică ale mamei și strigătele de protest ale tatălui, când aprodul notă toate obiectele de la fermă. Tot ce dețineau urma să fie confiscat de Coroană, dacă acuzele împotriva lor se dovedeau a fi adevărate. Se culcă pe pământ, trăgându-și pătura cenușie peste cămașa colorată de noapte, acoperindu-se cu frunze și țărână, înfricoșată că torțele se vor îndrepta către livadă. Dar tatăl ei spusese probabil vreo minciună despre locul unde se afla ea, pentru că nici nu veniră măcar să o caute. Privi neajutorată cum părinții ei erau luați și fugi cu pasul ei ciudat, încet, de femeie însărcinată, în crângul vecinilor. Știa că nu poate apela la ei să o ajute, cu atât mai mult cu

cât puteau fi chiar ei informatorii Inchiziției. Dincolo de câmpurile vecinilor ei, pământul urca brusc spre Esplugües. Ar fi putut să se ascundă acolo, în peștera în care ea și Renato se întâlneau pe vremea când erau iubiți. De ce se dusese la el? Și de ce adusese această năpastă asupra lor? Povara copilului îi apăsa plămânii, așa că de-abia mai reușea să respire pe când urca. Pietrele ascuțite îi zgâriau tălpile goale. Îi era frig, dar spaima o împingea înainte.

Când ajunse la gura peșterii, se prăbuși, cu răsuflarea tăiată. Când simți prima durere, crezu că-i doar un spasm. Dar apoi veni din nou, nu aspră, dar greu de confundat: o presiune ca o cingătoare prea strânsă. Strigă, nu pentru că o durea, ci pentru că pruncul ei, pe care nu-l dorea, acest copil care poate se transformase-n monstru, era pe cale să se nască, iar ea era singură și înfricoșată.

Ruti și Micha era împreună în depozit când auziră ușa legătoriei. Micha înjură.

— Stai aici și nu scoate un sunet.

Închise ușa grea a depozitului și ieși, încercând în zadar să-și aranjeze șorțul de piele, ca să nu i se mai vadă umflătura de dedesubt. Bombănea iritat, în timp ce se pregătea să-și întâmpine clientul.

Expresia i se schimbă când văzu că un soldat, și nu un client, intrase în atelier. Hagada splendidă, completă, cu închizătoarea strălucitoare și medalionul de pe copertă, stătea pe tejghea unde el și Ruti o admiraseră înainte ca dorința să-i cuprindă. Micha salută politicos și se așeză între soldat și masă și împinse cartea sub o grămadă de pergamente.

Dar soldatului nu îi păsa de cărți și nici nu își dădu seama unde se află. Luase un ac de pe masa de lucru și își curăța unghiile, scoțând mizeria unsuroasă într-o cascadă de biluțe care cădeau, după cum observă Micha cu exasperare, pe o bucată de pergament prelucrat.

— Ruth Ben Shoushan, spuse soldatul.

Micha înghiți nodul din gât și nu spuse nimic. Panica lui se manifestă printr-o expresie tâmpă.

— Vorbește, prostovane! Vecinul tău, negustorul de vin, a spus că a intrat aici.

Nu avea nici un rost să nege.

— Fiica scribului? De ea vorbiți? Da, acum că ați pomenit-o... Chiar a venit să facă un comision pentru tatăl ei. Dar a plecat cu... cu un argintar... cred că din Perello. Familia ei avea ceva afaceri cu el, cred.

— Perello? Deci a plecat într-acolo?

Legătorul ezită. Nu voia s-o trădeze pe Ruti, dar nu era un om curajos. Dacă dădea informații false autorităților și se afla... și totuși, dacă o găseau pe Ruti în magazia lui, era la fel de grav pentru el.

— Păi... nu mi-a spus ce planuri are. Știți, domnule, că evreicele necăsătorite nu vorbesc cu bărbații decât puțin, și numai cu treburi.

— De unde să știu eu ce fac curvele voastre? spuse soldatul, întorcându-se spre ieșire.

— Dar pot să-ntreb, dacă îmi permiteți, de ce un ofițer așa important ca dumneavoastră se interesează de fiica umilă a unui *sofer*?

Tânărul, ca orice soldat, nu rezistă tentației de a inspira frică. Se întoarse și izbucni într-un râs oribil.

— Umilă o fi, dar nu mai e fiica unui *sofer*. El e deja în drum spre iad, alături de toată rasa voastră blestemată, și ea se va duce la el curând. Fratele ei se îndreaptă spre rug, iar ea va păși alături de el. A mărturisit că ea a încercat să-l iudaizeze.

Miriam se întoarse de la *mikvah* gata să-și întâmpine soțul ca o mireasă. Fuseseră deja semne care o anunțau că nu vor mai exista prea multe luni în care ritualul de purificare va mai fi necesar. Știa că îi va fi dor de el, de abstinență, de așteptarea uniunii.

În ultimele zece zile, de când începuse menstruația, David și Miriam nici măcar nu își atinseseră mâinile, conform legii antice a purității familiei. În acea seară vor face dragoste. Oricât de puțin compatibile erau personalitățile lor, uniunea fizică fusese întotdeauna o plăcere, chiar și cu trecerea anilor.

Miriam a fost cruțată însă de a-și găsi soțul mort pe pietrele din curte. Toată aleea auzise vocile aspre și strigătele și înțeleseseră cu toții ce se-ntâmplase. Imediat ce soldații plecaseră din cahal, veniseră să facă ce era necesar și cuviincios pentru vecinul lor.

Când Miriam își văzu casa pregătită pentru *shivah*, se gândi imediat la Reuben. Țineseră *shivah* pentru el șapte zile după botezul creștin, să semnifice că el este mort pentru ei, dar acum i se furișă în suflet bănuiala că era cu-adevărat mort. Tatăl lui și-o fi înmuiat sufletul și se decisese să-i facă o înmormântare evreiască. Trase de clanță.

Vecinii o susținură să nu cadă, o duseră înăuntru și, încetul cu încetul, o ajutară să înțeleagă adevărul. Trupul

lui David fusese spălat și înveșmântat în alb. Acum, vecinii îl înfășuraseră în pânză și îl duceau la cimitir. Se apropia sabatul și legea evreiască cerea îngroparea grabnică.

Imediat ce soțul ei a fost îngropat, Miriam aprinse lumânarea *yahrzeit*. Voia să se lase pradă durerii. Soțul ei mort, fiul ei condamnat și închis în Casa Santa, fiica ei... unde era oare? Soldații, în cruzimea lor, dăduseră buzna la înmormântare să întrebe unde se află fiica decedatului. Miriam se străduia să gândească limpede. Pentru prima tragedie, moartea lui David, nu putea decât să jelească. Pentru a doua, fiul său încarcerat, putea să se roage. Dar pentru a treia, Ruti, era altceva. Acolo poate nu e prea târziu. Dacă ar fi reușit s-o găsească, s-o avertizeze, s-o ascundă sau s-o scoată din oraș...

Pe când se gândea la toate acestea, vecinii se dădură la o parte să-i facă loc lui Joseph Ben Shoushan, care venise, în straiele de călătorie, să-l plângă pe fratele său. Ochii îi erau roșii de oboseala drumului și de durere.

— Servitorii mi-au dat vestea imediat ce am ajuns acasă. Am venit direct aici. Necaz după necaz. David! Fratele meu... dacă... dacă l-aș fi salvat pe fiul tău, cum m-ai rugat, poate că oboseala drumului nu...

Vocea i se schimbă.

Miriam vorbi cu o rapiditate care-l uimi pe bărbatul îndoliat.

— Nu ai făcut-o, și ce-a fost a fost și Dumnezeu te va judeca, dar acum trebuie s-o salvezi pe Ruti.

— Sora mea, o întrerupse Joseph, hai cu mine acasă. O să te iau sub protecția mea.

Miriam clipi fără să înțeleagă. Nu putea să se concentreze la cuvintele lui. Nu putea să plece din casa ei în timpul doliului, doar știa asta. Oricât de săracă ar fi fost, nu avea de gând să plece din casa ei și să ajungă o miloagă în casa cumnatului. Cum ar putea el să creadă că-și va abandona căminul plin de amintiri? Vocea certăreață a lui Miriam sună aproape firesc atunci când își spuse obiecțiile.

— Sora mea, zise cumnatul ei. Curând, foarte curând, vom fi nevoiți să ne părăsim cu toții casele și amintirile și toți vom fi milogi. Doresc să îți ofer un adăpost în căminul meu. Tot ce pot să-ți ofer e un loc lângă mine pe drumul lung și nesigur care ne așteaptă.

Încet, cu durere-n suflet și-n glas, Joseph le explică oamenilor din încăperea aglomerată evenimentele din săptămânile trecute. Soți și soții, care nu s-ar fi atins nicicând în public, se îmbrățișară acum și izbucniră în plâns. Oricine ar fi trecut prin fața casei, s-ar fi gândit că da, David Ben Shoushan a fost un om bun și pios, dar cine ar fi crezut că moartea lui o să stârnească așa un val de tristețe.

Joseph nu le spuse vecinilor lui Miriam, oameni simpli ca negustorul de pește și dărăcitorul, despre toate argumentele și stratagemele pe care le încercase în bătălia lungă de o lună pentru inima și sufletul monarhilor. Le spuse doar că cei care-i conduc au încercat tot ce le-a stat în putere. Cazul evreilor era susținut de rabinul Abraham Seneor, prietenul reginei, în vârstă de optzeci de ani, care o ajutase să se mărite în secret cu Ferdinand. Fusese trezorierul forțelor ei de poliție, *hermandad*, și colector de taxe în Castilia. Seneor era un bărbat atât de puternic și bogat, încât călătorea cu treizeci de măgari pentru alaiul său.

Alături de el stătea Isaac Abravanel, specialist recunoscut al Torei și consultantul curții în chestiuni financiare. Câștigase acea slujbă în 1483, în același an în care duhovnicul reginei, Tomás de Torquemada, fusese numit Mare Inchizitor al Sfintei Inchiziții împotriva Ereziei Depravate.

Torquemada dorea expulzarea evreilor. Nu reușise să-și pună în aplicare ura în timpul Reconquistei, când monarhii se bizuiau pe banii evreiești și pe colectarea birurilor de către evrei pentru războiul cu maurii, pe mărfurile negustorilor evrei ca să aprovizioneze armata pe terenurile dificile de munte, pe tâlmacii evrei, fluenți în arabă, să negocieze între regatul creștin și cel musulman. Dar odată cu câștigarea Granadei, războiul se sfârșise. Nu mai erau alte căpetenii arabe cu care trebuiau purtate negocieri și se găseau destui *conversos* care să stăpânească abilitățile evreilor, ca traducerile sau cunoștințele științifice și medicale sau meșteșugurile.

Patru săptămâni trecură de la semnarea edictului de expulzare până când se ordonă proclamarea lui. În acest timp cerură ca problema să fie strict secretă, ceea ce îi încurajă pe Seneor și Abravanel să spere că monarhii se vor răzgândi dacă vor fi convinși cum trebuie. În fiecare zi din acest răstimp, cei doi bărbați încercau să adune cât mai mulți bani să-i mituiască pe cât mai mulți susținători. La final, Abravanel și Seneor îngenunchează în fața regelui și reginei, în camera tronului din palatul Alhambra. O lumină blândă de pe fereastra cu grilaj de alabastru de deasupra monarhilor le cădea pe fețele îngrijorate. Fiecare își susținu cazul.

— Privește-ne, o, rege, spuse Abravanel. Nu îți trata supușii așa de crud. De ce să faci asta servitorilor tăi? Mai bine ia tot aurul și argintul pe care îl avem, dar lasă-ne să rămânem în această țară.

Apoi înaintă oferta: trei sute de mii de ducați. Ferdinand și Isabella se priviră, părând să șovăie.

Însă o ușă secretă se deschise. Torquemada, care ascultase oripilat fiecare cuvânt de laudă la adresa loialității evreiești și a contribuțiilor către domnie, intră iute ca vântul în sala tronului. Lumina se revărsa pe ferestrele înalte și strălucea pe crucifixul de aur pe care-l ținea în mână, la piept.

— Priviți-l pe Iisus crucificat, cel pe care Iuda Iscarioteanul l-a vândut pentru treizeci de monede de argint, tună el. Maiestățile Voastre îl vor vinde din nou? Iată-l aici, luați-l! Puse crucifixul pe masa din fața tronurilor. Luați-l și faceți trocul.

Se întoarse cu sutana în vânt și părăsi camera fără să-și aștepte permisiunea.

Abravanel îl privi pe bătrânul său prieten, rabinul Seneor, și citi în ochii lui înfrângerea. Mai târziu, după ce ieșiră din audiență, își vărsă năduful:

— Cum vipera își astupă urechile cu praf ca să n-audă vocea îmblânzitorului de șerpi, tot așa regele și-a întărâtat inima împotriva noastră, cu ticăloșiile Inchizitorului.

Legătorul a fost ultimul dintre cunoscuții lui David Ben Shoushan care a venit la *shivah*. Așteptase până când apropierea sabatului îi împinsese pe ceilalți îndoliați spre casele lor. Voia să vorbească în liniște cu Miriam.

Strategia lui funcționă. Miriam refuzase să plece cu *Don* Joseph, cu toate ispitirile sincere ale cumnatului său, și rămase singură, doar cu servitorul pe care *Don* Joseph îl rugase să rămână cu ea. Fusese destul de nemulțumită când acesta îl anunță pe Micha. Avea nevoie de timp să se gândească. Oare cum putea să plece din cahal, singura lume pe care o știa? Acolo se născuse. Părinții ei se născuseră și muriseră tot acolo. Oasele lor, și acum și cele ale soțului ei, erau îngropate acolo, în cimitirul evreiesc. Cum ar putea un popor să-și lase morții neîngrijiți? Și printre creștini! Imediat ce evreii ar pleca, creștinii ar ara pământul să obțină câștiguri și ar tulbura odihna morților iubiți. Și cei bolnavi, cei bătrâni și cei ce nu puteau călători? Femeile ce așteptau să nască? Oare cu ele ce se va întâmpla? Gândurile ei se îndreptară imediat către soția fiului ei condamnat. Ea măcar va fi în siguranță. Va putea să nască în liniște acasă, într-o familie care o va îngriji cum se cuvine. Va naște un nepot pe care Miriam nu avea să-l vadă niciodată. Începu din nou să plângă. Dar în fața ei stătea prostul de legător și trebuia să se stăpânească.

Micha își exprimă condoleanțele și apoi se apropie de Miriam mai mult decât era permis. Își apropie fața de urechea ei.

— Fiica ta, începu și ea încremeni la auzul vorbelor, pregătită să audă și mai multe vești proaste.

Foarte rapid, Micha îi povesti de vizita soldatului. În orice alt moment, mintea înțeleaptă a lui Miriam ar fi îndemnat-o să se întrebe de ce Ruti întârziase atât de mult la legătorie, din moment ce singura ei treabă acolo era să afle când era gata hagada. Ar fi întrebat, de asemenea,

ce căuta Ruti în alcovul din depozitul lui. Dar durerea și grijile încetiniseră judecata lui Miriam și ea se concentra acum doar pe ce avea de spus legătorul.

— Cum adică „a plecat"? Cum poate o tânără femeie să plece singură în sud când începe sabatul? Ce baliverne spui?

— Fiica ta mi-a spus că știe o ascunzătoare sigură în care poate să ajungă înainte de sabat. Intenția ei e să se ascundă acolo și să îți mai trimită vești când o să poată. I-am dat pâine și o ploscă de apă. A spus că are de mâncare în ascunzătoare.

Micha plecă apoi, grăbindu-se spre casă, pe aleile înguste din cahal. Miriam era atât de pierdută și de îngrijorată... Oare ce loc secret cunoaște Ruti? Cum de-a uitat să îl întrebe pe legător de hagadă?

Dar Micha îi dăduse hagada lui Ruti, la rugămințile ei. Cum mergea spre casă, se întreba dacă a făcut bine ce-a făcut. Deschise ușa la primele sunete care vesteau începerea sabatului. Intră, și zarva pricinuită de țipetele copiilor și sunetul *shofar*-ului din cornul de berbec îi alungară gândurile de la fată și problemele ei. Cu siguranță avea și el destule pe cap.

Ruti parcurgea drumul familiar spre peștera ei, când auzi niște tânguiri în depărtare. Era sigură pe pașii ei chiar și în întuneric. Făcuse acea călătorie de multe ori, furișându-se din odaia în care dormeau părinții ei, ca să fure câteva ore de studiu. Dar sunetul neașteptat o făcu să se oprească în loc și urni niște pietre care se rostogoliră de pe drum pe stânca dură de la poale. Tânguirea încetă brusc.

— Cine-i acolo? strigă o voce pierdută. Pentru numele lui Dumnezeu, ajută-mă!

Ruti abia recunoscu vocea Rosei. Din pricina lipsei de apă, i se umflase limba; spaima și durerea o duseseră la capătul puterilor. De douăzeci de ore se chinuia singură, iar contracțiile erau tot mai dese. Ruti se cățără în peșteră, cu vorbe liniștitoare, și începu să scotocească după lampa și cremenea pe care le ținea acolo.

Lumina dădu la iveală o figură istovită, plină de vânătăi. Rosa stătea sprijinită de peretele de piatră, cu genunchii aduși la piept. Cămașa de noapte era plină de sânge și de alte fluide. Prin buzele crăpate, reuși să pronunțe cuvântul *apă* și Ruti îi duse imediat plosca la gură. Rosa înghiți prea multă și, o secundă mai târziu, stătea aplecată, dând-o afară. În timp ce vărsa, o contracție o sfâșie.

Ruti încercă să-și controleze frica. Avea doar o idee vagă despre cum vin copiii pe lume. Mama sa fusese reticentă în a-i explica asemenea chestiuni ce țin de trupul omenesc, considerând că mai poate aștepta până o vede logodită. Cahalul era un loc înghesuit, cu case lipite unele de altele, așa că auzise strigătele de durere ale femeilor care nășteau și știa că este o treabă dureroasă și uneori periculoasă. Dar nu-și imagina să fie atâta sânge și atâtea excremente.

Căută în jur ceva cu care să șteargă voma de pe fața Rosei. Găsi doar niște pânză cu miros înțepător în care înfășurase niște brânză ca să se hrănească în lungile nopți de studiu. Când o apropie de fața Rosei, fata izbucni din nou. Dar de data aceasta nu mai avea ce vomita.

Noaptea continuă și durerile deveneau din ce în ce mai violente. Rosa țipă până când gâtul o duru atât de

tare încât nu mai putu decât să suspine ușor. Ruti nu știa ce altceva să facă decât să-i șteargă fruntea și să o legene ușor în timpul spasmelor. Copilul ăsta avea să se nască vreodată? Îi era frică să știe ce se întâmpla între picioarele Rosei, dar când fata începu să strige și să cadă într-o nouă agonie, Ruti se mută și îngenunche în fața femeii pe care fratele ei o iubea atât de mult. Gândul la el și la agonia în care se afla probabil chiar în acel moment îi dădură un fel de curaj. Încet, îi depărtă genunchii Rosei și privi cu un amestec de uimire și panică. Capul bebelușului încerca să iasă, împingând pielea întinsă. La următoarea contracție a Rosei, Ruti își înfrânse frica și atinse capul, încercând să-l tragă cu degetele, ușurându-i astfel ieșirea. Dar Rosa era prea slăbită să mai împingă. Minute întregi, un ceas, și nici un progres. Toți trei erau încremeniți. Copilul în canalul pelvian, Rosa în agonie, Ruti în spaimă.

Se apropie în patru labe de fața istovită a Rosei.

— Știu că ești obosită. Știu că suferi, îi șopti.

Rosa mormăi.

— Dar sunt două finaluri posibile în această seară. Fie găsești puterea să împingi copilul ăsta, fie mori aici.

Rosa urlă și ridică încet o mână, încercând să o lovească pe Ruti, dar vorbele ei o puseră în mișcare. La următorul spasm, își adună toată puterea pe care o mai avea în trup. Ruti văzu creștetul capului sforțându-se să străpungă carnea. Prinse cu mâinile capul și îl trase afară. Apoi umerii și, deodată, copilul se afla în brațele ei.

Era un băiat, dar chinul facerii fusese prea mult pentru el. Mâinile și picioarele lui micuțe zăceau nemișcate în mâinile lui Ruti și nu plângea deloc. Cu scârbă, Ruti tăie

cordonul ombilical cu briceagul ei mic și înfășură copilul într-o pânză ruptă din mantia sa.

— E... e mort? șopti Rosa.

— Cred că da, spuse Ruti oftând.

— Bine, răsuflă ușurată Rosa.

Ruti se ridică în picioare și duse copilul în spatele peșterii. Genunchii o dureau de la piatra tare pe care stătuse, dar nu de aceea i se umpluseră ochii de lacrimi. Cum poate o mamă să se bucure de moartea copilului ei?

— Ajută-mă, strigă Rosa. Mai e ceva... monstrul! Iese!

Ruti se întoarse și o văzu pe Rosa cum se agita, încercând să se cațere pe zid, de frica propriei placente. Ruti se uită la substanța lucitoare și se înfioră. Apoi își aminti că după ce pisica își născuse pisoiașii în colțul grădinii, urmase și placenta. Ce curvă creștină proastă și superstițioasă, gândi, cedând furiei și geloziei pe care le simțea față de această femeie. Lăsă jos trupul lipsit de vlagă și se îndreptă spre Rosa. Îi venea să o plesnească, dar mulțimea de vânătăi de pe fața ei îi stârnea mila.

— Ai crescut la fermă... n-ai mai văzut placentă până acum?

Furia și durerea o împiedicau pe Ruti să-i mai spună ceva femeii. Fără să mai scoată un cuvânt, împărți mâncarea din peșteră — brânza, pâinea și apa de la Micha. Jumătate o așeză lângă Rosa.

— Dacă nu-ți pasă deloc de băiatul tău, bănuiesc că n-o să te deranjeze dacă îl îngrop după ritualul evreiesc. O să îl așez în pământ de îndată ce se încheie sabatul la apusul soarelui.

Rosa oftă adânc.

— Oricum, nu-i botezat, așa că nu cred să aibă vreo importanță.

Ruti legă micul pachet de provizii în ceea ce mai rămăsese din mantia sa. Aruncă bocceaua peste un umăr. Pe celălalt puse un sac în care se afla un pachet mic, învelit cu grijă în straturi multe de piele și legat cu niște curele. Apoi se aplecă după copilul mort. Pruncul se mișcă în brațele ei. Ruti privi în jos și văzu ochii fratelui său, ochi calzi, buni și încrezători, care clipeau și se uitau la ea. Nu-i spuse nimic Rosei, care se ghemuise și dormea deja, istovită, și se furișă afară din peșteră. Când ajunse pe cărare, coborî cât de repede putu, atentă să nu distrugă vreuna din poverile pe care le purta cu ea și temându-se că cel mic avea să plângă și să-și trădeze secretul existenței.

Duminică, imediat după clopotele de prânz, în toată Spania, vestitorii regali sunară din goarnă și cetățenii se adunară în piețele publice să audă proclamația regelui Aragónului și a reginei Castiliei.

Ruti, îmbrăcată în femeie creștină, cu niște haine ce nu erau pe măsura ei, pe care le furase dintr-o cutie din dormitorul Rosei, își croia drum prin mulțimea de oameni din piața satului de pescari, ca să audă anunțul vestitorului. Urmă un text lung ce vorbea despre perfidia evreilor și despre măsurile insuficiente luate până atunci de a opri coruperea de către ei a creștinilor.

— Astfel, poruncim... ca toți evreii și femeile lor, de toate vârstele, care trăiesc sau locuiesc în regatele și dominioanele noastre... să plece din regatele numite până la sfârșitul lunii iulie următor al acestui an 1492... și să nu

se mai întoarcă sau să mai locuiască aici, căci altfel vor fi condamnați la pedeapsa cu moartea.

Evreii nu aveau voie să plece cu aur, argint sau pietre prețioase. Trebuiau să-și plătească toate datoriile importante, dar nu aveau voie să colecteze banii care le erau datorați. Ruti rămase pe loc. Soarele cald de primăvară strălucea peste acoperământul nefamiliar de cap și simțea că toată lumea ei se prăbușea. În jurul ei, toți oamenii aplaudau și aclamau numele lui Ferdinand și Isabela. Nu se simțise nicicând mai singură.

Nu era nici un evreu în acel sat, de aceea Ruti alesese să meargă acolo, după ce luase câte ceva din *masía* familiei Salvador. Nu îl considera furt, pentru că luase doar strictul necesar să le crească nepotul. În sat, căută o doică și scorni o poveste cusută cu ață albă despre cum sora ei murise într-un naufragiu. Din fericire, doica era o femeie simplă și săracă cu duhul, așa că nu puse la îndoială povestea lui Ruti și nici nu se întrebă ce căuta pe un vapor o femeie care trebuia să nască.

Mulțimea se împrăștie cântând și strigând cuvinte împotriva evreilor. Ruti merse în partea cealaltă a pieței, până la fântână, și se așeză pe pietre. Toate drumurile pe care le avea în față i se păreau întunecoase. Nu putea să meargă acasă la mama ei, pentru că asta însemna să se pună la dispoziția Inchizitorilor. Nu putea nici să continue să se prefacă a fi creștină. I-a mers o dată cu țăranca aceea neștiutoare, dar ca să găsească adăpost sau merinde ar fi fost cu mult mai greu. Să se convertească, să devină creștină, așa cum o îndemnaseră monarhii, era de neconceput.

Ruti rămase acolo toată după-amiaza. Cine s-ar fi uitat atent la ea, ar fi zis că fetița grăsună se leagănă înainte și înapoi în rugăciune, dar Ruti nu fusese niciodată o fată pe care oamenii să o remarce.

Într-un final, când lumina tot mai slabă colora în portocaliu pietrele albe, se ridică, își trase acoperământul creștin de pe cap și îl aruncă lângă fântână. Își scoase eșarfa și haina cu însemnul galben de evreu din sacul de lângă ea. Pentru prima dată în viață, nu-și plecă ochii trecând prin piața publică pe lângă creștini, ci le întoarse privirea cu furie și hotărâre. Și merse așa până la cocioaba de la docuri, unde o așteptau doica și copilul.

La apusul soarelui, ferită de privirile curioșilor, Ruth Ben Shoushan intră în mare până la brâu, cu copilul fără nume încă strâns la piept. Îl dezgoli și aruncă scutecele în mare. Ochii lui căprui o priveau și pumnul lui micuț, acum liber, străpunse aerul.

— Îmi pare rău, micuțul meu, spuse ea cu un glas blând, și apoi îl scufundă în valurile întunecate.

Apa se strânse în jurul lui, atingându-i fiecare părticică de piele. Îl ținuse strâns de o mână, dar îi dădu apoi drumul. Era sortit mării.

Privi în jos, cu lacrimi în ochi, dar hotărâtă, la mărunta făptură care se chinuia în fața ei. Un val o izbi cu putere. Apoi, pe când se retrăgea, vru să ia și copilul cu el. Ruti se întinse și îl prinse cu ambele mâini. Îl ridică dintre valuri. Apa i se prelingea pe trupul mic și golaș în râuri de strălucire. Îl ridică spre stele. Vuietul din capul ei era mai puternic decât cel al valurilor. Strigă tare în vânt cuvinte

pentru copilul din mâinile sale: *Shema Yisrael, Adonai eloheinu, Adonai echad*[1].

Apoi trase pânza de pe capul ei și îl înfășură pe copil.

În tot Aragónul, evreii erau forțați să se boteze creștini ca să scape de exil. În pofida acestui lucru, Ruti, triumfătoare, sfidătoare, transformase un gentil într-un evreu. Pentru că mama lui nu fusese evreică, ritualul imersiunii fusese necesar. Îl săvârșise. Chiar dacă încă mai era copleșită de emoția momentului, Ruti număra zilele. Nu avea prea mult. În a opta zi, va trebui să găsească pe cineva să îi facă circumcizia. Dacă totul mergea bine, până atunci vor fi în noua lor țară. Și abia atunci va putea să-i dea un nume.

Se întoarse pe plajă, ținând copilul strâns la piept. Își aminti că avea cartea împachetată într-una dintre desagi. Trase de băieri pentru a o îndepărta de valuri, dar câteva picături de apă de mare reușiseră să străpungă straturile de piele. După ce apa se uscă, pe pagină rămaseră o pată și o depunere de cristale, ce aveau să dăinuiască cinci sute de ani.

În dimineața următoare, Ruti va căuta o navă. Va plăti trecerea pentru ea și copil cu medalionul de argint montat pe coperta de piele a cărții. Iar pe pământul unde vor coborî, dacă vor coborî vreodată, vor fi în mâinile lui Dumnezeu.

---

[1] Vers din Tora care se recită de două ori pe zi la rugăciune. Are multiple semnificații, însemnând, într-o traducere aproximativă: „Ascultă, Israel, Domnul este Dumnezeul nostru, Dumnezeu este Unul".

Dar în această noapte va merge la mormântul tatălui ei. Va spune *kadish*-ul și îi va face cunoștință cu nepotul său evreu, care îi va purta numele peste mări, în viitorul pe care Dumnezeu l-a pregătit pentru ei.

Hanna

Londra, primăvara lui 1996

ÎMI PLACE LA TATE. Cu adevărat îmi place. Deși colecția de artă australiană este cam săracă. Nici măcar o pictură de Arthur Boyd nu au. Acest lucru m-a deranjat întotdeauna. Evident, am mers direct la lucrarea de Sharansky. Voiam să caut toate operele lui. Știam că la Tate au ceva de el, știam că trebuie să fi văzut deja pictura, dar nu reușeam deloc să mi-o amintesc. Când am găsit-o în sfârșit, mi-am dat seama de ce. Nu e vreun tablou memorabil. O pictură de mici dimensiuni, din perioada de tinerețe, și care nu amintea aproape deloc de ceea ce avea să se întâmple în creația lui. O chestie tipică pentru Tate, mi-am zis. De ce să îi reprezinte bine pe australieni? Totuși, era lucrarea lui. Am stat acolo, gândindu-mă că tatăl meu a pictat asta.

De ce nu mi-a spus de el? Măcar aș fi putut crește cu ceva deloc de neglijat, cu posibilitatea de a privi la frumusețea pe care o lăsase în urmă. Să fiu mândră de tatăl meu, în loc să-mi fie rușine de fiecare dată când mă gândeam la el. Am lăcrimat privind tabloul și am încercat să îmi șterg obrajii cu mânecile bluzei, dar fără succes. Lacrimile continuau să curgă. Stăteam acolo, lângă o clasă de copii îmbrăcați în kilturi și sacouri, care viermuiau în jurul meu,

și m-am pierdut cu firea. Am început să plâng în hohote. Prima dată în viața mea când mi se întâmpla așa ceva. Și m-a speriat teribil. Am intrat în panică și atunci a fost și mai rău. Hohote mari și stânjenitoare de plâns. M-am sprijinit de perete și am încercat să-mi vin în fire. N-am reușit. Am simțit cum alunec până când am ajuns, ca o băltoacă, pe podea. M-am ghemuit acolo. Umerii îmi tremurau. Micuții britanici m-au ocolit de la distanță, ca pe un deșeu radioactiv.

După câteva minute, unul dintre gardieni a venit la mine și m-a întrebat dacă mă simt bine și dacă am nevoie de ajutor. M-am uitat în sus, spre el, am scuturat din cap și am tras aer în piept, încercând să-mi opresc hohotele. El s-a aplecat spre mine și m-a mângâiat pe spate.

— A murit cineva? m-a întrebat încet.

Avea o voce foarte blândă, cu un accent pronunțat, din Yorkshire, probabil. Am încuviințat din cap.

— Tata.

— Ah. Așa, deci. Nu-i ușor, scumpo, mi-a spus.

După ceva timp, mi-a întins o mână și eu am prins-o și m-a ridicat destul de greu. Am șoptit un „mulțumesc" atunci când i-am dat drumul și m-am împleticit prin galerie, încercând să găsesc ieșirea. Am ajuns în camera cu picturile lui Francis Bacon și m-am oprit în fața celei care mi-a plăcut dintotdeauna. Nu este una dintre picturile lui cele mai cunoscute și de aceea muzeul nu o expune mereu. E cu un bărbat întors cu spatele la privitor care se îndepărtează, aplecat într-o parte, parcă bătut de vânt, și în fundal se vede un câine negru care se învârte în jurul cozii. Tabloul pare amenințător și inocent deopotrivă. Bacon a

înțeles perfect dilema câinelui și a redat-o foarte bine. Dar de data asta, uitându-mă la tablou cu ochii înlăcrimați, nu m-a interesat deloc câinele. Ci doar bărbatul. Îndepărtându-se. Am stat în fața tabloului foarte mult timp.

A doua zi, m-am trezit, ușoară și stoarsă de puteri, în camera de la Bloomsbury. I-am privit întotdeauna circumspect pe oamenii care spun că o repriză bună de plâns rezolvă lucrurile. Dar chiar m-am simțit mult mai bine. M-am hotărât să mă concentrez asupra conferinței. Erau câteva titluri care sunau interesant, dacă treceai peste accentele ciudate ale persoanelor care le susțineau. Lumea artistică britanică este un magnet absolut pentru nepoții lorzilor jerpeliți sau pentru femei numite Annabelle Cumva-liniuță-Cumva care poartă colanți negri și cașmiruri portocalii și miros de la o poștă a pipi de labrador. În preajma lor, simt că fac un salt în timp până în paleolitic și folosesc cuvinte pe care n-am visat vreodată să le folosesc în viața reală, ca *bonjur* sau *mirobolant*. În Statele Unite se întâmplă exact pe dos. În ciuda tuturor eforturilor, trebuie să mă controlez mereu să nu cad în ceea ce ei numesc „împrumut lingvistic". Încerc să-mi schimb accentul și chiar și intonația, încât nimeni nu-și poate da seama din ce parte a lumii vin.

Cred că încerc mai sârguincios să rezist în Anglia din cauză că mama a avut mereu un accent afectat, comod, de POM[1] pe care îl asociam snobismului ei. Când eram mică, se cutremura de cum îi vorbeam. „Zău, Hanna", spunea, „vocalele tale! Sună de parcă-au fost călcate de-un camion.

[1] *Prisoner of Mother England* — apelativ răutăcios al australienilor pentru englezi.

Cine te-aude crede că te trimit dimineața în suburbiile din vest, nu la cea mai scumpă grădiniță din Double Bay."

Am decis să mă concentrez asupra textului de catalog ca să încerc să ies din depresia în care reușisem să mă afund. Cu toată drama din Boston, rămăsesem cam în urmă cu scrisul și termenul-limită pentru imprimare se apropia vertiginos. O prietenă jurnalistă, Maryanne, care se afla în vizită la familia ei în Oz, mă invitase să stau după conferință în casa ei din Hampstead. M-am dus acolo pentru câteva zile. Era o căsuță minunată din lemn, la marginea unui cimitir plin cu ceanothus albastru-cobalt și trandafiri cățărători, peste gardurile acoperite de mușchi. O casă veche, care scârțâia din toate încheieturile și cu dimensiunile potrivite unui hobbit; uși scunde și grinzi vălurite care puteau să atingă un cap neatent. Spre deosebire de mine, Maryanne era scundă. Vai de oricine care avea mai mult de un metru șaizeci înălțime, pentru că asta era înălțimea bucătăriei. Fusesem la niște petreceri la care majoritatea invitaților stătuseră toată seara cocoșați ca niște gnomi caraghioși.

M-am gândit că ar fi bine să-l sun pe Ozren să-i spun în ce stadiu sunt cu eseul, dar când am sunat la muzeu, o secretară mi-a răspuns monosilabic:

— Nu-i.

— Și când credeți că va veni?

— Nu știu exact. Poate poimâine, sau poate că nu.

Am încercat și la el acasă, dar nu a răspuns nimeni. Așa că mi-am văzut de treabă. Îmi plăcea la nebunie să scriu în biroul lui Maryanne. Era o cameră mică sub streașina

casei. Avea o lumină perfectă și o priveliște pe măsură. În zilele în care nu ploua, nu era ceață sau smog, puteai vedea toată Londra, până la South Downs.

Eram destul de mulțumită de eseu. Chiar dacă nu făcusem descoperirile senzaționale la care sperasem, știam că toate considerațiile mele despre *Parnassius* și despre închizătoare erau destul de inovatoare. Aveam să-l mai finisez și după analizarea firului de păr alb extras din cotor. O întrebasem pe Amalie Sutter despre el. Și ea mi-a spus că poate cere părerea unor zoologi de la muzeu, dar că: „Oamenii care știu cele mai multe lucruri despre păr — fie el de origine animală sau umană — sunt cei de la poliție."

Prin urmare, mi-a sugerat să duc mostra într-un laborator de criminalistică. Am citit prea multe romane de P.D. James, așa că am decis să amân totul pentru Londra, ca să văd pe propria-mi piele dacă realitatea se potrivește vreun pic cu ficțiunea.

Din fericire, Maryanne avea niște relații destul de bune la Poliția Metropolitană. Era editor-colaborator la *London Review of Books* și scrisese destul de mult despre Salman Rushdie, imediat ce iranienii l-au amenințat cu moartea. Ea a fost unul dintre puținii oameni în care Rushdie avea încredere și care a putut să îl viziteze regulat în anii cei mai grei. Cu această ocazie, a reușit și să se îndrăgostească de unul dintre polițiștii de la Scotland Yard care îl protejau. L-am cunoscut la o petrecere la Maryanne — era evident unul dintre cei care practicau mersul piticului în bucătăria ei, pentru că avea cam un metru nouăzeci, dar arăta fabulos chiar și cocoșat. El a intermediat o întâlnire cu un specialist de la laboratorul de mostre biologice din

cadrul Poliției Metropolitane. Maryanne m-a avertizat că este împotriva politicii instituției și că ar trebui să fiu discretă. „Dar se pare că cercetătoarea a fost atât de intrigată de povestea ta, încât vrea să o facă în timpul ei liber."

Voiam să știu și dacă Ozren reușise să afle ceva de *Parnassius* sau despre satele de munte în care ar fi putut sta ascunsă hagada în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Aș fi vrut să includ orice informație în eseu pentru că, în general, eseurile de felul ăsta sunt la fel de interesante ca o apă stătătoare într-o zi fără vânt. Sunt tehnice, ca raportul francezului din Viena, Martell. Pline de date statistice, ca numărul de coli de tipar și de foi pe coală, sau starea legăturii și a ației, sau numărul de împunsături, și tot așa, preț de minute întregi.

Voiam să scriu ceva diferit. Voiam să vorbesc despre oamenii cărții, despre mâinile atât de diferite care au lucrat-o, au folosit-o și au apărat-o. Voiam o narațiune plină de suspans. Așa că am scris și rescris pasaje întregi de informație istorică, doar ca să asezonez un pic toate discuțiile tehnice. Am încercat să imprim un sentiment de *Convivencia*, de lecturi în aer liber, în nopți de vară, în mijlocul unei grădini frumoase, de evrei vorbitori de arabă care se împrieteniseră cu vecinii lor musulmani sau creștini. Deși nu știam povestea ilustratorului, am încercat să le dau o idee despre meșteșug, despre ce însemnau pavilioanele medievale ale cărții și despre rolul acestor artizani în mediul social. Apoi, am vrut să construiesc o tensiune în jurul momentelor teribile, dramatice ale Inchiziției și expulzării. Voiam să redau focul și naufragiile și frica.

Când scrisul nu mai curgea lin, l-am sunat pe rabinul din Hampstead și l-am întrebat de sare. Ce anume o făcea să devină cușer?

— Ați fi surprinsă cât de mulți oameni mă întreabă acest lucru, spuse el ușor plictisit. În general vorbind, nu sarea trebuie să fie cușer; ea este doar un instrument al ritualului. Trebuie să fie sarea potrivită ca să prepare carnea, adică să scoată toate urmele de sânge din ea, pentru că evreii care respectă ritualul nu trebuie să consume deloc sânge.

— Vreți să spuneți că orice sare cu o structură grunjoasă poate fi cușer? Nu contează dacă e scoasă din salină sau dacă e marină?

— Da, răspunse el. Și nu trebuie să aibă nici aditivi. Dacă ar avea, să spunem, dextroză, care se adaugă în sare odată cu iodul, ar fi ceva probleme la *Pesach* pentru că dextroza este extrasă din porumb.

Nu m-am obosit să îl rog să-mi explice de ce porumbul nu e cușer la masa pascală, pentru că eram sigură că nimeni n-ar fi adăugat dextroză în sarea care era pe hagadă. Dar am folosit faptul că sarea era marină ca să argumentez o călătorie pe mare a cărții, probabil în timpul expulzării. Am găsit și niște mărturii contemporane acelor momente teribile, care s-au potrivit perfect.

Am reușit să o urmăresc până în Veneția, unde comunitatea evreiască era restrânsă în limitele ghetoului și supusă presiunii continue a cenzurii. Legăturile comerciale și culturale ale evreilor din Italia cu cei de peste Adriatica, sugestia că hagada ar fi ajuns în Bosnia cu un cantor instruit în Italia, numit Kohen. Eram atât de absorbită de scris — se mai întâmplă câteodată, în zilele bune, să te afunzi în

vizuina iepurelui și restul lumii să dispară — încât aproape am explodat când cineva a sunat la ușă.

Am văzut pe geam mașina unui curier parcată pe alee și m-am dus să deschid, incredibil de enervată că un pachet pentru Maryanne mi-a întrerupt concentrarea. Dar curierul avea un plic pentru mine de la Tate. Am semnat și l-am deschis, neștiind ce poate fi. Înăuntru se găsea o scrisoare expres, retrimisă de la Boston. Misiva aia afurisită mă urmărise jumătate de glob.

Am deschis plicul, curioasă. Înăuntru se afla o copie după un ambrotip[1] și un mesaj cu o caligrafie flamboaiantă de la *Frau* Zweig. În fotografie erau un bărbat și o femeie într-o poziție formală — ea așezată, el în spate, cu mâna pe umărul ei. Cineva, *Frau* Zwieg, presupun, încercuise capul femeii, întors într-un semiprofil; o săgeată indica cercelul.

Scrisoarea lui *Frau* Zweig nu avea nici preambul, nici un cuvânt de salut, nimic. Era versiunea scrisă a unui țipăt.

„Ia uite!!!

Femeia din imagine nu poartă o bucată din închizătoarea noastră??? Îți aduci aminte descrierea aripii făcută de Martell??? Se pare că Mittl a murit otrăvit cu arsenic imediat după ce a lucrat la hagadă. Avea gonoree (ca jumătate din populația Vienei) și soțul acestei *Frau*, dr. Franz Hirschfeldt, specialist în boli infecțioase, era medicul lui. Am reușit să aflu aceste lucruri pentru că l-au ACUZAT pe Hirschfeldt de uciderea lui Mittl. A scăpat, pentru că nu

[1] Proces de fotografiere de la mijlocul secolului al XIX-lea care folosea procedeul umed cu colodion ca să obțină un pozitiv.

încercase decât să îl ajute pe săracul om, dar cazul a fost redescoperit acum, în cercetările noastre, prea mult amânate, despre antisemitismul austriac.

Sună-mă când primești asta!"

Evident că am pus imediat mâna pe telefon.

— Am crezut că n-o să mai suni niciodată. Adică, știam că australienii sunt relaxați, dar cât de blazat poate fi un om...

I-am explicat ce se întâmplase cu scrisoarea și că o primisem abia cu un minut în urmă.

— Acum, dacă am reușit să găsim și cealaltă bucată: trandafirii. Sunt la vânătoare, crede-mă. Este MULT mai amuzant decât orice altceva mai am de făcut aici...

M-am uitat la ceas și mi-am dat seama că dacă nu plec imediat, n-o să ajung la întâlnirea cu cei de la Scotland Yard. Am reușit să articulez un cuvânt evaziv de mulțumire pentru *Frau* Zweig, mi-am tras o haină pe mine și am încercat să găsesc un număr de taxi. Era mult prea târziu ca să iau metroul. Cât am așteptat să vină taxiul, am încercat din nou să vorbesc cu Ozren. Voiam să îi spun noutățile despre închizătoare și să mă laud un pic despre cât de bine îmi merge cu scrisul. Secretara de la muzeu a fost la fel de brutală ca și cu o zi înainte:

— Nu este. Reveniți.

Comandasem un taxi ilegal, pentru că faimoasele taxiuri negre londoneze deveniseră ridicol de scumpe. Am făcut aproape un atac de cord când am venit de la Heathrow și am văzut pe contor că drumul costa deja echivalentul a o sută de dolari australieni și nici nu ieșisem încă din

Hammersmith. Taxiul care a răspuns apelului era de fapt o furgonetă gri, cam sărăcăcioasă, dar cu un șofer foarte chipeș, din zona Caraibilor, cu niște codițe *rasta*[1] lungi, absolut minunate. În spate mirosea ușor a marijuana, și a întârziat să reacționeze când i-am spus unde voiam să merg.

— Ești Babylon[2]?

— Ce?

— Ești din garda pe tocuri?

— Aaa. Vrei să spui polițai? Nu, Doamne ferește! Mă duc doar în vizită la ei.

A oprit la câteva străzi depărtare de adresa la care l-am rugat să mă ducă.

— Nici gând, drăguță. Au câini acolo, mi-a explicat.

Și pentru că m-a taxat doar cu vreo zece lire pentru o călătorie care m-ar fi păgubit de vreo șaizeci într-unul din taxiurile negre, nu m-am plâns, chiar dacă ploua. Ploaia din Londra nu e ca cea din Sydney. Acolo nu plouă mult, dar și când plouă, o face bine de tot: șuvoaie mari, distrugătoare, care transformă străzile în cascade. În Londra, ploicica e mai mult sau mai puțin constantă, dar nu merită aproape niciodată să îți deschizi umbrela, într-atât e de fină. Am și câștigat pariuri cu niște londonezi despre care dintre cele două orașe are o medie mai mare de precipitații.

O femeie se tot agita prin holul principal. A venit la mine imediat ce am început să urc scările.

— Doctor Heath?

---

[1] *Rasta*, de la Rastafari, mișcare religioasă monoteistă care îl acceptă pe Haile Selassie I, fostul împărat al Etiopiei, ca încarnarea lui Dumnezeu, numit Jah Rastafari și considerat Mesia promisă în Biblie; rastafarienii au popularizat aceste codițe împletite care pornesc din scalp.

[2] Termen argotic rastafarian pentru societatea occidentală.

Am dat din cap afirmativ. Era o matroană în tweed, la vreo șaizeci de ani, cu constituția unei toalete de cărămidă. Arăta mai degrabă ca un gardian de închisoare decât ca un cercetător. Mi-a strâns tare mâna și, fără să îmi dea drumul, m-a rotit pe scări și aproape m-a trântit înapoi în stradă.

— Sunt Clarissa Montague-Morgan.

Încă o Cumva-liniuță-Cumva, deși acesteia îi lipsea snobismul și lăsa în urmă un miros amețitor de chimicale de laborator și nu de parfum.

— Îmi pare rău că nu te pot invita înăuntru, spuse, de parcă venisem la ea acasă la ceai dansant. Dar sunt niște reguli foarte stricte aici, ca să protejeze probele și restul. E foarte greu să capeți permisiune de intrare pentru un vizitator, mai ales dacă nu e în sistemul de justiție.

Eram atât de dezamăgită. Voiam să văd cum evalua firul de păr, și i-am spus asta.

— Păi, pot să-ți zic acum tot ce e de zis, spuse, dar ce-ar fi să intrăm undeva un pic, să nu mai stăm în ploaie. Sunt în pauza de ceai, deci am vreo cincisprezece minute.

Stăteam la o masă pe terasa micuță din fața unui magazin de sandviciuri. Eram singure. Am comandat amândouă ceai. Chiar și în ultima bodegă din Londra puteai să primești un ceai decent, într-un ceainic, nu un pliculeț lângă o cană de apă fierbinte, cum se întâmplă chiar și în cele mai fițoase locuri din America.

Imediat ce a venit ceaiul, fierbinte și foarte tare, Clarissa începu să-mi vorbească despre analiza firului de păr. Vorbea cu propoziții scurte, clare și precise. Genul de om pe care nu mi l-aș fi dorit ca martor al acuzării într-un posibil proces.

— Prima întrebare pe care ne-am pune-o dacă am fi la un loc al crimei: este de origine umană sau animală? Asta e foarte ușor de determinat. Trebuie doar să privești cuticulele. Solzii firului de păr uman sunt netezi și ușor de identificat, în timp ce la animale sunt mult mai variați. Pot avea formă de petale sau pot arăta ca niște spini, în funcție de specie. Apoi se face un grafic pentru mai multă claritate. În cazurile rare, când solzii nu sunt edificatori, există tija, partea centrală a părului. Celulele ei sunt foarte regulate la animale, dar amorfe la om. Și apoi se studiază pigmentul, dacă există. În părul de animal, granulele de pigment sunt distribuite spre tijă, în timp ce la oameni ele sunt îndreptate spre cuticulă. Ai cumva mostra?

I-am dat-o. Își puse ochelarii, ridică plicul spre lumina fluorescentă și se uită la el.

— Ce păcat, spuse.

— Ce?

— Nu are rădăcină. La microscop, putea să ne ofere o mulțime de informații; ar fi avut chiar și ADN. Părul care cade natural are întotdeauna rădăcină. Știai că în orice moment al vieții, mamiferele își schimbă cam o treime din păr? Dar aș spune că acest fir a fost tăiat, nu a căzut și nici nu a fost smuls. Pot verifica la laborator.

— Ai rezolvat vreo crimă cu un fir de păr?

— Destule. Cele mai puțin provocatoare sunt cele în care ADN-ul din părul uman de pe cadavru se potrivește cu cel al suspectului. Îl plasează pe suspect fix la locul crimei. Îmi plac mai mult cazurile mai complicate. De pildă, un tip care și-a sugrumat fosta soție. După divorț, s-a mutat în Scoția, iar ea încă locuia la Londra. Fusese foarte atent

să își construiască un alibi și declarase că toată ziua a fost acasă la părinții lui, în Kent. Chiar a fost acolo, dar numai o parte din zi. Detectivul a observat că părinții lui aveau un pechinez mic și zgomotos. Părul câinelui s-a potrivit cu dovezile adunate de pe îmbrăcămintea victimei. Nu a fost o dovadă zdrobitoare, dar i-a atras atenția procurorului. Cu un mandat de percheziție la casa din Glasgow a tipului, au descoperit un strat de flori recent săpat. Au dezgropat de acolo hainele pe care le folosise în ziua crimei, pline de păr de pechinez... Apoi Clarissa se uită la ceas și spuse că ar trebui să se întoarcă la muncă. O să mă uit la ăsta diseară. Sună-mă acasă pe la nouă și îți spun ce am descoperit. Uite numărul.

Am luat metroul până în Hampstead pentru că nu mă mai grăbeam și am mers într-o plimbare minunată prin ploaie. Ajunsă acasă la Maryanne, mi-am încălzit un castron de supă și l-am luat cu mine sus să mai lucrez la eseu. M-am hotărât să mai încerc să îl sun pe Ozren și la el acasă.

Cineva ridică receptorul după primul apel. O voce de bărbat, dar nu a lui Ozren, spuse un *Molim?* aproape șoptit.

— Scuzați-mă, nu vorbesc bosniacă. Ozren este acolo?

Bărbatul trecu ușor pe engleză, dar continua să vorbească atât de încet încât abia reușeam să deslușesc ce spune.

— Ozren este aici, dar nu răspunde la telefon acum. Cine îl caută, vă rog?

— Sunt Hanna Heath. Sunt o colegă de-a lui Ozren, vreau să spun că am lucrat cu el câteva zile luna trecută, eu...

— Doamnă Heath, m-a întrerupt. Pot să vă sugerez să căutați pe altcineva de la bibliotecă să vă ajute? Acum nu este un moment potrivit. Credeți-mă, prietenul meu nu se poate gândi la muncă.

Trăiam sentimentul acela pe care îl ai când te pregătești să pui o întrebare la care știi deja răspunsul, dar nu vrei să-l auzi.

— Ce s-a întâmplat? E legat de Alia?

Vocea de la celălalt capăt suspină ușor.

— Da. Îmi pare rău să spun. Prietenul meu a primit alaltăieri un telefon de la spital. Băiatul avea febră. A suferit o infecție gravă și a murit în această dimineață. O să-l îngropăm curând.

Am înghițit în sec. Nu știam ce să zic. Convenția în arabă este să zici: „Fie ca toate mâhnirile să treacă." Dar nu aveam nici cea mai vagă idee ce își spun musulmanii bosniaci ca să își exprime condoleanțele.

— Ozren e bine? Vreau să spun...

M-a întrerupt din nou. Se pare că cei din Sarajevo nu au răbdare cu sentimentalismele străinilor.

— Este un tată care și-a pierdut fiul. Nu, nu este „bine". Dar dacă vreți să știți dacă o să sară în Miljacka, atunci răspunsul e nu, nu cred că o s-o facă.

Mă albisem la față și îmi venea să vomit, dar acel nemeritat sarcasm schimbă toate aceste sentimente într-un val de furie.

— Nu mi se pare necesar tonul dumneavoastră, încerc doar să...

— Doamnă Heath, adică, doamnă doctor Heath. Celălalt specialist mi-a spus că sunteți doctor Heath, ar fi trebuit

să-mi amintesc asta. Îmi pare rău dacă am fost nepoliticos, dar suntem cu toții obosiți și ocupați cu aranjamentele de înmormântare, și colegul dumneavoastră a stat atât de mult timp...

— Care coleg? l-am întrerupt eu.

— Israelianul, doctorul Yomtov.

— A fost acolo?

— Am presupus că știți. A spus că lucrați împreună la hagadă.

— Ah, ăăă, oarecum.

Poate că Amitai mi-a lăsat vreun mesaj la laboratorul din Sydney să mă anunțe că merge la Sarajevo și cei de acolo au uitat să-mi spună. Dar mă îndoiam. Prezența lui acolo era ciudată. Și nu puteam să-mi imaginez de ce naiba s-ar fi dus la Ozren acasă, mai ales atunci când bietul de el plângea moartea copilului său. Asta era mai mult decât straniu. Dar, cu siguranță, nu aveam să aflu mai multe de la tipul ăsta. Practic pusese deja receptorul în furcă la mijlocul rugăminții mele de a-i transmite condoleanțe lui Ozren.

Stătusem în dubiu dacă să mă duc la Sarajevo din Londra, dar în momentul următor sunam la compania aeriană să îmi cumpăr un bilet. Mi-am spus că vreau să aflu ce punea Amitai la cale. După cum am declarat deja, nu sunt o fană a batistelor de hârtie. Un tată îndurerat nu este chiar ceea ce-mi doresc, așa că gândul de a-l vedea din nou pe Ozren, în aceste circumstanțe, nu a avut nici o importanță în procesul de decizie.

Am stat la telefon o vreme, încercând să găsesc legătura aeriană cea mai potrivită, dar imediat ce l-am închis, a sunat.

— Doctor Heath? Sunt Clarissa Montague-Morgan de la laboratorul de medicină legală al Poliției Metropolitane.

— Da. Bună seara. Aveam de gând să sun pe la nouă, eu...

Mă întrebam de unde are numărul lui Maryanne pentru că eu nu i-l dădusem. Dar apoi mi-am dat seama că dacă lucrezi la Scotland Yard, n-ar trebui să fie prea greu de aflat lucrurile astea.

— Nici o problemă. Cred doar că ce am descoperit este foarte interesant și voiam să-ți spun cât mai repede. Este păr de pisică, nu încape nici o îndoială. Solzii cuticulei sunt ascuțiți și înțepători, conform prototipului. Dar este ceva ciudat cu mostra dumitale.

— Ce anume?

— Cuticula. Există niște particule acolo care nu sunt, de obicei, de găsit la animale, și anume niște culori puternice în spectrul galben. Astfel de particule pot fi întâlnite pe părul uman, dacă o femeie și-ar fi vopsit părul, de exemplu. Dar nu le-am văzut niciodată pe un fir animal. Cred că ești de acord cu mine că, în general, pisicile nu își vopsesc părul.

Un fir de păr alb

Sevilla, 1480

Din ochii mei curge durere; burdufuri de apă găurite.

Abid ibn al-Abras[1]

[1] Poet arab preislamic din secolul al VI-lea.

Nu simțim soarele aici. Chiar și după atâta timp, acesta este lucru cel mai greu de îndurat pentru mine. Acasă am trăit în strălucire. Căldura cocea pământul galben și usca stuful de pe acoperiș până trosnea.

Aici, piatra și țigla sunt întotdeauna reci, chiar și în mijlocul zilei. Lumina se furișează printre noi ca un dușman, își croiește drum printre zăbrele sau cade peste cele câteva geamuri înalte, în fragmente verzi și roșiatice, lipsite de strălucire.

Îmi vine greu să lucrez cu o asemenea lumină. Trebuie întotdeauna să mut pagina ca să prind o dâră de lumină potrivită și mișcarea aceasta continuă îmi distruge concentrarea. Am lăsat pana și îmi mișc degetele. Băiatul de lângă mine se ridică fără ca eu să-l fi rugat și se duce să o cheme pe fata cu șerbetul. Ea este nouă aici, în casa lui Netanel ha-Levi, și mă întreb cum a dat peste ea. Poate că fusese, la fel ca mine, un cadou din partea vreunui pacient recunoscător. Dacă e așa, a fost unul foarte generos. Este o servitoare pricepută, care pare că plutește pe pardoseala casei, tăcută ca mătasea. Dau din cap și ea îngenunchează, turnându-mi un lichid ca rugina, pe care nu îl recunosc.

— E rodie, îmi spune, cu un accent tribal pe care nu îl recunosc.

Are ochi verzi ca marea, dar tenul ei strălucește în nuanțele zonelor mai sudice. Când se apleacă peste pocal, țesătura care îi acoperă gâtul cade, dând la iveală o piele arămie ca o piersică prea coaptă. Mă întreb ce tonuri ar trebui să folosesc ca să redau această culoare. Șerbetul e bun. L-a amestecat astfel încât fructul acrișor să se simtă în sirop.

— Dumnezeu să îți binecuvânteze mâinile, îi spun, pe când se ridică.

— Fie ca binecuvântările să curgă ca picăturile de ploaie și peste ale tale, murmură.

Apoi face ochii mari când vede ceea ce lucrez. Când se întoarce, buzele ei încep să se miște și, deși accentul ei e destul de pronunțat și nu-mi dau seama exact ce zice, cred că rostește o rugăciune păgână. Mă uit pe caietul meu și încerc să-mi imaginez cum îmi vede ea desenul. Doctorul mă privește cu capul aplecat și mâna ridicată, jucându-se cu barba cârlionțată, așa cum face de fiecare dată când ceva îl interesează. Este acolo, fără nici o îndoială. Asemănarea este izbitoare. Ai zice că-i aievea.

Nici nu e de mirare că fata a fost atât de speriată. Îmi aduce aminte de propria mea uimire atunci când Hooman mi-a arătat prima dată imaginile care i-au înfuriat pe iconoclaști. Dar Hooman ar fi surprins să mă vadă acum: eu, musulmană, în slujba unui evreu. Nu cred că și-a imaginat vreodată că mă pregătește pentru o asemenea soartă. Dar eu m-am obișnuit cu ea. La început, când am venit aici, mi-a fost rușine că sunt în slujba unui evreu. Dar acum

îmi este rușine doar că sunt în sclavie. Și însuși evreul m-a învățat să simt asta.

Aveam paisprezece ani când lumea mea s-a schimbat radical. Copil prețuit al unui om de seamă, nu mi-am imaginat niciodată că voi ajunge în robie. În ziua în care negustorii m-au adus la Hooman, mi s-a părut că trecuserăm prin atelierele tuturor meșteșugurilor posibile. Aveam un sac pe cap ca să nu încerc să scap, dar, prin sacul de iută, am simțit toate mirosurile și sunetele specifice fiecărei bresle. Îmi aduc aminte de putoarea de la tăbăcari, de mirosul dulce de alfa de pe strada meșteșugarilor de espadrile, de sunetele metalizate ale făuritorilor de arme, de ritmicitatea războaielor de țesut și de notele discordante și întâmplătoare ale celor care meșteșugeau instrumente muzicale.

Într-un final, am ajuns la pavilionul cărților. Paznicul mi-a descoperit ochii și am văzut că atelierul caligrafului ocupa zona cea mai înaltă dinspre sud, ca să se bucure de cea mai bună lumină. Atelierul pictorului era chiar dedesubt. Negustorul m-a condus printre șirurile de persoane așezate. Nimeni nu s-a oprit din lucru, nimeni nu mi-a aruncat nici o privire. Calfele lui Hooman știau că acesta voia concentrare totală și pedepsea sever orice greșeală.

Două pisici dormeau întinse, una lângă cealaltă, pe un colț al unui covor de mătase. Le-a izgonit cu un gest din mână și mi-a făcut semn să îngenunchez în locul lor. A vorbit rece cu paznicul și apoi bărbatul s-a aplecat să taie sfoara mizerabilă cu care-mi legase mâinile. Hooman s-a întins, mi-a prins mâinile, le-a ridicat și le-a întors ca să vadă locul unde sfoara tăiase adânc în carne. A urlat la paznic înainte să-i spună să plece. Apoi s-a întors spre mine.

— Deci susții că ești *mussawir*[1], îmi spuse aproape șoptit, cu o voce blândă, ca foșnetul unei pensule deasupra unei foi.

— Din copilărie pictez, am răspuns.

— Atât de mult? spuse.

Ridurile din jurul ochilor surâzători deveniră mai vizibile.

— Fac cincisprezece ani înainte de sfârșitul Ramadanului.

— Așa deci.

S-a întins și mi-a mângâiat bărbia golașă cu niște degete lungi și subțiri. M-am retras și el și-a ridicat mâna brusc, ca și cum ar fi vrut să mă lovească. Dar apoi a lăsat-o jos și a băgat-o în buzunar. Nu a mai spus nimic. M-a privit doar până când am simțit cum îmi ard obrajii și am plecat capul. Ca să sparg tăcerea, am mormăit:

— Plantele sunt specialitatea mea.

A scos mâna și am văzut că avea un săculeț mic de mătase brodată, între degetul mare și arătător. Din el a scos un grăunte alungit de orez, dintr-acelea pe care persanii le îndrăgesc atât de mult. Mi l-a întins.

— Spune-mi, *ya mussawir*, ce vezi?

Am privit bobul și cred că am rămas cu gura căscată, ca un nătărău. Pe bobul de orez era pictat un meci de polo, cu un jucător care galopa pe un cal cu coada în vânt, în timp ce se apleca peste stâlp ca să marcheze, iar altul stătea călare și un servitor îi înmâna crosa. Puteai să numeri firele din coama calului și să simți textura hainei de

[1] Creator, pictor (în lb. arabă).

brocart a călărețului. Și de parcă n-aș fi fost și așa destul de uimit, mai era și o inscripție:

„Într-un bob sunt o sută de recolte
Într-o inimă, o lume întreagă."

Apoi mi-a luat bobul și mi-a pus în palmă altul. Acesta era simplu, un bob de orez ca oricare altul.

— Dacă te pricepi la plante, îmi vei face o grădină. Vei picta frunzele și florile care îți relevă cel mai bine calitățile. Ai două zile. Găsește-ți un loc pe lângă ceilalți.

Apoi s-a întors și și-a luat pensula. A trebuit doar să arunce o privire prin odaie și un băiat a sărit cu un castron de roșu aprins pe care tocmai îl amestecase.

Nu cred că mai e nevoie să spun că am picat testul. Înainte de capturarea mea, petrecusem zile întregi desenând plantele pe care tata le folosea pentru virtuțile lor medicale. Astfel, vindecătorii din toate colțurile lumii și care vorbeau limbi diferite știau exact la ce plantă se referea. Mi se părea o muncă exactă și mă mândream că tata mă considerase potrivită să o fac.

Tatăl meu, Ibrahim al-Tarek, era destul de bătrân când m-am născut. Am venit pe lume într-o casă atât de plină de copii încât mă așteptam să nici nu mă observe. Muhammad, cel mai mare dintre cei șase frați ai mei, era destul de bătrân să-mi fie tată. Chiar avea un fiu cu doi ani mai mare decât mine, care a fost o vreme principalul factor chinuitor al copilăriei mele.

Tata era un bărbat înalt, deși ușor adus de spate, și frumos, chiar dacă fața îi era ofilită și brăzdată de riduri. După rugăciunile de seară, venea în grădină, stătea pe

covoarele de sub tamariscă și asculta poveștile femeilor; le admira țesăturile și întreba câte ceva despre noi, cei mai mici. Când mama încă trăia, petrecea foarte mult timp cu ea și eu mă mândream că înțelegeam locul special pe care ea îl ocupa în viața lui. Tăceam când venea el și jocul își pierdea din intensitate. Totuși, în joaca noastră, ajungeam tot mai aproape de ei, cu toate că mama se uita urât la noi și ne făcea semn cu degetul să plecăm. Până la urmă, tata îl prindea pe câte unul dintre noi și îl păstra pe norocos lângă el pe covor pentru câteva cuvinte. Câteodată, când ne jucam de-a v-ați ascunselea, lăsa pe câte unul să se ascundă sub faldurile robei lui și râdea teribil când era descoperit.

În camerele lui — chilia simplă în care dormea, biblioteca plină de cărți și manuscrise și camera de lucru plină de pahare de laborator și borcane — nu aveam voie să intrăm cu nici un chip. Și eu nu aș fi îndrăznit niciodată să fac asta dacă șopârla cu care mă împrietenisem nu mi-ar fi sărit din buzunar într-o după-amiază și nu ar fi gonit pe podelele de pământ bătătorit, întotdeauna cu un pas înaintea mea. Aveam șapte ani atunci și mama murise de un an. Celelalte femei se purtau frumos cu mine, mai ales soția lui Muhammad, care era mai apropiată ca vârstă de mama decât celelalte soții ale tatei. Dar cu toată grija lor, tot îmi era dor de ea și cred că șopârla era unul dintre nenumăratele feluri în care încercam să umplu locurile rămase goale.

Eram exact în fața bibliotecii când, în sfârșit, am prins-o. I-am mângâiat pielea lucioasă și am simțit cât de repede îi bătea inimioara. Am lăsat mâna jos și, într-o clipă, a zbughit-o iar și s-a strecurat pe sub ușa bibliotecii. Tata nu era

acasă, sau cel puțin așa credeam eu, și am ezitat doar o clipă înainte să deschid ușa și să intru.

În general, era un om ordonat, dar nu cred că această calitate se aplica și în bibliotecă. Mai târziu, când am lucrat lângă el, am început să cunosc foarte bine haosul care m-a frapat la prima vizită. Sulurile erau așezate pe un perete al camerei, de la podea până în tavan, iar capetele circulare dădeau impresia de fagure. Într-un mod ciudat, chiar exista o ordine și el o avea în cap de fiecare dată când scotea sulul de care avea nevoie, fără nici o ezitare. Apoi îl deschidea la masa lui de lucru și se apleca peste el să îl studieze. Stătea așa câteodată foarte mult timp, câteodată mai puțin, după care se ridica și sulul se închidea rapid. Îl dădea deoparte și se îndrepta încet spre celălalt perete, pe care erau vreo douăzeci de volume legate. Alegea unul, întorcea paginile, mormăia, mai făcea câțiva pași, îl ținea cu cotul deschis, se întindea după instrumentele de scris, mâzgălea ceva pe o bucată de pergament, înmuia tocul în cerneală și repeta tot procesul. Când termina, erau o grămadă de volume pe jos și pe masa de lucru.

Șopârla mea își găsise un mod perfect de a scăpa de mine. Se ascunsese sub bancă, printre hârtii și volume căzute. Eram acolo jos, când pe ușă a intrat tata. Am uitat cu totul de șopârlă și nu voiam decât să aștept în tăcere, în speranța că tata va scoate doar un sul și apoi va pleca. A trecut o jumătate de oră. Peste o oră, înțepenisem deja. Piciorul pe care stăteam începuse să mă doară și să-mi amorțească. Dar nu m-am mișcat. Tata lucra și paginile scrise de el cădeau de pe bancă, împreună cu crenguțele pe care le adusese. Când unul dintre tocuri a căzut exact

pe mine, eram deja atât de plictisită încât mi-am făcut curaj și l-am luat. Am studiat o frunză de pe una dintre crengi. Mi-a plăcut cum era împărțită de nervuri într-o structură care părea atât de regulată și de funcțională, ca mozaicurile care împodobeau camera în care tata și frații mei mai mari își primeau oaspeții. Pe un colț al uneia dintre foile tatălui meu am început să desenez acea frunză. Tocul era o minune pentru mine — câteva fire fine de păr, prinse în cotorul unei pene. Dacă îmi rezemam mâna și mă concentram, puteam să surprind, cu ajutorul ei, delicatețea frunzei. Când am rămas fără cerneală, am înmuiat tocul în stropii care, în graba tatei, picurau pe podea.

Cred că această mișcare i-a atras atenția, pentru că s-a întins și m-a prins de încheietură. Inima mi-a stat. M-a tras afară și m-a așezat în fața lui. Mi-era atât de frică să citesc mânia pe fața lui încât nu mi-am ridicat ochii din pământ. Mi-a rostit numele și apoi, blând, fără nici o urmă de răutate:

— Știi că n-ai voie să fii aici.

Cu o voce tremurândă, i-am explicat ce s-a întâmplat cu șopârla și i-am cerut iertare.

— Mi-a fost teamă să n-o mănânce vreuna dintre pisici.

Și-a mai slăbit strânsoarea în timp ce vorbeam. Mi-a prins mâna în palma lui și a mângâiat-o.

— Șopârlele au propria lor soartă, la fel ca noi, a spus. Dar ce e asta?

Mi-a ridicat cealaltă mână în care încă țineam pagina pe care desenasem. A studiat-o o clipă fără să zică nimic, apoi m-a trimis afară din cameră.

În curte, în acea seară, am stat departe, în speranța că nu o să își amintească de încălcarea regulii. Mai târziu, când

am plecat fără să primesc vreo pedeapsă, împreună cu ceilalți, spre paturile noastre, m-am felicitat pentru plan.

A doua zi, după rugăciunea de dimineață, tata m-a chemat lângă el. Mi s-a strâns stomacul. M-am gândit că, până la urmă, aveam să primesc totuși o pedeapsă. Dar tata mi-a adus un toc nou, cerneală bună și niște pergament mai vechi pe care scrisese el câte ceva.

— Vreau să exersezi, mi-a spus. Îndemânarea ta îmi va fi de foarte mare folos dacă o vei perfecționa.

Am lucrat mult la desenele acelea. În fiecare dimineață, după ce lăsam la o parte placheta de lemn pe care învățam să scriu versurile Sfântului Coran — tata insista ca toți copiii lui să ia lecții de scris —, nu mă duceam cu ceilalți la joacă sau la treabă, ci îmi luam pergamentul și desenam până când îmi amorțea mâna. Îmi doream ca tata să mă aprecieze și să îi fiu de folos. La doisprezece ani, căpătasem deja îndemânare. Aproape în fiecare zi îmi petreceam mult timp în compania lui. Îl ajutam să facă acele cărți care aveau să ajute la vindecarea multor oameni din toate țările.

În după-amiaza primei zile în atelierul lui Hooman, mă simțeam de parcă toți acei ani de pregătire s-ar fi șters fără urmă. Ziua trecea și mâna mea tremura de la toate acele tușe, atât de minuțioase încât un privitor obișnuit nici nu le observa. M-am întins pe covorul meu într-un colț al atelierului, cuprinsă de frică și de sentimentul inutilității. Lacrimile au început să izvorască din ochii mei obosiți și cred că am suspinat tare, pentru că bărbatul care se așezase lângă mine mi-a șoptit aspru să nu-mi arăt nemulțumirea.

— Fii fericit că nu te-au trimis la legătorie, a spus. Acolo, învățăceii trebuie să facă un fir de aur atât de fin încât să încapă printr-o gaură făcută într-o sămânță de mac.

— Dar Hooman n-o să mă țină aici dacă nu pot face treaba asta, și doar atât știu să fac.

În călătoria până acolo, după ce m-au capturat, am văzut tineri de vârsta mea care se agățau îngroziți de catargul corabiei în timpul unei furtuni, care spărgeau piatra în carierele fierbinți și albe sau ieșeau cocoșați și murdari din gurile negre ale minelor.

— Nu ești primul care nu reușește, crede-mă. O să găsească ceva de făcut pentru tine.

Așa s-a și întâmplat. S-a uitat repede la bobul meu înainte să îl arunce, și m-a trimis să lucrez cu „cei care prepară foile", acei pictori și caligrafi a căror vedere a slăbit sau a căror mână nu mai e la fel de sigură. Toată ziua stăteam cu oamenii aceia acri și frecam fiecare bucată de pergament de vreo mie de ori cu nacru, până când pagina devenea lucioasă și moale. După câteva zile, carnea de pe degetele mele era zbârcită și se cojea. În curând nici nu voi mai putea ține în mână o pensulă. Atunci a fost primul moment, de când căzusem prizonieră, în care am început să disper.

Nu mi-am permis să mă gândesc la casa mea sau la cum am plecat de acolo sărbătorind, cu toate soțiile tatălui meu chiuind de fericire la pornirea caravanei de *hajj*[1] în sunete de tobe și chimvale. Nu mi-am permis să mă gândesc la tata și la ultima imagine cu el. Dar acum nu mai puteam lupta cu viziunile acelea, părul lui argintiu plin de sânge

[1] Pelerinajul anual spre Mecca.

și acoperit de o țesătură gri, saliva stacojie care i se prelingea pe buze pe când încerca să-și spună ultima rugăciune. Ochii lui, plini de disperare, îmi căutau fața în timp ce berberul mă ținea cu brațul lui, tare și încordat, de gât. Cumva am reușit să scap din strânsoare, cât să strig cuvintele pe care tata nu a mai reușit să le spună, „Slăvit fie Dumnezeu! Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu."

Am simțit o lovitură puternică și am căzut în genunchi plângând.

„Facă-se voia lui Dumnezeu!"

Și încă o lovitură. Când mi-am recăpătat cunoștința, simțeam în gură gust de fiere. Eram la pământ, cu fața în jos, într-o căruță plină de bunuri furate. Cu multă durere, mi-am ridicat capul să privesc printre șipcile laterale. L-am văzut pe tata, întins în depărtare printre câteva cârpe rotite de vântul fierbinte al deșertului: veșminte zdrențuite, indigo, și deasupra lor penele negre, lucioase, ale primului vultur.

Am muncit trei luni cu cei care preparau foile și acum, când privesc în urmă, fără senzația de frică ce mă însoțea încontinuu — că îmi voi petrece tot restul vieții în tristețe și amărăciune, în rutina baterii și frecării pergamentelor —, pot spune că am învățat o mulțime de lucruri acolo, mai ales de la Faris. Faris, ca și mine, se născuse dincolo de mare, în Ifriqiya, dar, spre deosebire de mine, el călătorise aici din proprie voință. Dorise să-și practice arta în peticul de pământ care rămăsese din mărețul stat Al-Andalus[1].

[1] Numele arab pentru regiunile iberice guvernate de musulmani, sau mauri, în perioada 711-1492.

Spre deosebire de toți ceilalți, el nu se lăuda tot timpul cu minunata îndemânare pe care o avusese, nu cicălea pe nimeni și nici nu zumzăia tot timpul ca restul roiului de muște verzi.

Ochii lui Faris erau încețoșați ca cerul unei zile de iarnă. O boală îi răpise vederea de tânăr și, după ce l-am cunoscut mai bine, l-am întrebat de ce nu s-a dus la unul dintre doctorii din oraș. Știam că se practica o operație care putea reda vederea, dar nu am văzut niciodată una. Tatăl meu vindeca prin plante și nu cu bisturie, dar mi-a arătat odată o serie de desene care reprezentau o operație de acest tip. O incizie delicată în globul ocular, îndepărtând stratul încețoșat și împingându-l în spate.

— Am făcut această operație deja, spuse Faris. Însuși medicul emirului a încercat-o de două ori pe mine dar, după cum vezi, fără succes.

— Dumnezeu l-a pus în ceață și îl ține acolo ca pedeapsă pentru picturile pe care le-a făcut, spuse vocea nesigură a bătrânului Hakim, fostul caligraf.

Se lăuda că a copiat douăzeci de Coranuri în cariera lui și că vorbele sacre erau săpate în inima sa. Dacă era așa, ele nu o îmblânziseră deloc. Singurele cuvinte blânde care ieșeau din gura lui blestemată erau cele din timpul rugăciunii. Restul discursului său era un râu nesecat de fiere. Acum se ridică de pe covorul lui, pe care moțăise o vreme, ignorându-și complet bucata de pergament. Se sprijini în baston și veni spre zona în care munceam cu toții. Înălță bățul și îl îndreptă spre Faris:

— Ai vrut să creezi cum creează Dumnezeu și acum el te-a pedepsit pentru asta.

Am atins întrebător brațul lui Faris, dar el a clătinat din cap.

— Ignoranță și superstiție, murmură. Să celebrezi creația lui Dumnezeu nu înseamnă să concurezi cu Creatorul.

Bătrânul ridică vocea.

— Făcătorii de imagini figurative sunt cei mai răi oameni, spuse, pe tonul acela plin de înfloriturile rugăciunilor arabe. Ești atât de arogant încât să te îndoiești de cuvintele Profetului?

— Odihnească-se în pace, nu aș putea niciodată să mă îndoiesc de cuvântul lui, spuse Faris și oftă.

Era clar că purtase deja de multe ori această discuție.

— Mă îndoiesc doar de aceia care susțin că această afirmație e un adevăr absolut. Coranul, care e dincolo de orice îndoială, nu spune nimic pe această temă.

— Cum nu spune? Bătrânul țipa acum, aplecat în față, cu barba gălbuie atingând capul aplecat al lui Faris. Nu se folosește în Coran cuvântul *sawwara* ca să descrie cum Dumnezeu face un om din lut? Și atunci Dumnezeu nu este un *mussawir*? Să te autointitulezi unul este o formă de uzurpare a Celui care ne-a făcut.

— De-ajuns! strigă Faris. De ce nu îi spui băiatului de ce ești aici cu adevărat? Spune-i că nu îți tremură mâinile și că vezi la fel de bine ca un vultur. Ai fost alungat pentru că discreditai arta pictorilor.

— Am fost alungat pentru că făceam munca lui Dumnezeu, țipă bătrânul. Le-am tăiat gâturile! I-am decapitat pe toți! I-am ucis ca să salvez sufletul emirului!

Hakim chicotea de parcă cineva i-ar fi zis pe furiș o glumă.

Nu mai înțelegeam nimic. M-am uitat la Faris, dar acesta tremura din tot corpul. Broboane de sudoare i se formau pe frunte. Un strop a picurat pe hârtia șlefuită din fața lui. Tot efortul din ziua aceea fusese zadarnic. Când i-am atins brațul, m-a dat la o parte. A aruncat bucata de nacru, s-a ridicat în picioare și l-a împrâncit pe bătrân din calea lui.

Peste două zile, Hooman a trimis după mine. Am mers prin atelier și am observat lucruri pe care, orbită de spaimă, nu le-am băgat de seamă prima dată: cioburile strălucitoare de lapislazuli care așteptau să fie transformate în pigment, pâlpâitul lămpii pe casetele de argint și bătrânul dintr-un alcov protejat de cea mai mică atingere a vântului, care culegea particule colorate dintr-o grămadă de aripi de fluturi. Hooman mi-a făcut semn să îngenunchez acolo unde o mai făcusem o dată, pe un colț al covorului său. Avea o pisică în brațe. O ridică până la bărbie, își afundă fața în blana ei deasă și apoi, surprinzător, mi-o întinse.

— Ia-o, spuse. Nu ți-e frică de pisici, nu?

Am clătinat din cap și am luat-o. Mâinile mele, distruse de muncă și întărite de bătături, s-au afundat în blana ei moale. Pisica părea mare, dar era de fapt o creatură micuță într-un nor de puf. Scânci o dată, ca un copilaș, apoi se încolăci în brațele mele. Hooman îmi întinse un cuțit ascuțit. Am tresărit. Doar nu voia să omor pisica... Liniile din jurul ochilor mi s-au adâncit pe moment; pe fața mea se citea panica.

— De unde credeai că avem firele fine de păr pentru pensule? întrebă. Pisicile sunt destul de bune să ni le ofere.

Ridică a doua pisică în poală și o mângâie sub bărbie, până când aceasta își întinse gâtul. Prinse nu mai mult de cinci sau șase fire și trecu lama pe sub ele.

Când mă privi din nou, pisica din brațele mele tocmai se întindea și începu să îmi ridice în joacă mâneca, astfel încât o lăbuță albă stătea întinsă lângă brațul meu.

— Pielea ta, spuse Hooman cu blândețe.

Se holba la mine și am încercat să îmi trag mâneca peste încheieturi. El m-a oprit și a continuat să se holbeze, fără să mă vadă. Știam privirea aceea. Era aceeași pe care o avea și tata când studia o tumoare, uitând în momentele acelea că mai exista și o persoană atașată de tumoarea respectivă. Când Hooman reuși din nou să vorbească, gândea de fapt cu voce tare.

— E culoarea fumului albastru... ba nu... este culoarea prunelor coapte, dar un pic ștearsă.

Am început să mă foiesc, stânjenită de atenția care mi se acorda.

— Stai liniștit, îmi ordonă. Trebuie să pictez culoarea asta.

Și i-am pozat până când s-a întunecat. La căderea serii, m-a alungat și m-am dus la una dintre planșetele libere dintr-un colț al atelierului, încă neștiind de ce trimisese după mine.

A doua zi, Hooman mi-a dat noile pensule din păr de pisică, în cotoare de pene, pe care le comandase. Pensulele

erau de dimensiuni diferite; unele aveau doar un singur fir de păr, pentru tușele extrem de fine. Am primit și o bucată de pergament finisat.

— Fă-mi un portret, mi-a zis. Poți alege ca model pe oricine din atelier.

L-am ales pe băiatul care îi asista pe cei ce prelucrau foița de aur, pentru că trăsăturile lui fine și ochii migdalați semănau foarte bine cu portretele idealiste din cărțile frumoase. Hooman aruncă pagina după ce o privi mai puțin de o secundă. Apoi rămase un pic pe gânduri și îmi făcu semn să îl urmez.

Locuința lui Hooman se afla foarte aproape de atelier. Trebuia doar să traversezi o pasarelă boltită. Camera era mare, cu un divan acoperit cu brocarturi, și nenumărate perne. Într-un colț avea niște cufere mici în care își ținea cărțile. Hooman îngenunche în fața celui mai frumos dintre ele și deschise capacul sculptat. Luă cartea mică dinăuntru, cu o expresie de adâncă venerație, și o puse pe masa de citit.

— Aceasta este lucrarea maestrului meu, perla lumii, *Maulana*[1] cel cu pensula delicată, spuse.

Deschise cartea.

Imaginea strălucea. Nu văzusem niciodată o pictură ca aceasta. În limitele micuței pagini, pictorul crease o lume întreagă în viață și mișcare. Nu puteam citi textul în persană, dar miniaturile erau destul de elocvente. Scena reprezenta o nuntă regală. Erau sute de siluete și nici una nu semăna cu cealaltă. Fiecare turban era dintr-un alt material, legat diferit. Fiecare veșmânt avea altă croială,

[1] Maestru sau stăpân (în lb. arabă).

brodat sau cu sute de feluri de arabescuri aplicate. Privind pictura, aproape că auzeai foșnetul mătăsii și al damascului în zarva din jurul cuplului regal. Eram obișnuită să văd personajele pictate fie din față, fie din profil, dar acest pictor nu avea nici un fel de restricții. Capetele pe care le desenase atingeau fiecare aspect al chipului uman — vederi din semiprofil, capete aplecate, bărbii ridicate. Capul unui bărbat era întors complet, așa că vedeam doar spatele unei urechi. Dar cel mai uimitor lucru era că fiecare chip era unic, la fel ca în realitate. Iar ochii erau atât de expresivi încât simțeam că pot citi gândurile acestor oameni. Unul dintre oameni radia de fericire, foarte mândru că fusese invitat la petrecere; altul avea un zâmbet superior, probabil afectat de bogățiile ostentative; iar un al treilea își privea cu venerație regele; un al patrulea stătea ușor încruntat, de parcă noua lui eșarfă l-ar fi zgâriat.

— Acum înțelegi ce înseamnă un maestru? întrebă Hooman într-un final.

Am încuviințat din cap, neputând să îmi iau ochii de la imagine.

— Simt că... mi se pare că...

Am tras adânc aer în piept, încercând să îmi adun gândurile.

— Ceea ce pictează are volum, ca în viață. Oricare din oamenii aceștia ar putea ieși din pagină și ar trăi.

Hooman respiră și el scurt.

— Exact. Și acum o să-ți arăt de ce am eu această carte și ea nu se mai află în posesia prințului pentru care a fost făcută.

Întoarse pagina. Următoarea era la fel de uimitoare, la fel de vie. Reprezenta procesiunea mirelui la casa miresei, dar, de această dată, admirația mea s-a preschimbat în groază. Diferența între această imagine și cea de dinainte era că fiecare dintre personaje avea o linie roșie care-i brăzda gâtul.

— Cei care au făcut acest lucru se numesc iconoclaști — distrugători de idoli — și își închipuie că săvârșesc lucrarea lui Dumnezeu. Hooman închise cartea pentru că nu mai putea să îndure desacralizarea. Au trasat liniile roșii ca să simbolizeze tăierea capului. Imaginile, lipsite acum de viață, nu mai pot concura cu creația lui Dumnezeu. Acum cinci ani, un grup de astfel de fanatici a atacat pavilionul cărților și a distrus multe lucrări notabile. De aceea nu mai facem portrete aici. Dar acum am primit o astfel de comandă și nu o pot refuza. Vreau să îți încerci din nou mâna.

Vocea îi deveni mai gravă.

— Vreau *asemănare*. Înțelegi?

Nu voiam să pic și acest al doilea test și am scrutat cu privirea fețele din atelier. Până la urmă, l-am ales pe bărbatul care lucra cu aripile de fluture. Avea o intensitate a expresiei pe care speram să o pot reda. De asemenea, calmul lui și economia mișcărilor sale aveau să-mi fie de ajutor.

Mi-a luat trei zile. Îl țintuiam cu privirea pe bătrân, încercând să îl privesc așa cum făceam cu plantele necunoscute, golindu-mi mintea nu doar de plantele pe care le cunoșteam deja, dar și de toate preconcepțiile mele despre ce înseamnă o plantă — că are o tulpină, că frunzele sunt

atașate într-un anumit unghi sau chiar că frunzele sunt verzi. Tot așa am privit și fața bătrânului cu fluturi. Am încercat să îl percep ca pe un sistem de lumini și umbre, de plin și gol. Mi-am făcut un caroiaj imaginar și i-am împărțit fața, de parcă fiecare pătrățel ar fi fost un lucru separat, conținând un alt tip de informație.

A trebuit să cer mai multe pagini până am reușit să redau viața. Mâinile îmi tremurau când i-am arătat lucrarea lui Hooman. Nu a zis nimic, expresia nu i s-a schimbat deloc, dar nu a aruncat pergamentul. A ridicat ochii spre mine, mi-a privit chipul și și-a trecut mâna peste bărbia mea, la fel ca prima oară când ne-am întâlnit.

— S-a ivit o oportunitate pentru care cred că ești cel mai potrivit. Emirul vrea să numească un *mussawir* al haremului său. Și cum bărbatul acesta trebuie, evident, să fie tăiat, e mai bine dacă e un tânăr ca tine, care nu a ajuns încă la adolescență.

Am pălit. Fusesem prea agitată ca să mănânc mai mult de câteva îmbucături după ce m-am întors de la pavilion. Acum îmi vâjâia capul. De undeva de departe răsuna vocea lui Hooman:

— ...o viață ușoară și cine știe cu cât de multă influență... un preț mic, dacă ne gândim pe termen lung... altfel, un viitor nesigur... alții de aici, care pictează cel puțin la fel de bine, n-ar ezita...

Trebuie că încercasem să mă ridic; poate chiar reușisem să stau în picioare. În orice caz, înainte să cad, am văzut cum brațul îmi trece peste masa lui Hooman. Pahare sparte și un val de albastru de lapislazuli pe podea.

•

Când m-am trezit, mă întinseseră pe divanul de brocart din camera lui Hooman. El stătea în picioare lângă mine și ridurile din jurul ochilor lui erau adânci, ca încrețiturile pergamentului mototolit.

— Se pare că nu va trebui să deranjăm un medic, până la urmă, spuse el. Ce norocoși suntem, să fim atât de înșelați de tine.

Gura îmi era uscată. Când am încercat să vorbesc, nu a ieșit nici un cuvânt. Hooman mi-a dat un pocal cu vin. L-am sorbit pe tot dintr-o înghițitură.

— Încet, copilă. Cu siguranță, fetele musulmane din Ifriqiya nu dau vinul așa pe gât. Sau ne-ai mințit și în privința religiei tale?

— Nu există alt dumnezeu în afară de Dumnezeu, și Mohamed este Profetul său, am șoptit. Nu am mai gustat vin niciodată și acum l-am băut pentru că am citit că îți dă curaj.

— Nu cred că îți lipsește curajul. Ai fost destul de curajoasă ca să trăiești printre noi aici. Cum de-ai ajuns să porți veșmintele unui băiat?

Hooman știa foarte bine că îi fusesem vândută de musulmanul marinid, care mă furase din caravana de *hajj*.

— A fost dorința tatălui meu să mă deghizez înainte să plecăm din oraș, i-am spus. Se gândise că îmi va fi mai bine să călăresc cu el decât să stau închisă toată ziua în litiera aia neaerisită. Mi-a spus, de asemenea, că îmi va fi mai bine în straie de băiat și întâmplările care au urmat mi-au demonstrat că avea dreptate...

În acel moment, m-au năpădit amintirile și vinul băut pe stomacul gol mi-a făcut capul să se învârtă. Hooman mi-a pus o mână pe umăr și m-a împins ușor în spate, pe pernele de pe divan. M-a privit și a clătinat din cap.

— Întotdeauna am crezut că am un spirit de observație impecabil. Acum că știu adevărul despre tine, mi se pare incredibil că nu mi-am dat seama. Se pare că îmbătrânesc.

A întins mâna și și-a trecut-o iar peste fața mea, dar, de data aceasta, ușor ca un fulg. S-a așezat pe divan lângă mine. Hainele îmi erau deja desfăcute și mâna lui mi-a găsit repede sânul.

Mult mai târziu, când am putut să mă gândesc la aceste evenimente, m-am consolat la gândul că erau moduri mult mai oribile în care puteam fi violată. Și mă așteptasem la asta din momentul în care îi văzusem apropiindu-se pe cotropitorii berberi. Mâna faimoasă a lui Hooman nu mi-a lăsat nici un semn pe trup. Când m-am luptat și am încercat să mă eliberez, nu a făcut decât să mă prindă cu îndemânare. Eram imobilizată, dar nu mă durea nimic. Chiar și când m-a pătruns, a făcut-o foarte blând. Șocul a fost mai mare decât durerea. Cred că am suferit mai puțin decât majoritatea mireselor în noaptea nunții. Și totuși, când m-a lăsat să mă ridic și am simțit cum un lichid îmi curgea în jos pe coapse, picioarele mi s-au înmuiat, am îngenuncheat lângă divan și am vomitat tot vinul acru pe covorul lui fin, până când n-a mai rămas nimic în mine. El a oftat greu, și-a aranjat roba și a ieșit.

Singură în camera lui, am plâns mult timp, numărând toate pierderile din viața mea, de la moartea mamei la uciderea tatălui și la sclavia mea. Și acum, în locul nou și

întunecat în care mă aflam, mi-a fost furat și trupul, în modul cel mai radical cu putință. Un singur gând m-a consolat, că tata e mort și nu va afla de această dezonoare. Dar apoi mi-am dat seama că a murit imaginându-și exact asta. Mi s-a făcut greață din nou, dar nu mai aveam ce să vomit.

Eunucul pe care Hooman mi l-a trimis era foarte tânăr. La vederea lui, mi-am dat seama că sunt alții care suferă pierderi mult mai mari decât ale mele. Valul de autocompătimire începu să se retragă. Era un băiat persan care nu vorbea deloc araba. Sunt convinsă că Hooman l-a ales special. A îndepărtat discret covorul murdar și s-a întors cu o carafă de argint și un lighean cu apă de trandafiri călduță. A făcut un gest să mă anunțe că vrea să mă ajute să mă spăl, dar l-am respins. Gândul unei alte atingeri străine îmi provoca repulsie. Îmi adusese o robă și îmi luă hainele vechi. Le ținea departe de el, de parcă ar fi mirosit urât; ceea ce probabil era adevărat.

Nu am dormit deloc în acea noapte, dar când se lumina de ziuă și mi-am dat seama, ușurată, că Hooman nu avea să revină, am adormit în sfârșit, extenuată. Am visat că eram acasă, așezată pe rogojină, ascultând-o pe mama cum cântă ușor în fața războiului și trăgând-o de rochie ca să îi atrag atenția. Dar când s-a întors, nu era chipul zâmbitor și răbdător pe care îl cunoșteam, ci fața putrezită a unui cadavru, a cărui privire nemiloasă trecea drept prin mine.

Băiatul m-a trezit și mi-a adus un nou rând de haine. Nu știam la ce să mă aștept. Voi deveni odaliscă și voi ajunge în harem? Dar hainele pe care le-am primit erau

de femeie nobilă. O rochie simplă de mătase roz care contrasta foarte bine cu nuanța pielii mele, o bucată de șifon tunisian într-un roz mai închis și atât de fin, încât a trebuit să îl îndoi ca să pot să-mi fac un văl care să-mi acopere părul, și un *haik* bleumarin dintr-o lână ușoară, care mă înfășura din cap până în picioare.

După ce m-am îmbrăcat, m-am așezat pe divan, simțind cum mă cuprinde, din nou, disperarea. Vocea lui Hooman m-a întrerupt din plâns. Stătea afară și îmi cerea permisiunea să intre. Am fost atât de uimită de acest gest încât nu am putut răspunde nimic. A întrebat din nou, mai tare. Nu reușeam să scot nici un sunet.

— Pregătește-te, a spus și a dat la o parte draperia.

Am simțit cum mă cuprinde spaima și m-am tras un pic în spate.

— Stai liniștită. După această întâlnire, nu cred că ne vom mai vedea vreodată. Dacă ai vreo întrebare legată de munca ta, materiale sau tehnici, îmi vei scrie — din câte îmi amintesc, știi să scrii și să citești. Foarte ciudat acest fapt la o fată, poate de-aceea ne-am lăsat așa ușor păcăliți. Din când în când, îmi vei trimite mostre din ceea ce faci ca să le verific. Îți voi răspunde și te voi instrui cât de bine pot și dacă văd că trebuie să îmbunătățești anumite aspecte, îți voi scrie negreșit. Chiar dacă ești departe de a fi o maestră, urmează să îți asumi responsabilitățile făcute pentru acest rang. În ciuda sentimentelor pe care le ai față de mine, nu îmi discredita priceperea, și nici pe a ta. Munca pe care o facem aici va dăinui mai mult decât oricare dintre noi. Să ții minte acest lucru. Este mult mai important decât orice... sentimente personale.

Am suspinat. El s-a încruntat și mi-a vorbit rece.

— Crezi că ești singura care a fost adusă aici legată și umilită? Însăși emira a pășit pe străzile orașului în lanțuri, împunsă de vârful unei săbii, până în fața bărbatului care i-a devenit soț.

Nu trebuia să îmi spună asta. Scandalul cu frumoasa prizonieră care l-a cucerit pe emir a fost subiectul principal al bârfelor timp de câteva luni. Și oricât de neinteresată eram în acele luni, povestea mi-a atras atenția pentru că atingea câteva aspecte ale propriei mele vieți. Toată lumea părea să aibă o părere în domeniu.

La începutul domniei sale, emirul refuzase să plătească tributul către castilieni. De acum înainte, spusese, monetăria regală nu va face decât lame de săbii. Rezultatul au fost atacurile constante. Într-una dintre aceste lupte, emirul ajunsese într-un cătun și o răpise pe fiica perceptorului. Nimeni nu avea nimic împotrivă ca emirul să ia prizonieri de război. Profetul Mahomed și-a ales soțiile din rândurile evreilor dar și ale creștinilor pe care oamenii lui i-au înfrânt. Era de la sine înțeles ca femeile captive să se alăture haremului, din când în când, și violul a fost un timp legalizat. Ceea ce a șocat însă întreg orașul a fost că emirul a ridicat-o pe captivă deasupra soției sale, o nobilă sevilianăă, verișoara emirului și mama moștenitorului său. Fusese alungată din palat și trimisă la casa ei, în afara zidurilor cetății, de unde, se spune, complota cu Abu Siraj, cunoscut pentru ferocitatea lui în materie de religie. Despărțirea depășise de mult zidurile haremului, și chiar ale cetății, și se zvonea că acum coroana Castiliei căuta un mod s-o exploateze în favoarea sa.

Eunucul persan intră chiar atunci, aducând pahare de șerbet. Hooman îmi făcu semn să iau unul.

— Emirul mi-a încredințat un ordin și ți-l spun acum, ca să nu existe vreo neînțelegere. El este, după cum știi, foarte des plecat din cetate în campanii militare, și mi-a mărturisit că în asemenea momente îi simte lipsa nevestei sale și că-și dorește o imagine a ei pe care să poată s-o privească. Vei picta, deci, pentru ochii unui singur om. Imaginea va fi văzută numai de emir și numai când e singur. Lucrarea ta va fi în siguranță, deci, în fața iconoclaștilor, și nu trebuie să te temi de acuzații de erezie.

În timpul discuției, pentru că nu puteam să suport să-i văd chipul, mi-am ațintit privirile asupra paharului cu șerbet. Dar acum m-am uitat drept la el. Mă privea și el fix, de parcă m-ar fi provocat să vorbesc. Cum nu am spus nimic, a ridicat *haik*-ul și mi l-a dat.

— Îmbracă-te acum. E timpul să te duc la palat.

Mama mă învățase cum să merg în robă, ca și cum nu aș fi avut picioare, alunecând pe pământ la fel de grațios cum înoată păsările în apă. Dar după atâtea luni în care m-am comportat ca un băiat, mi-am pierdut îndemânarea. M-am împiedicat de câteva ori pe străduțele aglomerate din *medina*[1]. Negustorii din curtea caravanseraiului, în straiele lor vărătice, erau colorați ca un câmp de flori: bărbații în țesături persane dungate, ifriqiyeni în *jellaba* indigo și galben-șofran, iar ici și colo, umblând cu grijă, evrei în nădragi galbeni, fără turbane, cum cerea legea, chiar și sub soarele dogoritor al amiezii.

[1] Partea arabă sau non-europeană veche a unui oraș din nordul Africii.

Soarele era orbitor când am ajuns, în sfârșit, la palat. Pereții fuseseră albi odinioară, probabil cu vreo sută de ani înainte, dar pământul bogat în fier a ieșit la suprafața stucaturilor, dându-le o tentă roz pal. Cu ochiul neacoperit, am văzut inscripțiile săpate deasupra marii arcade de la intrare. Erau nenumărate, de parcă vocile a mii de credincioși fuseseră prinse în vârtejul pietrei, în drumul lor spre cer: *Nu există nici un învingător, altul decât Dumnezeu.*

Am pășit dincolo de porțile imense de lemn ale palatului, știind că e posibil să nu mai ies niciodată. O bătrână, cu fața crăpată ca un ued secat, m-a primit în zona destinată femeilor.

— Deci ea este *al-Mora*? spuse hoașca.

Femeia maură. În această nouă viață, nu aveam nici măcar un nume.

— Da, răspunse Hooman. Sper să vă fie de folos.

Și așa am fost dată, ca orice altă unealtă. M-am despărțit de Hooman fără să îmi iau rămas-bun de la el, dar pe când femeia închidea ușa în urma mea, am simțit un impuls de a mă întoarce și de a alerga afară pentru a mă prinde strâns de brațul atât de disprețuit al lui Hooman, ca să îl implor să mă scoată din palatul acela care îmi părea deodată o temniță.

De când fusesem capturată, mintea mea a fost dominată de tot soiul de spaime. M-am imaginat trudind în cele mai nebunești locuri, bătută, ostenită, maltratată. Acum, bătrâna aștepta să-mi scot *haik*-ul, pe care l-a dat apoi unui băiat frumos, de șapte sau opt ani, care se ținea după ea ca o umbră. Mi-a făcut semn să îmi scot sandalele. O pereche de papuci brodați mă aștepta deja la intrare. M-a

îndemnat să o urmez, și am trecut din portic spre camerele a căror minunăție fascinase mintea atâtor poeți.

La început, mi se părea că până și pereții se mișcau și că tavanul se apropie iute de mine. Am ridicat o mână, ca să-mi regăsesc echilibrul, și am închis ochii. Când i-am deschis, m-am hotărât să privesc numai o porțiune mică a camerei, plăcile ceramice colorate în turcoaz și maro, negru și lila, așezate cu atâta dibăcie încât păreau că se rotesc încontinuu în partea de jos a peretelui. Când, în sfârșit, am reușit să privesc în sus, am văzut că tavanul amenințător era de fapt o boltă înaltă din care cobora o pădure de stucaturi frumos armonizate.

Am străbătut ceea ce mi s-a părut a fi un șir infinit de încăperi, pe cât de frumoase, pe atât de variate. O dată sau de două ori, câte o servitoare s-a strecurat pe lângă noi, salutând-o respectuos pe bătrână și aruncând o privire curioasă către mine. Cu papucii cei moi, treceam fără nici un zgomot prin labirinturile de coloane și pe lângă bazine lungi, nemișcate ca o oglindă, care reflectau nenumăratele inscripții încâlcite de deasupra lor.

Într-un final, am luat-o pe niște scări de piatră care se îngustau pe măsură ce urcau. Când am ajuns în vârf, bătrâna abia mai sufla și se sprijini de perete ca să scoată de sub faldurile hainelor ei o cheie mare de alamă. O băgă în broască și descuie ușa. Încăperea era circulară, cu pereți albi, decorați doar cu arcele de boltă frumos pictate și sculptate de deasupra celor două ferestre în ogivă plasate sus, pe peretele cel mai îndepărtat. Nu prea era nici mobilă, cu excepția unui covor mic, persan, de mătase, pentru rugăciuni, un divan îngust acoperit de perne

colorate, o masă joasă, încrustată cu sidef, o bibliotecă și un cufăr sculptat, din lemn de santal. Am mers spre ferestre, m-am ridicat pe vârfuri, m-am agățat de pervaz și m-am ridicat un pic, să mă uit afară. Cât vedeai cu ochii, numai livezi cu pomi fructiferi. Am recunoscut smochini, piersici, migdali, gutui și vișini, atât de încărcați de fructe încât crengile le atârnau la pământ.

— Îți place? întrebă bătrâna, vorbindu-mi pentru prima oară, cu o voce răgușită din pricina vârstei, dar educată.

M-am lăsat jos de pe pervaz și m-am întors rușinată.

— Mi-au spus care e rolul tău aici, așa că m-am gândit să îți găsesc o cameră retrasă și liniștită, ca să poți să lucrezi. Aceasta nu a mai fost folosită de când ultima soție a emirului a părăsit palatul.

— Îmi place foarte mult, mulțumesc, am spus.

— O fată îți va aduce ceva de băut. Trebuie să îi spui dacă vrei ceva în mod deosebit. Aproape orice dorință îți poate fi împlinită aici.

Bătrâna s-a întors și i-a făcut semn pajului să o urmeze.

— Vă rog, dacă îmi permiteți, am spus sfioasă, cu mintea plină de întrebări. De ce sunt atât de puțini oameni în zona rezervată femeilor?

Femeia suspină și își apăsă podul palmei pe tâmplă.

— Pot să mă așez? întrebă ea, odihnindu-și deja trupul obosit pe divan. Nu cred că ești de mult în acest oraș.

Era mai degrabă o afirmație decât o întrebare.

— Ai ajuns aici în vremuri tulburi. Emirul are doar două gânduri în cap: războiul cu Castilia și dorința pentru fata pe care o numește acum Nura.

Ochii ei, adânciți în chipul ridat, ca niște pietricele luminoase, mă priveau atent.

— În nebunia lui, a alungat-o de la palat pe verișoara lui, Sahar, cu tot alaiul ei. Emirul nu mai are încredere în nimeni. Știe că verișoarei lui îi plac conspirațiile. A alungat și toate cadânele, le-a oferit cadou ofițerilor săi favoriți, să nu cumva să devină instrumente de răzbunare pentru Sahar și fiul ei, Abu Abd Allah, care suferă pentru insulta gravă adusă mamei sale. Nura a venit aici doar cu veșmântul rupt pe care îl avea pe ea când a fost prinsă. Are un cortegiu mic de servitori, pe mine și câteva fete încă neinstruite.

Am fost foarte uimită de sinceritatea ei și l-am privit îngrijorată pe băiatul cu turban de lângă perete.

— Nu-ți face griji din pricina lui, spuse femeia. Este fratele Nurei. Trebuia să devină catamit[1], dar, ca o favoare pentru sora lui, emirul a interzis să fie folosit în aceste scopuri. Îl învăț să devină paj.

Am auzit-o oftând din nou, dar, de data aceasta, ochii îi erau surâzători.

— Ți se pare că sunt lipsită de respect? E destul de ușor să-ți pierzi respectul față de prinți când îi vezi cu mădularul flasc și gâfâind ca niște câini. Am fost metresa bunicului acestui emir. Carnea țapului bătrân mirosea deja a putreziciune când m-a adus în patul lui. Pe ăsta, spuse, făcând semn cu capul spre camera tronului, l-am alăptat și l-am urmărit încă de pe atunci. Copil răsfățat, ajuns un tiran însetat de sânge. A tăiat capul fiecărui tânăr de viță

[1] Partenerul tânăr dintr-o relație pederastă, foarte populară în lumea antică și medievală.

nobilă care ar fi putut să îi fure tronul, și acum îl are și nu-i pasă de el. Pune tot orașul în primejdie doar pentru că gândește cu ce are în nădragi. Apoi își întoarse capul și chicoti: Te-am speriat! Nu băga în seamă limba asta bătrână. Sunt prea împovărată de timp ca să pot să mă mai înclin. Se ridică cu o ușurință care contrazicea toată vorbăria ei despre bătrânețe. O să vezi cum e, în scurt timp. O să fii la dispoziția emirei de mâine. O să trimit o fată să te aducă.

Voiam să îi mulțumesc pentru onestitate, dar mi-am dat seama că nu știam cum să mă adresez.

— Vă rog, cum vă numiți?

— Numele meu? zâmbi ea și chicoti din nou. Am atât de multe nume, încât nici nu știu pe care să ți-l spun. Bătrânul mă striga Muna[1] când credea că mădularul veștejit era suficient de învârtoșat ca să mă aibă în fiecare noapte. „Dacă dorințele ar fi cai, cerșetorii ar călări", nu? Chicotul i se stinse și ridurile i se adânciră pe chip. Apoi am fost Umm Harb[2] pentru fiul puternic pe care l-am născut, doar unul dintre nenumărații viteji uciși de sabia fratelui său vitreg. Se pare că acum acel nume e ca un spin în coastele cuiva. Așa că îmi spun doar Kebira.

Bătrâna. Deci ea era bătrâna și eu eram maura, și nici una nu era de fapt nimic, dincolo de carnea ofilită sau de pielea întunecată. Am avut o viziune despre viitorul meu în această închisoare minunată, tristă și fără nume, în serviciul celor demni de dispreț. Trebuie că durerea acestui

[1] Dorință, în lb. arabă.

[2] Mama Harb (unul dintre cele mai mari triburi din Arabia), în lb. arabă.

gând mi s-a văzut pe chip, pentru că ea s-a apropiat de mine și m-a îmbrățișat grăbită.

— Ai grijă, fata mea! șopti și ieși repede, împreună cu băiatul care o urma ca o umbră.

M-am trezit a doua zi dimineață într-un miros de trandafiri care devenea tot mai puternic cu cât soarele se ridica pe cer, soare a cărui căldură nu puteam să o simt prin peretele exterior atât de gros. E un parfum care îmi trezește și acum un sentiment de disperare. M-am ridicat de pe divan, m-am spălat, m-am îmbrăcat, mi-am spus rugăciunea și am așteptat. O fată mi-a adus apă caldă pentru toaletă și o alta a venit cu o tavă cu suc de caise, pâine rotundă caldă, un castron cu iaurt cremos și câteva smochine coapte. Am mâncat cât am putut și apoi am așteptat din nou. Mi-era frică să părăsesc încăperea ca să nu fiu absentă când ar fi venit chemarea emirei.

Dar a sosit și s-a dus timpul rugăciunii de prânz și apoi al celei de seară și apoi s-a lăsat și noaptea. M-am ridicat din prosternare și m-am culcat.

Nu am fost chemată nici în ziua următoare și nici în cea de după. În sfârșit, în după-amiaza celei de-a treia zile, Kebira și pajul au venit să mă cheme. Fața Kebirei era trasă și gravă. Închise ușa și se sprijini de ea.

— Emirul și-a pierdut mințile, spuse repede și în șoaptă, chiar dacă în palatul acela pustiu nu ar fi fost șanse prea mari ca cineva să o audă. A venit aseară târziu și a stat cu emira până la rugăciunea din zori, când avea întrunire cu nobilii. Și-a terminat treaba cu ei și apoi i-a rugat să îl

urmeze în grădină pentru un spectacol. Acesta, spuse ea din vârful buzelor, s-a dovedit a fi îmbăierea soției sale.

— Doamne, ai îndurare!

Nu puteam să cred ce spunea. Era un păcat ca un bărbat să vadă soția altuia fără văl, dar să expui trupul gol al soției în fața altora era o insultă incredibilă.

— Ce fel de musulman ar face așa ceva?

— Ce fel de *bărbat* ar face așa ceva? Un bărbat grosolan și arogant, spuse Kebira. Nobilii au fost îngroziți. Majoritatea au crezut că este un alt pretext de-al emirului ca să le taie capul. Au plecat de-aici fericiți că îl mai poartă pe umeri. Cât despre soția emirului... Ei bine, o să vezi singură în ce hal este. Emirul a auzit că ești aici, și vrea să aibă o imagine pe care să o ia cu el când va pleca mâine după rugăciunea din zori.

— Asta e imposibil, am strigat.

— Imposibil sau nu, asta ți se cere. A fost furios că n-ai făcut încă nici una, așa că vino repede cu mine.

Dincolo de ușă ne aștepta frumosul paj, cu o cutie de pigmenți pe care mi-o trimisese Hooman.

Când am ajuns la salon, Kebira ciocăni la ușă și spuse:

— Am adus-o.

O servitoare a deschis ușa și s-a furișat afară atât de repede încât aproape m-a dărâmat. Jumătate de față îi era roșie de la o lovitură recentă. Kebira mă împinse înainte, iar băiatul intră după mine, lăsă cutia jos și ieși fără nici un sunet.

Mi-am dat seama că Kebira nu intrase în cameră și m-am panicat ușor când am realizat că nu avea să mă

prezinte sau să îmi ușureze această primă întâlnire. Am auzit doar cum s-a închis ușa după mine.

Soția emirului stătea cu spatele la mine. O femeie înaltă, într-un veșmânt brodat care îi cădea greu de pe umeri și se întindea pe dalele de sub tălpile ei. Părul ei, încă puțin umed, atârna liber pe spate. Culorile lui erau remarcabile, pentru că nu era o singură nuanță, ci nenumărate: galben-auriu amestecat cu un castaniu strălucitor, străpuns de șuvițe roșii ca limbile de foc. În ciuda emoțiilor, mă gândeam deja cum aș putea să îl redau. Apoi s-a întors, și chipul ei mi-a alungat pe loc toate aceste gânduri.

Și ochii ei aveau o culoare remarcabilă, auriu-închis, ca mierea. Plânsese și martori stăteau roșeața ochilor și strălucirea bizară a chipului său alb. Dar, acum nu mai plângea și pe chipul ei nu se mai citea durerea, ci furia. Stătea dreaptă, susținută parcă de un corset de fier. Dar chiar și așa, sau poate să fi fost din pricina efortului de a menține o poză atât de regală, întregul corp îi tremura.

Am salutat-o, neștiind dacă e nevoie de vreo plecăciune sau prosternare. Nu mi-a răspuns, dar m-a privit îndelung, după care mi-a zis cu un gest disprețuitor:

— Ai ordinele, treci la treabă.

— Dar poate ați dori să vă așezați, *ya emira*. Pentru că va dura destul de mult timp...

— O să stau în picioare! a spus și ochii i s-au umplut deodată de lacrimi.

Și a rămas în picioare toată acea după-amiază lungă, interminabilă. Până am deschis cutia și mi-am aranjat materialele, mâinile mi-au tremurat îngrozitor sub privirea ei cumplită și rănită. Am avut nevoie de multă voință ca să

îmi golesc mintea de toate gândurile, și de și mai multă ca să pot să o privesc și să o studiez cum trebuie.

Nu trebuie să mai vorbesc despre frumusețea ei, pentru că a fost celebrată în multe poeme și cântece faimoase. Am muncit fără întrerupere, iar ea nu s-a clintit și nici nu și-a luat ochii de la mine. Prin pereții groși, chemarea muezinului la rugăciune a sunat vag și tânguitor. Am întrebat-o dacă vrea să ne oprim să se închine, dar ea a clătinat din cap și a continuat să mă privească. În sfârșit, când era timpul să chem pe cineva cu o lampă, am realizat că obținusem o imagine asemănătoare. Podoabele puteam să le termin la mine în cameră. Vor fi, vrând-nevrând, simple, dar dacă emirul dorea o imagine a soției sale, va avea în fața ochilor chipul ei frumos și ținuta de regină.

M-am ridicat să îi arăt opera, dar ea a privit-o cu aceiași ochi furioși dinainte. Expresia i s-a schimbat doar pentru o clipă, într-o licărire trecătoare de triumf. A rămas în continuare nemișcată, chiar și când mi-am strâns instrumentele. S-a agitat un pic doar când a intrat tânărul paj.

— Pedro, a spus.

S-a aplecat spre el și l-a sărutat delicat pe frunte. Apoi s-a întors cu spatele la noi și nu ne-a privit plecând.

După ce mi-am făcut, cu întârziere, rugăciunile și am mâncat ceva, m-am uitat din nou la pergament, cu un ochi limpede. Apoi am văzut clar ce realizase. Stătuse dreaptă, în picioare, ca să îi demonstreze emirului că actele lui nebunești nu reușiseră să o învingă. Va lua cu el imaginea unei regine victorioase, a unei pietre care nu poate fi spartă. Și mi-am mai dat seama de ceva studiind portretul. Nu era nici o urmă de lacrimi sau de tremur care ar putea

dezvălui chinul din spatele turului său de forță. Știam că nu vrea să îi arate aceste lucruri și i-am fost complice în tăinuirea lor.

Am lucrat toată noaptea ca să termin prima lucrare pentru noul meu stăpân. Exact înainte de prima rugăciune de dimineață, Kebira a ciocănit la ușă și i-am înmânat-o, prea extenuată ca să îmi pese de reacția ei. Dar trebuia să mă aștept să își exprime punctul de vedere, chiar dacă nu i-l cerusem.

— Îngerii nu intră în casa în care este un câine sau un portret — nu sunt acestea cuvintele Profetului nostru? Dacă emirul caută să-l supere pe Dumnezeu, a găsit în tine instrumentul perfect. Dar mă întreb dacă emirul a vrut o imagine atât de realistă.

A schițat un zâmbet de satisfacție și m-a părăsit. Prea obosită ca să îmi dau seama dacă tocmai am fost insultată sau flatată, mi-am făcut rugăciunile înainte de chemarea muezinului și am picat într-un somn adânc pe divan.

Săptămânile care au urmat au fost la granița dintre vis și realitate. Credeam că vor urma și alte chemări în odaia emirei, șanse să fac portrete mai bine compuse și realizate decât prima încercare. Dar nu m-a chemat nimeni zile întregi.

Emirul nu plecase într-o bătălie oarecare, ci la un asediu îndelungat al unui orășel creștin dintr-o regiune deluroasă, care controla căile de aprovizionare ale orașului. În primele săptămâni de absență, mi-am dedicat timpul explorării lumii noi în care mă aflam. Am colindat odăile femeilor și am desenat modelele plăcilor de ceramică, fântânile și inscripțiile încrustate în piatră. Dar și cu toată

această muncă, majoritatea timpului mă simțeam singură și mă plictiseam.

Cum mă plimbam fără rost dintr-o cameră într-alta, îmi era dor de treburile pe care mi le dădea tata de făcut și de agitația din casa noastră de chirpici. Erau momente în care îmi lipseau chiar și tachinările preparatorilor de pergament. Măcar în lunile acelea avusesem prea multe de făcut ca să simt otrava inutilității. În unele zile stăteam doar la mine în cameră, respirând mirosul de trandafiri până ce lumina pierea și cădeam istovită pe divan.

După multe săptămâni cu un astfel de program, am trimis-o pe Kebira să o întrebe pe soția emirului dacă pot să îi fac portretul, dar s-a întors cu un refuz categoric.

— Atunci pot să te pictez pe tine, sau pe tânărul paj? am întrebat-o pe bătrână.

Băiatul, Pedro, mă urmărise într-o zi cum desenez un arc de boltă. Mi-a privit mâna ore întregi într-o tăcere ciudată, mai ales pentru un copil. Dar Kebira nu a vrut să îmi pozeze și nici să îl lase pe băiat.

— Dacă emirul îngăduie și trăiește cu păcatul de a-și fi făcut idoli, eu una nu vreau să fiu părtașă la astfel de lucruri, spuse ea.

Nu era aspră în această privință, doar hotărâtă. Mă uimea puterea credinței sale care rezistase atâtor ani de încordare și mă întrebam cum se simțea acum, în serviciul unei *ra'iyah*[1].

A râs când am întrebat asta.

— Lumea crede că nu mai este o *ra'iyah*. Emirul a spus că a îmbrățișat Islamul, slavă Celui Atotputernic. Dar eu

[1] Un membru creștin al clasei de jos, plătitor de taxe (în lb. arabă).

știu că nu e așa. O aud rugându-se la Iisus al ei, și la Iacob al ei... Dar se pare că nici unul nu o aude...

Apoi a chicotit din nou și m-a părăsit.

În noaptea aceea, m-am întins pe divanul meu, gândindu-mă cât de puține știu despre religiile acestea păgâne. Mă întrebam de ce oare creștinii și evreii sunt atât de încăpățânați și nu îl recunosc pe Ultimul Profet. Mă întrebam din ce fel de familie fusese furată soția emirului și dacă îi lipseau riturile copilăriei.

Aroma trandafirilor pălise și petalele căzuseră deja când emirul s-a reîntors la palat, în toiul nopții, pentru ca oamenii să nu îl vadă sângerând. Kebira a venit la mine în dimineața următoare și mi-a spus că fusese nimerit în sprânceană de un vârf de săgeată care trebuie că fusese murdar, pentru că rana, care îi atinsese pleoapa, mirosea oribil și supura. Chiar și așa, el se dusese direct la Nura, fără să lase doctorul să îl vadă sau să își scoată hainele de luptă. Kebira strâmba din nas când îmi povestea asta, de parcă mirosul i-ar fi pătruns și ei în nări.

Am fost fericită când soția emirului a trimis în cele din urmă după mine, pentru că îmi doream mult să am ceva de făcut. M-am grăbit prin saloane și în sus pe scări, nerăbdătoare să primesc o nouă provocare. În clipa în care am văzut-o, mi-am dat seama cât de nesăbuită fusesem. Femeia pe care o aveam în față părea cuprinsă de o furie lăuntrică. Părul ei era prins într-o coafură elaborată, cu șiraguri de perle și bijuterii colorate, care mai știrbeau din strălucirea șuvițelor ei roșii, dar purta doar un *haik* înfășurat larg în jurul trupului ei. Servitorul care îmi adusese cutia a ieșit tăcut, iar eu am lăsat ochii în jos, încercând să

scap de privirea ei necruțătoare. Și-a scuturat *haik*-ul de pe umeri și acesta i-a căzut la picioare. Când am ridicat privirea, ea stătea în fața mea, goală.

Am privit în altă parte, rușinată.

— Asta, rosti ea, cu un șuier ca de șarpe, este ceea ce stăpânul vrea să pictezi astăzi. Treci la treabă.

Am îngenuncheat și mi-am luat creionul. Dar nu îmi era de nici un folos. Tremurul mâinilor și durerea din suflet nu mă lăsau să continui. Cuvintele Coranului îmi erau întipărite în minte: „Și spune drept-credincioaselor să-și plece privirile lor și să-și păzească pudoarea lor, să nu-și arate gătelile lor, afară de ceea ce este pe dinafară, și să-și coboare vălurile peste piepturile lor."[1] În aceste condiții, cum aș fi putut să pictez o femeie goală? Să fac acest lucru ar fi însemnat să o profanez.

— Ți-am zis să treci la lucru! se răsti ea.

— Nu, am șoptit.

— Nu? rosti ea printre dinți.

— Nu.

— Ce vrei să spui, târfă neagră și neobrăzată ce ești?

Vocea ei era înaltă și subțire, ca țipătul unei vulpi încolțite.

— Nu, am spus din nou, cu o voce răgușită. Nu pot să fac asta. Știu ce înseamnă să fii violată. Nu poți să-mi ceri să-l ajut pe violatorul tău.

A venit spre mine și a ridicat capacul greu al cutiei mele. Pe când făcea asta, am simțit șuieratul aerului pe lângă ureche. N-am ridicat nici măcar o mână să mă apăr, ci am așteptat să simt lovitura în moalele capului. Ea îl

[1] Coran, 24:31, București, Editura Islam, 2006.

aruncă și îl sparse de podeaua de piatră. Apoi luă un borcan de pigment și îl azvârli. Roșul se împrăștie pe plăcile de ceramică și începu să curgă în jos pe perete. Înnebunise și căuta în jur un nou obiect de aruncat. M-am ridicat și am prins-o de mâini. Era mult mai înaltă decât mine și mult mai puternică, dar, când am atins-o, s-a lăsat spre mine. M-am aplecat, i-am ridicat *haik*-ul și am acoperit-o. Am luat-o în brațe și ne-am așezat pe divan. Am stat acolo o vreme, udând pernele cu lacrimile suferinței noastre.

Din acea dimineață, ne-am petrecut fiecare clipă împreună și eu i-am făcut multe portrete frumoase. Le-am făcut pentru ea și pentru mine, pentru plăcerea de a lucra. Ah, și i-am făcut emirului o pictură pe care să o ia cu el înapoi la asediu, dar nu a fost o imagine a soției sale. Am trasat contururile unei siluete aplecate, al cărei chip nu era vizibil, și un aranjament obscen de coapse și sâni care nu semănau deloc cu ai Nurei. Mi-au spus că nebunul a fost foarte încântat de imagine.

Vocea ei, în întuneric:

— Ai plâns în somn.

Îmi atinse ușor sânul stâng.

— Inima îți bate ca nebuna.

— L-am visat pe tata, cu vulturii care-i smulgeau... Nu. Nu pot vorbi despre asta...

M-a strâns în brațe și mi-a fredonat încet o melodie care mi-a amintit de vocea blândă a mamei.

Într-o altă noapte, m-am trezit și m-am întors spre ea. Razele lunii se oglindeau în ochii ei deschiși, care scrutau

întunericul. I-am atins ușor mâna și ea s-a întors spre mine. I-am văzut ochii în lumină. Erau plini de lacrimi. Începu să vorbească, încet.

Îi trăseseră în țeapă tatăl în stâlpii de fier ai porții de acasă. O omorâseră pe mama ei chiar în fața lui, pe când se zvârcolea în lunga agonie. Ea auzise țipetele lui de durere când stătea ascunsă, împreună cu sora și fratele ei, într-un mic ungher de sub podele. Apoi au dat foc casei. Ei au trebuit să fugă afară. Îl prinse pe fratele ei de mână și alunecă în sângele mamei. Sora lor fugise, dar el rămase să o ajute. Văzu un cavaler cum o prinde pe sora ei și o ridică pe calul lui. Ce s-a-ntâmplat cu ea, nu a reușit să afle.

Încercă să fugă, împreună cu fratele ei, dar, în confuzia generală, ajunseră direct în fața unui armăsar de luptă.

— Credeam că o să ne calce în copite, spuse, dar călărețul îl făcu să se oprească. M-am uitat în sus și i-am văzut ochii care mă fixau prin vizieră. Și-a desfăcut mantia și mi-a aruncat-o ca să mă acopăr.

Ceilalți cavaleri își dădură seama că domnul lor își însemnase prada. Când cineva încercă să îi înhațe fratele, ea îl ținu strâns și îl imploră pe emir să îl salveze.

— Mi-a făcut acest favor și în schimb, Doamne iartă-mă, am mimat dorința pentru el. Nici până azi nu și-a dat seama cum mi se strânge stomacul și mi se întorc mărunțaiele când vine lângă mine. Când e în mine, nu simt decât agonia tatălui meu, tras în țeapă.

I-am pus mâna pe buze atunci.

— Oprește-te, am șoptit.

I-am mângâiat pielea cât de ușor am putut. În întuneric, nici nu îmi vedeam mâna neagră, ci doar o umbră care

trecea pe deasupra pielii albe. Am încercat să fac atingerea la fel de blândă ca o umbră. După ceva timp, îmi prinse mâna și o sărută.

— După el... de când mă culc cu el, n-am crezut că voi simți plăcere la atingerea vreunei alte făpturi umane, îmi spuse.

Se întoarse, se sprijini în cot și mă privi. Cred că în acel moment mi-am permis să uit că eram doar o sclavă. Îmi dau seama acum că a fost o mare greșeală.

În acea lună începură să umble pe la palat zvonuri despre întâlniri importante și dezbateri aprinse. Dușmanul reușise să spargă asediul emirului și să recâștige controlul asupra regiunii deluroase. Forțele noastre fuseseră împinse înapoi pe câmpia înconjurătoare, unde se chinuiau să câștige controlul asupra principalei căi de aprovizionare. Era crucial să se mențină pe poziții, pentru că dacă pierdeau drumul înainte ca recolta să fie adusă în oraș, urma o iarnă deosebit de grea.

Măceșele grase se coceau lângă fereastra înaltă și soția emirului se întinsese pe divanul de sub ea, în timp ce eu o pictam, străduindu-mă să asortez roșeața fructelor cu strălucirea soarelui din părul ei. Chipul îi era liniștit, deși încărcat de tristețe. Se juca cu perla de la gât.

— Cred că iscusința ta te face norocoasă. Vei avea ce oferi cuceritorului, dacă orașul va pierde.

Am scăpat pensula din mână. Căzu pe dală și lăsă o urmă palidă de galben.

— Nu fi așa surprinsă, mă certă. Pereții aceștia sunt groși, dar chiar și cei mai groși pereți pot fi sparți de trădare.

— Ai vreun motiv să te temi de așa ceva? abia am reușit eu să rostesc.

Ea a întors capul și a zâmbit ușor.

— Oh, da. Am un motiv. Fiul emirului, Abu Abd Allah, vine și pleacă de la palat. Susținătorii lui se înmulțesc odată cu scăderea averii tatălui său.

Era înaltă, după cum am spus, și putea să ajungă cu ușurință la pervaz. Se ridică atunci și culese măceșele din fereastră. Când s-a întins, am observat rotunjimea pântecului ei. Și ea se pârguia, la fel ca fructele de afară. Dar nu-mi zisese nimic despre asta și atunci nu am adus nici eu vorba. Copilul îi părea la fel de odios precum actul care îl crease? Am decis că e mai bine să tac până când aveam să îi intuiesc sentimentele legate de acel subiect.

Se jucă cu măceșele în palmă.

— Nu cred că voi apuca să-i mai văd înmugurind la primăvară, spuse.

Vocea nu îi era nici tristă, nici înfricoșată, doar constatatoare. Expresia de pe fața mea însă trebuie să fi fost îngrozitoare, pentru că a venit imediat să mă îmbrățișeze.

— Nu putem ști viitorul și nu-l putem schimba, îmi șopti blând. E mai bine să fim realiste cu aceste lucruri. Dar avem timpul care ne este dat, așa că cel mai bine-ar fi să-l prețuim.

Și am încercat să fac asta. Am trăit ore, chiar zile în care reușeam să îmi înlătur frica. Îmi fusese groază că voi îmbătrâni în palatul acela. Acum era tot ce îmi doream.

Nopțile se răceau tot mai tare. M-am trezit tremurând. Eram singură în pat, iar ea stătea îngenuncheată la fereastră

și se ruga într-o limbă care nu era araba. Avea o carte mică în mână.

— Nura?

Tresări speriată și încercă să ascundă cartea. Se întoarse spre mine cu un chip sever.

— Nu-mi spune așa!

Tonul era dur și m-am înfiorat. Apoi zise mai blând:

— Îmi aduce aminte de putoarea emirului.

— Și cum să-ți spun?

— Înainte mă chema Isabella. Ăsta e numele meu creștin.

— Isabella..., am spus, încercând să pronunț sunetele atât de nefamiliare.

Mi-am întins brațele. Ea a venit spre mine. Am întrebat-o dacă pot să văd cartea pentru că observasem un pic de culoare când o închisese brusc. Ne-am uitat împreună la ea. Era un volum micuț, plin de miniaturi în culori luminoase. Picturile nu erau nici copii fidele ale naturii, nici reprezentări formale, ci o combinație interesantă între cele două. Sfântul sau îngerul dintr-una dintre picturi putea fi de nerecunoscut în următoarea, dar detaliile — un câine mic, o masă de lemn, sau un snop de grâu — erau reprezentate ca în realitate.

— Se numește breviar, spuse ea. Așa cum voi aveți rugăciuni ca *fajr* dimineața sau *maghrib* la apus și așa mai departe, și creștinii au rugăciuni de dimineață și de seară, ca să marcheze ziua de devoțiune.

— Artistul a fost foarte talentat, am spus. Știi să citești cuvintele?

— Nu, răspunse ea. Nu știu să citesc latina, dar știu rugăciunile pe de rost și imaginile mă ajută foarte mult. Doctorul mi-a adus această carte. A fost foarte frumos din partea lui.

— Dar doctorul este evreu, nu?

— Da. Netanel ha-Levi este un evreu devotat. Dar respectă toate credințele și oamenii de toate religiile apelează la grija lui. Altfel, cum crezi că ar lucra pentru emir? Cartea i-a fost dată de familia unui pacient creștin care a murit.

— Dar nu e periculos să știe că te rogi la Dumnezeul creștin?

— Am încredere în el. E singurul, în afară de tine, în care am încredere.

M-a privit cu ochii ei aurii și m-a mângâiat ușor pe față. A zâmbit. Era unul din rarele zâmbete care-i luminau chipul. Mi-am așezat capul pe umărul ei, sperând să-i simt căldura.

Veniseră călare. Spărseseră zidurile înconjurătoare și acum călcau în picioare grădina de mirt. Copitele tropăiau pe piatră. S-au auzit un zangăt de metal și un țipăt.

Mâna ei se odihnea rece pe umărul meu fierbinte.

— Iarăși ai plâns în somn, mi-a șoptit. L-ai visat iar pe tatăl tău?

— Nu, am spus. De astă dată, nu.

Am rămas așa, întinse în întuneric.

— Cred că știu ce ai visat, zise ea, într-un târziu. Și eu sunt măcinată de aceleași gânduri. A trecut timpul tăcerii. Trebuie să facem planuri. M-am gândit ce-ar fi mai bine.

— *Allahu akbar*, am murmurat. Ce este este, ce va fi va fi.

S-a întors spre mine și mi-a luat mâinile într-ale sale.

— Nu, a spus ea, cu o voce hotărâtă și limpede. Nu pot să-mi încredințez viața în mâinile lui Dumnezeu, ca tine. Vreau să mă lupt pentru viața mea, a fratelui meu și a copilului pe care îl port. Își puse o mână pe pântecul umflat; în sfârșit, recunoscuse. Am nevoie de protecție. Pentru că dacă va avea impresia că vom pierde orașul, Abu Abd Allah mă va omorî. De asta sunt sigură. Se va folosi de haosul bătăliei să își ascundă fapta. Nu vrea ca acest copil să se nască. Se ridică neliniștită și păși prin cameră. Dacă n-ar fi fost Pedro... Era o mănăstire aproape de casa noastră. Măicuțele au fost întotdeauna foarte bune cu mine. Mi se părea că sunt atât de norocoase, închise acolo împreună. În siguranță. Nu erau măritate de copile, având în față doar naștere după naștere până când febra sau hemoragia le scurta viața. Întotdeauna mi-am dorit să mă alătur lor. Atunci și-a plecat capul. Trebuia să fiu mireasa lui Hristos și am ajuns... Și-a mângâiat pântecul cu grijă. Totuși, cred că măicuțele ne-ar adăposti oricum. Și am fi în siguranță acolo. Călugărițele se bucură de sprijinul monarhilor castilieni.

Am privit-o cu îndoială. Cum aș fi putut să-mi petrec toată viața închisă într-o mănăstire păgână? Cum de putea să-mi propună așa ceva?

— Nu ne vor lăsa să fim împreună. Nu așa cum suntem acum, am spus.

— Știu asta, răspunse ea. Dar ne vom putea vedea și vom fi în viață.

Dar ce fel de viață aș avea? Să mint despre o religie în care nu cred. Să fiu nevoită să slujesc idoli. Să trăiesc fără rugăciuni, fără arta mea, fără atingerea unei ființe omenești. Dar am spus doar atât:

— Fratele tău nu va putea veni.

— Nu, îmi răspunse ea. Pedro n-ar putea veni.

Când emirul a aflat de sarcina soției sale, i-a trimis imediat doctorul. Chiar și în Ifriqiya auzisem de acest om, Netanel ha-Levi. Capacitățile lui de vindecare erau la fel de renumite ca poeziile sale, în cea mai pură și frumoasă arabă. Întotdeauna m-am întrebat cum poate un evreu să folosească cu atâta măiestrie limba Sfântului Coran. Dar se pare că în Al-Andalus, unde evreii și arabii munceau umăr la umăr, acest lucru nu era neobișnuit. Luasem niște versuri de-ale lui și le citisem cu o privire sceptică, dar la sfârșit, aceeași privire era încețoșată de lacrimi din pricina frumuseții cuvintelor și a emoțiilor pe care le transmiteau. Sfaturile lui ha-Levi la curte treceau dincolo de limitele medicinei, și Kebira îmi spuse că fără înțelepciunea doctorului, care mai tempera pornirile crude ale emirului, acesta și-ar fi pierdut de mult tronul.

Când a venit doctorul, lucram la un portret de-al lui Pedro. Soția emirului mă rugase, în ultimul timp, să nu-i mai cer să-mi pozeze. Am crezut că era stânjenită de felul în care sarcina-i transforma corpul. Fața rotundă și sânii mari îmi plăceau foarte mult, dar ea insistă să îi dau pace. Într-o zi, a îndepărtat curmalele de pe o tipsie mare de argint și a proptit-o de perete. M-a făcut să stau în fața ei și să-mi privesc reflexia.

— Fă-ți portretul. Vreau să simți pe pielea ta cum e să fii privită.

A râs, dar era serioasă și m-a obligat să-l fac. Nu i-a plăcut prima încercare.

— Trebuie să te uiți cu mai multă bunătate la tine, cu drag, a spus. Vreau portretul pe care ți l-aș face eu, dacă aș avea îndemânarea ta.

Așa că am continuat să mă privesc fix, încercând să ignor ridurile care fuseseră săpate în carnea mea de pierderi și frică. Am pictat fata care eram în Ifriqiya, fiica protejată și prețuită, care nu cunoscuse spaima și exilul, care nu fusese sclavă. A acceptat acest portret.

— Îmi place fata asta. Am să o numesc Muna al-Emira, dorința emirei. Ce crezi?

Am zâmbit forțat și am încercat să par flatată. Tocmai atunci, un stol de rândunele trecu prin fața geamului, acoperind lumina soarelui. Am simțit un fior rece. În acel moment nu am știut de ce, dar apoi mi-am dat seama. Kebira îmi spusese în prima zi că numele ei fusese odată Muna. Dorințele și poftele celor puternici pot fi lucruri schimbătoare. Știam acest lucru. Dar îl știam în locul acela unde se păstrează informațiile care deranjează sau care sunt prea dureroase ca să le admitem, chiar și să le recunoaștem în sinea noastră.

De obicei mă retrăgeam când venea doctorul, dar de această dată el m-a rugat să rămân. Privi portretul lui Pedro și mă felicită pentru el. Apoi mă întrebă despre pregătirea mea. I-am spus că am fost în serviciul lui Hooman și m-a privit uimit, dat fiind sexul meu. Fără să intru în foarte multe detalii, i-am povestit că m-am dat drept băiat

o vreme, pentru că părea mai sigur. Nu a continuat discuția aceasta, dar nici nu m-a lăsat în pace.

— Nu, a spus. Nu este educația de la curte. Văd ceva mai mult în opera ta. Ceva... mai puțin perfecționat, mai puțin sofisticat poate. Sau să spun, mai bine, mai onest?

Așa că i-am povestit despre tata și despre mândria cu care i-am ilustrat tratatele medicale.

— Atunci îți cunosc opera, spuse cu surprindere în voce. O admir. Tratatele despre plante ale lui Ibrahim al-Tarek nu au egal.

M-am îmbujorat de emoție.

— Dar ce s-a întâmplat cu tatăl tău? Cum ai ajuns aici?

I-am spus pe scurt toată povestea. Și-a plecat capul când i-am povestit de sfârșitul umilitor al tatălui meu, neîngropat și abandonat. Și-a dus mâna la ochi și a murmurat o rugăciune.

— A fost un mare om. Opera lui a salvat multe vieți. Îi deplâng moartea timpurie.

Mă privea ca la un consult medical, dar cu multă compasiune. Acum înțelegeam de ce pacienții îl admirau atât de mult.

— A fost norocos că a crescut un copil ca tine, care l-a ajutat cu atâta pricepere. Eu am un singur copil și el... Nu termină propoziția. Ei bine, mi-aș dori foarte tare să am pe cineva ca tine alături de mine.

Emira vorbi atunci și cuvintele ei aproape că-mi opriră inima în piept.

— Atunci trebuie să o iei, *ya doctur*. Al-Mora va fi darul meu pentru grija cu care m-ai binecuvântat. Kebira se va ocupa de asta. Poți să o iei chiar astăzi, dacă dorești.

Am implorat-o pe Nura din priviri, dar fața ei era foarte calmă. Doar o venă de la tâmplă îi pulsa, făcându-mă să cred că simte totuși ceva când mă aruncă așa, ca pe o cârpă veche.

— Du-te și adună-ți lucrurile, spuse. Poți să iei și cutia de pigmenți și cărțile cu foiță de aur și argint. Vreau ca doctorul să aibă ce-i mai bun. Și apoi adăugă, ca un gând răzleț: *Ya doctur*, aș vrea să îl trimit și pe fratele meu, Pedro, cu al-Mora, dacă îl vrei și pe el. Poate să-i fie ucenic, pentru că ea este, așa cum ai spus, foarte talentată. Se întoarse spre mine și, cu un ușor tremur în glas, îmi spuse: Să îl înveți bine, pentru mine.

Și asta a fost tot. Din nou, eram doar o unealtă trecută din mână în mână. De data aceasta însă părea că sunt scutul de apărare pentru fratele ei. Se întoarse să primească mulțumirile nemărginite ale doctorului. Eram, după cum spusese chiar el, „un dar foarte generos". Doctorul era recunoscut pentru compasiunea lui, dar unde era aceasta când venea vorba despre sentimentele unui sclav?

Stăteam acolo, tremurând, în timp ce discutau despre mine. Emira nici măcar nu se uita direct la mine. Îmi făcu semn cu mâna, de parcă aș fi fost o muscă de care încerca să scape.

— Du-te, a spus. Du-te acum. Poți pleca.

Dar eu nu mă clinteam din loc.

— Pleacă *acum*, dacă vrei să trăiești.

Credea că îmi salva viața. Viața mea și pe cea a fratelui său iubit. Calculase totul, întinsă în pat, în întuneric. Când? De cât timp? Stabilise totul fără să mă consulte. Știa că la evreu aveam mai multe șanse de supraviețuire,

orice s-ar fi întâmplat în oraș, pentru că și Abd Allah și cei apropiați lui se bizuiau foarte mult pe îndemânarea lui ha-Levi. Mâinile îmi tremurau în timp ce îmi strângeam lucrurile. Țineam în mână portretul la care lucram, când ea traversă camera și mi-l smulse.

— Pe ăsta o să-l păstrez eu. Și să-l lași și pe celălalt — portretul Munei.

Ochii îi străluciră când spuse asta.

Voiam să îi spun: Nu așa. Voiam să îi spun: Mai dă-mi câteva zile, câteva nopți cu tine. Dar se întoarse cu spatele la mine, și știam cât de puternică este voința ei. Nu avea să se răzgândească.

Și așa am ajuns aici. Și aici am trăit și locuit în ultimii doi ani. Poate a avut dreptate să mă lase să plec așa, dar inima îmi spune altceva. Lucrurile de care se temuse au venit și au trecut. Rana emirului s-a dovedit fatală și Abd Allah a profitat de situație ca să îi ia tronul. Nura își făcuse deja toate pregătirile și plecase direct la mănăstire. Când a venit sorocul, doctorul a ajutat-o să nască o fetiță sănătoasă, care i-a alungat fricile lui Abd Allah. Deși probabil că nu va conduce atât de mult încât să aibă nevoie de un succesor. Răsuflarea castilienilor este din ce în ce mai fierbinte, și cine știe ce se va alege de noi toți atunci. Doctorul nu vorbește despre asta și nici nu face pregătiri în caz că va fi nevoie să părăsim casa. Cred că a ajuns să se creadă indispensabil pentru oricine ar veni la putere, dar eu nu sunt atât de sigură că și castilienii vor avea înțelepciunea necesară să îi prețuiască știința.

Cât despre mine, nu prea am de ce să mă plâng acum. Aici nici măcar nu mi se mai spune al-Mora. Când am

ajuns în casa doctorului, m-a întrebat cum mă cheamă, ca să poată să mă prezinte soției lui. I-am răspuns „al-Mora", dar el a clătinat din cap.

— Nu. Care este numele pe care ți l-a dat tatăl tău?

— Zahra, am răspuns și mi-am dat seama că ultima oară când îmi auzisem numele fusese pe buzele tatălui meu, în ultimele clipe din viața lui: „Zahra bint Ibrahim al-Tarek."

Doctorul mi-a redat multe lucruri, nu doar numele. Munca pe care o fac pentru el e importantă și mă simt aproape de tata. Fiecare plantă și fiecare diagramă pe care o fac e pentru gloria lui Allah și în memoria tatălui meu. Doctorul, deși un evreu foarte devotat, mi-a respectat credința și mi-a permis să mă rog și să postesc. Când a văzut că făceam prosternările pe podeaua bibliotecii sale, mi-a trimis un covor mai frumos decât cel pe care îl lăsasem la palat. Și soția lui este foarte bună și își conduce sclavii cu blândețe și calm, contribuind la atmosfera pașnică din casă.

În primăvară, la luna plină, m-a invitat să stau la masă împreună cu toată familia. Deși invitația m-a surprins peste măsură, am acceptat din respect, dar nu am băut vinul care era o parte importantă a ritualului. Totul a fost în ebraică și nu am înțeles așadar nimic din ce se spunea, dar doctorul a încercat, pe cât posibil, să-mi explice ce înseamna fiecare lucru spus sau făcut. Este o sărbătoare foarte emoționantă care celebrează ieșirea evreilor din robia la care erau supuși în Mizraim[1].

Mi-a mărturisit la un moment dat cât este de trist că tradiția îi cere tatălui să-și învețe fiul întregul ritual și toate

[1] Denumirea ebraică a Egiptului.

semnificațiile lui, dar fiul său, Benjamin, este surdomut și nu poate înțelege. E un băiat minunat și deloc prost. Îi place să-și petreacă timpul cu mine și cu Pedro, care a devenit servitorul personal al lui Benjamin și a rămas doar cu numele ucenicul meu. I-a făcut bine lui Pedro să aibă grijă de acest tânăr. I-a dat un scop mai important decât putea să găsească în lucrul cu mine, pentru care nu avea, sincer vorbind, aptitudini. Cred că a ajuns să-l iubească pe băiat și asta îl ajută să treacă mai ușor peste pierderea surorii sale. Încerc să îi țin locul cum știu mai bine, dar amândoi ne dăm seama că nimic nu poate să înlocuiască pierderea noastră comună.

M-am hotărât să îi fac lui Benjamin, în secret, un set de desene care să îi spună povestea creării lumii, în viziunea iudaică. Doctorul are multe cărți despre acest subiect, dar ele conțin doar cuvinte, nu și imagini ca cele creștine. Se pare că evreii, ca și noi, musulmanii, ezită să facă imagini. Dar m-am gândit la Benjamin, la tăcerea lui, la excluderea lui din ceremoniile impresionante ale religiei sale și mi-am amintit de cartea de rugăciuni a Isabellei, de personajele din ea și de cum îmi spusese că o ajută să se roage. Credeam că asemenea picturi îl vor putea ajuta la fel și pe Benjamin. Nu cred că doctorul sau Dumnezeu vor fi insultați de desenele mele.

Îi rog din când în când pe doctor sau pe soția lui să îmi explice ce cred evreii despre un lucru sau altul. Mă gândesc la ce îmi spun și încerc să ilustrez totul, ca băiatul să înțeleagă. Ceea ce mi s-a părut fantastic este că știam deja destul de multe, pentru că povestea evreiască a creării

lumii diferă foarte puțin față de varianta corectă din Sfântul nostru Coran.

Am făcut imagini care arătau separarea luminii de întuneric, facerea pământului și a apelor. Am desenat pământul ca o sferă. Tata susținea că așa este și, de curând, am purtat o discuție cu doctorul pe același subiect. Deși este dificil de înțeles acest concept, a spus doctorul, că astronomii musulmani sunt mult mai avansați în calculele lor decât oricine altcineva. A spus că dacă ar fi avut de ales între părerea unui astronom musulman și dogma unui preot catolic, nu ar fi ales niciodată preotul. Și, oricum, prefer compozițiile cu cercuri și curbe. Sunt armonioase și interesant de compus și desenat. Vreau ca aceste desene să fie frumoase, astfel ca băiatului să îi facă plăcere să se uite la ele. Și în acest scop, am umplut grădina raiului cu toate animalele cunoscute din copilărie: leoparzi cu pete și lei cu fălci fioroase. Sper că îi vor plăcea.

Folosesc ultimii pigmenți de calitate de la Hooman ca să-i fac evreului acest dar și mă întreb ce o să creadă despre el. Curând va trebui să trimit pe cineva să mai cumpere pigmenți, dar nevoile doctorului, pentru textele lui, cer doar cerneluri simple, nu lapis sau șofran, și cu siguranță nu aur. Așa că lucrez cu plăcere cu aceste materiale pentru că poate fi ultima dată când mi se oferă ocazia. Mai am una sau două pensule făcute din părul alb, fin al pisicii lui Hooman, dar și acestea încep să se strice.

Câteodată, când îl întreb pe doctor despre credința lui, mă simt fascinată de poveștile acestui popor mândru și încăpățânat, atât de pedepsit de Dumnezeul lor

dezamăgit. Am pictat povestea arcei lui Nuh[1] și a cetății în flăcări a lui Lut[2] și a femeii sale preschimbate în stâlp de sare. M-am străduit tare mult să fac picturile cât mai clare, pentru ca băiatul să înțeleagă toate elementele sărbătorii de primăvară, chiar dacă sunt, pe alocuri, teribile. Cum să arăt, de pildă, de ce regele din Mizraim a cedat în cele din urmă în fața lui Musa[3]? Cum să arăt ororile poveștii, teroarea produsă de molime sau uciderea primilor născuți? Voiam ca Benjamin să înțeleagă faptul că pruncii din imagine erau morți, dar la prima vedere păreau să doarmă liniștiți. Ieri mi-a venit o idee. Mi-am amintit de iconoclaști și de cum trasaseră linii roșii peste gâturile personajelor din cărțile pângărite. Așa că am pictat umbre întunecate peste gura fiecărui copil, ca să înfățișeze îngerul morții care răpea răsuflarea vieții. Imaginea creată este destul de neliniștitoare. Mă întreb dacă Benjamin o va înțelege.

Planul meu este să îi arăt doctorului aceste imagini la următoarea celebrare a sărbătorii de primăvară, care se apropie. Acum lucrez la o imagine a ritualului în sine. L-am așezat pe doctor în capul mesei, pe Benjamin lângă el. Urmează soția sa, foarte elegant îmbrăcată, și surorile ei, care locuiesc tot în această casă. Apoi mi-a venit ideea să mă desenez și pe mine la reuniune. Mi-am pictat o rochie de culoarea șofranului, care a fost dintotdeauna culoarea mea preferată, cu ultimele resturi din acel pigment. Sunt mulțumită de această imagine. Mai mult decât de celelalte. Mi s-a părut firesc să semnez cu numele meu, pe care

[1] Forma arabă a lui Noe.

[2] Forma arabă a lui Lot.

[3] Numele arab al lui Moise, cel mai important profet după Mohamed.

doctorul mi l-a înapoiat. Am folosit ultima pensulă pe care o mai aveam ca să mă semnez, ultima dintre acelea cu un singur fir.

Mi-am așezat capul într-un unghi atent studiat și m-am imaginat ascultând cum doctorul spune povestea lui Musa, cel care l-a sfidat pe regele din Mizraim și și-a folosit toiagul fermecat ca să câștige pentru poporul său libertatea din robie.

Dacă ar mai exista un toiag, care să mă elibereze și pe mine din robie! Libertatea, este, într-adevăr, singurul lucru care îmi lipsește, aici unde am o slujbă onorabilă și destul confort. Dar nu este patria mea. Libertatea și patria. Sunt cele două lucruri pe care și le-au dorit și evreii și pe care Dumnezeu li le-a oferit prin Musa.

Las jos pensula din păr de pisică și îmi imaginez cum ar fi să ai un astfel de toiag. Mă și văd mergând spre coastă. Marea imensă s-ar da la o parte și eu aș traversa-o și mi-aș continua, pas cu pas, drumul pe căile prăfuite spre casă.

Hanna

Sarajevo, primăvara lui 1996

Nu se afla nici o escortă a ONU pe aeroportul din Sarajevo, din simplul motiv că nu spusesem nimănui că urma să vin.

Era deja târziu când am ajuns. Conexiunea din Viena avusese o întârziere de două ore și jumătate. Trecerea de la aeroportul vienez, practic un mall mare și strălucitor, la terminalul gol, trist și dominat de prezența forțelor armate din Sarajevo, este întotdeauna un mare șoc. Afară, taxiul oprise destul de departe de intrarea în aeroport și străzile erau încă incredibil de întunecoase; reparaseră doar câteva lămpi stradale, o adevărată binecuvântare dacă țineam cont de felul jalnic în care arătau cartierele depopulate din jurul aeroportului. Deși nu eram la fel de speriată ca la prima mea vizită, am răsuflat ușurată când am intrat în camera de hotel și am încuiat ușa în urma mea.

În dimineața următoare, l-am sunat pe Hamish Sajjan de la biroul ONU și l-am întrebat dacă pot să arunc o privire în noua sală de la muzeu. Mai era o zi întreagă până la ceremonia oficială, dar mi-a spus că directorul nu se va supăra dacă o văd înainte de mulțimile de demnitari invitați.

Bulevardul larg pe care se află muzeul, cunoscut înainte ca Aleea Lunetiștilor, fusese dichisit în ultimele două săptămâni ca satele lui Potemkin[1]. Grămezile de pietriș fuseseră îndepărtate și unele dintre gropile făcute de obuze fuseseră astupate. Trecea și un tramvai, care dădea străzii un aspect de normalitate. Am urcat scările deja familiare ale muzeului și am fost condusă în biroul directorului, pentru cafeaua turcească obligatorie. Hamish Sajjan era acolo și radia. În sfârșit, cei de la ONU erau felicitați pentru că făceau ceva bun în Bosnia. După suficiente plezanterii, el și directorul m-au condus jos în noua sală, care era păzită de doi ofițeri. Directorul a format codul și noile uși automate s-au deschis.

Camera era minunată. Lumina era perfectă și nu foarte puternică. Aparatul de ultimă generație pentru măsurarea temperaturii și umidității înregistra conștiincios liniile în grafic. L-am verificat: 18° C, perfect, plus sau minus un grad. Umiditatea: 53%. Exact cum trebuia. Pereții miroseau a tencuială proaspătă. M-am gândit că pentru majoritatea oamenilor din Sarajevo, simpla prezență în această sală va fi o rază de speranță, în contrast cu dărâmăturile de afară.

O vitrină special confecționată ocupa centrul camerei. Hagada se odihnea înăuntru, sub piramida de sticlă care o va proteja de praf, poluare și de oameni. Pe pereți erau alte exponate relevante — icoane ortodoxe, caligrafii islamice și pagini de psaltiri catolice. Am trecut încet pe lângă

[1] Satele lui Potemkin au fost niște așezări false ridicate pe malul Niprului la ordinul ministrului rus Grigori Aleksandrovici Potemkin, ca să o impresioneze pe Ecaterina a II-a în timpul vizitei din Crimeea în 1787.

fiecare. Selecția era excelentă, foarte bine gândită. Simțeam că inteligența lui Ozren fusese pusă la treabă. Fiecare piesă avea ceva în comun cu hagada — prin materiale sau stil. Faptul că niște culturi atât de diverse s-au influențat și s-au îmbogățit una pe cealaltă era subliniat cu o elocvență mută.

La final, m-am întors spre hagadă. Cutia fusese făcută de un maestru producător de mobilă, dintr-o esență de nuc, fără defecte. Cartea era deschisă la pagina pe care era pictată Creația. Paginile urmau să fie întoarse periodic, ca să nu fie doar unele expuse la prea multă lumină.

M-am uitat la picturi prin capacul de sticlă și nu puteam să-mi iau gândul de la artist, de la pensula cu pigment galben. Părul de pisică pe care Clarissa Montague-Morgan îl identificase, tăiat la ambele capete și pătat de pigment galben, trebuie să fi căzut din pensula artistului. Pensulele spaniole erau făcute de obicei din păr de veveriță sau hermină. Părul de pe gâtul pisicilor persane în vârstă de două luni, crescute special pentru asta, era materialul preferat de miniaturiștii iranieni. *Irani qalam*. Penelul iranian. Acesta era numele stilului, mai degrabă decât al instrumentului. Și totuși, nici stilul și nici tehnica acestor miniaturi nu erau iraniene. Și atunci, de ce un pictor care lucra în Spania, pentru un client evreu, în maniera creștinilor europeni, ar fi folosit o pensulă iraniană? Ceea ce descoperise Clarissa m-a ajutat mult în eseu. Am putut să fac o digresiune despre felul în care informațiile călătoreau pe distanțe foarte lungi în timpul perioadei de *Convivencia* și cum artiștii și intelectualii din Spania erau la curent cu descoperirile omologilor din Bagdad, Cairo sau Isfahān.

Stăteam acolo și mă întrebam cine călătorise — pensula sau artizanul care o făurise. Îmi imaginam isteria pe care trebuie să o fi produs prima persoană care a folosit aceste pensule de calitate superioară, care a simțit tușa fină pe care o lăsa părul alb pe pergamentul atent pregătit.

Pergamentul.

Am clipit și m-am aplecat și mai mult către vitrină. Nu puteam să-mi cred ochilor. Podeaua părea că îmi fuge de sub picioare. M-am îndreptat și m-am întors spre Sajjan. Zâmbetul larg i-a pierit când mi-a văzut fața. Probabil că eram albă ca varul. Am încercat să-mi controlez vocea.

— Unde este doctorul Karaman? Trebuie să vorbesc cu el imediat.

— E ceva în neregulă? Vitrina? Temperatura?

— Nu. Totul este în regulă... cu camera.

Nu voiam să fac un scandal public. Aveam mai multe șanse să acționăm dacă păstram totul între noi.

— Trebuie să îl văd pe domnul doctor Karaman — în legătură cu eseul meu. Tocmai mi-am dat seama că am uitat să fac o corectură.

— Dragă doamnă Heath. Cataloagele sunt deja tipărite. Orice corecturi...

— Nu contează. O să-i spun doar...

— Cred că e în bibliotecă. Să trimit după el?

— Nu. Știu drumul.

Am ieșit. Ușa cea nouă s-a închis cu un clinchet ușor. Sajjan tocmai îmi traducea cuvintele foarte formale de rămas-bun ale directorului, dar le-am scurtat brusc și nepoliticos, luând-o în altă direcție a coridorului. A fost tot ce am putut să fac, ca să evit să o iau la fugă prin muzeu.

Am dat buzna în bibliotecă prin ușa masivă de stejar și m-am grăbit prin spațiile înguste dintre rafturile de cărți, aproape dărâmând o bibliotecară care așeza volumele pe raft. Ozren era în biroul lui, așezat la masă, vorbind cu cineva care stătea cu spatele la mine.

Am intrat fără să bat. Ozren s-a ridicat, surprins de intruziune. Fața îi era cenușie și posomorâtă. Ochii îi erau încercuiți de cearcăne negre. Pentru o clipă, am uitat că fiul său fusese îngropat de numai două zile. Am cedat puțin din pricina sentimentelor pentru el. M-am apropiat și l-am îmbrățișat. Trupul îi era țeapăn. S-a retras din îmbrățișare.

— Ozren, îmi pare rău de Alia și îmi pare rău că dau buzna așa, dar eu...

— Bună ziua, doamnă doctor Heath.

Vocea lui era plată, formală.

— Bună, Hanna!

Bărbatul de pe scaun se ridică încet.

— Werner! N-am știut că ești aici.

Werner Heinrich, profesorul meu, era cel mai mare expert în manuscrise evreiești. Avea să-și dea seama imediat. Avea să mă susțină.

— Bineînțeles că sunt aici, Hanna, *Liebchen*. N-aș rata pentru nimic în lume ceremonia de mâine. Tu nu mi-ai spus că ai să vii. Am crezut că ești deja acasă. Ce bine c-o să fii la ceremonie.

— Ei bine, dacă nu ne mișcăm repede n-o să mai fie nici o ceremonie. Cineva a furat hagada. Cred că a fost Amitai, el a fost singurul care...

— Hanna, dragă, liniștește-te un pic... Werner mi-a prins mâinile care gesticulau amplu. Spune mai calm...

— Ce spui? întrebă Ozren, întrerupându-l pe Werner. Hagada e încuiată în vitrină. Eu însumi am pus-o acolo.

— Ozren, e un fals, chestia aia din vitrină. E un fals impecabil — argintul oxidat, petele, pigmenții murdari. Vreau să zic că am mai văzut falsuri, dar ăsta e incredibil. Este o replică perfectă. Perfectă, cu o singură excepție. Un singur lucru nu putea fi reprodus pentru că nu mai există de trei secole.

Trebuia să mă opresc să respir. Werner mă ținea de mâini de parcă aș fi fost un copil isteric. Mâinile lui erau perfecte, ca de obicei. Mi-am tras mâinile urâte și neîngrijite dintr-ale lui și mi le-am trecut prin păr.

Ozren pălise. Stătea nemișcat.

— Despre ce vorbești?

— Pergamentul... Oaia din care a fost făcut — *Ovis aries Aragonosa ornata* — e dispărută din secolul al XV-lea. Ceea ce au folosit... porii sunt diferiți... mărimea, dispoziția lor... pergamentul este din alt animal...

— Dar n-ai putut să-ți dai seama de asta după ce ai privit o singură pagină, nu? întrebă Ozren cu o oarecare tensiune în voce.

— Ba da. Pot. Am respirat adânc, încercând să nu mă sufoc. Este greu de observat, dacă nu ți-ai petrecut multe ore comparând diferite tipuri de pergament. Adică, mie mi-e absolut evident. Werner, și tu o să observi imediat.

Pe fața lui Werner se așternuse o expresie de îngrijorare.

— Unde este Amitai? am întrebat. A plecat deja din țară? Pentru că dacă da, suntem într-un mare căcat...

— Hanna. Încetează.

Vocea lui Werner avea un timbru sever. Mi-am dat seama că ceea ce eu am luat drept îngrijorare era, de fapt, iritare. Nu mă lua în serios. Pentru el, eram tot eleva de la capătul pământului, fetița care mai avea atât de multe de-nvățat. M-am întors spre Ozren. El mă va asculta, cu siguranță.

— Doctorul Yomtov este încă în Sarajevo, a spus Ozren. Este invitatul comunității evreiești la ceremonia de mâine. Nu a fost nici o clipă aproape de hagadă. Cartea s-a aflat în seiful Băncii Naționale din ziua în care ai plecat, luna trecută, până când am adus-o ieri aici, cu o securitate strictă. A stat în cutia creată după indicațiile tale, la sigilarea căreia ai asistat și tu. Eu însumi am rupt sigiliul și sforile și am pus-o în vitrină. Nu a părăsit mâinile mele nici o secundă. Vitrina e echipată cu cele mai noi tehnologii în materie de securitate și încăperea e plină de senzori. O cameră de luat vederi înregistrează douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru, și mai e și un paznic la ușă. Ești de-a dreptul caraghioasă cu acuzațiile astea.

— Eu? Ozren, dragul meu. Nu-ți dai seama? Israelienii și-au dorit cartea asta de secole... ai auzit doar toate zvonurile din timpul războiului... Și Amitai e un fost ofițer de comando, știai?

Werner dădu din cap și chica argintie i se clătină ușor.

— N-am știut.

Ozren mă privea apatic. Nu puteam să înțeleg de ce este atât de pasiv. Îmi venea să mă duc la el și să-l scutur. Poate era încă în șocul pierderii fiului său, și apoi mi-am adus aminte de telefonul pe care i-l dădusem cu câteva zile înainte.

— Ce căuta Amitai la tine acasă acum două zile?

— Hanna.

Vocea lui fusese rece. Acum era glacială.

— Mi-am riscat viața să salvez cartea asta, dacă sugerezi că...

Werner ridică o mână.

— Sunt sigur că doamna doctor Heath nu sugerează nimic, dar, ca să fim siguri, poate ar trebui să o examinăm.

Fruntea i se încruntase și mâinile îi tremurau. Cu siguranță, ceea ce am zis despre Amitai l-a afectat foarte tare.

— Haide, dragă, arată-ne ce te necăjește.

Werner se sprijini de brațul meu. Începusem să mă îngrijorez pentru el. Va fi un mare șoc să vadă falsul.

Ozren se ridică de la biroul lui și ne conduse pe interminabilul coridor, prin sălile de expoziție, unde geamgiii încă înlocuiau foliile de plastic care țineau locul ferestrelor. Ozren salută gardienii și formă codul.

— Putem să o scoatem?

— Doar dacă declanșăm întreg sistemul de alarmă, spuse Ozren. Arată-ne ce ai descoperit.

Am indicat cu degetul.

Werner se aplecă peste vitrină și privi prin geam. Examină câteva minute locul pe care îl indicasem. Apoi se ridică.

— Sunt fericit să-ți spun că nu sunt de acord cu tine, draga mea. Difuzarea porilor e asemănătoare cu alte exemple din acest tip de pergament. Putem, dacă vrei, să comparăm pagina cu fotografiile de documentare pe care le-ai făcut la început, ca să te liniștești.

— Dar i-am trimis negativele lui Amitai! Le-a folosit să facă falsul ăsta. Nu înțelegi? Și apoi a înlocuit pozele mele

cu imagini cu... chestia asta. Trebuie să sunăm la poliție, să alertăm ofițerii vamali și pe cei de la ONU...

— Hanna, dragă. Sunt sigur că te înșeli. Și cred că ar trebui să nu mai formulezi atât de ușor astfel de acuzații, și împotriva unui coleg respectabil.

Vocea lui Werner era calmă și liniștitoare, făcându-mă să par un fel de copil nerăbdător. Mi-a pus o mână pe umăr.

— Îl cunosc pe Amitai Yomtov și am lucrat cu el mai bine de treizeci de ani. Reputația lui este impecabilă. Știi asta. Apoi s-a întors spre Ozren. Dar poate ar fi mai bine să dezactivăm un pic sistemul de siguranță ca să examinăm în detaliu codexul și să o liniștim pe doamna doctor Heath. Ce zici, domnule doctor Karaman?

Ozren dădu din cap afirmativ.

— Da, bineînțeles. Putem să facem asta. Trebuie să facem asta. Dar trebuie să îl informez pe director. Sistemul este astfel construit încât e nevoie de amândoi ca să se poată dezactiva.

Ora care a urmat a fost cea mai ciudată și mai stânjenitoare din viața mea profesională. Werner, Ozren și cu mine am puricat manuscrisul pagină cu pagină. Oriunde vedeam o anomalie, ei mă contraziceau. Nu li se părea nimic anormal. Au trimis și după fotografiile facsimil, dar erau în concordanță cu cartea, așa cum fusesem convinsă că vor fi. Dar părerea lui Werner era de nezdruncinat și opinia mea nu valora nimic în comparație cu a lui. Ozren, care, după cum singur a spus, își riscase viața pentru carte, era sigur că sistemul de securitate era imposibil de spart. Până

la urmă, o fărâmă de îndoială a început să prindă formă în mintea mea. Broboane mici de sudoare mi-au acoperit pielea. Poate era din cauza stresului din ultimele zile: accidentul mamei, șocul veștii despre tata, moartea lui Alia. Și încă ceva. Când l-am văzut pe Ozren, cu ochii adânciți în orbite și cu expresia aceea istovită pe chip, am simțit ceva. Ceva cu care nu eram obișnuită, dar știam ce este. Atunci mi-am dat seama că am venit la Sarajevo pentru el și nu doar pentru carte. Îmi fusese dor de el, teribil de dor. Se spune că dragostea e oarbă. Dar mie mi se părea că începusem să am vedenii.

La sfârșitul inspecției, Ozren și Werner s-au întors spre mine.

— Deci, ce vrei să faci? întrebă Ozren.

— Să fac? Eu? Eu vreau să faci tu rost de un mandat de percheziție și să cauți în valiza lui Amitai până la ultima pereche de bretele, până la ultima batistă. Vreau să blochezi granițele, în caz că a dat deja codexul unui complice.

— Hanna.

Vocea lui Ozren era foarte joasă.

— Dacă facem toate lucrurile astea, vom crea un incident internațional din cauza unei presupuneri pe care doctorul Heinrich, a cărui expertiză e dincolo de orice îndoială, și cu mine o găsim nefondată. Din cauza tensiunilor de aici, dacă facem astfel de acuzații, unii oameni le vor crede, chiar dacă nu au o bază reală. Vei crea neînțelegeri interetnice în jurul obiectului care vrea să simbolizeze exact supraviețuirea idealului nostru multietnic. Și te vei face de râs. Îți vei strica reputația profesională. Dacă ești convinsă că știi mai bine decât Werner Heinrich, atunci,

treaba ta, informează-i pe cei de la ONU. Dar muzeul nu te va susține. Apoi făcu o pauză și dădu lovitura de grație: Nici eu nu te voi susține.

Nu puteam să mai spun nimic. Doar mă uitam de la unul la altul și apoi din nou la carte. Am atins coperta și am căutat cu degetele mica suprafață unde reparasem pielea tocită. Am simțit cuta aproape imperceptibilă unde noile fibre se amestecau cu cele vechi.

M-am întors și am părăsit încăperea.

Lola

Ierusalim, 2002

Le voi da în Casa Mea și înăuntrul zidurilor Mele un loc și un nume.

Isaia 56:5

Sunt o femeie bătrână acum și dimineţile sunt grele. Mă trezesc foarte devreme. De fapt, frigul care-mi răscolește durerea din oase mă trezește atât de devreme. Oamenii nu își dau seama cât de frig este iarna aici. Nu e ca în munţii din Sarajevo, dar totuși destul de frig. Apartamentul acesta face parte dintr-o casă arabă de dinainte de '48 și pietrele vechi au înmagazinat bine frigul în toate ungherele lor. Și nici nu-mi permit să încălzesc prea mult. Dar poate mă trezesc așa devreme pentru că mi-e frică să nu dorm prea mult. Știu că, într-o zi, curând poate, frigul se va strecura din pietre și va pătrunde în trupul meu întins pe patul îngust. Și atunci nu mă voi mai ridica.

Și ce dacă? Mi-a ajuns. Mai mult decât mi-aș fi dorit, chiar. Oricine s-ar fi născut când m-am născut eu și unde m-am născut, și mai ales *ce* m-am născut, nu s-ar putea plânge de o moarte care va veni, la fel ca a mea, la timpul cuvenit.

Am o pensie, dar e cam mică și atunci trebuie să mai muncesc câteva ore pe săptămână, mai ales de sabat. Este ziua în care găsești cel mai mult de lucru, mai ales dacă nu ești religios. Evreii ortodocși nu ar lucra pentru nimic

în lume în acea zi, și cei cu familii vor să se bucure de ziua lor de odihnă. Cu ani în urmă, trebuia să concurez cu arabii pentru sabat, dar după Intifada[1] sunt mult prea multe interdicții de a ieși din casă după anumite ore și prea multe puncte de control, așa că nu mai reușesc să ajungă la timp și nimeni nu-i mai angajează. Îmi pare rău pentru ei, chiar îmi pare. N-aș vrea să sufere atât.

În orice caz, slujba pe care o am eu acum nu ar dori-o nimeni. Sau ar fi foarte puțini candidați. În ceea ce mă privește, însă, eu sunt împăcată cu morții. Fotografiile cu femei pe marginea gropii care le va fi mormânt, abajururi făcute din piele de om, toate aceste lucruri nu reușesc să mă mai atingă.

Curăț vitrinele și ramele și mă gândesc la femeile acelea. Este bine să mă gândesc la ele. Să îmi amintesc de ele. Nu goale și înspăimântate cum sunt în fotografii, ci așa cum erau ele acasă, iubite, ducându-și traiul obișnuit.

Mă gândesc și la persoana a cărei piele este întinsă în jurul lămpii. Este primul lucru pe care îl zărești la intrarea în muzeu. Am văzut cum unii vizitatori, imediat ce își dădeau seama ce era, se întorceau și ieșeau. Majoritatea erau prea tulburați de imagine. Eu o privesc cu o tandrețe deosebită. Ar putea fi chiar pielea mamei mele, nu am cum să știu. Dacă lucrurile ar fi fost un pic diferite, ar fi putut fi chiar a mea.

Să fac curat în acele camere este un privilegiu pentru mine. Pot să spun că, așa bătrână și înceată cum sunt, le curăț perfect. Când termin, nu mai rămâne nici un fir de

[1] Revolta palestinienilor din Fâșia Gaza, începând cu anul 1987, împotriva ocupației israeliene a teritoriului.

praf pe jos și nici urme de degete. Este tot ce mai pot face pentru ele.

Obișnuiam să vin aici și înainte să primesc această slujbă. Nu la muzeu, ci în grădină, pentru că Serif și Stela Kamal au o placă memorială acolo, în Grădina celor Drepți. Numele lor sunt acolo, alături de multe alte, ale altor gentili, care și-au riscat viața să salveze oameni ca mine.

Nu i-am revăzut niciodată după acea seară de vară târzie în munții din preajma orașului Sarajevo. Mi-era atât de frică încât nici nu le-am spus la revedere. Nici măcar nu le-am mulțumit.

Bărbatul căruia m-au predat în acea seară era chiar un ostaș. Era însurat în secret cu o evreică și, de fiecare dată când putea, ajuta oameni ca mine. I-a fost simplu să aranjeze totul pentru mine. Am plecat în sud cu toate hârtiile în regulă și mi-am petrecut tot restul războiului în siguranță, în zona italiană. Apoi, când a ajuns Tito la putere, am fost o persoană importantă pentru prima și ultima oară în viață. Câteva luni, am fost mari eroi socialiști, tinerii care fuseseră partizani, cu el, în munți. Faptul că ne-a trădat, ne-a abandonat și ne-a lăsat să murim acolo a fost dat uitării. Nici măcar noi nu l-am menționat. Am primit o slujbă în noua armată. Eram infirmieră într-o casă pentru partizanii răniți, o clădire veche pe malul mării în Split. Acolo l-am găsit pe Branko, cel care fusese liderul nostru și care ne lăsase apoi să murim. Fusese împușcat în șold și în stomac. Arăta oribil. Abia putea merge și făcea tot timpul infecții.

M-am căsătorit cu el. Nu mă întrebați de ce. Eram o fată proastă. Dar când nu mai ai pe nimeni, pe nimeni care

să-și amintească de tine, oricine te cunoaște devine cu adevărat special. Până și cineva ca Branko.

Știam că făcusem o greșeală cu mult înainte de prima aniversare a nunții. Rănile îl schilodiseră ca bărbat și nu știu cum ajunsese să mă învinuiască pe mine pentru asta. Voia să fac tot soiul de lucruri ciudate ca să îl satisfac. Nu sunt o mironosiță. Chiar am încercat, dar eram atât de tânără și de inocentă — cel puțin în acea privință... Mi-a fost foarte greu să fac unele dintre lucrurile pe care mi le cerea. Dacă ar fi fost măcar un pic tandru, poate ar fi fost altceva. Dar era un bădăran, chiar și pe patul de moarte, și în majoritatea timpului m-am simțit folosită.

Când am citit în ziar că Serif Kamal era acuzat de colaborationism cu naziștii, i-am spus lui Branko că o să mă duc la Sarajevo să depun mărturie pentru el. Îmi amintesc și acum expresia de pe fața lui. Era așezat într-un fotoliu lângă fereastră. S-a aplecat înainte și a bătut cu bastonul în podea. Era vară și foarte cald. Lumina se revărsa prin mica fereastră cu vedere spre port.

— Nu, a zis.

Apa strălucea puternic și a trebuit să îmi duc mâna la frunte să-mi umbresc ochii.

— Ce vrei să spui? Cum nu?

— N-o să te duci la Sarajevo. Ai fost soldat în armata iugoslavă, la fel ca și mine. N-o să ne periclitezi situația ridicându-te împotriva voinței partidului. Dacă li se pare drept să îl acuze pe om, trebuie să aibă motivele lor. Și cei ca tine nu trebuie să se îndoiască de ele.

— Dar *effendi* Kamal nu a fost colaborationist! I-a urât pe naziști! El m-a salvat, Branko, după ce tu te-ai

întors împotriva mea. Nu aș fi acum în viață dacă el nu ar fi riscat atât...

M-a întrerupt. Avea o voce puternică și o folosea de fiecare dată când ne contraziceam, chiar dacă pe teme mărunte, cum ar fi dacă cizmele lui trebuiau făcute cu cremă sau nu. Pereții erau subțiri în barăci și el știa cât de tare uram să ne audă toți vecinii fiecare discuție.

Era obișnuit să cedez în momentul în care ridica vocea. Dar de data aceasta am fost fermă. I-am spus că poate să-mi facă ce vrea, dar că eu voi face ceea ce este corect. A înjurat, a blestemat și, când a văzut că nu cedez, a aruncat bastonul spre mine. Oricât de slăbit era, țintea foarte bine, și partea de metal mi s-a înfipt exact sub falcă.

Până la urmă, a aranjat să mă pună sub supraveghere pe toată durata procesului. Puteam să merg la lucru și să vin acasă, dar însoțită de un paznic. A fost înjositor. Nu știu ce le-a spus, ce scuză inventase pentru ca ei să mă urmărească. Dar a reușit să mă țină în Spilt. Nu aveam cum să ajung în Sarajevo.

În acele zile am crezut că nu mai am lacrimi să plâng. Vărsasem atâtea în război și apoi imediat după, când am aflat de soarta mamei și a tatălui, a surioarei și a mătușii mele. Inima mătușii a cedat în camionul care îi transporta în lagărul de la Kruscia. Dora a murit acolo de foame, după două luni. Mama a reușit să rămână în viață, cu atâta durere în suflet, aproape până la sfârșitul războiului. Dar apoi au trimis-o la Auschwitz. Credeam că mi-am consumat toate lacrimile pe care le aveam. Dar în săptămâna aceea, am plâns pentru Serif, care avea, cu siguranță, să ajungă în fața plutonului de execuție sau atârnat într-o

funie. Am plâns pentru Stela, rămasă singură cu băiatul lor frumos, și pentru mine, pentru umilințele pe care trebuia să le îndur din partea brutei cu care m-am căsătorit și care m-a denunțat ca trădătoare.

Branko a murit în 1951, din pricina unei infecții gastrice. Nu l-am plâns. Auzisem că Tito le permitea evreilor să meargă în Israel, așa că am decis să părăsesc țara, de care nu mă mai lega nimic, și să încep o viață nouă acolo. Cred că, undeva în subconștient, speram să îl găsesc pe Mordechai, profesorul meu de la Tinerii Gardieni. Eram încă atât de naivă. Doar o fată prostuță.

Până la urmă, l-am găsit pe Mordechai, în cimitirul militar de pe muntele Hertzl. Căzuse în războiul din '48. Fusese comandantul unei unități Nahal formată din tinerii și tinerele din kibbutzuri și murise pe drumul Ierusalimului.

Așa că trebuia să îmi fac propria viață aici, și nu a fost o viață urâtă. Grea, da; multă muncă și bani puțini. Dar nu rea. Nu m-am recăsătorit, dar am avut un iubit pentru foarte mult timp. Era un camionagiu masiv și vesel, care venise aici din Polonia și aparținea unui kibbutz din Negev. Totul a început când a râs de mine, într-o zi, la piață, când cumpăram ceva de la el. Eram un pic sfioasă pentru că nu știam foarte bine ebraica, așa că mă tachina până când începeam să chicotesc. Dintr-una într-alta, a ajuns să mă viziteze de fiecare dată când venea cu produsele din kibbutz. Îmi aducea curmale și portocale și stăteam împreună în pat în după-amiezile lui libere, cu soarele strălucind pe pervaz. Pielea ne mirosea a ulei de portocale și sărutările noastre erau îndulcite de gustul de curmale grase și lipicioase.

M-aș fi măritat cu el, dacă m-ar fi cerut, dar avusese o soție în Polonia care fusese luată din ghetoul din Varșovia. Mi-a spus că nu a reușit niciodată să afle ce s-a întâmplat cu ea. Nu știa sigur dacă mai era în viață sau nu. Poate ăsta era doar felul lui de a păstra distanța, sau poate că se simțea vinovat că el scăpase, nu știu. Dar mi-a plăcut de el și mai mult pentru că îi onora amintirea cu speranța lui. Oricum, până la urmă, alți șoferi au primit slujba de pe camion și el a venit tot mai rar și mai rar la oraș, până când a încetat de tot să mai vină. Mi-a fost dor de el. Încă îmi amintesc de acele după-amiezi.

Nu am mulți prieteni. Ebraica mea nu este nici acum destul de bună. Dar mă descurc; oamenii de aici sunt obișnuiți să înțeleagă tot felul de accente străine și de greșeli de gramatică, pentru că aproape toată lumea e venită de prin alte părți. Dar nu știu în ebraică vorbele cu care să exprim tot ce e în inima mea.

Cu timpul, m-am obișnuit cu verile fierbinți și uscate, cu plantațiile de bumbac, cu lumina orbitoare și colinele stâncoase și golașe. Și chiar dacă dealurile din Ierusalim nu sunt munții de acasă, câteodată ninge iarna, și dacă închid ochii strâns de tot, pot să-mi imaginez că sunt în Sarajevo. Chiar dacă majoritatea prietenilor mei cred că sunt o bătrână nebună, câteodată mă duc în cartierul arab din Orașul Vechi și beau o cafea care miroase a acasă.

În timpul războiului din Iugoslavia, au fost niște bosniaci aici. Israelul a primit destul de mulți refugiați. Unii evrei, dar majoritatea musulmani, așa că am reușit un timp să vorbesc în limba mea, și a fost atât de minunat și de relaxant. Am fost voluntar la centrul de plasament și îi

ajutam să completeze niște formulare simple — în țara asta, lumea adoră formularele — sau să citească orarul autobuzelor sau să-și facă programări la dentist. Din întâmplare, am dat peste un ziar mai vechi, uitat de cineva la centru, și am văzut necrologul lui *effendi* Kamal, care murise de curând.

În momentul acela, mi s-a luat o piatră de pe inimă. Trăisem ani întregi crezând că fusese executat ca urmare a acuzațiilor de colaborationism. Dar necrologul spunea că murise din cauza unei boli lungi și că fusese custodele bibliotecii Muzeului Național, ca pe vremea când îl cunoscusem eu.

Mă simțeam de parcă aș fi scăpat de un cap de acuzare. Mi se dădea o nouă șansă să fac ceea ce trebuia, să depun mărturie pentru el. Mi-a luat două nopți, dar am scris cu atenție povestea a ceea ce făcuse acest om pentru mine. Am trimis-o la Muzeul Holocaustului, Yad Vashem. După un timp, am primit o scrisoare de la Stela, care locuia la Paris cu fiul său, după ce apartamentul ei din Sarajevo fusese distrus. Spunea că cei de la ambasada Israelului din Paris au organizat o ceremonie foarte frumoasă în cinstea lor, că a înțeles de ce nu am putut să îi ajut după război și că e foarte fericită că sunt în viață și o duc bine. Mi-a spus așa: „Mulțumesc că ai spus lumii că soțul meu a fost un prieten al evreilor, într-un moment în care ei aveau foarte puțini prieteni adevărați."

După ce au pus placa memorială pentru familia Kamal în grădina muzeului, am început să merg des acolo. Mă făcea să mă simt mai bine. Smulgeam buruienile de sub chiparoși și florile ofilite. Într-o zi, un muzeograf a

văzut ce făceam și m-a întrebat dacă nu vreau să lucrez acolo ca îngrijitoare.

De sabat este foarte liniște. Unii oameni ar zice că e înspăimântător de liniște. Nu mă deranjează. De fapt, nu-mi place zgomotul pe care îl face aparatul de lustruit podeaua. Prefer ceasurile în care mă plimb, în tăcere, dintr-o cameră într-alta, cu cârpele de șters praful. Cel mai mult îmi ia să curăț biblioteca. Am întrebat odată și bibliotecarul mi-a spus că sunt mai mult de o sută de mii de cărți acolo și peste șaizeci de milioane de documente. Este un număr bun, cred. Cam zece pagini pentru fiecare persoană care a murit. Un fel de monument de hârtie pentru oamenii care nu au lespezi de mormânt.

Când stai să te gândești, o carte atât de mică printre atâtea... ceea ce s-a întâmplat pare un miracol. Poate chiar *a fost* un miracol. Da, cred că a fost. Șterg praful de pe aceste cărți de mai bine de un an. În fiecare săptămână îmi făcusem un obicei din a lua toate cărțile dintr-o secțiune ca să șterg sub ele și în spatele lor și apoi să șterg partea de sus a fiecărei cărți. Stela m-a învățat să fac asta când curăța rafturile din biblioteca lor personală. Cred că amintirea lor m-a însoțit în fiecare clipă de muncă. Și poate că ea m-a ajutat să îmi dau seama.

Într-o zi, am intrat în bibliotecă, am văzut secțiunea de rafturi pe care le curățasem cu o săptămâna înainte și am început să dau jos cărțile din secțiunea următoare. Majoritatea erau cărți vechi, așa că trebuia să fiu foarte atentă când le puneam la loc. Și apoi am avut-o în mână. Am privit-o, am deschis-o, și am ajuns din nou în Sarajevo, în biroul lui *effendi* Kamal, cu Stela tremurând lângă

mine, înțelegând, ceea ce eu nu reușisem să înțeleg atunci, că *effendi* Kamal făcuse ceva ce o înspăimântase. Și apoi am putut auzi vocea lui *effendi* Kamal: „Cel mai bun loc să ascunzi o carte e o bibliotecă."

Nu știam ce trebuie să fac. De unde era să știu dacă acea carte trebuia sau nu să se afle acolo? Dar mi s-a părut ciudat ca un manuscris atât de vechi și de faimos să zacă pe un raft într-un depozit.

Asta le-am spus când m-au chestionat, bibliotecarul-șef, directorul muzeului și un alt individ pe care nu îl cunoșteam, care arăta ca un soldat, dar părea să știe totul despre carte și despre Serif Kamal. Eram neliniștită, pentru că nu păreau să mă creadă. Nu credeau că o asemenea coincidență poate fi posibilă și, când sunt emoționată, nu-mi amintesc cuvintele ebraice. Nu îmi venise în minte *peleh*, „miracol", și am zis *siman*, care înseamnă mai mult „semn".

Dar până la urmă, cel care arăta ca un soldat m-a crezut. Mi-a zâmbit blând. Apoi s-a întors către ceilalți și le-a zis:

— Păi, de ce nu, *kinderlach?* Toată povestea acestei cărți, supraviețuirea ei până în zilele noastre, a fost o serie de miracole. De ce nu încă unul?

Hanna

Arnhem Land, Gunumeleng, 2002

Când au dat de mine, eram într-o peșteră la șase sute de metri deasupra solului, pe un perete abrupt de stâncă și la vreo sută de kilometri de cel mai apropiat telefon.

Mesajul, adus de un copil aborigen, era ciudat și n-am știut cum să-l interpretez. Puștiul era isteț și cam pus pe șotii, așa că, la început, am crezut că glumește.

— Nu, don'șoară, fără glumă. Tipu' ăla din Canberra, el tot sunat azi. Noi spus lui, o să fii în tufiș săptămâna toată, dar el sunat și sunat și după ce Butcher răstit la el.

Butcher era unchiul băiatului și administratorul fermei Jabiru, unde locuiam când nu lucram pe teren.

— Și a spus ce voia?

Băiatul și-a aplecat capul într-o parte, un gest ambiguu care ar fi putut să însemne „nu" sau „nu știu" sau „nu pot să-ți spun".

— Mai bine vino, don'șoară, că Butcher ceartă și pe mine.

Am ieșit din peșteră și am clipit un pic în lumina puternică a zilei. Soarele era un disc mare de garanță care înroșea dungile de minereu de fier ce pătrundeau prin roca de un ocru-închis. Jos, primele fire de iarbă proaspătă

acopereau câmpia într-un verde crud și lumina se oglindea în bălțile rămase după furtuna din acea noapte. Intrasem în Gunumeleng, unul dintre cele șase anotimpuri pe care aborigenii le identificaseră într-un an împărțit de către albi în doar două sezoane, unul secetos și altul ploios. Gunumeleng aducea primele furtuni. Peste vreo lună, toată câmpia va fi inundată. Așa-zisele drumuri, care erau, de fapt, doar niște făgașe de noroi, nu vor mai fi practicabile. Speram să termin documentarea și o conservare cel puțin minimală a acestei secțiuni de peșteri înainte ca inundațiile să se instaleze, și ultimul lucru de care aveam nevoie era un drum de două ore și jumătate, într-o mașină veche, până la centrala telefonică, doar ca să vorbesc cu un clovn din Canberra. Dar în zare, unde se termina drumul, am văzut strălucind parbrizul Toyotei mult iubite a lui Butcher. Nu lăsa pe nimeni să o conducă dacă nu era ceva cu adevărat important.

— Bine atunci, Lofty. Du-te înainte și spune-i unchiului tău că Jim și cu mine ajungem la ora ceaiului. O să termin cu liniile astea de silicon și apoi pornim.

Băiatul se întoarse și coborî povârnișul. Era un copil foarte slab și scund pentru cei șaisprezece ani pe care-i avea (de-asta toată lumea îi spunea Lofty[1]), dar putea să urce și să coboare un perete de douăzeci de ori mai repede decât mine. M-am întors în peștera în care mă aștepta Jim Bardayal, arheologul cu care lucram.

— În sfârșit vom dormi într-un pat la noapte, spuse și îmi înmână tubul de silicon.

[1] Mare, înalt (în lb. engleză).

— Auzi la el. Ce pămpălău. În Sydney te lăudai cât de rural ești și cât de mult îți lipsește viața la țară, și acum prindem o noapte de furtună și când cineva pomenește de un pătuț cald, nu știi cum să ajungi acolo mai repede.

— Nenorociții de *balanda*[1], spuse Jim rânjind.

Într-adevăr, furtuna din acea noapte fusese tare dură. Fulgerele trăsniseră câțiva arbori albi de cauciuc și rafalele de vânt aproape că zburaseră prelata de pe adăpostul nostru.

— Nu e vorba de ploaie, spuse Jim. Nenorociții de țânțari, de fapt.

Aici nu puteam să îl contrazic. Nu reușeai să contempli liniștit apusurile minunate de aici, pentru că era semnalul de cină pentru milioane de țânțari, și noi eram prada lor favorită. Numai gândul la ei îmi provoca mâncărimi pe tot corpul. Am mai trasat o dungă de silicon, ca o margine de gumă de mestecat, peste peretele de rocă pe unde calculasem că e posibil să curgă ploaia. Ideea era să deviem apa de la pigmenții solubili din picturi. Această parte a povârnișului era plină de opere de artă: picturi minunate, pline de energie, cu Mimi[2], siluete suple la vânătoare. Neamul lui Jim, tribul Mirarr, credea că fuseseră pictate de spirite. Celălalt neam al lui, comunitatea arheologilor, stabilise că cele mai timpurii fuseseră pictate în urmă cu treizeci de mii de ani. Și în toate aceste secole, unii bătrâni fuseseră însărcinați cu restaurarea lor rituală. Dar după venirea europenilor, oamenii din tribul Mirarr au părăsit

[1] Termen aborigen pentru un australian ne-indigen.

[2] Creaturi ale indigenilor, de tipul zânelor, din Peninsula Arnhem din nordul Australiei.

peșterile din zonele pietroase și s-au mutat să lucreze pentru *balanda* — cuceritorii albi — în ferme de animale sau chiar la oraș. Slujba noastră era să protejăm ceea ce lăsaseră în urmă.

Nu era ceva ce m-aș fi imaginat făcând. Dar ce se întâmplase la Sarajevo mi-a distrus încrederea în mine. Chiar dacă o parte din mine continua să creadă că Ozren și Heinrich greșeau, cea mai mare parte — lașa din mine — înecase acea convingere într-o mare toxică de neîncredere în mine. Ajunsesem să mă simt umilită și inutilă și devenisem nesigură pe propriile-mi cercetări și concluzii. Timp de o lună, mi-am plâns de milă în laboratorul din Sydney și am refuzat orice ofertă cât de cât interesantă. Făcusem o greșeală imensă în Sarajevo... Cum aș fi putut să mai formulez judecăți în legătură cu ceva?

Apoi am primit un telefon de la Jonah Sharansky. Avea două lucruri să-mi spună. Unul că Delilah mi-a lăsat o moștenire substanțială și celălalt că familia voia ca eu să iau locul mamei în fundația lui Aaron. Se pare că toți ceilalți membri ai consiliului director votaseră deja. Simțeam că trebuie să ies neapărat din laborator, așa că m-am hotărât să folosesc banii din moștenire ca să văd despre ce e vorba în fundație și dacă într-adevăr pot contribui cu ceva.

Mama a făcut o criză când a aflat că fusese înlocuită. La început, m-am simțit prost. Credeam că privea fundația ca pe o ultimă legătură cu Aaron și îmi imaginam cât de dureros trebuie să fie ca familia lui să o respingă așa.

S-a întors la Sydney la câteva săptămâni după mine. Ieșise din spital și se dusese la un spa de fițe din California ca să se recupereze.

— Trebuie să fiu într-o formă bună când ajung la Sydney, îmi spuse la telefon. Vulturii de la spital or să-mi dea târcoale neîncetat.

Când am luat-o de la aeroport, arăta minunat. Era pregătită pentru orice. Dar când am ajuns acasă, am observat că avea riduri de oboseală în colțurile gurii și cearcăne mari în jurul ochilor și că părea să se simtă atât de bine doar pentru că avea o voință de fier.

— Poți să-ți iei o mică vacanță, mamă. Să fii sigură că ești pregătită să te întorci la muncă.

Stătea pe pat și mă lăsa să-i despachetez lucrurile. Își aruncă din picioare pantofii Manolo sau Jimmy Choo sau ce-or fi fost — de ce se supunea torturilor unor asemenea pantofi nu am înțeles niciodată — și se lăsă pe spate.

— Poimâine am programată o tumoare pe nervul opt[1]. Știi ce înseamnă asta? Nu, cum să știi? Este ca și cum ai culege bucățele mici de batiste de hârtie dintr-un castron de tofu...

— Mamă, te rog...

Mi se făcuse deja greață.

— N-am să mai mănânc tofu niciodată.

— Oh, pentru numele lui Dumnezeu, Hanna! Poți încerca să nu mai fii atât de solipsistă măcar cinci minute? Încerc să îți explic cum se face, într-un mod în care să poți înțelege.

Draga de ea... Nu scăpa nici o șansă să mă facă să mă simt ca cel mai slab bec dintr-un candelabru.

— E o operație dificilă și durează ore bune. Am programat-o special ca să le arăt vulturilor că n-am murit încă.

[1] Nervul cohleovestibular, responsabil pentru audiție și echilibru.

A închis ochii. O să dorm un pic acum. Dă-mi, te rog, șalul ăla și lasă restul bagajului. Și poți pleca... O să mă descurc numai bine cu menajera.

Peste câteva zile a aflat de la familia Sharansky că voiau să o înlocuiască cu mine. M-a chemat la Bellevue Hill. Când am ajuns, stătea pe verandă, cu o sticlă deschisă de vin Hill of Grace pe masă. Când era vorba de mama, calitatea vinului de pe masă era un indiciu al gravității discuției pe care urma să o avem. De data aceasta, mi-am dat seama că avea să fie extra.

Îmi spusese deja, pe patul de spital din Boston, că voia să păstrez secretă identitatea tatălui meu. Mie mi se părea o nebunie. Cui naiba îi mai păsa cu cine se culcase ea acum mii de ani? Dar m-a rugat să mă gândesc la poziția ei și am făcut-o. Am luat în considerare statutul ei. Chiar am făcut-o. Îl luam în considerare și când a venit propunerea din partea fundației.

— Dacă vei accepta propunerea, Hanna, asta va naște o mulțime de întrebări.

Soarele trecea printre petalele de tibouchina care dădeau luminii o strălucire violet, iar florile de plumeria, căzute pe gazonul imaculat, răspândeau un miros plăcut. Am sorbit din minunatul vin și nu am spus nimic.

— Întrebări stânjenitoare. Pentru mine. Accidentul mi-a periclitat deja poziția la spital. Davis și Harrington *abia așteaptă* să ridice problema infecțiilor, și mai sunt și alții care nu s-au consolat nici acum după numirea mea ca șefă a secției. A trebuit să muncesc de două ori mai mult ca să îi asigur că nu voi pleca nicăieri. Ar fi un moment total nepotrivit să apară o altă problemă care să...

Lăsă propoziția neterminată.

— Poate, dar știi că am niște competențe care ar fi necesare Fundației Sharansky.

— Competențe? Ce competențe ai putea avea tu, dragă? Nu știi nimic despre managementul organizațiilor non-profit și nu am observat să fii vreun magician al investițiilor.

Mi-am încleștat degetele pe piciorul paharul și m-am uitat la *shiraz*[1]. Am sorbit vinul și am lăsat toate aromele să mi se amestece în gură. Eram hotărâtă să n-o las să mă enerveze.

— Competențe artistice, mamă. Cred că pot să îi ajut în domeniul artei, mai ales în programul de conservare.

A trântit paharul pe masa de marmură, atât de tare încât m-am mirat că nu s-a făcut țăndări.

— Hanna, e și așa destul de rău că ți-ai pierdut toți anii ăștia jucându-te cu paste și petice de hârtie. Dar cărțile măcar aveau de-a face cu cultura. Acum îți propui să mergi la dracu-n praznic, să salvezi niște mâzgăleli împuțite și fără nici un sens ale unor primitivi?

Am privit-o fix și îmi imaginez cum trebuie să fi rămas cu gura căscată la acest comentariu.

— Cum a fost posibil ca un bărbat ca Aaron Sharansky să se îndrăgostească de cineva ca tine?

Și de aici s-a pornit potopul. O ultimă ceartă înfiorătoare, întrecând orice limite, în care îți pui toate gândurile otrăvite pe care le-ai avut vreodată, urmele tuturor suferințelor și în care, apoi, întinzi cupa cu fiere în fața celuilalt să o bea. A trebuit să aud încă o dată ce dezamăgire am

[1] O specie de struguri și vinul făcut din ei.

fost întotdeauna pentru ea; un pigmeu demn de milă care a crezut că genunchii săi juliți sunt mai importanți decât pacienții ei în stare critică. Am fost o răsfățată insuportabilă în copilărie și o târfă delincventă în tinerețe. Acum, m-am agățat de familia Sharansky din disperare, pentru că am fost prea ocupată să îmi hrănesc resentimentele copilărești în loc să îmi formez legături adulte. Și apoi, eterna lovitură: am dat cu piciorul oportunității de a avea o profesie adevărată și mi-am irosit viața ca o „negustorească".

Când te certi cu cineva o viață întreagă, știi deja care îi sunt punctele slabe. Iar eu găsisem arma cu care să îi răspund, așa că am lovit-o unde știam că o s-o doară cel mai tare.

— Și la ce ți-au folosit toate cunoștințele medicale, dacă nu ai reușit să-l salvezi nici măcar pe bărbatul pe care-l iubeai?

A încremenit. M-am simțit triumfătoare și am profitat de avantaj.

— Despre asta e vorba, nu-i așa? Trebuie să plătesc eu toată viața. N-am avut tată, nici nume, doar pentru că ai dat cu bâta-n baltă în cel mai important caz la care ai lucrat.

— Hanna, nu știi despre ce vorbești.

— Așa e, nu? L-ai trimis la marele maestru Andersen, și Andersen a greșit. Ai fi putut să faci mai bine. Așa crezi, nu? Ești atât de arogantă, și apoi, exact când ar fi trebuit să ai încredere în capacitățile tale...

— Hanna. Taci. Nu știi ce spui...

— Ai fi putut să-l salvezi, asta crezi, nu? Ai fi observat hemoragia dacă ar fi fost pacientul tău.

— Și chiar am observat-o.

Pentru că încă vorbeam, mai tare decât ea, mi-a luat un pic să procesez ce zisese.

— Ce... ai făcut?

— Evident că am văzut hemoragia. L-am monitorizat toată noaptea. Știam că are hemoragie. N-am făcut nimic. Știam că nu vrea să se trezească orb.

Preț de câteva minute, am fost prea uluită ca să mai spun ceva. Un stol de papagali se năpusti și cârâi peste grădină, în drumul lor spre locul de înnoptat. I-am privit până când culorile lor — albastru purpuriu, verde-smarald și stacojiu — au devenit înceţoşate de lacrimi. N-am să continui cu tot ce i-am spus. Nici nu sunt sigură că îmi amintesc totul, dar la sfârșit am anunțat-o că o să-mi schimb numele în Sharansky.

Nu ne-am mai văzut de atunci. Nici măcar nu ne mai prefacem că am vrea asta. Ozren a avut dreptate într-o privință: nu toate poveștile au finaluri fericite.

Mă așteptam să-mi fie mult mai greu decât îmi fusese, de vreme ce eram pentru prima dată complet singură. Dar dacă exista un spațiu gol în viața mea, el nu se mărise prea mult acum față de cum fusese mereu. Nu m-a înțeles niciodată, nici pe mine și nici munca mea, de ce era ea importantă pentru mine și de ce o iubeam atât de mult. Și acestea erau lucrurile care contau. Fără ele, conversațiile pe care le-am purtat noi au fost doar zgomot.

Plecarea din Sydney m-a ajutat mult. O despărțire completă și tot tacâmul. Proiectele Fundației Sharansky se desfășurau în locuri de care abia dacă auzisem, ca Oenpelli sau Burrup, unde companiile miniere voiau să

transforme peisajele fascinante și siturile culturale antice în mari gropi. Fundația finanța cercetarea și apoi, dacă erau destule probe să construiască un caz, îi asistau pe proprietarii aborigeni să inițieze procese penale împotriva companiilor.

Nu mi-a luat mult să îmi dau seama acolo, în locurile pictate de tatăl meu, că deși îmi iubeam mult țara, nu știam aproape nimic despre ea. Mi-am petrecut atât de mulți ani studiind cultura imigranților și aproape nici o clipă studiind ceea ce fusese aici dintotdeauna. M-am chinuit din răsputeri să învăț araba clasică și ebraica biblică și nu știam să numesc nici măcar cinci dintre sutele de limbi vorbite aici. Așa că mi-am stabilit un drum de urmat și am devenit pionier într-un nou domeniu: conservarea cazurilor disperate. Slujba mea era să cercetez, să documentez și să conserv arta rupestră a aborigenilor, înainte ca marile companii de uraniu și bauxită să aibă ocazia să transforme totul în pietricele.

Era o muncă grea, fizică. Trebuia să ajung în locuri îndepărtate, de cele mai multe ori pe jos și pe călduri extreme, cu zeci de kilograme de aparatură în spate. Câteodată, cel mai bun lucru pe care îl puteam face ca să conserv o pictură pe stâncă era să iau o săpăligă și să dau la o parte rădăcinile invadatoare ale copacilor. Nu era o muncă fină și de înaltă precizie. Dar, spre surprinderea mea, chiar mi-a plăcut. Pentru prima dată în viață, eram bronzată și trupul îmi devenise mai robust. Mi-am schimbat hainele de cașmir și mătase cu niște uniforme militare și, într-o zi, pentru că îmi era cald și eram transpirată și părul mi se tot desprindea din coc, l-am tăiat. Gata. Nume nou, înfățișare

nouă, viață nouă. Și la mare depărtare de orice ar fi putut să-mi amintească de specia de oaie spaniolă dispărută și de pergamente.

Am adormit în camioneta care ne ducea la centrala telefonică de la Jabiru. Atât de extenuată eram. Pentru că nu s-ar putea spune că a fost o călătorie tocmai relaxantă. Drumul era un șir de zăngănituri, când nu era doar o groapă de nisip. Plus că, din când în când, îți răsăreau în cale grupuri mari de canguri și, dacă încercai să le ocolești, puteai să te trezești că nimerești într-o mocirlă.

Dar Jim șofase pe drumuri de genul ăsta încă de când a fost destul de mare ca să privească pe deasupra volanului, așa că am ajuns cu bine. Butcher fripsese un pește dipnoi întreg, pe care-l pescuise în aceeași zi, și îl asezonase cu *jupie* uscate, un fel de mure dulci-acrișoare, principalul produs de export al tribului Mirrar. Telefonul de la centrală a sunat exact când savuram ultima bucățică de pește suculent din farfurie.

— Da, este aici, spuse Butcher și îmi înmână telefonul.

— Doctor Sharansky? Sunt Keith Lowery, de la DAEC.

— Mă scuzați, de unde?

— DAEC. Departamentul pentru Afaceri Externe și Comerț. Sunteți o persoană foarte greu de găsit.

— Da. Știu.

— Speram să vă aducem înapoi în Canberra, sau în Sydney, dacă vă este mai ușor. Avem o problemă și pentru rezolvarea ei ne-a fost sugerat numele dumneavoastră.

— Păi, o să ajung la Sydney în două sau trei săptămâni, în funcție de când o să vină Gudjewg... sezonul ploios, vreau să spun.

— Bine, dar noi speram să vă avem aici chiar mâine.

— Domnule Lowery, sunt în mijlocul unui proiect. Companiile miniere le suflă în ceafă oamenilor și povârnișurile or să fie inaccesibile în două săptămâni. Deci nu îmi doresc foarte tare să țopăi altundeva în următoarea clipă. Puteți să-mi spuneți despre ce e vorba?

— Nu putem discuta la telefon, îmi pare rău.

— E ceva pus la cale de nenorocitele astea de companii miniere? Adică ar fi o măsură cam disperată. Știu că unii dintre oamenii ăia sunt niște șacali, dar totuși... Să implice direcția voastră să le rezolve treburile murdare...

— N-are nici o legătură. Oricât de mult deplâng colegii mei de la Comerț impactul negativ al Fundației Sharansky asupra veniturilor din exporturile miniere, noi nu ne implicăm aici, la departamentul relațiilor cu Orientul Apropiat. Nu vă sun în legătură cu proiectele dumneavoastră actuale, ci cu un alt fel de proiect, de o mare importanță, la care ați lucrat acum șase ani. În Europa.

Dintr-odată, peștele dipnoi nu părea că stă foarte bine acolo unde era.

— Vreți să spuneți haga...

— Ar fi mai bine să discutăm personal.

Departamentul relațiilor cu Orientul Apropiat. Am început să simt o arsură în stomac.

— Vă ocupați de relațiile cu Israelul, așa-i?

— După cum am spus, ar fi mai bine să discutăm personal. Acum, vreți să vă aranjez mâine un zbor din Darwin la Canberra, sau la Sydney?

Priveliștea din biroul DAEC din Sydney era de ajuns ca să convingă un diplomat să refuze un post de ambasador în altă țară. În timp ce îl așteptam pe Keith Lowery în holul de la etajul zece, am privit iahturile care traversau portul învăluit în lumină, alunecând peste valuri și salutând velele albe ale Operei.

Decorația interioară era și ea foarte frumoasă. Cei de la Afaceri Externe aleseseră opere de artă din colecția națională, așa că la recepție, pe un perete era *Ned Kelly* al lui Sidney Nolan și pe celălalt, un fabulos Rover Thomas, *Răscrucea*.

Admiram nuanțele superbe de ocru din pictura lui Rover, când Lowery veni în spatele meu.

— Îmi pare rău că nu avem unul de-al tatălui dumneavoastră aici, un pictor extraordinar. Avem, însă, unul frumos în Canberra.

Lowery era un tip înalt, lat în umeri, cu părul grizonant, cu o atitudine mândră și trăsăturile unui jucător de rugbi. Perfect logic, de altfel. Rugbiul era jocul practicat în toate școlile private de elită și majoritatea tăntălăilor australieni păreau să fi absolvit o astfel de școală, cu toate miturile noastre egalitariste.

— Vă mulțumesc că ați venit, doamnă doctor Sharansky. Știu că v-am cerut foarte mult.

— Da, mă rog. Mi se pare foarte ciudat că se poate ajunge la Sydney din Londra sau New York în mai puțin de

douăzeci și patru de ore, dar durează aproape de două ori mai mult să ajungi aici din unele părți din nordul țării.

— Chiar așa? Recunosc că eu n-am fost niciodată acolo.

Tipic, m-am gândit. Probabil că a cutreierat prin toate muzeele din Florența și încă nu a văzut Bărbatul cu fulgerul de la Nourlangie Rock.

— De obicei lucrez în Canberra, așa că a trebuit să împrumut un birou aici. Se întoarse către recepționistă: Margaret... Margaret te cheamă, nu? Suntem în biroul domnului Kensington. Ai, te rog, grijă să nu fim deranjați.

Am trecut printr-un detector de metale și am străbătut un coridor lung, până la un birou mare, pe colț. Lowery tastă un cod, care deschise ușa. Privirile mi s-au îndreptat imediat spre ferestre, care ofereau o panoramă mult mai spectaculoasă decât cea din hol, pentru că se întindea de la Grădina Botanică până la pod.

— Colegul dumneavoastră, domnul Kensington, trebuie să fie dat dracului, am spus, întorcându-mă spre Lowery.

Pentru că fusesem distrasă de priveliște, nici nu băgasem de seamă că mai era cineva în cameră. Stătuse pe canapea, dar se ridicase acum și se îndrepta spre mine cu mâna întinsă.

— *Shalom*, Channa.

Părul i se rărise un pic, dar avea aceeași înfățișare bronzată și vânjoasă care îl deosebea atât de tare de cei din branșa noastră.

Am făcut un pas înapoi și mi-am dus mâinile la spate.

— Nici măcar nu mă saluți? Încă ești supărată pe mine? După șase ani?

M-am uitat la Lowery, întrebându-mă cât știe din toată povestea.

— Șase ani?

Vocea mea suna incredibil de rece.

— Șase ani nu înseamnă nimic, dacă îi compari cu cinci sute de ani. Ce-ai făcut cu ea?

— Nimic. N-am făcut nimic cu ea.

Făcu o pauză, apoi traversă încăperea până la biroul frumos din pin, pe care era așezată o cutie de arhivă. O deschise.

— Convinge-te singură.

Am străbătut încăperea, clipind des. Am rămas o clipă cu mâinile în aer, deasupra cutiei. Am ridicat capacul și am văzut-o. Am ezitat o clipă. Nu aveam mănuși. Nu aveam de ce să o ating. Dar trebuia să fiu sigură. Cât de atent am putut, am scos-o din cutie și am pus-o pe masă. Am deschis-o la miniaturile care reprezentau Creația. Și acolo era. Diferența între a avea și a nu avea dreptate. Între a-mi cunoaște sau nu meseria.

Am încercat să clipesc, ca să îmi alung lacrimile izvorâte în parte dintr-un sentiment de ușurare, în parte din mila pentru tristețea cu care am trăit șase ani, crezând că am greșit. Când l-am privit pe Amitai, toată nesiguranța, toată îndoiala în forțele proprii s-a transformat în cea mai pură formă de mânie pe care am simțit-o vreodată.

— Cum ai putut?

Spre iritarea mea, mi-a zâmbit și mi-a zis doar atât:

— Nu am făcut nimic.

Am lovit atât de tare cu pumnul în birou încât m-a durut mâna.

— Încetează! am strigat. Ești un hoț, un escroc și un mincinos ordinar.

Continua să zâmbească, un rânjet calm, enervant, al unui nenorocit. Îmi venea să-l plesnesc.

— Ești o rușine pentru profesia noastră.

— Doctor Sharansky!

Lowery încerca să fie diplomat. Făcu un pas spre mine și îmi puse o mână pe umăr. I-am dat-o deoparte și m-am îndepărtat de el.

— De ce este acest bărbat aici? E vinovat de furt. Ar trebui să fie în închisoare. Nu-mi spune că guvernul ăsta de căcat e băgat în... în... conspirația asta.

— Doctor Sharansky, vă rog să vă așezați.

— Nu-mi spune să stau jos! Nu vreau să am nimic de-a face cu asta. Și de ce e cartea aici? Cum naiba o să justificați aducerea unui codex vechi de cinci sute de ani la capătul celălalt al pământului? E mai mult decât lipsit de etică, e o crimă. Plec de aici și chem Interpolul. Bănuiesc că o să vă ascundeți după imunitatea diplomatică sau vreun truc din ăsta.

Am ajuns în dreptul ușii, dar am constatat că nu avea nici clanță, nici măcar un mâner. Doar o tastatură, pentru care îmi trebuia o parolă.

— Ați face bine să-mi dați drumul sau o să...

— Doctor Sharansky!

Lowery ridică vocea și dintr-odată părea mai mult un jucător din prima linie decât un diplomat abil.

— Vă rog să tăceți o clipă și să-l lăsați pe doctorul Yomtov să vorbească.

Amitai nu mai râdea. Își apropie mâinile ca pentru rugăciune.

— N-am fost eu. Dacă veneai la mine când ți-ai dat seama de fals, poate că am fi putut să-i oprim.

— Să oprim pe cine?

Vocea lui era foarte blândă, aproape o șoaptă.

— Pe doctorul Heinrich.

— Werner?

Am simțit cum tot aerul îmi părăsește trupul. M-am prăbușit pe canapea.

— Werner Heinrich? am repetat prostește. Și mai cine? Ai zis *„să-i* oprim".

— Îmi pare rău să-ți spun că și Ozren Karaman a fost implicat, ar fi fost imposibil fără el.

Profesorul și iubitul meu. Amândoi au stat acolo și mi-au zis că nu știu despre ce vorbesc. M-am simțit profund trădată.

— Dar de ce? Și cum de o ai acum? Aici?

— E o poveste lungă.

Amitai se așează pe canapea, lângă mine, și turnă un pahar de apă dintr-o carafă de pe măsuța de cafea. Mi-l întinse și turnă altul pentru Lowery. Acesta refuză. Amitai sorbi o înghițitură și apoi începu să vorbească.

— Este o poveste lungă care începe în iarna lui 1944, când Werner avea doar paisprezece ani. Fusese recrutat, ca toți băieții și bătrânii la vremea aceea. Majoritatea ajunseseră să mânuiască antiaeriene și alte lucruri de genul ăsta. Dar el a făcut ceva cu totul deosebit. Werner a fost trimis să lucreze pentru *Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg* — știi ce înseamnă asta?

Evident că știam despre infama filială a celui de-al Treilea Reich, cel mai eficient și metodic jaf din istoria artelor. Fusese condusă de consilierul lui Hitler, Alfred Rosenberg, care scrisese o carte înainte de război în care numea expresionismul abstract german „sifilitic". Fondase Liga de Luptă pentru Cultura Germană, care dorea să elimine tot ce era „degenerat", concept care acoperea evident toate artefactele produse de evrei.

— Când Reich-ul încerca să grăbească Soluția finală a problemei evreiești în Europa, unitatea lui Rosenberg se grăbea să termine distrugerea materialelor evreiești confiscate din sinagogi și mari colecții europene. Misiunea lui Werner era să transporte sulurile cu Tora și incunabulele către crematorii și să le ardă. Una dintre colecțiile pe care le-a ars a fost cea a analelor *Pinkes* din Sarajevo, zise el și se uită spre Lowery. Acelea erau toate arhivele comunității evreiești. De neînlocuit. Colecția din Sarajevo era foarte veche și conținea documente care datau încă din 1565.

— Deci, am spus, de-asta s-a specializat în manuscrise evreiești.

Amitai dădu din cap aprobator.

— Exact. Și-a pus în minte să nu mai piardă nici o altă carte. La începutul războiului din Bosnia, m-a contactat pentru că atacul sârbilor asupra Institutului de Studii Orientale și asupra bibliotecilor semăna mult prea mult cu ce se întâmplase în trecutul lui. Voia, de fapt, ca guvernul israelian să formeze o misiune de salvare a hagadei. I-am spus că nu știam unde se află sau dacă mai există. A crezut că îi ascund adevărul. Și apoi, după război, când ONU s-a hotărât să restaureze manuscrisul și să îl expună, încă

mai era convins că hagada e în pericol. Nu credea în pace. Mi-a spus că erau foarte multe șanse ca atunci când NATO și ONU își vor pierde interesul, Bosnia să fie atacată de islamiști fanatici. Îi era frică de influența Arabiei Saudite, care avea un dosar plin cu distrugeri ale siturilor antice evreiești din Peninsula Arabia. Era chinuit de ideea că hagada se va afla din nou în primejdie. Amitai sorbi încă o gură de apă. Ar fi trebuit să ascult mai atent ce îmi spunea. Nu mi-am imaginat că trecutul lui l-a făcut atât de radical. Ai zice că un evreu de vârsta mea ar trebui să miroasă de la o poștă extremiștii. Dar se pare că mi-a scăpat.

— Dar Ozren? Doar el nu credea asemenea lucruri despre Bosnia, nu?

— De ce nu? Bosnia nu îi protejase soția, nu îi salvase fiul. Ozren a văzut prea multe. A văzut oameni uciși de lunetiști pe când încercau să care cărți din bibliotecă. Își riscase propria viață ca să salveze hagada și știa cât de aproape de moarte fusese. Cred că a fost foarte ușor pentru Werner, într-un moment prielnic, să îl convingă pe Ozren de propriile păreri.

Nu-mi venea să cred că Ozren ar fi putut să gândească așa. Își iubea orașul. Iubea ceea ce simboliza. Nu puteam să cred că își pierduse speranța.

Lumina generoasă din Sydney curgea prin ferestrele imense direct pe paginile deschise ale hagadei. M-am dus la masă și am luat cartea în mână. Am pus-o cu grijă la loc, în cutia de arhivare. Eram pe punctul să o închid, dar am făcut o pauză. Am atins marginile copertelor și am descoperit cuta unde fibrele de piele — cele noi pe care le

adăugasem eu — se îmbinau cu cele vechi ale lui Florien Mittl. M-am întors spre Amitai.

— Doar tu aveai negativele.

— Werner m-a convins că poate să-i determine pe cei din guvernul german să sponsorizeze o ediție facsimil mai bună decât cea pe care o plănuisem noi. A fost foarte convingător. Erau pregătiți să plătească de șase ori cât noi, voiau să imprime pe pergament... trebuia să fie un gest de bunăvoință din partea noii Germanii. Ce pot să zic? L-am crezut, și i-am dat toată documentația. Evident, a folosit-o ca să imite toate detaliile, chiar și munca ta de conservare. Și de vreme ce a fost profesorul tău, a știut foarte bine cum să facă asta.

— Dar de ce erai acolo, în acea noapte, în apartamentul lui Ozren?

Amitai oftă.

— Am fost acolo, Channa, pentru că și eu mi-am pierdut copilul. Fetița mea avea trei ani.

— Amitai...

Nu avusesem nici cea mai vagă idee. Știam că e divorțat, dar nu mi-am dat seama că avusese și un copil.

— Îmi pare rău! Atentat cu bombă?

Clătină din cap și zâmbi ușor.

— Toată lumea crede că israelienii mor doar în războaie sau atentate. Câțiva dintre noi reușim să murim de moarte bună. Ea a avut o insuficiență cardiacă. Dar până la urmă, cred că pierderea unui copil este la fel de grea în orice circumstanțe. Eram acolo să aduc materialele donate de Israel pentru refacerea bibliotecii și am auzit despre fiul lui Ozren. Ca tată, l-am înțeles perfect.

Au urmat câteva momente de tăcere stânjenitoare.

— Nu te învinovățesc, Channa, că m-ai suspectat pe mine. Să nu crezi că te acuz de ceva.

A continuat să povestească apoi cum a fost găsită cartea și cum l-a bănuit imediat pe Werner din cauza calității superioare a falsului din Sarajevo.

— Dar de ce a ales Werner Yad Vashem?

— Îl cunoștea destul de bine. Lucrase acolo ca cercetător invitat de multe ori în decursul anilor. Era cea mai la îndemână locație pentru el. Nu i-a păsat că nimeni nu va ști de hagadă, că nimeni nu o va studia sau admira. Voia doar să fie în siguranță, și mi-a spus că ajunsese la concluzia că Yad Vashem este cel mai sigur loc din lume. Că orice nenorocire s-ar întâmpla în Israel, vom apăra în primul rând muzeul acela. Amitai privi în pământ. Și, cel puțin în această privință, are dreptate.

— L-ai mai văzut? E arestat?

— Da, l-am văzut. Și nu, nu este arestat.

— De ce nu?

— Pentru că se află într-un azil de bătrâni din Viena. E un om în vârstă, Channa. E foarte slăbit și nu prea lucid. Mi-a luat multe ore să scot de la el ceea ce ți-am povestit ție acum.

— Și Ozren? *El* a fost arestat?

— Nu. De fapt, a fost promovat. Acum este directorul Muzeului Național.

— Dar de ce îl lăsați să scape cu asta? De ce n-a fost pus sub acuzare?

Amitai îl privi pe Lowery.

— Israeliții sunt de părere că ar fi mai bine dacă această poveste nu ar fi făcută publică, spuse Lowery. Cum cartea a fost găsită în Israel, asta ar fi suficient să... Iar Heinrich e prea dus ca să mai poată fi un martor credibil, așa că nimeni nu consideră că ar avea vreun rost să stârnim niște sentimente negative. Cred că termenul tehnic diplomatic e că suntem într-un *mare căcat*.

— Tot nu înțeleg. Spui că guvernul israelian susține retrocedarea manuscrisului, nu? Cu siguranță puteți să faceți acest lucru cu un pic de diplomație, o petrecere în ambasade, ceva de genul...

Amitai își privi mâinile.

— Channa, cunoști vechiul proverb? Doi evrei, trei opinii? Există anumite facțiuni guvernamentale care insistă să păstreze cartea în Israel. S-ar bucura ca și cum ar fi primit cel mai frumos dar de Hanukkah. Tuși zgomotos și se întinse după paharul cu apă, apoi adăugă: Când domnul Lowery a spus „israeliți", nu se referea la guvernul propriu-zis.

M-am întors spre Lowery:

— Păi și atunci ce naiba caută Departamentul pentru Afaceri Externe în mizeria asta? Care este interesul Australiei?

Lowery își drese glasul.

— Prim-ministrul este prieten foarte bun cu președintele Israelului, iar președintele și Amitai au fost camarazi în armată. Așa că practic le facilităm accesul la tine, ca un fel de... favor personal. Chiar dacă bănuiesc că nu ești un foarte mare fan al acestui prim-ministru, sperăm că vei vedea clar lucrurile și ne vei da o mână de ajutor, spuse cu un surâs prostesc.

Amitai interveni.

— Pot duce eu cartea în Sarajevo, fără îndoială. Dar apoi ce să fac? Crede-mă, n-a fost chiar ușor să aduc cartea aici. Am decis să ne asumăm riscul de a aduce cartea aici pentru tine, Channa. Pentru că noi considerăm că tu ești singura care poate să îl convingă pe Ozren să pună cartea la loc.

Amitai se opri. Eu am rămas cu gura căscată, încercând să procesez informația. Trebuie că aveam o privire tâmpă.

— Din cauza naturii relației voastre, adăugă Lowery.

Era prea mult pentru mine.

— Cum *dracu'* știi tu care e natura „relației noastre"? Cum îndrăzniți să vă băgați nasul în viața mea personală? Ce s-a întâmplat cu drepturile cetățenești de aici?

Amitai ridică o mână.

— N-ai fost doar tu, Channa. Te-ai aflat în Sarajevo într-o perioadă delicată. Împreună cu cei din CIA, Mossad, DGSE[1]...

— Chiar și ASIO[2], adăugă Lowery. În acele momente, toată lumea care trăia în fosta Iugoslavie era fie spion, fie spionat, fie amândouă. N-o lua personal.

M-am ridicat, nervoasă. Lui îi venea ușor să vorbească. Dar cum i-ar plăcea dacă i-aș spune și eu cu cine s-a culcat el în urmă cu șase ani? Sau poate este obișnuit cu așa ceva. Lucrează totuși în domeniu. Dar pe mine această informație m-a îngrozit. Sunt un șoarece de bibliotecă, nu un diplomat și nici un spion. Și cu siguranță nu sunt nici un

[1] *Direction Générale de la Sécurité Extérieure*, serviciul francez de informații.

[2] *Australian Security Intelligence Organisation*, serviciul australian de informații și securitate.

fel de soldat de comando Domnișoara Rezolvă-tot-pentru-Israel. Sau pentru orice altă țară, de fapt.

M-am îndreptat spre birou și m-am uitat la hagadă. Supraviețuise atâtor călătorii riscante și acum stătea pe un birou, pe un pământ necunoscut celor care au făcut-o. Și era acolo din vina mea.

Cu ani în urmă, când m-am întors din Sarajevo, m-am dus la Galeriile Naționale Australiene și am ascultat câteva ore înregistrări ale interviurilor cu tata. Îi cunoșteam vocea acum. Era o voce foarte complexă. Stratul dominant era sobru, cu o cadență laconică. Era vocea pe care și-o formase ca tânăr, când descoperea ceea ce iubea și ceea ce îi era destinat să facă. Dar erau și alte straturi sub acesta.

Indicii despre o copilărie în Boston. Un vag accent rusesc. Când și când, o inflexiune idiș.

Destinul meu îl împlinesc și pentru asta am venit.

Știam cum ar fi sunat în vocea lui acel vers din poezia lui Hopkins. Puteam să îl aud cum îl recită.

Destinul meu îl împlinesc.

El făcea artă. Eu o salvam. Asta era munca mea. *Ceea ce împlinesc.* Dar trebuia să îmi asum un risc. Un risc mare. Asta cu siguranță este ceva ce *nu* fac. Câtuși de puțin.

M-am întors și m-am sprijinit de birou. Mă simțeam un pic ametită. Amândoi mă priveau.

— Și dacă sunt prinsă? În posesia unor bunuri furate în valoare de — așa, cu aproximație — cincizeci, șaizeci de milioane de dolari. Atunci ce se întâmplă?

Amitai își ațintă din nou privirile asupra mâinilor sale, iar Lowery, asupra muncitorilor care-și luau prânzul așezați pe iarba din Grădina Botanică. Nimeni nu zicea nimic.

— V-am pus o întrebare. Ce se întâmplă dacă sunt prinsă cu manuscrisul și acuzată de furtul unei piese deosebit de importante din patrimoniul cultural mondial?

Amitai îl privi pe Lowery, care nu putea nicicum să-și ia ochii de la priveliște.

— Ei?

Amitai și Lowery începură să vorbească în același timp.

— Guvernul australian...

— Guvernul israelian...

Amândoi s-au oprit în același timp, s-au privit și au schițat unul către celălalt gestul politicos care voia să însemne „după tine". Era aproape comic, sincer. Lowery a cedat primul.

— Vedeți locul ăla, de sub smochinii din golful Morton? Arăta spre un delușor verde de deasupra țărmului. Ce coincidență că exact acolo au filmat ultima scenă din *Misiune imposibilă* 2.

Construiseră un aeroport nou în Sarajevo. Era civil și foarte dichisit, cu baruri simpatice și magazine de suveniruri. Arăta normal.

Eu însă nu mă simțeam prea normal. Când stăteam la coada de la Imigrări, eram foarte fericită că Amitai îmi dăduse două pastile de distonocalm cu o oră înainte, pe aeroportul din Viena.

— Astea vor opri manifestările exterioare ale emoțiilor, spusese. Nu vei avea palmele transpirate și respirația sacadată. Ofițerii vamali caută, în principal, semne de nervozitate. Evident, *vei avea* în continuare emoții, pastilele nu le vor opri.

Avusese dreptate. Mă simțeam oribil. A trebuit să iau de două ori pastilele. Prima tură o vomitasem.

Îmi dăduse și geanta pe care o folosise el ca să transporte hagada din Israel în Australia. Era un *trolley* de nailon negru și arăta ca oricare alt *trolley* — genul acela care intră perfect în compartimentul pentru bagaje de deasupra — dar avea o despărțitură în spate făcută dintr-o fibră supersecretă, nedetectabilă cu razele X.

— Nu poate fi detectată cu nici una dintre metodele contemporane, m-a asigurat.

— Și chiar e nevoie de așa ceva? am întrebat. Ce dacă la scanare se vede că am o carte în geantă? Doar un specialist și-ar da seama ce carte este. Dar dacă o să fiu prinsă cu geanta asta de contrabandist...

— De ce să riști? Te duci la Sarajevo. Sunt oameni din acest oraș, și nu numai evrei, care au cumpărat copii facsimile după hagadă atunci când nu își permiteau să pună ceva mâncare pe masă. Este cel mai iubit obiect de acolo. Oricine, chiar și un ofițer vamal sau persoana din spatele tău, poate să o recunoască. Geanta este foarte sofisticată din punct de vedere tehnologic. N-or să te prindă.

Au fost vreo zece iranieni în același avion cu mine și asta s-a dovedit a fi un mare noroc. Bieții oameni au căpătat toată atenția la sosire. Sarajevo devenise un loc preferat pentru cei care voiau să intre în Europa, pentru că granițele Bosniei erau încă destul de permisive și UE chiar le solicitase să facă ceva cu influxul de imigranți. Iranianului din fața mea i s-au deschis bagajele și documentele i-au fost atent analizate. Puteam să-mi dau seama că nu a beneficiat de un distonocalm. Transpira ca un nebun.

Când a venit rândul meu, am primit doar un zâmbet și un „Bine ați venit în Bosnia", și în clipa următoare eram afară din aeroport, într-un taxi, trecând pe lângă noua moschee-mamut construită de cei din Golf, apoi pe lângă un sexshop și un bar irlandez care oferea „douăzeci de tipuri de bere". Holiday Inn, una dintre clădirile cele mai afectate de împușcături, fusese refăcut și era colorat într-un galben ca de jucărie. Puieți de smochin, plantați să înlocuiască arborii tăiați pentru combustibil în timpul asediului, erau aliniați de-a lungul arterelor principale. Când am intrat pe străduțele înguste din Baščaršija, acestea erau pline de femei în culori strălucitoare și bărbați în costume de sărbătoare, înfruntând înghețul ca să se plimbe printre vânzătorii de baloane sau de flori.

Voiam să îl întreb pe taximetrist ce se petrece, așa că am arătat spre un grup de fetițe în rochițe de catifea.

— *Bairam!* mi-a răspuns, cu un zâmbet larg.

Deci asta era. Nu mi-am dat seama că Ramadanul tocmai se încheiase și tot orașul celebra una dintre cele mai mari sărbători din calendarul musulman.

Patiseria de la Colțul Dulce era plină de oameni. Abia am reușit să ajung până la tejghea trăgând de *trolley*. Patiserul nu m-a recunoscut. Și cum ar fi putut să o facă după șase ani? Am arătat spre scările care urcau în pod și am întrebat:

— Ozren Karaman?

El a încuviințat din cap, a făcut un semn către ceas, apoi către ușă, din care am înțeles că trebuie să vină curând. Am așteptat să se elibereze un scaun în magazinul aglomerat și zgomotos. Apoi m-am așezat într-un colț cald, ronțăind

marginea crocantă a unei prăjituri mult prea dulci, cu ochii ațintiți asupra ușii.

Am așteptat o oră, apoi două. Patiserul începuse să mă privească ciudat, așa că am comandat încă două prăjituri înmuiate în miere, chiar dacă nu o mâncasem nici pe prima.

În sfârșit, pe la ora unsprezece, Ozren împinse ușa cu geamuri aburite. Dacă nu m-aș fi holbat atent la fiecare figură, dacă doar aș fi trecut pe lângă el pe stradă, nu cred că l-aș fi recunoscut.

Avea părul mai lung, la fel de ciufulit, dar albise complet. Fața lui nu se schimbase foarte mult — era la fel de slabă, fără nici o urmă de grăsime —, dar era brăzdată de niște riduri adânci pe obraji și pe frunte. Când se lupta să-și dea jos haina — aceeași zdreanță de acum șase ani — am observat că purta costum. Poate că era una dintre obligațiile noii sale poziții de director al muzeului — nu ar fi făcut asta din proprie inițiativă. Era un costum frumos, dintr-o stofă bună și bine croit, dar arăta de parcă ar fi dormit în el.

Până când am reușit să-mi fac loc printre scaune și oameni, el ajunsese deja la jumătatea distanței spre pod.

— Ozren!

S-a întors și m-a privit clipind. Nu m-a recunoscut. Nervoasă cum eram, o urmă de vanitate îmi spuse că trebuie să fie din cauza luminii proaste sau a tunsorii. Nu voiam să cred că am îmbătrânit atât de mult.

— Sunt eu. Hanna Shar... Hanna Heath.

— Doamne, Dumnezeule.

Nu a spus nimic altceva. A rămas în loc, clipind.

— Pot să... să urc? l-am întrebat. Trebuie să vorbesc cu tine.

— Ăăă, apartamentul meu nu e... E foarte târziu. Ce zici să ne vedem mâine, la muzeu?

Își revenise din șoc și își schimbase vocea. Tonul lui era foarte corect, rece și formal.

— Trebuie să vorbesc cu tine acum, Ozren. Și cred că știi despre ce.

— Nu cred că eu...

— Ozren. Am ceva cu mine. Aici în geantă. Am înclinat capul spre *trolley*. Ceva care trebuie să fie în muzeul tău.

— Doamne, Dumnezeule, spuse din nou.

Transpira tare, și nu de la căldura din patiserie. Îmi întinse o mână.

— După tine, te rog.

Am trecut pe lângă el, pe scările înguste, luptându-mă cu geanta. Încercă să mi-o ia, dar o țineam atât de strâns că mi se albiseră încheieturile. Unii oameni din magazin, inclusiv patiserul, se uitau la noi, simțind parcă o ceartă. Am urcat scările, trăgând după mine geanta cu mare zgomot. Ozren mă urma. Am auzit cum nivelul larmei crește din nou când clienții și-au dat seama că nu vor avea parte de spectacol, așa că s-a întors fiecare la cafeaua lui și la conversațiile de sărbătoare.

Ozren m-a invitat în pod. A închis ușa, a tras zăvorul vechi și ruginit și s-a sprijinit de ea. Părul lui argintiu, atingând în treacăt căpriorii, mi-a răscolit amintirile. Amintiri care îmi distrăgeau atenția.

În micul șemineu se găseau lemne pregătite. Lemnul era o raritate când fusesem în Sarajevo și nu ne permisesem niciodată luxul unui foc. Ozren se aplecă peste grătar și aprinse focul. Luă o sticlă de *rakija* de pe raft și turnă în două pahare. Mi-a întins unul, fără să zâmbească.

— Pentru o reîntâlnire fericită, spuse cu asprime și dădu paharul peste cap.

Eu am luat doar o înghițitură dintr-al meu.

— Îmi imaginez că ai venit să mă duci la închisoare.

— Nu fi ridicol.

— Păi de ce nu? O merit. Am așteptat asta în fiecare zi, de șase ani de zile. Mai bine că tu o faci. Ești cea mai îndreptățită.

— Nu înțeleg ce vrei să spui.

— Ceea ce ți-am făcut noi a fost îngrozitor. Te-am făcut să te îndoiești de priceperea ta, te-am mințit. Își turnă încă un pahar de *rakija*. Faptul că ai observat ar fi trebuit să ne oprească. Să ne dăm seama că trebuie să terminăm. Dar eu nu mă simțeam bine, și Werner... cred că știi că a fost Werner, nu?

Am dat din cap că da.

— Werner era obsedat.

Fața i se încruntă și mai tare, apoi ridurile adânci îi mai dispărură un pic.

— Hanna, nu trece o zi de când cartea a părăsit țara în care să nu regret ce-am făcut. La câteva luni după aceea, am încercat să îl conving pe Werner să o aducă înapoi. I-am spus că o să mărturisesc. Mi-a spus că dacă fac asta, el o să nege totul și că o să mute hagada undeva unde n-o voi găsi niciodată. Pe atunci, mintea mi se limpezise

deja și mi-am dat seama că ar fi destul de nebun să facă ce spune. Hanna... S-a apropiat de mine, mi-a luat paharul din mână, l-a pus jos și mi-a strâns mâinile. Mi-a fost atât de dor de tine. Voiam atât de mult să te găsesc, să-ți spun... să-ți cer iertare...

Am simțit cum mi se pune un nod în gât pentru că toate sentimentele pe care le aveam pentru el — pentru el și nimeni altul după el — începeau să mă copleșească în camera aceea, plină de amintiri. Dar apoi supărarea pentru tot ceea ce mă obligase să trăiesc a avut câștig de cauză. M-am tras înapoi.

El și-a ridicat mâinile, cu palmele spre mine, semn că a înțeles că întrecuse limita.

Atunci i-am spus:

— Știi că n-am mai atins o carte în șase ani din cauza ta? Din cauza minciunilor tale. Am renunțat la tot pentru că mi-ai spus că am greșit.

Merse până la fereastra prin care se vedea o parte de oraș și de cer. Luminile străluceau afară. Luminile unui oraș viu. Cu șase ani în urmă, nu fusese nici una.

— Știu că nu am nici o scuză pentru ce-am făcut, dar când a murit Alia, am fost atât de supărat pe țara asta încât am cedat în fața disperării. Și Werner era acolo, șoptindu-mi la ureche că e corect ca această carte să fie dată evreilor ca recompensă pentru tot ceea ce le-a fost furat. Că era a lor și că ei o vor proteja. Puteau să o protejeze într-un fel în care țara asta nouă — din această regiune al cărei nume este sinonim cu crima, ostilitatea și neputința — nu era în stare să o facă.

— Cum ai putut gândi așa, Ozren? Când chiar tu, un om din Sarajevo, și musulman pe deasupra, o salvaseși? Când celălalt bibliotecar, Serif Kamal, și-a riscat viața pentru ea?

Nu mi-a răspuns nimic.

— Încă mai crezi asta?

— Nu, mi-a răspuns. Acum nu. Hanna, știi că nu sunt un om religios, dar nu poți să-ți imaginezi câte nopți am stat treaz, singur, aici în cameră, gândindu-mă că hagada trebuie să fi ajuns la Sarajevo cu un scop. A fost aici să ne testeze, să vadă dacă oamenii înțeleg că sunt mai multe lucruri care ne unesc decât care ne despart, că să fii om contează mai mult decât să fii evreu, sau musulman, catolic sau ortodox.

Un hohot de râs izbucni de jos, din patiserie. Bușteanul se mișcă și căzu în șemineu.

— Deci, am spus, cum punem cartea la loc?

Mai târziu, când m-am întâlnit cu Amitai și i-am spus cum am făcut-o, a râs.

— Așa e întotdeauna. Nouăzeci și nouă la sută din ceea ce am făcut la unitate erau lucruri cam în genul ăsta. Dar oamenii care se duc la film sau citesc romane polițiste nu vor să creadă. Le place să știe că există agenți îmbrăcați în costume ninja care coboară pe frânghii prin conductele de aer condiționat, și explozive din plastic în formă de... de *ananas* sau ceva de genul ăsta, care explodează peste tot. Dar de cele mai multe ori, este exact ce s-a întâmplat și cu voi: o combinație de noroc, momentul potrivit și un pic de bun-simț. Și dacă trebuie să mulțumim unei sărbători musulmane pentru toate astea — cu atât mai bine.

Pentru că era Bairam, un singur paznic stătea de gardă la muzeu în acea noapte. Am așteptat până pe la patru dimineața, știind că schimbul de dimineață începe la cinci. Ozren i-a spus gardianului că nu poate să doarmă din cauza petrecerii și că ar vrea să muncească un pic. L-a trimis acasă să celebreze Bairamul împreună cu familia. Ozren l-a asigurat că va fi atent la măsurile de securitate.

Eu am așteptat afară, tremurând, până când l-am văzut pe gardian plecând. Am intrat întâi în beci, unde se afla panoul de control al senzorilor din galeria hagadei. Fiind director, Ozren avea codurile de securitate, așa că senzorii de mișcare au fost opriți temporar. Cu înregistrarea video era altă problemă. Ea nu putea fi deconectată fără să declanșeze alarma. Dar Ozren a spus că știe ce să facă. A mers prin sălile de expoziție, pe lângă bărcile preistorice și colecția de antichități, până la ușa galeriei hagadei.

Mâna lui Ozren tremura când tastă codul de acces și apăsă o cifră greșită.

— Pot să mai fac asta doar o dată. După aceea, se declanșează alarma.

Respiră adânc și apăsă numerele. Ecranul clipi: CORECT, dar ușa nu se deschise.

— În afara programului, e nevoie de doi oameni. E nevoie și de codul bibliotecarului-șef. Tastează-l tu, te rog. Mâinile mele tremură prea tare.

— Dar nu-l știu!

— Douăzeci și cinci, cinci, optsprezece, nouăzeci și doi, spuse fără ezitare.

L-am privit uimită, dar el mă îndemnă să încerc. Am tastat și ușa s-a deschis.

— Dar cum ai știut?

A zâmbit.

— A fost asistenta mea nouă ani de zile. O bibliotecară excelentă, dar nu se împacă bine cu cifrele. Singurul număr pe care și-l poate aduce aminte e ziua de naștere a lui Tito. Îl folosește tot timpul.

Am intrat în camera în care era doar un pic de lumină, care-i permitea camerei video să funcționeze. Lentilele ne priveau atent și înregistrau fiecare mișcare. Ozren aduse o lanternă ca să nu trebuiască să aprindem luminile. Legase un șervet roșu peste ea ca să-i mai ia din strălucire. Raza a jucat pe pereți câteva clipe până când Ozren s-a scotocit prin buzunare după cheia electronică a vitrinei.

Scoase cheia și deschise capacul de sticlă. Falsul lui Werner era deschis la pictura cu *seder*-ul spaniol, la familia prosperă din jurul mesei și femeia africană în haine evreiești. La această pagină găsisem firul de păr alb. Ozren închise copia lui Werner, o ridică din vitrină și o puse pe podea.

În reversul scenei care se întâmplase acum șase ani între noi, i-am înmânat *Hagada din Sarajevo*.

A ținut-o în ambele mâini și a apropiat-o de frunte o clipă.

— Bine ai revenit, a spus.

A așezat-o cu atenție pe suport și a întors încet paginile de pergament până la scena *seder*-ului.

Mi-am dat seama că îmi țineam răsuflarea. Ozren întinse mâna să închidă vitrina.

— Stai, am spus, lasă-mă să mă uit încă o secundă.

Voiam încă o clipă cu cartea, înainte să îi dau drumul pentru totdeauna.

Mult mai târziu mi-am dat seama de ce am putut să văd acolo, în lumina aceea chioară, ceva ce nu observasem înainte. Temperatura roșului emis de lumina lanternei a făcut posibil acest lucru. Pe tivul rochiei femeii africane erau niște urme palide. Artistul folosise o culoare doar cu un ton mai închisă decât șofranul rochiei. Literele erau atât de fine — neînchipuit de fine — făcute cu o pensulă cu un singur fir de păr. Aceste linii micuțe și subțiri mi s-au părut niște simple hașuri la lumina zilei sau în lumina rece a becurilor fluorescente; sugestia de falduri a unui artist foarte îndemânatic. Dar în lumina caldă a lanternei lui Ozren, am putut vedea că liniile formau un text, scris în arabă.

— Repede, Ozren, adu-mi o lupă.

— Ce? Ești nebună? N-avem timp de asta. Ce naiba...

M-am întins și i-am smuls ochelarii de pe nas. Am pus lentila stângă aproape de pagină și am citit cu voce tare:

— *Am creat* — verbul poate fi tradus prin „am făcut" sau „am pictat".

Vocea începea să-mi tremure. Am pus o mână pe vitrină să mă sprijin.

— *Am creat aceste imagini pentru Binyamin ben Netanel ha-Levi.* Și pe urmă un nume. Ozren, avem un nume! Zana — nu, nu Zana, ci Zahra — *Zahra bint Ibrahim al-Tarek, cunoscută în Sevilla ca al-Mora.* Al-Mora înseamnă „femeia maură". Ozren, ea trebuie să fie — femeia în rochia de culoarea șofranului. Ea e artistul.

Ozren își smulse ochelarii și se apropie de scris. Eu îi țineam lanterna.

— O musulmană africană. O femeie. Misteriosul pictor al Hagadei din Sarajevo. Și i-am privit portretul vreme de cinci sute de ani.

Eram atât de încântată de descoperire încât uitasem că suntem în mijlocul unei ilegalități. Zumzetul camerei video care înregistra o panoramă a încăperii mi-a amintit. Ozren a ridicat capacul vitrinei și l-a încuiat cu un clic.

— Stai. Ce facem cu asta? am spus, arătând spre cameră.

Mi-a făcut semn să-l urmez. Dintr-un dulap încuiat de la el din birou, a luat o cutie de pe un raft cu casete aranjate în ordine cronologică. O așează pe birou. Pregătise deja o etichetă cu data și o lipi peste cea existentă de la aceeași oră, cu o săptămână înainte.

— Acum să ieșim de-aici înainte să se schimbe garda.

La ieșire, am trecut pe la biroul gardienilor. Ozren completă raportul, spunând că runda de la patru și jumătate fusese făcută fără incidente. Apoi apăsă butonul *Eject* pe monitorul video și schimbă casetele. Cu o smucitură, scoase caseta incriminatoare din cutia ei de plastic.

— S-o arunci pe drumul până la Colțul Dulce, te rog. Undeva unde să nu trezească suspiciuni. Undeva într-un maldăr de gunoi. Trebuie doar să repun senzorii de mișcare în funcțiune și să aștept tura de dimineață. Ne întâlnim la mine apoi. Trebuie să aruncăm și falsul...

Ne-am dat amândoi seama atunci... Falsul — falsul perfect, incriminator — era încă acolo unde îl lăsasem, pe podeaua galeriei. Ceasul arăta cinci fără zece minute. Dacă unul dintre gardienii din schimbul de dimineață venea mai devreme, ne-am fi ars, cum spun clasicii în viață. Următoarele câteva minute din viața mea ar fi segmentul pe care mi-aș dori să îl șterg definitiv. Să zic că inima îmi bătea cu putere e prea puțin spus. Mă așteptam în orice clipă să am

un anevrism. Am fugit în biroul lui Ozren, m-am încurcat în chei, am luat o altă casetă să o înlocuim, apoi am căutat prin biroul asistentei lui o altă etichetă, dar n-am găsit.

— Fir-ar să fie!

Nu-mi venea să cred că aveam să fim prinși din cauza unei nenorocite de etichete.

— Sunt aici, spuse Ozren, deschizând o cutie mică de lemn.

El alergase deja până în camera hagadei, tastase din nou codurile și luase falsul. Împreună, am alergat până la biroul gardienilor. Am alunecat pe podeaua de marmură și m-am lovit la genunchi. Tare. Caseta a alunecat pe pardoseală. Ozren s-a întors și a luat-o, apoi m-a ridicat pe mine atât de brusc încât mi-a dislocat umărul. Mi-au dat lacrimile.

— Nu sunt *deloc* făcută pentru așa ceva, m-am plâns eu.

— Nu-i nimic acum, bine? Trebuie doar să pleci repede. Ia asta. Mi-a dat falsul lui Werner. Ne vedem la Colțul Dulce!

Și m-a împins afară.

Eram la o stradă distanță de muzeu când am văzut un bărbat în uniformă gri de paznic. Am încercat să merg cât mai normal când am trecut pe lângă el; cât de normal puteam cu durerea aceea de genunchi. Când am ajuns la Colțul Dulce, brutarul era deja la lucru; își încălzea cuptoarele. M-a privit ciudat când am urcat singură scările spre pod. Înăuntru, am aprins focul și m-am gândit la Zahra al-Tarek, artistă. Oare cum învățase să picteze și să scrie? Nu era deloc rău pentru o femeie din epoca sa. Sunt atât de multe artiste anonime cărora li s-a refuzat gloria pe care

o meritau. Acum, în sfârșit, una va fi cunoscută. O voi face faimoasă. Măcar atât pot să fac pentru ea.

Și acesta era doar începutul. Celălalt nume, ha-Levi. Menționa Sevilla — dacă ea era în Sevilla, înseamnă că familia ha-Levi era tot de acolo, și asta înseamnă că picturile au fost premergătoare textului... Nenumăratele direcții de cercetare pe care această descoperire le deschidea vor duce la o mulțime de alte descoperiri, la o grămadă de informații. Am sprijinit câteva perne de-ale lui Ozren de perete. În celălalt capăt al lumii urma sezonul ploios, vreo două-trei luni. M-am lăsat pe spate și am început să plănuiesc o excursie în Spania.

Peste câteva minute, l-am auzit pe Ozren venind. Îmi striga numele în timp ce urca câte două trepte odată. Puteam să aud crăpăturile și scârțâiturile treptelor la fiecare pas. Era la fel de entuziasmat de descoperire ca și mine. Mă va ajuta și împreună vom descoperi adevărul despre Zahra al-Tarek. Împreună o vom aduce la viață.

Dar înainte, aveam ceva de făcut.

Ozren stătea în fața focului, cu facsimilul lui Werner în mână. Nu se mișca.

— La ce te gândești?

— Mă gândesc că, dacă aș putea să-mi pun o singură dorință, asta să fie ultima carte arsă din orașul meu.

Erau ceasurile reci de dinainte de răsărit. Priveam flăcările, gândindu-mă la arderea pergamentelor în acele autodafeuri medievale, la fețele tinerilor naziști, luminate de focurile cărților arzând, la ruinele bibliotecii din Sarajevo.

Cărți arzând. Întotdeauna înaintașii. Profeți ai rugului, ai cuptoarelor, ai gropilor comune.

— *Vezi, dar, de-i arde cărțile*, am spus.

Caliban complotând împotriva lui Prospero. Nu puteam să-mi amintesc restul, dar Ozren știa.

> — *Dar, mai întâi,*
> *Să-i fur hârtoagele — fără de ele*
> *E prost ca mine, nu-l ascultă-un duh...*[1]

Prin chiciura care se depusese pe fereastra dormitorului, am văzut stelele pălind pe când cerul se lumina încet într-un albastru ultramarin. *Ultra* „departe", *marin* „de mare". Culoarea denumea călătoria lapisului din marea îndepărtată până pe paleta Zahrei al-Tarek. Aceeași piatră pe care Werner o mărunțise ca să facă albastrurile pe care focul le va transforma în negru.

Ozren se uită la cartea din mâinile lui, apoi la foc.

— Nu cred că pot, spuse.

M-am uitat la fals. Ca facsimil, era o operă magistrală. Opera magistrului meu. Epitoma a tot ceea ce învățase Werner toată viața, tot ce mă învățase despre importanța stăpânirii perfecte a meșteșugurilor tradiționale. M-am gândit că aș putea să o pun la loc în valiză. Să i-o duc lui Amitai. Și poate, după o vreme, să anunțe că a fost un cadou, un simbol al iubirii pe care Werner Heinrich o purta poporului israelian. Făcea, până la urmă, parte din istoria hagadei. Dar chiar și ca parte a istoriei, va trebui să rămână secretă o vreme. Dar într-o zi, poate că cineva o va descoperi. Așa cum un restaurator din secolele viitoare va

[1] William Shakespeare, *Furtuna*, trad. Leon Levițchi, actul III, scena 2.

găsi sămânța pe care am lăsat-o în legătura hagadei adevărate, între prima și a doua coală. O sămânță de curmal din golful Morton, din fructul unor arbori care împânzesc coastele portului Sydney. Am făcut asta dintr-un impuls, în ultima zi petrecută la Sydney. Semnul meu, un indiciu pentru cineva ca mine din viitorul îndepărtat care îl va găsi și se va întreba...

— Este incriminator, am spus. Și foarte periculos pentru tine.

— Știu. Dar au fost mult prea multe cărți arse în acest oraș.

— Prea multe cărți arse în lume.

Chiar dacă eram lângă foc, m-am înfiorat. Ozren a pus cartea pe polița de deasupra căminului. M-a luat în brațe. De data aceasta, nu m-am împotrivit.

Postfață

Oamenii cărții este o operă de ficțiune, inspirată de povestea reală a codexului evreiesc cunoscut sub numele de *Hagada din Sarajevo*. Chiar dacă unele dintre fapte sunt preluate din istoria cunoscută a hagadei, majoritatea intrigii și toate personajele sunt imaginare.

Am aflat de hagadă când am fost reporter de război în Sarajevo pentru *The Wall Street Journal*. Pe atunci, biblioteca orașului, distrusă de gloanțele cu fosfor ale sârbilor, mirosea a pagini arse. Institutul de Studii Orientale și manuscrisele lui minunate se preschimbaseră în cenușă și Muzeul Național al Bosniei era ciuruit de gloanțe. Soarta *Hagadei din Sarajevo* — comoara prețioasă a colecțiilor bosniace — nu era cunoscută, și constituia subiectul principal al speculațiilor jurnalistice.

Numai după război am aflat că un bibliotecar musulman, Enver Imamović, salvase codexul în timpul bombardamentelor și îl ascunsese într-un seif al unei bănci. Nu era prima dată când această carte evreiască fusese salvată

de un musulman. În 1941, Dervis Korkut, un cercetător cunoscut al Islamului, a furat manuscrisul din muzeu, chiar de sub nasul unui general nazist, Johann Hans Fortner (spânzurat mai târziu pentru crime de război), și l-a ascuns într-o moschee din munți, unde a rămas în siguranță până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Hagada a atras prima oară atenția cercetătorilor din Sarajevo în 1894, când o familie nevoiașă de evrei a oferit-o spre vânzare. Istoricii artei au fost foarte entuziasmați de descoperire, pentru că era una dintre cele mai timpurii cărți medievale evreiești cu anluminuri. Descoperirea ei a pus sub semnul întrebării credința că arta figurativă fusese suprimată de evreii medievali din motive religioase. Din păcate, cercetătorii nu au putut să afle foarte multe despre crearea cărții. Se știe doar că a fost făcută în Spania, posibil pe la mijlocul secolului al XIV-lea, spre sfârșitul perioadei cunoscute sub numele de *Convivencia*, în care evreii, creștinii și musulmanii au coexistat într-o pace relativă.

Istoria hagadei din perioada tumultoasă a Inchiziției spaniole și a expulzării evreilor din 1492 nu este cunoscută. Capitolele romanului „Un fir de păr" și „Ape sărate" sunt în întregime fictive. Totuși, într-una dintre miniaturile manuscrisului există o femeie cu pielea neagră, într-un veșmânt de culoarea șofranului, așezată la masa de *seder*, iar misterul identității ei a fost cel care m-a inspirat.

În 1609, hagada a ajuns la Veneția, unde a fost salvată de la arderile publice ale Inchiziției de inscripția unui preot catolic numit Vistorini. Nu se cunoaște nimic despre Vistorini, în afară de cărțile care au supraviețuit pentru că îi purtau semnătura. Dar majoritatea ebraiștilor catolici

din acea perioadă erau evrei convertiți, și am folosit acest fapt în „Pete de vin". În acel capitol, personajul Judah Aryeh e inspirat din viața lui Leon de Modena, descrisă în *The Autobiography of a Seventeenth Century Rabbi*, tradusă în limba engleză și editată de Mark R. Cohen. Richard Zacks mi-a pus la dispoziție o colecție incredibil de valoroasă de materiale despre jocurile de noroc din Veneția secolului al XVII-lea.

Bosnia era sub ocupație austro-ungară în 1894, când a apărut hagada, așa că a fost un gest normal să fie trimisă la Viena, centru al culturii și cercetării, al studiului și restaurării. Pentru atmosfera orașului din acea perioadă și pentru detaliile cum ar fi cel legat de manierele la telefon rămân îndatorată unor istorii ca *A Nervous Splendour* a lui Frederic Morton sau *The Dreamers* și *The Impossible Country* ale lui Brian Hall. Deși este adevărat că, după standardele moderne, refacerea legăturii hagadei a fost foarte prost făcută, povestea închizătorii este inventată.

Înainte să scriu „O aripă de insectă", am purtat îndelungi conversații cu membri ai familiei lui Dervis Korkut, și trebuie să îi mulțumesc în special lui Servet Korkut, care a fost alături de soțul ei și l-a susținut în multele acte eroice de rezistență în timpul ocupației fasciste a orașului Sarajevo. Sper că familia Korkut va găsi aceleași idealuri umaniste în familia mea inventată, Kamal. Pentru detaliile și experiențele tinerilor partizani, m-am bazat pe poveștile Mirei Papo, din colecția de la Yad Vashem. Bibliotecarii de acolo mi-au fost de cel mai mare ajutor.

Bibliotecarii din Sarajevo sunt o specie foarte diferită. Unul dintre ei a fost Aida Buturović, care a fost omorâtă

de o grenadă pe când încerca să salveze cărți din biblioteca în flăcări. Alții, precum Kemal Bakarsić, și-au asumat riscuri enorme în fiecare noapte ca să evacueze colecțiile în condiții atât de periculoase. Enver Imamović, după cum am spus mai sus, a salvat hagada într-o perioadă de bombardamente intense. Le sunt recunoscătoare ambilor pentru că mi-au povestit experiențele lor. De asemenea, le mulțumesc lui Sanja Baranac, Jacob Finci, Mirsada Muskić, Denana Buturović, Bernard Septimus, Bezalel Narkiss și lui B. Nezirović pentru tot ajutorul pe care mi l-au acordat.

Pentru că m-au ajutat în cercetare și traduceri, aș vrea să le mulțumesc lui Andrew Crocker, Naida Alic, Halima Korkut și Pamelei J. Matz. Pentru că mi-a făcut cunoștință cu fluturele *Parnassius* la Muzeul de Istorie Naturală de la Harvard, îi mulțumesc și lui Naomi Pierce.

Pamela J. Spitzmueller și Thea Burns de la biblioteca Harvard College au fost foarte generoase cu poveștile despre procedeele detectiviste din restaurarea de carte. În decembrie 2001, Andrea Pataki mi-a permis accesul într-o cameră foarte aglomerată în timp ce lucra la adevărata *Hagadă din Sarajevo*, sub protecția intensă a celor de la Banca Uniunii Europene. Nu aș fi putut să-i observ minuțiozitatea fără intervențiile lui Fred Eckhard și Jacques Klein de la ONU.

Pentru că m-a lăsat să vărs vin cușer pe bucăți vechi de pergament, și pentru că mi-a explicat finețurile comparațiilor spectrale video, și pentru că a fost australian atunci când nu știam dacă meseria pe care am inventat-o pentru Hanna era plauzibilă, îi mulțumesc *țăranului* meu Narayan Khandekar de la Straus Center for Conservation. Deși

am învățat foarte multe lucruri despre această meserie și despre aspectele tehnice ale discuțiilor de specialitate atât de la Andrea Pataki cât și de la Narayan Khandekar, personajele fictive Hanna Heath și Razmus Kanaha nu seamănă absolut deloc cu acești profesioniști din viața reală.

Nu aș fi putut să am acces la bogățiile din bibliotecile și muzeele de la Harvard dacă nu aș fi beneficiat de o bursă la Radcliffe Institute for Advanced Study, pentru care îi mulțumesc lui Drew Gilpin Faust. Judy Vichniac conducea o echipă minunată la institut. Ceilalți bursieri Radcliffe, mai ales membrii cercului literar de marți, m-au ajutat în nenumărate feluri să îmi conturez scrisul și gândirea.

De asemenea, m-am bazat foarte mult pe părerile primilor mei cititori, mai ales ale lui Graham Thorburn, ale echipei Horwitz, formată din Joshua, Elinor, Norman și Tony, ale rabinului Caryn Broitman de la Centrul Evreiesc din Martha's Vineyard, ale *sofer*-ului Jay Greenspan, ale lui Christine Farmer, Linda Funnel, Clare Reihill, Marie Anderson și Gail Morgan.

Multe mulțumiri și editorului meu Molly Stern și agentului meu Kris Dahl, care m-au susținut mereu și al căror profesionalism l-am admirat întotdeauna.

Și nu în ultimul rând, trebuie să le mulțumesc lui Tony și lui Nathaniel, fără de care nimic nu ar fi posibil, pentru inspirație și distragerea atenției.

Pentru comenzi și informații adresați-vă la:
Editura LEDA
Difuzare și Clubul Cărții
Calea Plevnei nr. 145, sector 6, București,
cod poștal 060012
Tel.: 021.319.88.22, 021.319.88.33, 021.319.88.77;
Fax: 021.319.88.66
E-mail: vanzari@edituracorint.ro
Magazinul virtual: www.edituracorint.ro
www.ledabooks.ro

Format: 16/54x84
Coli tipo: 31
Tipărit la Tiparg S.A.

Geraldine Brooks (născută în 1955 la Sydney, în Australia) a studiat jurnalismul la Universitatea Columbia din New York, devenind apoi corespondent de presă pentru *Wall Street Journal* și călătorind în zone de conflict precum Orientul Mijlociu, Somalia și Bosnia. Primul ei roman, *Year of Wonders* (2001) a devenit rapid bestseller internațional, fiind urmat în 2005 de *March*, încununat cu Premiul Pulitzer pentru Literatură. *Oamenii cărții*, cel mai recent roman al autoarei, și el prezent în topurile de vânzări ale ziarului *New York Times*, a fost distins în 2008 cu premiile The Australian Book of the Year și The Australian Literary Fiction Book of the Year.

În 1996, Hanna Heath, o expertă australiană în conservarea și restaurarea manuscriselor vechi, singuratică, ușor cinică, dar o excelentă profesionistă, primește misiunea la care visa dintotdeauna: analiza și conservarea *Hagadei din Sarajevo*, celebrul manuscris evreiesc miniat creat în secolul al XV-lea în Spania și salvat din bombardamentele recentului război din Bosnia. Cu ajutorul micilor descoperiri pe care le face printre paginile cărții — o aripă de insectă, câteva pete de vin, cristale de sare, un fir de păr alb —, ea încearcă să deslușească misterele cărții, istoria ei tumultuoasă și poveștile dramatice ale celor care și-au legat destinul de cel al prețiosului document.

O istorie de o bogată intensitate emoțională, care îi poartă pe cititori într-o aventură intelectuală, din *Convivencia* spaniolă la ruinele din Sarajevo, din Veneția Inchiziției la piatra pârjolită de soare din nordul Australiei.

GERALDINE BROOKS,
câştigătoare a Premiului Pulitzer, dezvăluie povestea unui manuscris misterios care a traversat secole întregi de exil şi războaie

„Poveştile ţesute în jurul *Hagadei din Sarajevo*, unele pur ficţionale, altele pornind de la fapte reale, sunt mărturii emoţionante ale oamenilor de diferite religii care şi-au riscat viaţa pentru salvarea acestei opere nepreţuite."
USA Today

„O carte inteligentă, profundă, scrisă cu măiestrie şi extrem de originală."
Washington Post

„Un tur de forţă al imaginaţiei şi o acceptare generoasă a marilor preocupări ale omenirii — în primul rând virtutea toleranţei, eliberatoare, dar mereu contestată."
Barnes & Noble Review

www.ledabooks.ro
ISBN: 978-973-102-189-8
9 789731 021898
www.edituracorint.ro

RECOMANDAT DE:
ONE